

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

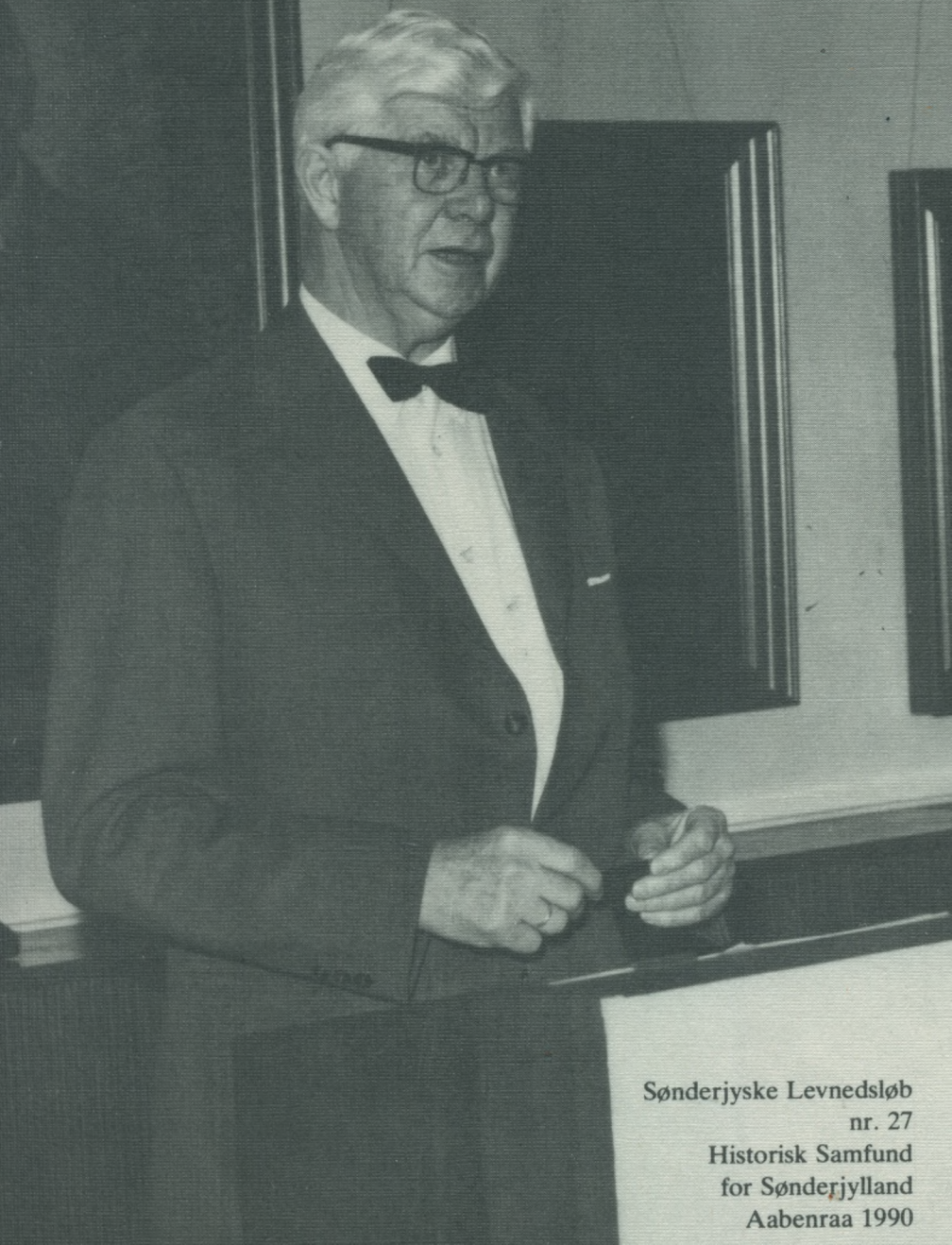
Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

JES PETER CASPERSEN

Sådan var det

Erindringsbilleder

Sønderjyske Levnedsløb
nr. 27

Historisk Samfund
for Sønderjylland
Aabenraa 1990

Sådan var det

Tilegnet

CARLA

min kærlige og trofaste støtte gennem seksti år.

**Mig følger én med en sjæl saa stor
for mig hun ofrede alt paa jord
ja, hun, som lo, naar min baad blev krænget,
og ej blev bleg under uvejrshænget,
ja hun imellem, hvis stærke arme
jeg kendte livets og troens varme.**

Bjørnstjerne Bjørnson.

JES PETER CASPERSEN
Sådan var det
Erindringsbilleder

Sønderjyske Levnedsløb
nr. 27
Historisk Samfund for Sønderjylland
Aabenraa 1990

*Udgivet med støtte fra
Velux Fonden af 1981*

**Redaktion: Jørgen Witte og
Hans Schultz Hansen**

ISBN 87-7406-058-9
Winds Bogtrykkeri ApS
J. P. Møller Bogbinderi

Indholdsfortegnelse

Forord	7
Tiden indtil afslutningen af min skolegang i 1923	9
Genforeningstiden	52
Uddannelses- og studieår 1923-1934	63
Dommerfuldmægtig i Vejle og Aabenraa	79
Amtsfuldmægtig og senere amtskontorchef i Aabenraa-Sønderborg amt og Sønderjyllands Statsamt	95
Aabenraa Bys Danske Samfund	114
Hvordan vi oplevede Besættelsen 9. april og tiden indtil 29. august 1943	127
Besættelsestiden fra 29. august 1943 til foråret 1945	183
Befrielsen og de første efterkrigsår	222
Deltagelse i kommunalpolitik	241
Børnehaverne	256
Nationalt og kulturelt arbejde i en tid med dansk-tysk afspænding ...	265
Afslutning	299
Register	301

Forord

Tilskyndelsen til at skrive disse erindringer kom fra arkivar Jørgen Witte, der også påtog sig det store arbejde at skrive mine udkast rene og klargøre manuskriptet til trykning. For denne hjælp takker jeg ham på det hjerteligste.

Min anden store tak rettes til Velux Fonden af 1981, der gennem et betydeligt tilskud har gjort det muligt for Historisk Samfund for Sønderjylland at udgive disse erindringer. Også tak til Historisk Samfund ved dets formand Hans Worsøe.

Endelig en varm tak til korrekturlæserne – arkivar Hans Schultz Hansen, bibliotekar Karen Skipper Jensen og Peter Kr. Iversen.

Aabenraa, september 1990

Jes Caspersen

Tiden indtil afslutningen af min skolegang i 1923

Når jeg i dag vil prøve på at fortælle nogle træk fra et langt og begivenhedsrigt liv – først og fremmest for vore børn og børnebørn, er der blandt mine barndoms minder nogle, der måske ubevidst, men dog alligevel nok har en sammenhæng med en del af min senere tilværelse. De går tilbage til en bondegård i Skodborg sogn lige syd for Kongeåen. Mine forældre ejede den gård på Langager, der nu ejes af Niels Holm. Den ligger ved vejen fra Skodborg til Rødding og var – og er – en firelænget gård. Dengang havde den stråtækte bygninger og en gammel have. Jeg mindes en sommerdag, jeg må vel have været ca. 7 år gammel, da mor og far havde travlt med noget hemmelighedsfuldt. De havde fundet et Dannebrogflag frem af en stor kiste, der stod i forstuen, og havde sat det på en kort stang, medens vi børn holdt udvig efter, hvad der skete ude på landevejen. Der skulle komme et brudetog forbi til Rødding frimenighedskirke. Omsider kom det, og da det passerede vor gård, blev flagstangen stukket ud af den vestlige port som en hilsen, medens toget kørte forbi, hvorefter det igen blev pakket ned. Jeg forstod ikke dengang, at det var en farlig og forbudt handling, men havde alligevel en fornemmelse af, at det var noget meget spændende. Næste gang flaget blev taget op for at blive oppe, var to år senere i Värmland, hvortil vi flyttede i november 1913.

Den næste flagoplevelse knytter sig til en juleaften i Sverige. Det må have været i 1915. Min 1½ år yngre bror Kedde og jeg havde købt nogle forskellige flag i en konvolut og sat dem på juletræet, som Far ellers helt alene pyntede. Blandt disse var også det tyske. Da vi gik rundt om juletræet, opdagede Far dette. Han stivnede og uden eet ord tog han flaget bort og kastede det i den brændende kamin, hvorefter vi uden kommentarer fortsatte vor sang. Måske var det tavsheden, der gjorde det allerstørste indtryk på mig. Senere var det den store flagoplevelse den 10. februar 1920 ved afstemningen i Nordslesvig. Også det var en oplevelse, der brændte sig ind i sindet. Jeg vil også nævne den 3. april 1939, da vi i Danske Samfund sørgede for, at Aabenraa var så flagsmykket som vist aldrig før eller siden. At mit forhold til vort flag i forbindelse med afstemningsdagen den 10. februar 1941 førte til en konflikt med langtidsvirkninger, kommer jeg senere tilbage til.

En anden erindring er om, hvorledes min bror og jeg efter at være bragt i seng, lå med ørene tæt op ad væggen. Inde i storstuen blev der sunget af nogle mænd. Det var Skrave sangkor, der sang under ledelse af Mads Gram fra Københoved og vor nærmeste nabo, Lorents Hansen fra Højvang (Lorents Højvang). Man sang naturligvis efter »Den blaa Sangbog« udgivet af Sprogforeningen. Blandt sangene her var der en række, der var forbudt og derfor ikke kunne synges offentligt. Så man mødtes i hjemmene. Jeg har et eksemplar af denne gamle bog med de hvide blade, hvor kun sangens nummer og første linie er anført, hvorefter resten af siden svarede til sangens vers. Nedenunder står, at »Teksten af Landretten i Flensborg under 18. maj 1905 er erklæret ophidsende og tør derfor i henhold til politiforordningen af 28. maj 1866 ikke udbredes på tryk i Slesvig. Denne dom er under 5. marts 1906 blevet stadfæstet af kammerretten i Berlin.« At sangene alligevel blev sunget, siger sig selv. Man lærte dem udenad.

Erling Stensgaard nævner 30 forbudte sange i sin fortegnelse »Nordiske digte i udvalg ved præjsiske domstole« udgivet i 1908. Blandt dem var Edvard Lembckes: Du skønne land ..., C. Hostrup: Er skolen for andre end pilt og pøg ..., Ingemann: I alle de riger og lande ..., Bjørnson: Jeg vil værge mit land ... og Oehlschlæger: Der er et yndigt land ... osv. Men også Bellmanns Fredmanns epistler hørte med til repertoire, når man sang.

Far havde en køn stemme og spillede dertil violin. Det hører med til billedet, at sang op igennem årene hørte med til vort barndomshjem. Da Carla kom til, mødtes hun og Far i kærlighed til sang og musik. Hun lærte vore børn at holde af sang og en af vore allerførste anskaffelser var vort klaver. Vi havde ganske vist ikke pengene, men købte det på afbetaling hos Brdr. Jørgensen med 20 kr. i månedlige afdrag, indtil vi blev kede af det og skabte mulighed for at udbetale resten i een sum. Det ville ellers have taget 4-5 år.

Sangen hører stadig med til hverdagen i vort hjem. En lille særlig oplevelse i den forbindelse. Vi afholdt i 1972 et selskab, hvor bl.a. den daværende tyske konsul Ristedt og frue var med. Det var lørdagen før adventssøndag og da klokken var 12, foreslog Carla, at vi sang en adventssalme, inden vi skiltes. Det viste sig, at alle gerne ville synge, og det blev til mange sange efter højskolesangbogen. Nogen tid efter indbød fru Ristedt Carla til en sammenkomst i hjemmet ude i Hostrupskov, hvor der også var deltagelse fra Flensborg. Og så bad hun Carla »Vil De ikke godt tage den »Liederbuch« med, som vi sang af ude hos Dem.« Hun talte udmærket dansk lige som sin mand, for begge havde lagt vægt på at lære vort sprog. Carla tog alle vore højskolesangbøger med og valgte naturligvis

nogle sange, som alle kunne synge. Det var en helt ny oplevelse. Og helt utænkelig blot nogle år før.

De første barndomsår

Mine forældre har haft en omskiftelig tilværelse. De mødte hinanden i USA. Min fars halvsøster Margrethe udvandrede som så mange andre danskere i begyndelsen af 1890'erne til Amerika og blev i Illinois gift med Peter Jepsen, der også stammede fra Skodborg. I Illinois mødtes mine forældre. Mor var ung pige i huset hos Peter Jepsens og Far var i begyndelsen af sit ophold i USA medhjælper på hans farm. Det endte med, at de i 1904 rejste hjem på grund af min farmors alvorlige sygdom.

Det var da tanken, at Far skulle overtage Farfars gård »Engholm« i Skodborg, men det blev ikke til noget. Så vidt jeg har fået fortalt, var det på grund af fire søstres og Fars modstående interesser m.h.t. prisen. Fars eneste bror Otto var død (i december 1903) kort tid efter hjemkomsten fra tysk militærtjeneste som garder i Berlin. Farbror havde ved højskoleophold og ophold på Tune landbrugsskole og som faktisk leder af den store gårds drift oprindeligt været bestemt til at overtage ejendommen.

I stedet købte Far en gård i Terpager ved Bramminge. Den ejedes af en god ven af Farfar, som var rejst til Danmark, men som nu ville sælge den for at emigrere til Amerika. Gården var i slet tilstand, men mine forældre fik den på fode. Dér kom jeg til verden den 24.8 1905. Far var dog stadig tysk (prøjsisk) statsborger og militærpligtig. Han måtte derfor rejse hjem til Nordslesvig for at deltage i militærmanøvrer. Mine forældre ønskede dog ikke varigt at blive i Danmark. I mellemtiden var Farfars gård blevet solgt til anden side – til den Richard Festersen, der i 1920 blev Skodborg sogns første danske sognefoged og som iøvrigt var en nær ven af familien. I stedet købte mine forældre så den før nævnte gård på Langager. Det var i efteråret 1907, og jeg var lige fyldt 2 år, da vi kom hjem. Ejendommen i Terpager har jeg ingen erindring om, men jeg har senere besøgt den sammen med min mor. Der var da gået omtrent 60 år, men meget fandt hun uforandret.

Det er fra gården i Langager, at jeg har mine første minder. Jeg må have befundet mig særdeles vel her, for jeg mindes endnu, hvordan jeg senere, da vi var rejst til Sverige, længtes hjem dertil. Det er forbløffende så meget fra Langager, der dukker op i hukommelsen nu så mange år efter. Jeg kan huske den rolige og lune fornemmelse ved at stå ude på gangen i kostalden, når der blev malket. Den ro, der hvilede over de gumlende køer, synet af malkepigen med det specielle malkeklæde over håret, når hun lænede sig ind mod koens side, lyden af mælkestrålen piskende ned i den skummende

spand, når koen »rigtig gav ned« – strøget henover koens ryg med et sagte »Hum dig så« inden hun satte sig på den trebenede malkeskammel. Katte-killingerne ventende på, at deres skål skulle blive fyldt op. Og så den sagte pludren med mig, – specielt, når det var mor, der malkede. Det er en oplevelse, der har brændt sig fast. Den har jeg kun haft her på Langager. I Värmland havde vi slet ikke den kontakt med arbejdet i stalden på grund af de meget større forhold, hvor der var en røgter, hans kone og hans mor Maja til at tage sig af køernes pasning.

En anden oplevelse, der slet ikke var hyggelig, var den årlige slagting af julegrisen i november. Man havde dengang ikke svin i samme omfang som i vore dage. En husslagter gik fra gård til gård og skulle bestilles god tid i forvejen. Til formålet varmedes kogende vand i gruekedlen til at skolde med, så børsterne kunne fjernes fuldstændigt. En særlig balje til skoldningen – dog ikke så stor, at svinet kunne være der på een gang, men måtte vendes. Det stakkels dyr blev stukket uden bedøvelse og udtrykket »han skreg som en stukken gris« kan jeg levende erindre baggrunden for. Engang slap grisen endda fra slagteren og løb skrigende rundt i gården med blodet vældende ud. Blodet spillede en stor og betydningfuld rolle. Der skulle laves sortpølse og sortsuppe af det. Sortsuppe (blodsuppe) hører endnu til mine helt store kulinariske oplevelser. I dag er den blot næsten umulig at få fat på.

Senere mindes jeg en mere dyrevenlig behandling, hvor slagteren brugte en slags maske forsynet med en ca. 15 cm lang jernbolt og tyk som en tommelfinger. Den blev med eet slag banket ind i panden på grisen, der faldt om som ramt af lynet. Endnu senere brugtes en slags pistol, hvilket ikke var helt uden risiko for slagteren selv. Efter skoldningen blev kroppen rejst op ad en stige og slagteren gik i gang. Alle tarme blev brugt og rensed, således at der kunne laves blodpølse og andre pølser, hvis navne jeg ikke husker. Derimod fik vi ikke »finker«, som Carla har fortalt, at man fik på Sjælland. Man havde ikke køleskab og fryser, så derfor blev slagtingen lagt i den kolde tid. Meget blev saltet ned i et saltkar af mursten, der fandtes i den halvkælder, vi havde, medens skinker og bove blev røget hos en røger og hængt op under hanebjælken på loftet, hvor man så i vinterens løb kunne skære det af, der skulle bruges. I forbigående kan jeg ikke lade være at nævne, at også snitbønner blev nedsaltede. Der var sikkert ikke mange vitaminer tilbage, når de blev taget op, men de smagte himmelsk.

Et andet minde er om storken. Det var dengang en almindeligt forekommende fugl, og jeg mindes, hvorledes den i høsten »storkende« på de lange røde ben gravitetisk vippende med den lange hals troligt gik efter høstmaskinen for nu og da at fange en frø eller en mus. Fra hverdagen

husker jeg også køerne, der om sommeren blev trukket ud på marken sammenbundet i en lang række ved siden af hinanden. Her blev de tøjrede, så græsset kunne ædes af i en cirkelrund plet. Det kunne gøres særdeles elegant at flytte køerne, der stod i en lang række. Tøjrepælen af jern kunne slynges ud over skulderen, så pælen med et kast stod fast i jorden og nu kunne hamres ned med et enkelt slag af tøjrekøllen. Da vi kom hjem til Skodborg igen, øvede jeg mig meget på det, og jeg tror, at det lykkedes nogenlunde. Det er en kunst, der er gået helt ud af brug med løsdriften i dag. Vi havde ingen elektricitet, så ingen havde nogen forestilling om, at man engang i fremtiden ville have elektriske hegn.

Mor var opdraget på en lille ejendom i Vestjylland, hvor man gjorde tingene selv, medens Far (fortalte hun engang) f.eks. aldrig havde hjulpet en ko med at kælle, da han fik sin første ejendom. På Farfars gård havde man en røgter, der på de større gårde kaldtes en Schweizer, til at tage sig af sligt. Selv havde Far ikke været karl på landet, men landvæsenselev hos en Uldal i nærheden af Hammelev og i den egenskab var han ikke kommet ud for den slags dramatiske hændelser. Så måtte Mor lære ham at være »jordemoder«, så det kunne han, da vi var kommet til Langager. Vi drenge var ikke fremmede over for disse oplevelser, som vi fulgte med en stille gru og lidt gysen. Det gik nemlig ikke stille af – tværtimod kunne det høres helt ind i stuerne.

Gården i Langager var noget forfalden. Far måtte således bygge en lade, men det lykkedes ham at få den i orden, således at han 6 år senere kunne sælge den med god fortjeneste. Den firelængede gård var som nævnt stråttækket, og jeg mindes, hvorledes vi i tordenvejret blev taget op om natten, så længe vejret var hårdt. Gårdspladsen var stenbrolagt og det hørte tidligt til mine og min brors pligter at holde den ren for græs og ukrudt med en lugekniv.

Kort efter hjemkomsten til Langager fik jeg børnelammelse og blev sendt til sygehuset i Kiel. Det fortælles, at jeg var der så længe og under sådanne forhold, at jeg intet kunne sige, da jeg blev hentet hjem. Jeg havde lært at tale, da jeg blev sendt afsted, men naturligvis kun dansk (sønderjysk), og da ingen i Kiel kunne forstå mig, glemte jeg at bruge min stemme. Det fortælles, at jeg var helt stum, indtil jeg havde set min lillebror og lykkeligt udbrød »Kedde«. Nå, den evne blev hurtigt genoprettet. Værre var det med følgerne af børnelammelsen. Det var gået ud over mit højre ben. Dengang brugte man ikke systematisk genoptræning af ramte legemsdele. Heldigvis var jeg sluppet lempeligt. Til støtte for »spidsfoden«, som det hedder i medicinsproget, fik jeg en skinne til min støvle op til knæet snurret fast ved læderstropper. Det besværliggjorde min gang, men hin-

drede den ikke væsentligt. Jeg gik med denne og senere en større skinne til mit tolvte år – og normale sko fik jeg først mange år senere, da Carla tog initiativet dertil. Det bevirkede, at jeg måtte transporteres til skolen i Skodborg ca 3-4 km borte, da jeg 6 år gammel skulle begynde i den tyske skole. Min mor trak mig på skift med gårdens yngste medhjælper på cykel enten helt til Skodborg eller til en af gårdens to naboer Jens Jepsen eller Jens Jacob Jørgensen, hvor der begge steder var nogle store skolepiger, der trak mig det sidste stykke. Hjemturen gik tilsvarende. Medhjælperen var en stor dreng på 16-17 år, der nogle år senere som en af de første faldt i Kejserens krig.

Den tyske skole

Skolen var naturligvis tysksproget og for mig var det et helt fremmed sprog. Jeg husker endnu billederne – A med et billede af en »Affe«, B = »Bär« osv. Skriveøvelserne var med de gotiske spidse bogstaver. Regning var mit yndlingsfag, og jeg har endnu en hilsen fra min lærerinde frk. Sørensen til den første jul efter flytningen til Sverige. Det var på et kort med Skodborg skole, hvor hun fortalte, at »hun savnede sin lille regnemester«. Det var skrevet på dansk. Jeg må ret tidligt have lært også at læse dansk – uden

Skolen i Skodborg. Bemærk den snoede sort-hvide preussiske flagstang. Postkort.

skolens medvirken, for hjemme læste jeg både »Hejmdal« og »Dansk Børneblad«. Der var to årgange i klasseværelset, så da min yngre bror en måned efter sit fyldte 6. år kom i skole, husker jeg, at han hver gang toget passerede uden for vinduet – skolen lå tæt op ad amtsbanesporet – rejste sig for at se det. Det indbragte ham hver gang et rap over fingrene med spanskkrøret. Man skulle lægge hånden med udbredte fingre på pulten for at modtage et slag. Hvor længe det varede, før han af bitter erfaring standsede den spontane reaktion på toget, ved jeg ikke.

I klassen sad man efter lærerens skøn over ens boglige evner. De kvikkeste »sad øverst«. Sammen med Harald Faaborg, der senere blev grosserer i Aabenraa, og Peter Ott rykkede jeg derop. Egentlig var det tåbeligt, for de mindre boglige ville måske have fået mere ud af undervisningen, hvis ordningen havde været omvendt. Men sådan var skikken dengang, og det samme gjorde sig gældende, da jeg senere kom i Vejen private realskole.

Ejendomsforholdene i Skodborg omkring århundredskiftet

Skodborg sogn var næsten helt dansk. Men der var her omkring århundredskiftet oprettet nogle store domænegårde, – den nærmeste var Sundbøl-gård, og til dem var der knyttet tyske medhjælpere til dels langt borte fra. Udvandringen havde dog sat sit præg på egnen, således at en del ejendomme var gået over på rigstyske hænder. Min farfar noterer et sted i sin dagbog fra sidst i 1890'erne, at en ejendom er blevet solgt til en »sakser«, lige som han som tillidsmand i en indberetning til Vælgerforeningen (dvs. H. P. Hanssen) i 1897 giver en oversigt over tyskejede ejendomme i sognet. Det var dog kun få.

Ejerne får nogle beske kommentarer. Således hedder det i en indberetning fra 8. april 1897, at der i årene fra januar 1893 er solgt 12 gårde og 3 mindre steder til tyskere, fra Angel, Saksen, Westfalen og mange andre fjerne steder. På spørgsmålet, om de er dygtige og kapitalstærke nok til at klare sig og om de driver politik, svarer Farfar: »Der vil efter min mening kun være ganske få, der kan holde sig. Flere lever allerede på gravsens rand, men Skærbæk bank, (dvs. pastor Jacobsens bank i Skærbæk) tager dem vel nok under armen og efter min mening hjælper dem ud af asken og i ilden, og med hensyn til politik, da har de sikkert andet at tænke på. Der er endnu blot tre springfyre blandt dem, der har store politiske tanker og har velsignet os med store ideer.«

Et billede af situationen giver følgende svar på spørgsmålet: Hvor mange gårde og hvor mange mindre ejendomme er for tiden til salg i Deres kommune? Svar: »Næsten alle. Enkelte er tvungne til at sælge, og tyskerne

er så parate med gode priser.« – Om der er fare i national henseende ved de tyske opkøb? Svar: »Ja naturligvis er der stor fare til stede, men da (når) først alle er stemmeberettigede, og indvandring således bliver ved, så bliver det galt med tiden – men endnu er ikke en eneste tysker blevet betroet nogen communal post med undtagelse af skoleforstander.« – På spørgsmålet: Mener De, at ejendomsprisen er så lav på Deres egn, at det er forsvarligt at opmuntre danske folk fra andre egne i Nordslesvig til at købe ejendom der? svarede Farfar: »Ja, utvivlsomt kan folk her købe gode ejendomme til moderate priser.«

På baggrund af denne og formentlig lignende besvarelser fra andre dele af denne egn, – jeg har dog ikke i Vælgerforeningens arkiv kunnet finde andre, sattes der et systematisk arbejde i gang for at få folk særlig fra Sundeved til at købe ejendomme her. Det var derfor ikke tilfældigt, at adskillige af vore naboer kunne kendes på deres syngende sundevedske dialekt. I H. V. Clausens og Oktoberforeningens arkiver kan findes mange andre oplysninger om disse forhold. Jeg har kun medtaget min farfars indberetninger, der taler deres meget tydelige sprog om forholdene.

Fars familie

Jeg har i det foregående flere gange omtalt min farfar, og det ville vel være på sin plads på dette sted af min beretning at fortælle lidt om familien på både min fars og min mors side. Gennem kirkebøger i Burkal, Hostrup og Brede sogne er det lykkedes at finde tilbage til Fars familie omkring 1660. Det er det ældste, der er bevaret fra disse sogne.

Min far var en benådet fortæller, og vi børn hang ved hans læber, når han fortalte, dels gamle folkeeventyr, dels historier, som jeg tror, han selv fandt på, og som var nærmest uendelige. Typisk for denne vor glæde ved at høre ham fortælle var aftenerne, når vi fra Danmark og senere på svensk havde fået Familiejournalen. Vi kunne ganske vist selv læse historierne om Buster Brown m.fl. og gjorde det, men det gjaldt ikke rigtig, før vi samledes om Far efter aftensmaden og fik dem fortalt af ham. Det gentog sig hver eneste uge – jeg mener at kunne huske, at det var fredag aften.

Han fortalte bl.a. en spændende historie om herredsfogeden på Hajstrupgård i Bylderup sogn, Nis Hinrichsen. Denne forsvarede på Urnehoved ting i 1523 over for de forsamlede bønder hertug Frederik, den senere Frederik den 1., der havde gjort oprør mod kong Christian den 2. Bønderne, der holdt med kongen, blev så forbitrede på ham, at de sendte deres pile efter ham. Han måtte flygte på sin store og kraftige hest, hvor han havde slynget sin store tykke, røde kappe over hestens lænd og slap med

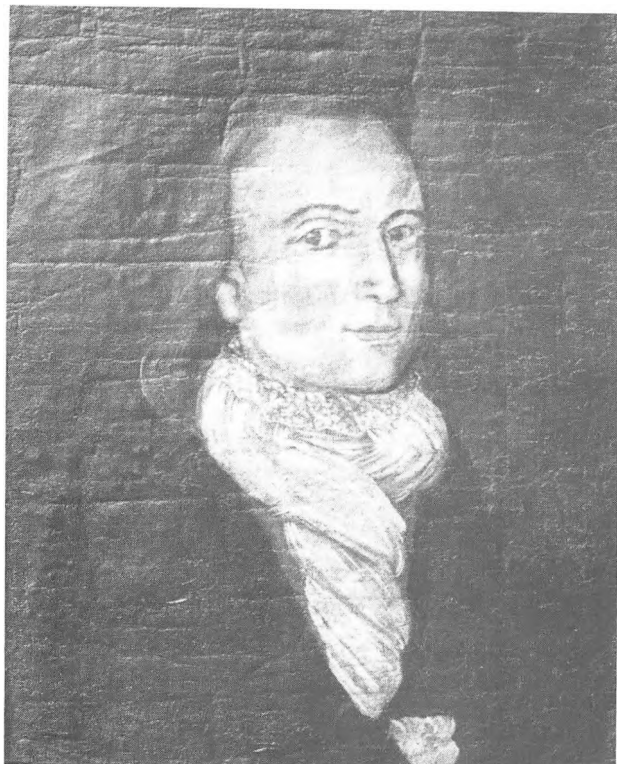
pilene siddende i kappen. Til tak for sin indsats blev han af kong Frederik gjort til fribonde og fik tildelt et et skjold som bannermærke. Som tegn på hans taknemmelighed over at være undsluppet døden blev kappen hængt op i Bylderup kirke, hvor den har hængt i et par århundreder, inden den gik til i det 18. århundrede. Far fortalte mange historier om hans retsskaffenhed og kløgt som herredsfoged. Hans slægt besad i mange år Hajstrupgård og mange andre store gårde på egnen. Og denne Nis Hinrichsen skulle være blandt familiens aner.

Fortællingen gjorde et stærkt indtryk på mig, og da jeg i 1935 blev dommerfuldmægtig i Aabenraa, hvor Landsarkivet for de sønderjydske landsdele findes, besluttede jeg mig til at efterforske ægtheden bag overleveringen. Under et af mange besøg på landsarkivet efterlyste jeg en dag halvhøjt over for arkivbetjenten navnet Hans Stød – en bonde der levede i slutningen af 1600-tallet i Bylderup sogn, og som jeg havde fundet frem til som interessant i denne forbindelse. Navnet blev hørt af en anden arkivstuderende, som jeg ikke havde lagt mærke til – det var dr. theol. Hans Hejselbjerg Paulsen, præst i Skrydstrup, senere i Fjelstrup. Jeg kendte ham fra studenterårene i København, hvor vi begge var medlemmer af Sønderjydsk Studenterforening (S.St.) »Kender du noget til Hans Stød?« spurgte han. »Ja, jeg mener, at han hører til mine aner.« »Ja, men så er vi i familie.« Hejselbjerg Paulsen blev så inviteret hjem til et måltid mad.

Det viste sig, at der også i hans familie var overleveret fortællingen om Nis Hinrichsen og om Hajstrupgård. Han havde ikke fundet frem til det manglende led, men han havde ligesom jeg fundet frem til en anden herredsfoged på Hajstrupgård, Hinrich Funcke og hans hustru Dorothea. Han kunne tilmed fortælle, at hans onkel, sognefoged Rasmus Callesen, Lerskov i Østerløgum sogn havde et par gamle malerier liggende i en kiste på loftet. De var på lærred og uindrammede, og de skulle forestille den omtalte herredsfoged. Konservator Peter Andersen havde i forbindelse med et stort restaureringsarbejde i Bylderup kirke fundet et epitafium af ægteparret og konstateret, at det var de samme ansigter på Callesens lærreder. De trængte til konservering, men Callesen mente ikke at have råd til at lade dette ske. Hejselbjerg Paulsen foreslog mig, at jeg talte med Callesen (som jeg kendte fra mit kontor) om at få dem udleverede, hvis jeg ville bekoste istandsættelsen.

Jeg havde for den sags skyld heller ikke råd, men trådte dog i forbindelse med Callesen, der ikke var uvillig på to betingelser – hele hans familie skulle i en familiesammenkomst godkende, at de blev givet til mig og dertil skulle jeg underskrive en testamentarisk disposition om, at de efter min død mod refusion af udgifterne skulle tilfalde Rasmus Callesens efterkommere.

*Herredsfoged
Hinrich Funcke.*

Den sidste godkendelse indhentede jeg selv hos en gårdejer Friis i Vesterlindet, hvortil Sven og jeg en dag cyklede op, da vi var så langt, at vi mente at kunne skaffe de fornødne penge til arbejdet, som Peter Andersen meget gerne ville påtage sig.

Sammentræf kan være pudsige. Min svigerinde Tinne havde i sin tid været ung pige i huset hos Friis' og der båret en dreng på armen. Han blev senere vor svigersøn Hans Peters officerskammerat og var med til Bodils og Hans Peters bryllup. Malerierne hænger nu hos os.

Det viste sig, at vi havde fælles aner tilbage fra omkring 1780. En søn af den nævnte Hans Stød, Rasmus Stød, var blevet gift med en datter af herredsfoged Funcke og en af deres efterkommere havde overtaget gården Bimpel i Hostrup sogn, hvorfra atter en af mine aner var kommet. En slægtstavle, jeg har udarbejdet, viser sammenhængen.

Hverken Hejselbjerg Paulsen eller jeg fandt dog »the missing link« til Nis Hinrichsen. Pudsigt nok kom for adskillige år siden en mand fra Kassel i Tyskland. Han havde fundet frem til en tilsvarende forbindelse og ville nu

have lov til at fotografere vore malerier. Der er en mængde, der påberåber sig de samme aner, – så vi er en stor familie. Vi var dog begge overbeviste om, at der nok i betragtning af den stærke familietradition var noget om snakken – og i hvert fald er herredsfoged Funcke en kendsgerning. Epitaftet hænger i dag i Bylderup kirke og viser en umiskendelig lighed med vore malerier og forbløffende nok viser en tegning af Sven udført af maleren Aksel Garm i Fredericia tydelige fællestræk med Dorothea Funcke.

Yderligere kan det af kirkebogen for Bylderup ses, at Hans Stød og Anna Magdalena Funcke havde følgende faddere til deres fire børn: Hr. Hinrich Funcke, Jacob Stød, An Christens i Bylderup (til sønnen Hinrich Stød) og Fr. Elisabeth Amaliga Biørnsen af Bjolderup, Rasmus Stød (til datteren Ann Dorothea), begge pænt opkaldt efter moderens forældre. Endvidere Hr. Johan Friedrich Wiggers, tingskriver i Bylderup, Mons. Johannes Egidius, Ann Margrethe Holmers (til sønnen Michael) og Ann Sophia H. Ewalds, Anders Johansen i Carlsvraa og Maren Rasmus Støds datter i Bylderup (til Cathrine – født 2. påskedag 1713. Hendes mor døde i barsels-

seng den 18. maj 1713). Det er Cathrine, der danner bindeledet. Hun er tipoldemor til min farmor Anna Cathrine Wollesen, gift Caspersen, død i Skodborg i 1906.

Om anerne ved jeg ikke så forfærdelig meget. Mere kunne nok findes i skifteprotokollerne. Af kirkebøgerne kan ses, at den ældste søn siden 1737 har heddet skiftevis Las (Lars) og Jes på mandssiden, medens navnene Anna Magdalene og Anne Cathrine optræder på spindesiden efter Hinrich Funckes hustru Anna Dorthea og Hans Støds hustru Cathrine.

På min farfars side (og for den sags skyld også farmors side, de var nemlig fætter og kusine), altså på Caspersens side har de været landmænd. Jens Caspersen født 1718 er i kirkebogen angivet som kådner, men hans søn Jes står opført som gårdmand, lige som alle de følgende led. På bagsiden af en sølvske udført af sølvsmiden Lange fra Tønder og efter formen at dømme fremstillet omkring 1730 er anført tallet 1799 og navnet Lars Jessen Caspersen. Lars Caspersen var født i Rørkær – lige som sine forældre og bedsteforældre –, men havde selv en gård i Borg i Brede sogn. Han var gift med Bothilde Margrethe Clausen Stegelmann, der var født i Eckernførde og hvis far, borger og beslagsmed, i 1810 blev dræbt af kosakker. Hendes mor var Johanne Magdalene Andresen fra Abild, og hendes morbror Peter Andresen ejede en gård i Harreslev i Hanved sogn, og denne gård forpagtede farfar, indtil han i 1882 købte gården »Engholm« i Skodborg. En fætter til Farfar var kredsskoleinspektør Stegelmann fra Haderslev. Han kom naturligvis på besøg, når han tjenstligt var i Skodborg, uanset afvigende nationale holdninger.

Om Farfar – Jes Peter Lassen Caspersen – har jeg efterhånden fået så meget at vide, at det ville være nok til en særskilt beskrivelse. Hans gravsten står på familiegravstedet i Skodborg. Her er også både hans mor – født Stegelmann og hans svigerfar Hinrich Jensen Wollesen begravede. Disse gravsten har jeg set, men de er nu borte.

Min far er født i Harreslev, Hanved sogn i Sydslesvig, men opdraget i Skodborg. Hans fornavn blev i personregistret i Hanved sogn skrevet »Lauritz« i stedet for det i familien traditionelle »Lars« eller »Las«. Han havde en halvsøster fra faderens første ægteskab, Margrethe, der som før nævnt udvandrede i 1890'erne og blev gift i Sct. Petersburg i Illinois. Desuden var der fire søstre: 1) Christine (tante Didde) der hele sit liv boede i Skodborg. Hun blev gift med Carl Thomsen fra Jels. De fik tre børn, Henry, der blev lærer i bl.a. Langbjerg i Sydslesvig, Otto der blev uddannet som mejerist, men siden udvandrede til USA, samt Anna, der blev gift med den kendte bager Thorvald Petersen i Tønder, men som efter hans død flyttede tilbage til Skodborg, hvor hun stadig lever. Carl Thomsen for-

Min farfar Jes Peter Lassen Caspersen og min farmor Anna Cathrine, født Wollesen. P. P. Hansen, Aabenraa fot.

pagtede først i 1900-tallet Farfars gård i Skodborg, men købte senere en gård lidt uden for Skodborg. 2) Anna Marie, der blev gift med den senere postmester Carl Wittern i Rødding. Hun var uddannet som lærerinde i Danmark. Hun blev lærerinde i Hviding, hvor Carl Wittern var postassistent. Hun havde meget fine papirer fra Søgaard Kostskole ved Vamdrup. I skoleinspektør Ravns bog om sønderjyske lærere oplyses det, at hun den 11.4.1887 af kredsskoleinspektør Mosehuus i Tønder omtales som »Erzdäne« Hun er preussisk statsborger, hendes far er »krass dänisch gesinnt und gehört zu den Agitatoren«. Hun skriver nydeligt tysk til Mosehuus »Habe Deutsch, Englisch und Französisch gelesen und spreche Deutsch. Sie muss versetzt werden«, er uddannet på den danske højskole ved Vamdrup«. Hun var lærer i Skodborg 1887-88 og derefter Hviding 1889-92. Af deres to døtre var den ældste Erna dansksindet, medens Anni, der blev uddannet på seminariet i Augustenborg, var tysksindet.

Onkel Carl var fra det lille Oldenburg. Han var meget afholdt som postmester i Rødding og respekteret for sin måde at være på over for den danske befolkning, han gjorde tjeneste iblandt. Som et yderligere udtryk for grænselandssindet kan jeg fortælle, at min mor anså faster Anna som kras tysk, medens datteren Erna (den danske) mente, at hun havde stemt dansk den 10. februar 1920. Ved den »tyske« Annis runde fødselsdag i 1967, der blev fejret på Flensborghus i Flensborg bad hun om, at vi efter de medbragte højskolesangbøger skulle synge hendes mors yndlingssang »Jeg elsker de grønne lunde«. Det er vist det, tyskerne kalder »Zweiströmigkeit«. De to søstre er nu begge begravet på kirkegården ved Rødding frimenighed, af hvilken begge blev medlemmer, da de flyttede herop i deres sidste år.

Farfar blev iøvrigt kritiseret for, at hans datter Anna Marie havde giftet sig med en tysk embedsmand, så det var ikke nemt. Han holdt tilmed meget af sin svigersøn. Efter Genforeningen flyttede hun og onkel Carl til Tyskland, hvor han fik en høj stilling inden for postvæsenet. De boede til sidst i Kronshagen ved Kiel.

3) Louise Jessine blev – vist nok i forbindelse med et højskoleophold – kendt med en sjællandsk landmand Hans Peter Christensen og gift med ham. De fik tre børn – fætter Christen, der var forstuddannet og havde en meget eventyrlig tilværelse. Han deltog som frivillig i det danske Estlandskorps under Estlands befrielseskamp i 1919-20, og var kendt som forfatter af bl.a. to bøger om sønderjyske krigsdeltagere og under pseudonym Peter Lille en meget omtalt bog fra Besættelsestiden. Endvidere kusine Cathrine og endnu levende kusine Marie i Roskilde. Ingen af dem havde børn.

4) Så var der Magdalene Therese, en efternøler født i 1888. I Farfars dagbog hedder det: »min kone fik i nat en lille fed datter.« Hun sluttede som leder af et spædbørnehjem i Kerteminde.

Alle pigerne gik ved siden af skolen i Skodborg til privatundervisning hos indehaveren af gården Lundsgård, tilhørende familien Lunn. Den talte rigsdansk og det medførte, at ingen af min fastre senere talte sønderjysk.

Endelig var der en bror Otto født i 1881. Han havde lige som sine søstre og min far gået på efterskole og højskole i Danmark og derudover på landbrugsskole i Tune. Han havde vist sig at være en meget dygtig landmand, og det var en næsten uovervindelig sorg for især hans mor, da han døde i 1903. Han havde aftjent sin værnepligt ved Kejserens livgarde i Berlin og det var kort efter hjemkomsten herfra, han blev eller var syg og døde. Det er fortalt mig, at at han var blevet straffet på grund af lydighedsnægtelse. Han var blevet beordret til at tørre en spytklat op, som en underofficer havde placeret foran ham. Otto fandt det urimeligt at byde ham, en hæderlig,

Farbror Otto Caspersen, som kom syg hjem efter at være blevet mishandlet under soldatertjenesten 1901-03. Han døde kort efter hjemkomsten, 22 år gammel. E. Hartzendorff, Berlin fot.

anstændig nordslesvigsk bondesøn sligt, og nægtede. Det indbragte ham en streng disciplinærstraf, som han aldrig kom over.

Min far var ude for noget lignende under sin tjeneste i Königsberg, og mente, at hans senere astma hang sammen med den påfølgende stroppeur. I hans soldaterpapirer er der dog ingen antegnelser derom – tværtimod blev han forfremmet til Gefreiter og hans soldaterbog har tilmed følgende påtegning »Zum Unteroffizieraspiranten ausersehen«. Jeg har et stort billede af soldaterne årgang 1898-1900 med angivelse af navnene. Det er meget påfaldende, at de fleste navne er polskklingende. Derudover er der en række navne med tydelig dansk oprindelse, og her gælder for de allerflestes vedkommende, at det er dem, der er blevet forfremmet til Gefreiter, den laveste befalingsmandsgrad.

I Sønderjysk Månedsskrift for september 1982 har jeg fortalt om den konflikt, der opstod i forbindelse med Fars konfirmation. Farfar var blevet uvenner med præsten. Der var sket det, at præsten under valgkampen forud for landdagsvalget i november 1893 under henvisning til Jesu tale havde formanet menigheden til at give kejseren, hvad kejserens var, og Gud hvad Guds var, og advaret den imod at stemme mod den tyske kejsers interesser. Min faster Louise havde overværet mødet og efter hukommelsen givet et meget fyldigt referat, der var blevet optaget i såvel Modersmålet som i Flensborg Avis og blevet flittigt benyttet i valgkampen. Præsten havde fået en anelse om, hvem der havde refereret hans tale, og Farfar mente, at det var dette forhold, der skabte konflikten, der førte til Fars ophold på Fyn, dels for at lære at skrive dansk, dels for at blive forberedt til konfirmation. Men herom henviser jeg til artiklen i månedsskriftet.

Kun skal det tilføjes, at Far sammen med en anden dreng blev tvunget til at fortsætte i den tyske skole i den første tid efter hjemkomsten, indtil han kunne udskrives efter en frifindelsesdom ved Landretten i Flensborg. Inden han blev indkaldt til soldatertjeneste, blev han sendt på højskole lige som senere Otto. Far var på Hjørnlunde højskole i Nordsjælland. I Skoleforeningens arkiv findes de ansøgninger, som Farfar havde sendt om tilskud til børnenes efterskole-, højskole- og landbrugsskoleophold.

Efter hjemkomsten fra soldatertjenesten rejste han over til sin søster i Petersburg i Illinois, hvor hun var gift med Peter Jepsen, en bror til vor senere nabo på Langager, Jens Jepsen. Her havde han en ret omskiftelig tilværelse først som medhjælper på svogerens meget store farm, senere som altmuligmand hos en læge i St. Louis og senere igen som arbejder på et slagteri i Chicago. Han spiste senere aldrig »køvendes pølser«. Han påstod, at man ikke tog det så nøje, hvis der under arbejdet var faldet en neger ned i en af de store beholdere, hvor kødet blev behandlet. Om det nu også var

bogstaveligt, skal jeg lade stå hen, men her hjemmefra ved vi fra en stor affære under Besættelsen, at man ikke var alt for nøjeregnende med, hvad der af affald blev blandet i pølserne.

Jeg har foran fortalt nogle spredte træk om min far, men også andre minder dukker frem. Far var i sine yngre dage af ydre rank og slank. Han havde en meget smuk gang, således som mange tidligere tyske soldater havde lært det. Han var fri i sin optræden og i besiddelse af en naturlig værdighed og kunne færdes i alle kredse. Han var på en måde en lidt fremmed fugl i Langetved og skilte sig ud fra naboernes kreds både i sin tankegang og i sin væremåde. Han var meget læsende – vi havde selv ret mange bøger, og da biblioteket på skolen ikke kunne klare hans ønsker, blev bøgerne lånt på det større bibliotek i Rødning. Han var altid centrum i et selskab. Der var lys og latter omkring ham. Hans tone kunne være let drillende og han kunne f.eks. fortælle let måbende koner om »en indsamling til den ukendte soldats enke« uden at fortrække en mine – og bagefter le nok så hjerteligt. Carla og Far havde et fantastisk godt forhold til hinanden – og forstod hinanden på en ganske særlig måde. Far kunne lide at synge og nød, når Carla tog fat på Danmarks Melodibog og spillede til alle de kendte sange. Selv tog han i sine unge dage gerne sin violin frem til glæde for sig selv og os.

Som landmand holdt han mest af arbejdet i marken. Først senere under krisen i trediverne tog han selv malceskamlen frem trods sin astma, der ofte generede ham stærkt. Men på marken var han i sit es. Han tog gerne selv tømmerne og lagde den første plovfure – den skulle være lige og pløjningen skulle være akkurat og dække helt. Han tålte ikke sjusk. Det var en æstetisk oplevelse at følge ham, når han vandrede op og ned ad en mark med en »såbakke« foran sig og såede f.eks. frø. Der var ikke tale om klatterier. Det var om sommeren og i høsten en helt fast regel, at mine forældre om søndagen i deres »søndagstøj« tog en tur over alle markerne for at følge kornets og roernes vækst. Kunne han finde en forarbejdet flintesten var det en ekstra oplevelse. Senere, da jeg var rejst bort, var noget af det første, jeg bad Far om, når jeg kom hjem, en tur op over markerne. Han var ikke meget snakkende under en sådan tur, men jeg tror, at jeg kan sige, at vi nød blot at gå ved siden af hinanden op over de kønne marker. Et andet minde knyttet til Far er »Rødtjørnen«. Far er født på en 2. Pinsedag og på den tid plejer rødtjørnen at stå i sin fulde blomst. Carla har lært at holde af det samme syn. For gavlen på St. Jørgens kirke i Aabenraa står en rødtjørn, og vi kan netop til Pinse se de røde blomster gennem ruden bag alteret. Så hans fødselsdag bliver aldrig glemt.

Ligesom Farfar førte han dagbog over hver eneste dag. De kan give billedet af en dansk bondes hverdag.

Far satte alt ind på at klare sig økonomisk gennem krisetiderne uden som så mange at benytte sig af akkordlove og lignende, der jo i første række gik ud over foderstofhandlere og købmænd. Han klarede sig gennem den allerværste tid takket være den yderste sparsommelighed fra hans egen og Mors side.

Far døde alt for tidligt 65 år gammel efter en blindtarmsoperation. Han ligger begravet på familiegravstedet i Skodborg. Det var midt under krigen i november 1943 i den billøse tid. Der var en meget stor deltagelse i begravelsen og en lang, lang række hestevogne i følget ad den 5 km lange vej fra Langetved til Skodborg kirke.

Min mor og hendes familie

Familien stammer på min mors fars side fra Skrydstrup i Haderslev amt. Det ældste navn, jeg har fundet er tømmermand, murermester og præsteinderste Mathias Jepsen født i Skrydstrup den 31. maj 1762 og død den 9. december 1829 sammesteds. En sønnesøn Christian Jepsen Smidt blev født i nabosognet Nustrup den 16. april 1829. Han rejste efter soldatertjenesten op til sin bror Peder Jepsen Smidt, der havde nedsat sig som tømrer og murer i Sejstrup ved Bramminge. Om han som dansk soldat har deltaget i Treårskrigen, ved jeg ikke, men efter alderen skulle han have været med. Han giftede sig med en pige fra Haderslev, men omkring 1861 rejste han op til Outrup ved Varde, hvor han nedsatte sig som smed og landmand. Hans første kone døde efter at have født 5 børn, der alle døde af tuberkulose. Hans anden kone var min mormor. Hun var vestjyde og fik 7 børn, der alle levede og som alle rejste til USA. Fem blev derovre. En morbror kom hjem og overtog gården. Min mor lærte i Illinois min far at kende og i 1904 rejste de hjem for at indgå ægteskab. Da de ikke kunne overtage gården i Skodborg, erhvervede de efter et par års ophold den gård i Langager, som jeg har fortalt om.

Mor stammede fra en familie, hvor flid og nøjsomhed prægede hverdagen, og det fulgte hende resten af hendes liv. Hun blev en dygtig og påpasselig kone for Far, og hun fik på grund af Fars svagelighed god brug for sine naturlige evner for pleje af syge. De kom også frem, når det gjaldt syge naboer. Hun formanede os til pligtfølelse og sparsommelighed og var selv et mønster herpå. Hun var den, der i de svære krisetider i trediverne var stærkt medvirkende til at min forældre klarede sig igennem. Hendes helt store tid var årene i Värmland, – en tid hun ofte vendte tilbage til. Men også opholdet i Amerika talte hun gerne om. Hun har indtalt et bånd med sine erindringer. Hun overlevede Far i 35 år og døde i 1978 – 97 år gammel.

Min mor Sine, f. Smidt og min far Lauritz Caspersen. P. H. Beck, Vejen fot.

Hun var åndsfrisk til det sidste, men træt af dage. Der var efterhånden ingen, som hun kendte. Hun var meget afholdt i sine omgivelser og fik en smuk jordefærd, som hun selv havde planlagt. Et billede på hendes økonomiske sans er følgende: »I skal lave et pænt kaffebord, men det er ikke nødvendigt at give spisning til andre end den nærmeste familie.« Det blev fulgt. Over 100 var med til kaffebordet i Skodborg forsamlingshus. Så det var jo en realitetsbetonet disposition. For os var det en stor glæde at se den store deltagelse som udtryk for trofasthed overfor Mor uanset hendes meget høje alder, hvor mange ellers bliver glemt.

Hun hviler nu i familiegravstedet i Skodborg ved siden af Far. Her er også gravstene for min farfar og farmor samt faster Magda. Gravstenene for mine oldeforældre er fjernet for nogle år siden, da gravstedet blev indskrænket til det halve. Det ligger ved kirkens østgavl nedenfor koret.

Min morbror Jep Smidt i Outrup, der blev en kendt person på sin hjemegn og amtsrådsmedlem, har udgivet sine erindringer i marts 1956 og på en typisk stilfærdig og samtidig lun vestjysk måde fortalt om familien og sine egne oplevelser.

Vi flytter til Värmland i Sverige

Efter Ottos død og Farmors påfølgende svaghed tog Far hjem i 1904. Om årsagen til at vi flyttede til Sverige fortæller Mor, at Far efter at have været indkaldt til manøvre i 1912 ved hjemkomsten havde sagt, at »der vil blive krig, og det vil jeg ikke være med til.« Det må have været manøvens sammenfald med »Marokko-krisen« og kejserens tale i denne forbindelse, der havde givet Far et stærkt indtryk af kejserens krigeriske hensigter. Han led stærkt af astma, og allerede det gjorde, at han var klar over, at han ikke kunne klare en krigstjeneste. Hertil kom, at han var opdraget til at afsky prøjseriet.

En anden version er, at en halvbror til Richard Festersen, der havde købt Farfars gård i december 1904 i stedet for Far havde fået tilbud om at købe en gård i Persbol i Värmland. Den ejedes af en bekendt af ham, Peter Ravnhøj Jessen fra Bovrup. Gårdens udhuse var brændt og Jessen ønskede at sælge. Halvbroderen Hans Clausen spurgte, da han og min forældre tilfældigt mødtes hos Festersen, Far om han ikke ville med til Värmland og være tolk. Far havde haft en del samkvem med svenskere i Amerika. Enden på denne rejse blev, at Far købte gården sammen med Hans Clausen, der fandt, at den var for stor for ham alene.

Det fortælles, at Far skal have sendt et telegram til Mor: »Sine, pak kufferten, vi rejser til Sverige.« Det er nok en historie. Men dengang kunne en ægtemand jo foretage sig den slags handler uden sin kones deltagelse. Nå, gården i Langager blev solgt til en Peter Iskov, vistnok fra Als, en god dansk mand. Når jeg føjer det sidste til, er det fordi jeg nogen tid efter, at vi var kommet til Värmland, hørte, at Far efter at have modtaget et brev hjemmefra, sagde til Mor noget lignende som: »Det kan jeg ikke forstå, vi har da solgt til en dansker.« Når jeg husker en sådan sætning, må det være, fordi jeg havde opfattet, at brevet havde gjort et stærkt indtryk på Far. Senere har jeg forstået, at brevet havde en sammenhæng med de sogneværn, der blev oprettet i forbindelse med det første Landeværn i 1912. Ved dette søgte man at gøre det til en pligt ikke alene ikke at sælge sin gård til en tysker, men også til ikke at flytte bort fra landsdelen. I grev Schacks erindringer fortæller han om sit arbejde for oprettelsen af sogneværnene.

Persbol havde oprindeligt været en meget stor gård, i hvert fald efter danske forhold. Men på et tidspunkt var der blevet bortsolgt en del mindre ejendomme, der havde hørt til gården. Men der var dog bevaret en vis kontakt til disse. Bl.a. skulle beboerne afhente deres post hos os. Da vi kom, hørte der et »soldatertorp« til gården. Jeg har fået oplyst, at der oprindeligt havde været to soldater knyttet til gården. Til disse soldatertorpe

Min mor, Sine Caspersen, f. Smidt, har i en alder af 92 år besøg af Dronning Ingrid på alderdomshjemmet i Skodborg. Jørgen Kølle fot.

knytter sig minder om Sveriges storhedstid og om de sagnomspundne Karolinere med hvilke Karl den XII togede rundt i Polen og Rusland, indtil »eventyret« endte i Poltava. Han kunne lige så lidt som senere Napoleon og Hitler besejre den russiske Kong Vinter, selv med disse soldater.

De enkelte landskaber havde deres egne regimenter. Landskaberne inddeltes i roder, der skulle stille en soldat. De større ejendomme fik pålagt at stille et torp med lidt jord til soldatens rådighed. Til gengæld skulle han arbejde et antal timer på gården. For de overskydende fik han kontant betaling, så han havde råd til at holde en ko, en gris og høns, og avle kartofler samt korn til udsæd. Vor soldat hed Skjöld. Ordningen var fra 1683 («Karl den Xs generalmønstringsrulle») og blev afløst i 1901 af almindelig værnepligt, men der måtte naturligvis en overgangstid til af hensyn til soldaten og hans familie. Så endnu i 1913, da vi kom, opretholdtes et af soldatertorpene som bolig for Skjöld og hans familie, men uden militær tjenestepligt.

Hele Skjöld's færden vidnede om hans fortid som soldat, – han havde en rank militærisk holdning og et klart sprog. Gad vidst om han ikke havde været sergent eller lignende. To af de andre i alt seks faste folk havde ligeledes et torp til rådighed og lidt jord, så de kunne holde et par køer. Til markarbejde lånte de heste på gården. I den nærmest liggende skov gik køerne frit omkring for at søge føde. Skoven var gennemdraget af kreatureres stier, som mange steder gav oprindelsen til de krumme stier, som beboerne senere færdedes ad. Køerne var forsynede med bjælder, så man kunne høre, hvor de var. Når de skulle hjem til malkning, havde konen, der passede det hjemlige, sit særlige kalderåb (sang), som hendes køer kendte og fulgte. Tonen lå meget højt og trængte langt ind i skoven.

Min far på manøvre i 1912. Postkort.

Posten blev fra den nærmeste jernbanestation, Värmlands Björneborg, ca. 10-12 km borte, kørt med hestevogn eller slæde i en stor sort taske med lås, hvortil alene vi havde nøglen. Den blev hængt op på en pæl opsat til formålet vel en halv kilometer neden for gården ved landevejen. »Postväskan« måtte så hentes der. Senere fik Far en aftale med vor pensionerede lærer Sundquist, der havde bygget sin villa på den anden side af elven »Visman« på en grund, som Far havde solgt ham. Han kom sædvanligvis med »väskan«. Posten blev taget ud og den tomme taske blev genanbragt til afhentning af postkøreren. Beboerne fra de omliggende småejendomme kunne så hente deres post hos os ligesom læreren.

Persbols bygninger

Gården stuehus var naturligvis af træ med »vita knutar« (hjørner). Det var i een etage med mansard og lå på toppen af et delvist nøgent klippeplateau. Til den ene side var der dog en lille skov, og derude ca. 100-150 meter inde i skoven lå vort »das« på randen af en klippeskrænt. Det var særdeles praktisk, for produkterne faldt så langt ned, at regelmæssig tømning ikke var påkrævet. Der var ikke mindre end fire sæder. Det var en ikke usædvanlig fornøjelse for vor lille søster og hendes veninder at stikke hovedet ned og råbe til hinanden gennem disse huller og dertil smække med lågene. Det gav et herligt ekko. På grund af afstanden ned var der ingen ulemper. Rummet var iøvrigt lyst og venligt med gardiner for vinduerne, sand på gulvet og ved midsommertide pyntet med birkeløv.

Stuehuset lå helt isoleret fra staldbygningerne (»ladugården«) og de øvrige udhuse til maskiner m.v. Man kom ind i en stor forstue, hvor der førte en trappe op ovenpå til soverummene. Til højre for døren i forstuen var der et bord, hvor den sorterede post blev lagt til afhentning. Ved trappen til venstre lå vor dejlige hund, en hvid setter med brune ører. Den hed Troll. Den var en fortrinlig jagthund og utrolig stærkt knyttet til Far. Den præsterede at springe ud gennem et lukket vindue og spore Fars vogn helt til Kristinehamn, 20 km borte, for der at lægge sig ved vognen og vente på Far. Til højre lå Fars kontor, der samtidig fungerede som dagligstue. Her førtes regnskab, dagbog og udbetaltes ugeløn til folkene. Til samme side lå endnu tre værelser, hvoraf det ene var Hans Clausens.

Opvarmning i stuehuset skete med træ i flisekakkelovne, der gik omtrent fra gulv til loft og var forsynet med marieglas, som ilden lyste igennem. I køkkenet, der lå til venstre i stuehuset, var der en stor indbygget ovn, der opvarmedes med brænde, når man skulle bage. Efter at Far havde været i Danmark og fået fat i en surdej, bagte Mor dansk rugbrød. Ellers var det de

normale svenske »limpor«, runde brød med et hul i midten samt knækkebrød formet på samme måde. Da det var en omstændelig handling at fyre den store ovn op, blev der altid bagt for lang tid ad gangen. I mindre svenske landbohjem var det almindeligt, at disse brød blev hængt op på en stang, der hang under loftet, og hvorfra man så kunne brække det, man skulle spise. Hvordan vi opbevarede brødet, ved jeg ikke, men det var nok særdeles hensigtsmæssigt at hænge limporna op under loftet, hvor der var varmt og tørt. I køkkenet havde vi også en separator, hvor vi selv fremstillede fløde til at kærne smør af. Det var ud over rationeringen. Det var dog først, da vi fik indlagt elektricitet i 1916, at den rigtig kunne bruges. Indtil da måtte det ske ved håndkraft, og det var meget anstrengende.

Fra køkkenet kom man ind i spisestuen, hvor familien spiste. Modsat dansk skik i Skodborg, så spiste pigerne her ikke med ved bordet. Fra spisestuen kom man ind i en meget stor stue med udgang til en overdækket veranda. Her kom man ikke til daglig undtagen om sommeren for at gå igennem til verandaen. Begge mine yngre søskende, Harald (Haje) og Ebba er døbt her. Jeg erindrer ikke, om de bagefter blev fremstillet i kirken.

Foran huset var der en stor plads belagt med groft grus, som min bror Kedde og jeg havde til opgave at rive med en speciel stor rive med trætænder. På den modsatte side var der en meget stejl skråning, der var gjort anvendelig ved tre terrasser, den ene under den anden, omgivet af syrenbuske, formentlig for at holde på jorden, og ligeledes grusbelagte. For godt 40 år siden blev der ført en vej direkte fra den daværende landevej op til gårdens stuehus. Endnu senere er der lagt en helt ny landevej fra Göteborg til Kristinehamn og Karlstad på den modsatte side af gården, der nu normalt passeres fra bagsiden. Så man skal vide, hvor den ligger for at finde den.

Den ene ende af huset var en tilbygning med fladt tag og på dette blev der anbragt to flagstænger. Den ene til det svenske, den anden til det danske flag, som vi havde taget med fra Langager. De blev altid hejst samtidig – Bror Kedde og jeg skiftedes til at hejse det danske flag.

Vi havde fra begyndelsen to piger, der boede på den modsatte side af loftsetagen, hvor min bror og jeg havde vort soverum. Efter at være kommet i seng kunne vi høre, hvorledes pigerne sang lange skillingsviser om Hjalmar og Hulda, om Titanicforliset, der kun lå et par år tilbage, og et endeløst lager af samme slags. De fleste lød meget triste. Det er vel på den måde, folkeviserne overlevede gennem århundreder. Nutidens døgnviser stiller ikke så mange krav til hukommelsen.

Neden for skrænten lå også et bryggers og et »iskammer«, der var et

træhus med savsmuld, hvorover der hvert år blev anbragt store, metertykke blokke af is, som blev skåret ud i elven og anbragt her, hvorefter de igen blev dækket med savsmuld. Her havde vi et fortræffeligt fryseskab, der kunne holde hele sommeren igennem, selv om det var meget varmt med fastlandsklima. Der var så højt til loftet, at man kunne gå oprejst derinde. Herved fra skulle der også hentes vand. Med et åg over skuldrene blev de store spande med vand transporteret op til boligen til brug i husholdningen. Vand til badning m.v. blev dog kørt udenom bakken. Det var strengt at bære spandene op ad stien direkte fra brønden.

Da vi kom til Persbol, var alle udbygninger brændte. Der stod kun en træbarak, hvor der var plads til en enkelt ko og de 10-12 heste. Det første, der skulle ske, var at få bygget stald og lade. Far fandt ud af, at der her var så mange kampesten, at det ville være let at få bygget efter dansk mønster i stedet for med træ, som det nedbrændte. Det lød umiddelbart fornuftigt, men ... han havde ikke tænkt på, at der her var en anden vinter end hjemme. Den første vinter var væggen på indersiden hvid af rim, så der måtte isoleres. Vi havde fået murere fra Brørup i Danmark til at opføre stalden og den tilhørende lade. Den stod på en skråning lige som stalden. Det blev udlignet ved nogle meget høje tømmerkonstruktioner. Folk måbede over denne dristighed. Endnu mange år efter – i 1948 – traf Carla og jeg undervejs til et besøg nogle mennesker langt borte fra gården, der, da de blev spurgt om vej og blev klar over, hvad vi søgte, spontant svarede »Ah! Caspersons stora lada«?

Over staldbygningen var der høloft. Høet blev læsset af på den måde, at der først blev lagt nogle reb i bunden af vognene, hvor høet blev læsset på, herved bandt man læsset sammen. Inde i i laden blev læsset så trukket op ad en slisk ved en hestegang for enden af bygningen, hvor en gammel hest »Grålle« gik rundt om en opretstående tromle, hvorom rebet rullede. Min bror og jeg havde ofte den opgave at gå rundt med hesten. Det vanskelige bestod i at høre »kommandoråbene« indefra om at køre eller stoppe. Blev det sidste overhørt, var det yderst uheldigt. Og så blev der ikke lagt fingre imellem over for »patronens gossar«. Det var særdeles sløvende at gå rundt og rundt her en eftermiddag efter skoletid. Men vi skulle da ikke selv trække»hissen«som Samson hos filistrene. Systemet var faktisk det samme.

Til udbygningerne hørte også en smedie og en bygning til arbejde med træ og læder. De lå helt for sig selv. Der var som nævnt på gården i alt 6 faste arbejdere, der hver havde ansvaret for et spand heste, som de selv skulle holde med seletøj, sko, skagler og hvad der ellers var brug for, f.eks. plovskær. Det var spændende at følge deres arbejde – specielt i smedien, når ilden blussede på essen og gnisterne fløj fra ambolten.

Persbols bygninger, stuehuset til venstre, den store lade til højre.

Far havde et meget fint forhold til sine folk. Far, »patronen« mødte hver dag ved arbejdstidens begyndelse kl. 7 eller om vinteren kl. 8 for at give besked om dagens arbejde. Det var voksne og pligttro mennesker, vi havde, og folk, som nøje vidste, hvori arbejdet bestod. Den ældste – soldaten Skjöld – var en slags arbejdsleder, og han var en god rådgiver for Far. Han havde to sønner, Karl og August, der også arbejdede med. Alle bortset fra August, der var hjemmeboende, havde deres egen husstand, og sørgede således selv for kosten. Jeg mindes endnu deres yderst beskedne madpakker, hvortil altid hørte tørre sild. Som udtryk for det gode arbejdsklima fik Far, da han rejste, en spadserestok med sølvbeslag og indgraveret »Från arbetare på Persbol«. Bror Kedde har den, men desværre er den blevet beskadiget.

Gården blev drevet fortrinsvis med kornavl og hø. Der var ingen roemarker. Jeg mener, at Far, vistnok med ringe held, forsøgte at så hvede. Af hensyn til den ensidige drift brugte man at lægge markerne brak. Far havde kontrakt med Svalöf frøforsyning, hvortil han leverede timote og kløver foruden rug og havre. Jeg arvede efter Fars død en aktie i Svalöf, men den er dog solgt. For salgssummen købte vi under en rejse i Skåne vore krystalglas fra Kosta Glasbruk. Så de er helt igennem af svensk oprindelse.

Efterhånden fik vi også et antal køer, der forsynede os med mælk til eget

brug, medens resten i hvert fald en overgang blev solgt ved stalddøren til folk fra den nærliggende papirfabrik Bäckhammar. Fabrikken eksisterer endnu og har udvidet sig stærkt ind over marker, der er blevet solgt fra gården. Den er nu så stor, at den ikke kan klare sig med vand fra elven Visman, som den gjorde det i vor tid. Nu har man en vandledning helt ude fra Vänern.

Vinteren var meget lang og ofte streng, ned til 40 grader celsius. Der ville derfor ikke være arbejde hver dag til alle folk i marken. Men så blev de sat i gang med skovning. Vi leverede træ »Massved« til papirfabrikken, d.v.s. nåletræ tilpasset en aftalt størrelse. Træet blev ved hjælp af hestene slæbt til skovveje, der var farbare med slæde. Nogle vintre blev folkene med slæder og værktøj sendt så langt bort, at de måtte indkvarteres der og de vendte kun hjem til jul og nytår. Der var fest og glæde, når de efter et sådant ophold vendte tilbage. De fortalte livligt om, hvad de havde oplevet. Jeg mindes især, at de fortalte om, hvorledes de så nøje på hinanden, når de kom hjem til deres logi fra arbejdet i skoven, for at se om nogen havde fået forfrysninger i ansigtet, – næse og ører. For at undgå disse følger skulle de masseres med hestepærer, indtil blodet var kommet igen. Det syntes vi var en grov kur.

Staldkarlen Hjalmar var altid hjemme og passede staldene sammen med sin kone og sin mor, der også var mor til en af de andre folk. De boede i et to-familiehus nedenfor Bakken. Hjalmar var vor privatkusk, når vi skulle til staden enten i en stor køreslæde, hvor kusken sad bagpå på et kuskeseade iført en kraftig pels, eller i en phaeton, hvor en af os drenge kunne få lov til at sidde oppe hos ham. Når far var alene, kørte han med gig. Det var Hjalmar, der passede kørehestenes seletøj, der var af læder og uden de store »træ-træk-seler«, hvis man kan kalde dem så. Det var forsynet med masser af små bjælder og det var specielt festligt at køre i slæde med klingende bjælder, medens mederne sang imod dem frosne sne. I den anden lejlighed boede en enke med tre børn. Hun hed Elin Olsson og blev naturligvis kaldt »Mamma Elin«, også af os, idet hun blev fast hjælp i huset hos os i stedet for en af pigerne.

Persbol lå med sine jorder og skove på begge sider af elven Visman, der formentlig har givet sognet Visnum sit navn eller omvendt. Dens udløb var ved Gullspång på grænsen til Västergötland, hvor der var et betydeligt vandfald og et elværk. Også vort lille lokale elværk blev drevet ved vandkraft ved Blaxmo. Skovene mod vest endte ude i »Mossan«, hvor de mindre ejendomme, der tidligere havde hørt til gården, lå. Længere borte lå Vänern. Så langt kom vi aldrig, men da Carla og jeg for første gang var på besøg i et sommerhus syd for Kristinehamn, lykkedes det os på et par lånte

cykler at finde en skovvej mod øst og via nogle hegn og grøfter at komme igennem.

Området vest for Persbol lå i samme niveau, medens der mod øst – på den anden side af Visman elven var et jævnt opadskrånende område med store sammenhængende skove. Også vi havde skov der. De endte helt ovre ved Karlskoga – et stort industriområde med minedrift. Når der en enkelt gang var skovbrand, var alle mand ude for at slukke. I disse skove, hvor vi sjældent kom, var der elsdyr og en mængde bærplanter. 'Lingon' (tyttebær), 'Hallon' (hindbær), blåbær og 'Smultron' (skovjordbær) i store mængder. Så vidt jeg husker, var bærplukning frit for alle og konerne fra Bäckhammer plukkede i store spande masser, særlig af Lingon. I »Mossan« var de mere sjældne bær, Multbær og Hjorttron, dejlige store gule bær, der groede i mosebunden. De var ret sjældne hos os og man omgikkes yderst hemmelighedsfuldt med »stederne«. »Slangen« i bærparadiset var hugormen. Der gik dramatiske historier om folk, der amputerede sig efter et bid, når de var alene og ikke kunne få hjælp. Historierne var nok overdrevne, men ængstelsen for hugormebid sidder i mig den dag i dag. Medens blå anemoner er en sjældenhed her i landet, var der i Värmland masser, ikke alene af »Vitsippor«, men også af »Blåsippor«. Endvidere var der naturligvis »Linnea« opkaldt efter Sveriges store botaniker Linné.

Den svenske skole og konfirmationen.

Skolen lå på den anden side af papirfabrikken et par kilometer borte. Om vinteren kunne man på slæde komme en genvej over de tilsnede marker, over hvilke der lå et fast lag »skare«, der fremkom, når solen skinnede på sneen. Det kunne sagtens bære os, men hvis det brast, opstod der meget skarpe kanter. Vore slæder var forsynede med to korte opretstående stænger foran og to lange bagerst, som man kunne skubbe slæden med. Det var almindeligt at lægge det ene knæ på slæden og så med det andet enten skubbe sig frem eller styre ned ad bakkerne. Skoletaskerne kunne så ligge foran og eventuelt kunne den ene af os sidde der. Det virkede som en slags sparkstøtting, som vi da også havde. Jeg havde besvær med mine ski på grund af det svage ben, men kunne dog også klare dem. Om sommeren måtte vi gå.

Skolen havde to bygninger, den ene til de små og den anden til de større børn. Begge steder var der flere årgange i samme rum. Det gik da også godt. Vi lærte hurtigt svensk, og vi børn var rent svensktalende, da vi i 1920 kom hjem igen. Læsebogen i min klasse var Selma Lagerlöfs: »Nils Holgersons underbara resa genom Sverige«. Den var skrevet til undervisningsbrug

efter bestilling og gav en utrolig levende beskrivelse af Sveriges historie, geografi og natur. Vor historieundervisning var præget af minderne om Sveriges glørværdige storhedstid. Gustav Vasa, Gustav II Adolf, Karl den X og ikke mindst Karl den XII var vore helte. Runebergs digte fra krigen 1809 kunne (skulle) vi tildels lære udenad. Jeg mindes engang, da jeg skulle overføre »Lotta Svärd« til prosa. »Sven Duva«, Döbeln og mange andre blev læst og jeg har dem endnu. Werner von Heidenstams beretninger, Zacharias Topelius, Esaias Tegner, Fröding var kendte navne for os i folkeskolen.

Hjemme læste jeg også dansk. Blandt de danske bøger var først og fremmest A.D. Jørgensens 40 fortællinger af fædrelandets historie, Fædrelandshistoriske fortællinger af Chr. Petersen (fra 1857 og anskaffet af min farfar i 1867), samt to bind verdenshistorie af N.J. Jensen, der var brugt af Far, da han var på Hjørnlunde Højskole i 1897. De havde alle gotiske bogstaver. Endvidere fik jeg af min fætter Christen fra Roskilde, da han i 1916 var på besøg, Gjøngehøvdingen og Dronningens Vagtmester. Disse bøger blev læst atter og atter og vakte min store interesse for historie, hvilket kom mig til gode langt senere, da jeg kom i dansk skole. Det var nok mine egne erfaringer med skiftende sprog, dansk, tysk og nu svensk, der skabte min interesse for sprog. I hvert fald var såvel Rasmus Rask som Vilhelm Thomsen en overgang mine store idoler på grund af deres sammenlignende sprogundersøgelser.

Men jeg vender tilbage til den svenske skole. Både Kedde og jeg, og senere Margret, var glade for at gå i skole. Jeg havde altid været bogligt interesseret og det endte med, at vor gamle lærer Sundquist fandt ud af, at jeg kunne slippe for at følge den almindelige skolegang, da skolen sluttede i foråret 1917. Jeg var da endnu kun 11 år. I stedet skulle jeg følge undervisningen i »Fortsättningsskolan«, der var for de ældre elever om vinteren, da de mindre børn i den strengeste tid ikke gik skole. Den var normalt for dem, der samtidig gik til konfirmationsforberedelse. »Fortsättningsskolan« fulgte jeg så i vintrene 1917/18 og 1918/19, og den sidste vinter samtidig med, at jeg selv gik til konfirmationsforberedelse. Det var tanken, at jeg senere skulle på kostskole i Sala i landskabet Västmannland over mod Stockholm sammen med en nabosøn og ven, Gösta Linder. For at jeg ikke skulle spille tiden indtil da, fik jeg undervisning per korrespondance – Hermod – i svensk, engelsk og matematik, og det sidste år blev jeg støttet af lærer Sundquist. Bøgerne til kostskolen blev købt, og jeg har dem endnu for så vidt angår historie og svensk, og jeg læste dem også med Sundquist, som blev familiens gode ven. Kedde og jeg besøgte ham i 1927, men da lå han meget syg og døde kort efter.

Om konfirmationsundervisningen husker jeg ikke meget, bortset fra at lokalet var opvarmet med en stor brændekakkelovn, der gav en ulidelig strålevarme fra sig. Kun husker jeg, og glemmer det aldrig, at præsten, provst Fröding, gav skriftemål og altergang en sådan placering, at jeg fik religiøse anfægtelser. Jeg følte mig uværdig til at modtage vin og brød, og jeg havde endnu morgenen før konfirmationen den allerstørste lyst til at løbe fra det hele. Virkelig løbe fra det hele. Jeg havde ingen at betro mig til, og mine forældre ville umuligt have kunnet forstå, hvis jeg havde nægtet at følge med i kirken. Så jeg måtte igennem det, men oplevelsen præger endnu i dag mit forhold til at deltage i altergang. Engang imellem tænker jeg på, hvor mange børn der har haft tilsvarende problemer. Jeg tror ikke, at jeg er en undtagelse. I gamle kirkebøger kan det ses, at konfirmationen da lå meget senere, i 16 års alderen og senere. Så skulle pubertetsproblemerne være overstået. Men tingene gik deres gang, og der blev da også holdt fest for mig.

Det var i Sverige ikke skik at give gaver, så det var ingen grund til konfirmationen. Jeg fik af mine forældre en gulddollar indfattet som slipse-nål. Det skulle være en meget værdifuld gave. Jeg har den endnu, men har aldrig forsøgt at få samlerværdien fastslået. Ellers markeredes konfirmation- en ved, at vi alle udvekslede visitkort, og jeg har bunken endnu.

Efter afslutningen af den normale skolegang skulle jeg dog ikke henfalde til kun at beskæftige mig med bøger og korrespondancebreve, nej, jeg skulle efter evne deltage i det daglige arbejde på gården, såsom at vogte køer på græs, køre med hesterive i høsten og lignende lettere arbejde. Det kunne være koldt at sidde på en hesterive om efteråret, når køligheden begyndte at præge luften. Men der var det gode ved dette, at det kun kunne lade sig udføre i absolut tørvejr. Så har jeg også været »vogterdreng«. Det var slet ikke så kedeligt og absolut ikke anstrengende. Men nogen nær tilknytning til landvæsenet følte jeg aldrig.

Det var helt anderledes for min lillebror. Han var landmand med liv og sjæl. Det havde til følge, at han omgikkes folkene helt anderledes tæt end jeg, og det medførte også det pudsige, at vi talte helt forskellige sprog. Han talte bredt värmlandska, medens jeg talte rigssproget efter min nære omgang med den gamle lærer. Til gengæld taler jeg svensk endnu, hvorimod han har glemt sit. Forskellen i alder på 1½ år kan vel også have gjort sig gældende. Da han to år senere blev konfirmeret i Skodborg efter dansk skik, kan det ikke nægtes, at jeg kikkede måske en smule misundelig til hans mange gaver.

Med hensyn til den svenske skole skal jeg afsluttende sige, at man ikke ville have mig på kostskolen, fordi jeg var for ung, og da det igen kunne

være blevet aktuelt i 1919, havde mine forældre besluttet sig til at sælge og vende tilbage til Sønderjylland. Jeg kom derfor ikke til Sala i september 1919, men blev i stedet sendt til Danmark for at gå på efterskole i Bramminge for der at lære dansk. Men det vender jeg tilbage til.

Hverdagen på Persbol og omkring os.

Om hverdagen på Persbol vil jeg fortælle lidt, der også viser noget om samfundsforholdene. Det var som fortalt en ret stor gård. Den nærmeste nabo var gården »Nytorp«, der lå en 5-6 km længere mod syd. Ellers var den nærmeste større ejendom mod nord, »Krontorp«, en gård på et par tusinde tønder skov, og »Vall« en halv snes km mod syd. De ejedes begge af tyskere, – Krontorp af van der Lohse og Vall af baron, friherre von Falckenstein. Begge rejste hjem, da de blev indkaldt til militærtjeneste under krigen, og ingen af dem vendte tilbage. Dem havde vi naturligvis ikke noget med at gøre.

I den sydlige ende af sognet lå en anden stor gård, Värmlands Säby. Den ejedes af Axel Broström af skibsrederfamilien. Han var en meget charmerende herre og sammen med sin husbestyrerinde (han var ungarl) kom han ret ofte hos os og omvendt. Han flyttede senere til staden, Kristinehamn, hvor Carla og jeg har besøgt ham i 1955 sammen med min mor, ligesom Kedde og jeg besøgte ham på Värmlands Säby i 1927. Her voksede nogle store gamle egetræer, et af de nordligste steder i Sverige for denne art.

Familien på Nytorp hed Linder, og det var dem, vore forældre kom mest sammen med. De spillede bl.a. »priffe«, jeg husker navnet, men ikke spillet. Deres to drenge, Gösta og Erick har vi senere beholdt forbindelsen med og besøgt. Det var Gösta, jeg skulle have været på realskole sammen med. Vi har i 1927 truffet ham som en slags administrator på Krontorp, der så vidt jeg forstod, var overtaget af den svenske stat efter von der Lohses død i krigen. Senere blev Gösta landsfiskal, men døde ung. Erick købte en ejendom ved Kristinehamn. Også han døde ung. Han har besøgt os her i Aabenraa sammen med sin endnu levende kone, Britt-Karin, som vi fortsat har forbindelse med og har besøgt flere gange. Det gælder også Göstas kone Sigrid.

Min bror og jeg besøgte sønnerne på en mindre ejendom på den anden side af Visman. Den hed i øvrigt »Bethlehem«, jeg ved ikke hvorfor. På denne gård havde man brødet hængende på stænger under loftet i køkkenet. Men ellers kom vi drenge ikke i andre hjem og havde som legekammerater alene den førnævnte »Mamma Elins« søn Nils, der jævnligt kom hos os, ligesom der var et par piger, som vor søster Margret kunne lege

Persbols folk og heste o. 1917. Fra venstre Far (Patronen) med hunden Troll, staldkarlen og kusken Hjalmar, August, soldaten Skjolds yngste søn, min bror Kedde og jeg til hest og andre karle og høstmedhjælpere.

med. Der kom også nu og da enkelte børn, som vi kendte fra skolen, men som boede ved fabrikken. Forældrene til dem kendte vi ikke, og vi kom der heller ikke. Dengang tænkte jeg naturligvis ikke over det, men der var ganske enkelt en klasseforskel, som var os ganske ukendt fra Skodborg, hvor alle var landmænd eller ligestillede.

Det eneste sted, hvor vi kom sammen med mange, bortset fra skolen, var søndagsskolen. Den var på sin side også noget for sig selv. Folkene, der stod for søndagsskolen, hørte til en bevægelse, der blev kaldt »läsare«, folk der læste biblen. Den nutidige svenske forfatter Sven Delblanc har i en roman-serie »Samuels bog« og efterfølgende »Samuels døtre« m.fl. skildret denne og lignende religiøse bevægelser netop fra disse egne af Värmland. Den svarer vel til Indre Mission derhjemme. Vor søndagsskole blev drevet af et par søskende, bror og søster Johansson, som jeg har gode minder om. Da Carla og jeg i 1948 var på egnen, besøgte vi også Maria Johansson i hendes lille ejendom, der lå ude i skoven mellem Persbol og Vänern. Hun havde en del gamle kobberkar, og da Carla udtalte sin beundring for dem, fortalte hun os, at hun havde et stående ude i gården til fodring af hønsene. Det måtte vi godt få. Vi tog med tak imod tilbudet, og efter at det havde ligget surt, blev det endda meget smukt og hænger nu på vor væg, til minde om

søndagsskolen og Maria Johansson. Min svenske bibel, som jeg fik, da jeg forlod søndagsskolen, er også en gave fra dem.

Flittige kirkegængere var mine forældre ikke, bl.a. fordi kirken var meget langt borte og krævede transport med hestevogn eller slæde. Men juledags morgen skulle vi i hvert fald til Julotta, dvs. tidligt om morgenen, inden det blev lyst. Jeg mindes trafikken med de klingende bjælder på slæderne i lange rækker på vej til kirken, og lysene i alle ejendomme langs vejen, svarende til 4. maj lysene herhjemme, blot om morgenen. Hjalmar fik sine allerhurtigste heste spændt for, og det var ham en svir at overhale så mange som muligt. Selv friherren fra Vall med firspand mener jeg, han overhalede med stor fryd. Jeg mindes dette, når Carla som en juletradition læser Selma Lagerlöfs legende »Julnatten« for vore børn og nu børnebørn, eller såmænd for os selv alene to.

Vor nærmeste købstad var Kristinehamn, hvor vi holdt ind til en købmandsgård, hvor hestene kunne spændes fra efter turen på de 20 km. I staden var gaderne dengang brolagte med kopsten og det var en frydefuld fornemmelse at høre vognens jernbeslåede hjul rumle henover gadens sten. Til turen hørte besøg i en cafe. Det var en eventyrlig begivenhed for os. Og een gang besøgte vi tilmed et cirkus. Der var ingen ende på, hvad vi bagefter i lange tider kunne gentage af vore oplevelser her, ikke mindst om klovnene. På vejen til staden skulle vi passere et sted, hvor der engang var myrdet en mand af røvere. Hvis Hjalmar var kusk, skulle der gerne standses op, for at han kunne lægge en gren til den store bunke, der viste, hvor det var sket.

Til søndagsminderne om sommeren hørte også en rotur på elven, hvor hele familien var med, – ofte med en kurv med kaffe og kager. Hist og her bredte elven sig ud i mindre vige, hvor der var mængder af hvide åkander.

Far var en dygtig jæger og ænder hørte til kosten i jagttiden. Det samme gjorde urfugle eller tjur, snepper samt agerhøns. Jeg tror nok, at Mor nu og da godt kunne have tænkt sig en afveksling fra alle disse fugle. Men hvor var en stor tjurhane smuk og prangende i sin fjerdragt. Harer var der ingen af. Dengang kunne man kun skyde elg i 8 dage i oktober. Men så var var man også ude næsten hele tiden. Far var sammen med den gamle forhenværende soldat Skjöld. Det lykkedes dog kun een gang at nedlægge en elg, men man kunne aldrig blive færdig med at fortælle, hvordan det gik til. Elgen måtte hentes ud af skoven på en slæde. Man kunne ikke køre med vogn. Skindet blev garvet og lå i mange år i »den kø'n stu'e« i Langetved. Elgjagten hørte også til de store begivenheder i skolen, der lå i nærheden af godset »Kron-torp«, hvor der var ansat en fast jæger. Når han havde skudt en elg, var vi drenge beundrende lyttere til hans beskrivelse af enkelthederne ved dens

nedlæggelse. Det kunne der siges utrolig meget om. Også Far var en god fortæller, og da Carla og jeg i 1948 besøgte den daværende ejer af Persbol, talte vi også om Fars elg. Manden bemærkede dertil: »Det måste inte ha varit en vanlig elg. Stället där Casperson skjöt elgen hetter än i dag: »Caspersons botten« (dvs. Caspersens sted). Se, det er berømmelse at få et sted opkaldt efter sig.

En stor glæde havde vi ved at ride. Ganske vist uden saddel, men det gik fint endda. Forud for Påske fik vi lov til at samle æg, der blev lagt i salt, for at de kunne holde sig friske til Påskelørdag, hvor vi fik lov til at spise så mange, vi kunne. De blev kogt med løgblade, så de blev gule, eller også – og det var sikkert meget usundt – i vand med farve, så de kunne blive både røde og grønne. Farvet papir var her sagen. Men udendørs var den store begivenhed »Påskbrasa«, påskeblus. Herhjemme i Danmark har vi Sct. Hans bål, og nogle steder vel også Valborgsblus. Men her var det også Påskbrasa. Vi havde oppe på en høj skrænt på den modsatte side af elven en stor beplantning med enebærbuske. Dem havde vi lov til at hugge af, og sammen med den føromtalte Nils og drengene fra Bethlehem huggede vi i ugerne før Påske så meget, som vi kunne overkomme. Det gjaldt nemlig om at få et blus, der var større end det, man tændte ovre mod Bäckhammersiden, således at vort kunne brænde længst. For at være helt sikre lavede vi et mindre bål, der blev tændt først, og når de andre så var godt i gang, kunne vi tænde det rigtige store bål. Men vi havde gensidigt »spioner« ude, så man måtte passe på ved forberedelserne ikke at afsløre vore lumske planer. Det var endvidere almindeligt at lave »skyderier« som her ved nytår. Men det var farlige ting, hjemmelavede bomber. Tændstiksvovl i geværpatroner, hvor der bores et tændhul, og hvad vi ikke måtte lave: krudt og svovl i jernrør. Det sidste var absolut farligt og gav hvert år anledning til ulykker. Geværpatronerne kunne iøvrigt anbringes i træ og blive til en slags pistol med en træprop som projektil. Det ville jeg nok i dag på det alvorligste advare børn mod at finde på. Det var også dengang lige så almindeligt at sende kort om »God påsk«, som det er for os at sende julekort.

I denne forbindelse vil jeg nævne lidt om Midsommer. Det var og er i Sverige en virkelig festdag, helligdag, og der bages som til jul. Carla fik mange »Pepparkaka«-opskrifter, da vi under vort første besøg på Persbol i 1948 besøgte adskillige af de mennesker, der havde været knyttet til vor gård. Vi fik alle steder serveret kaffe og »dopp« dvs. hårdtbagte kager, der skulle dypes i kaffen. Carla havde svært ved at acceptere, at de ældre kvinder nejede for hende og ikke ville sidde til bords med os, når de serverede for os. Og vi oplevede det år en herlig midsommeraften og nat med sejltur på Vänern under et besøg hos redaktøren af Kristinehamnstid-

ningen, Gunnar Grundel og fru Karin. Det var ude ved deres sommerhus sammen med mange af deres venner. Man kan i Värmland se til at læse hele natten, så lyst er der. Der bliver pyntet med birkeløv, og som jeg har fortalt ovenfor, så pyntes der selv i »det lille hus«. Der spredes sand indendørs, hvor gulvene er egnet til det, og annoncer om forlovelser præger eller prægede aviserne.

Verdenskrig I bryder ud 1914 og ændrer hverdagen

I august 1914 brød krigen ud. Svenskerne var på det tidspunkt meget tyskvenlige og Far og Mor talte naturligvis om, hvorvidt Far kunne risikere at blive udleveret af svenskerne. De aftalte i hvert fald, at hvis der skulle ske noget, der tydede derpå, ville Far rejse til Norge og derfra over til sin søster i Illinois. Jeg mindes endnu de store overskrifter i Stockholmstidningen om de store tyske sejre i krigens første uger – men jeg mindes også mine forældres reaktion ved at læse i Hejmdal, som vi modtog hele krigen igennem, om navne fra Skodborg, om de faldne, sårede og savnede. Med mine snart ni år kunne jeg selv læse herom og disse særlige rubrikker har brændt sig ind i min erindring. Senere blev disse og andre nyheder i Hejmdal streget af censuren med tykke sorte tuschstreger. Jeg ville ønske, at vi havde haft sans for at gemme et sådant nummer.

Mellem jul og nytår kom så Fars indkaldelsesordre fra det tyske general-konsulat i Stockholm. Sandsynligvis skulle det ske i Flensborg ved 86'erne som andre nordslesvigere. Far valgte ikke at svare. Hans Clausen rejste derimod hjem til mønstring. Han havde i modsætning til Far aldrig været soldat, idet han var kasseret på grund af en hjertefejl, og han mente derfor, at han uden risiko kunne give møde. Han slap også i første omgang og kom tilbage. Men næste gang året efter gik den ikke længere. Han havde stadig hjertefejl, men blev indkaldt til etapetjeneste i Belgien, hvor han skulle føre tilsyn med landmændenes dyrkning af jorden med henblik på leverancer til hæren. Så vidt jeg ved fra de breve, han sendte, opnåede han et godt forhold til befolkningen, efter at han havde røbet sin særlige stilling som dansksindet og tvangsindkaldt. Hans hjerte var dog ikke dårligere end at han overlevede min far i over 20 år og vi har senere truffet ham ved årsmøder i Flensborg og besøgt ham i Duborggade.

Men på Persbol levede man i en stadig ængstelse for svenskernes tyskvenlighed, indtil tyskerne begyndte på den uindskrænkede undervandsbåds-krig ved sænkning af svenske skibe i fart til England. I Bäckhammer vidste man kun, at Far var tysk statsborger og derfor som tysker medskyldig i deres forbrydelser. Det resulterede en nat i et dramatisk opløb ved gården

af fabriksarbejdere. Far havde fra sin amerikantid en Browning liggende ved sin seng, og da de ubudne gæster blev lidt for nærgående ved at smide ting op mod vinduerne, endte det med, at han med revolveren skød nogle skud i luften.

»Gæsterne« flygtede, men blev længe i den mørke nat stående et godt stykke fra gården og råbte »Nu skjuter de jäkla tyskarna på folk« og tilsvarende. Vi fulgte med en uundgåelig gysen med i begivenhederne. Det lykkedes dog Far efter nogen tid at få udbredt forståelsen for, at »tyskarna« i virkeligheden var danske, og det kom ikke til flere episoder af denne art. Men naturligvis medførte dette »nationalitetsskifte«, at min bror Kedde (Christian) under de normale slagsmål mellem drenge blev kaldt »Kristian Tyrann«, der var den almindelige svenske betegnelse i historiebøgerne for Christian den Anden. Jeg har fornylig læst Vilh. Mobergs Fosterlands-historia om unionstiden og Gustav Vasa, her hedder Christian den Anden fortsat Kristian Tyrann, men dog med en forklaring om, at Gustav Vasa ikke var spor bedre med sit ansvar for blodbadet i Kalmar.

Krigen trak ud og dermed muligheden for forsyning med varer udefra. Det resulterede i en meget skarp rationering specielt af fødevarer som sukker, mel og fedtstoffer. Vi kærned selv vort smør, omend det var forbudt. Vi børn fik hver måned udleveret et glas på størrelse med et ølglas med sukker. Vi måtte så selv holde hus med det. I stedet for hvedemel fik vi majsmel, og brød bagtes af majsmel. I stedet for kaffe brændtes der rugkerner og jeg mindes den søde duft, der bredte sig, når det skete. Man lukkede øjnene for, at arbejderne fra fabrikken hentede affaldskorn fra tærskningen til brændingen af kaffe, ligesom Hjalmar også måtte sælge mælk uanset rationeringen. I stedet for havregrød til morgenmad fik vi majsbrød til vor varme morgenmælk.

Vi led ingen nød, men det er sikkert, at mange småsultede, og at det igen medførte, at modstandskraften var nedsat, da »den spanske syge« kom til Sverige. Den begyndte i vort naboland med, at lærer Sundquists ældste søn, der havde en virksomhed i Hamborg som ingeniør, kom hjem på besøg med smitten og døde, ligesom en bror og en søster. Tilbage var kun udover forældrene en datter, der var retarderet. Blandt fabriksarbejderne hærgede sygdommen ubarmhjertigt. Der kunne ses lange rækker af slæder med kister på vej til begravelse på vejen nedenfor gården. Hjemme hos os var Mor meget syg og lå flere døgn for døden, medens vi børn listede rundt i ængstelse. Adskillige af vore skolekammerater var blandt de døde, men ellers gik det mest ud over mennesker i den arbejdsdygtige alder. Ingen af vore folk døde, men een af dem, Falén, der var en kraftig mand, var meget syg.

Rationeringen gjaldt også olien. Vi kunne ikke mere få petroleum til vore lamper og fik i stedet karbidlamper, der iøvrigt udvikledes til ligefrem at være pyntelige. Men noget farligt stads var det, – de kunne eksplodere og gjorde det nu og da. Det var derfor naturligt, at man fandt på at lave et lokalt elektricitetsværk med elven som drivkraft. Jeg mener, at det stod færdigt i 1917 – og omend strømmen var svag og lamperne blinkende, så var det dog et mægtigt fremskridt. Ikke mindst var det en god ting i staldene, hvor karbidlamperne måtte omgås med den allerstørste forsigtighed for ikke at give anledning til ildebrand.

Jeg tror at jeg hermed har givet et billede af vor hverdags besværligheder. Men for alle disse skal ikke glemmes, at vi de tre ældste børn, Kedde og jeg samt min søster Margret, der var født i 1910, havde en vidunderlig barndom. I 1916 fik vi en lillebror og året efter en lillesøster. Vi syntes dengang, at Harry var sådan et spændende navn, ikke mindst påvirket af »Mamma Elins« piger og ønskede, at den lille bror skulle kaldes sådan. Men vore forældre snød os, og han blev navngivet Otto Harald efter vor alt for tidligt afdøde farbror. Det er grunden til, at han den dag i dag i vor omtale hedder Haje i stedet for Harald. Lillesøster fik efter pres fra os navnet Ebba, men derudover blev hun opkaldt efter sin farmor Cathrine, eller Catharina i den svenske form.

Når vor barndomstid fik et helt andet præg end tilfældet ville have været hjemme i Sønderjylland, hænger det nok sammen med de svenske samfundsforhold. Vi levede vor egen privilegerede tilværelse – på vor egen »Ø«, den store gård. Denne barndom står for de tre ældste af os i et forklaret lys, som en senere mere normal dansk hverdag ikke har kunnet fordunkle. »Inga andra barn hade det som vi« (Selma Lagerlöf i »Julnatten«).

Men også dette gik mod enden. Efterhånden som krigen nærmede sig slutningen og muligheden for at vende tilbage til Sønderjylland åbnede sig, begyndte afgørelsen at trænge sig på. Far havde søgt om svensk statsborgerskab og fået det bevilget. Men forudsætningen var, at han aflagde ed til den svenske konge. Han havde som preussisk soldat måttet aflægge ed til kejser Wilhelm, og det var ham imod at gentage denne ceremoni, så han trak det i langdrag. Mine forældre skulle også finde ud af, om de ville forblive i Sverige for altid eller om de skulle sigte mod at opleve deres »gamle dage« i Danmark. Det sidste blev resultatet, og nu ventede man blot på, at Genforeningen skulle blive virkelighed. Det tog mere end et år fra våbenstilstanden den 11. 11. 1918 og indtil afgørelsen om en afstemning i Sønderjylland var en realitet.

Krigen slutter og det bestemmes, at vi skal rejse hjem til Nordslesvig

Den første, der mærkede at afgangsløbet var truffet, var mig. Det blev bestemt, at jeg ikke skulle rejse til Sala for at begynde på kostskolen for at få realeksamen, – tværtimod skulle jeg til Danmark for først at lære dansk og senere gå i realskole der. Mine forældre havde som før omtalt boet et par år i nærheden af Bramminge og kendte fortsat nogle enkelte familier. Så det blev bestemt, at jeg skulle på efterskolen i Bramminge. Der blev købt en kuffert. Den var lidt mindre end en skibskuffert, men dog med rigelig plads. En af de sidste dage i oktober 1919, – nøjagtigt seks år efter afrejsen fra Vamdrup –, blev Far og jeg kørt til Kristinehamn for derfra at tage nattoget til Malmö med skifte i Svartå. I Malmö skulle vi opsøge det danske konsulat for at få indrejsestempel i vore legitimationspapirer. På grund af Fars nægtelse af deltagelse i krigen, havde vi ikke tysk pas, – han havde som »Fahnenflüchtig« mistet sin preussiske statsborgerret. I stedet havde vi fået en svensk »Uppehållsbok«. Her hørte jeg for første gang om vort svenske sprog udtrykket »Det hörs, att herrn är uppsvensk«. Personalet på kontoret må have været skånsk. Ankommet til København kørte vi med en taxa til Fars søster, der boede på den anden side af Roskilde, for at overnatte der.

Forinden havde vi på banegården i København købt billetter til toget, og her hørte jeg i billetlugen for første gang rigsdansk, formentlig københavnsk. Det må have gjort et stærkt indtryk på mig, for jeg bemærkede bagefter til Far: »Jag tycker det danska språket ljuder så vackert«. Jeg skulle senere lære at synge »Vort modersmål er dejligt, det har så mild en klang«.

Vi rejste derefter direkte til Bramminge, det var den 31. oktober, og dagen efter skete den katastrofale jernbaneulykke ved Vigerslev med mange dræbte og sårede. På færgen gjorde Far mig opmærksom på en ældre, svær mand, idet han spurgte: »Kan du se, at han har en ræv bag øret?« Jeg kikkede betuttet på manden. Det var den tidligere konsejlspræsident J. C. Christensen. Næste gang jeg så J. C. Christensen var ved Genforeningsfesten i Skodborg i 1921.

I Bramminge overnattede vi hos en tidligere nabo til gården i Terpager. Det var en lille ejendom med ældre mennesker. De talte et helt andet sprog end damen ved billetlugen i København og husførelsen var så gammeldags, at man deltes om at spise af samme tallerken. Far og jeg skulle således spise grød af det samme fad. Da Far aldrig har været nogen stor grødspiser, følte jeg mig forpligtet til at prøve at spise op, således som jeg havde lært, at man

skulle. Til sidst måtte jeg dog lægge skeen fra mig med et: »Pappa, nu kan jeg ikke mere«.

På efterskolen fik jeg tildelt et værelse med plads til tre senge. De andre drenge var fra Esbjerg-kanten og lidt ældre end jeg, der kun lige var fyldt 14 år. Jeg fandt snart ud af, at det at være tre på et værelse ikke just var sagen. Der var altid to mod den tredie, og ret hurtigt blev jeg den tredie. De to andre kunne ikke forstå mit rent svenske sprog. Jeg fik et andet værelse med kun to senge og blev sat sammen med en dreng fra Spandet – en Schøler. Det gik fint. Forstanderen, eller rettere hans kone, blev klar over, at jeg havde det lidt svært, og da de havde en dreng af familien boende, der var fra Bornholm og som gik på gymnasiet i Ribe, så blev jeg indbudt til at komme ind i deres hjem. Jeg havde åbenbart lettere ved at forstå sproget der. Samtidig tror jeg, at hun orienterede nogle lidt ældre piger, også sønderjyder om min situation. Der var i det hele taget mange lidt ældre, unge fra Sønderjylland på skolen også for at lære dansk. De var over den normale efterskolealder, og flere af de unge mænd havde været indkaldt som tyske soldater.

De store piger, om hvem jeg husker, at den ene var rødhåret og hed Zoëga til efternavn, tog sig af mig. Hendes bror var der også og blev mig en god støtte. Under opholdet blev jeg kaldt »lille svensker«. Jeg kunne godt forstå, hvad de andre sagde, men det omvendte kneb. I de rent danske omgivelser gik det dog efter et par måneder ret hurtigt. Det varede dog adskillige år, inden den svenske accent helt forsvandt. Carla har fortalt mig, at den endnu var påfaldende, da vi i 1928 mødtes på Akademisk Studenterkursus i København. Svensk var helt blevet mit barndomssprog, selv om jeg havde talt sønderjysk til mit 8. år. Jeg har holdt det vedlige og det ligger som en bund i min sprogfornemmelse. Jeg læser helst svensk litteratur på originalsproget, hvis det er muligt at fat i den gennem biblioteket.

Far sørgede da også for, at jeg i juleferien kom til Skodborg, hvor min faster Christine (Didde) boede sammen med sine tre børn, Henry, Otto og Anna. Men jeg havde intet pas og skulle derfor smugles over grænsen. Det sørgede en købmand Christiansen i Skodborg, der var en af mine forældres gamle venner, for. Så vidt jeg ved, kostede det tyve mark til grænsekontrol. I Skodborg sørgede Christiansen for, at jeg hos den stedlige kommune- forstander Hans Bruun fik legitimation som preussisk statsborger, hvordan det så end kunne lade sig gøre. Jeg kunne nu legitimt rejse ud og tilbage til skolen.

Efterhånden faldt jeg også til på skolen, og jeg lærte at skrive nogenlunde dansk. Her var jeg på linje med de mange sønderjyder. Det kneb dog helt gevaldigt med at finde ud af, hvad der skulle skrives med stort begyndelses-

Stp. V. Journ. Nr: 33432

Andamål med vistelse i Sverige:
 Upphållsbok
 för

Lyske undersåten
(Lyske, Lyka etc)

Jes Peter Kuspersen
(föreläggligt namn)

all vistas i
SVERIGE.

Bokens innehavares:

- födelseår och -dag: *24 Aug 1905*
- födelseort: *Söderby*
- yrke eller sysselsättning: *Målerisrig*
- hemort utom Sverige:
- egentliga vistelseort i Sverige: *Umeå, Västerbotten län*
Angående tillståndets giltighetstid, se sid. 4.

Upphållsboken utfärdad i
 den *Kristianstads Länstullkontor, Värmlands län* *28/11/1918*
 av *Konst. L. Sjöström*
(Svenska polisen i utlandet)

Denna bok innehåller 24 nummerade sidor.

Lösen 0,50
Släppfals 0,50
Samma 0,10

Min svenske opholdstilladelse.

bogstav, og dansk grammatik havde jeg intet kendskab til. Det tog tid, inden jeg fik afskaffet de svenske dobbeltkonsonanter og det svenske »ck« i stedet for dobbelt »k«. Jeg har endnu et diktathæfte at undres over. Mit kursus hos Hermods Brevskola gjorde, at jeg meldte mig til engelsk-undervisningen og klarede mig ganske pænt. Det fik jeg brug for, da jeg senere kom på realskolen i Vejen. Skolen var meget præget af, at såvel forstanderparret som lærerne var stærkt optaget af Sønderjyllands forestående Genforening, – det viste sig i såvel foredrag som sangundervisningen. Flere af lærerne kom efter Genforeningen til Sønderjylland. Vor gymnastiklærer Madsen har jeg truffet en enkelt gang siden, og desuden var der en lang tynd lærer Sørensen.

Mit ophold i Bramminge kunne iøvrigt have fået en brat afslutning. Jeg havde fået fat i en cykel, – men ingen havde fortalt mig, at der var højrekørsel i Danmark i modsætning til den svenske venstretrafik. Da jeg den første dag, hvor jeg var ude, tog det korte sving til venstre, var jeg på et hængende hår ramlet sammen med en af de biler, der dengang ikke var særlig talrige. Men så fik jeg det lært.

Til afstemning den 10. februar 1920 i Nordslesvig

Midt under Brammingeopholdet kom så den 10. februar 1920. Far var ganske vist født i Harreslev i Hanved sogn, der lå i Anden Zone, og på grund af de særlige regler for afstemningen kunne han ikke stemme i Skodborg, hvorfra vi var udrejste. Men han havde bestemt sig for at købe ejendom i Skodborg og rejste derfor hjem til afstemningen i Første Zone. Efter at den Internationale Kommission havde overtaget den udøvende magt i afstemningszonerne, og tysk militær havde forladt landsdelen, kunne han uden risiko komme hjem. Den internationale Kommission havde også overtaget paskontrollen, medens toldvæsenet fortsat var tysk og fungerede til den 15. juni. Far hentede mig i Bramminge. Han havde en særlig legitimation som afstemningsberettiget, og jeg havde mit tyske pas fra juleferien, så det voldte denne gang ikke vanskeligheder at passere grænsen ved Skodborghus. Det skulle jeg iøvrigt komme til at gøre dagligt, da jeg den 1. april var kommet til Skodborg og begyndte på realskolen i Vejen.

Vi boede hos tante Didde. Jeg erindrer afstemningsdagen med dens voldsomme blæst, der rev i de mange, mange nye flagstænger med såvel nye som gamle, gemte flag. Mange af de gamle flag kunne ikke holde til stormen. Om aftenen samledes så mange som der overhovedet kunne være i Vesterkroen, hvis gæstestald var rensat og istandsat til at kunne danne rammen om sammenkomsten. Der var pyntet med gran og lys, hvor man så end havde fået dem fra. Alle resultater kom igennem telefon og blev læst op efterhånden, som de kom frem. Det var inden radioens og fjernsynets computerbehandling af tallene. Gode resultater, og det var de allerfleste, hilstes med jubel og glædesråb. Skodborg sogn var næsten helt rent dansk. De tyske stemmer hidrørte for en stor dels vedkommende fra grænsepersonalet. Efter de særlige regler kunne også tilrejsende fra Tyskland stemme, alene under henvisning til, at de var fødte i området, om det så end var børn fra en zigøjnertrup. Propagandaen i det slagne Tyskland havde genvakt de altyske stemninger og medført mange tilrejsende med et ganske perifert tilhørsforhold. Der har aldrig – end ikke i den værste nazitid – været afgivet så mange tyske stemmer i Nordslesvig som den 10. februar 1920. Det var prisen for, at mange udvandrede danske også kunne stemme. Carlas mor var fra Flensborg, og Carlas familie på mødrene side boede overvejende dernede. De var alle udpræget dansksindede.

Hvor længe festen trak ud, ved jeg ikke, idet jeg blev sendt hjem til tante Didde inden afslutningen. Men jeg mindes, at der var arrangeret underholdning med en sangerinde, der stod i et hjørne af det stopfyldte rum. Jeg

husker kun, at hun sang meget højt og at jeg ikke fandt det særlig kønt. Men det var nok min fejl. Far kom meget sent hjem. Den næste dag havde stormen og regnen lagt sig, og man samledes igen ved Vesterkroen for at gå i optog gennem byen. Foran kørte en åben vogn med musikken. Målet for optoget var Skodborg skole, som jeg nu genså. Her skulle Dannebrog hejses, og det var ikke uden stolthed, at jeg så, at det var min 13 årige kusine Anna, der havde fået dette hverv overdraget. Flagstangen var naturligvis endnu sort og hvidmalet. De fleste andre var iøvrigt af maling umalede. Hvad der videre skete, ved jeg ikke, idet jeg blev sendt tilbage til Bramminge for at være der endnu godt en måned.

Vi flytter den 1. marts 1920 tilbage til Skodborg sogn

Far havde benyttet lejligheden til at se på en lille landejendom inde i Skodborg by. Den havde tidligere tilhørt amtsforstanderen og bestod af et kønt hvidt stuehus og to længer. Op til stueetagen var der en stor, høj stentrappe. I den ene længe var der en arrest med gitter for vinduet. Der var en meget stor have til, men kun få tønder land. Men alt det vidste jeg ikke dengang. Den 1. marts kom familien hjem fra Värmland efter at Persbol var blevet solgt. Desværre havde mine forældre ment det praktisk at sælge alle møbler på auktion, bortset fra ganske få ting, for i stedet at købe nye, når de kom hjem. Så slap de for at pakke alt sammen. Af gamle ting, der kom hjem, var Farfars gamle »amerikanerur«, som vi i dag har hængende i vor stue, hvor det stadig nøjagtigt udmåler tiden. Det har en gang, der er typisk for disse ure. Vi havde engang besøg af en af vore venner, som efter at have lyttet et øjeblik, sagde: »Jamen, det må være et »amerikanerur«. Sådan et havde vi også hjemme.« Derudover var der et rygebord med pibebrædt. Desværre er de gamle, halvlange og lange piber forsvundet ved opløsningen af hjemmet i Langetved. Der var endda en af dem med landsoldaten og to med Dannebrog på pibehovedet. Og så var der en rigtig lang, gammel pibe, der under rygningen kunne stå på gulvet. Også et eksemplar af de slesvigske løver i støbt form, som mange familier havde hængende over døren, er blandt det, der er forsvundet. Det er lidt sørgmodigt at konstatere.

Den 1. april 1920 sluttede skolen i Bramminge, og jeg kunne igen flytte sammen med den øvrige familie. Mine to søskende gik over i Skodborg skole, medens jeg blev sat i Vejen private realskole. Også de skulle skifte sprog, og det tog nogen tid. Det samme gjaldt naturligvis de små – Haje og Ebba, på fire og tre år. Om Haje følgende lille episode. En dag nogle måneder efter flytningen sad han med sine lange lysegule krøller og bare knæ på hug på en havegang og betragtede en regnorm. For at forstå

følgende skal man vide, at en regnorm på svensk hedder »en mask«, medens man ved »orm« forstår en slange. Den lille fyr kom på klingende svensk med denne eftertænksomme betragtning: »Förr hette det en mask – nu hetter det orm« – men konstaterede han – »det är änddå en mask«.

Der var tre andre drenge fra Skodborg, der gik i realskolen sammen med mig. Det var Johan Blom, der senere blev kommunaldirektør i Rødning. Emil Dam, som blev en meget kendt trafikflyver i SAS, berømmet for en mavelanding i Wien, fik senere en ledende stilling inden for selskabets administration. Den tredje var Ejner Christensen. Han blev boende i Skodborg, og fik der en lillebilforretning. Vi fire cyklede hver dag til Vejen, en 6-7 kilometer.

Grænsen ved Kongeåen bestod stadig, hvorfor vi måtte passere såvel pas-som toldkontrol hver dag. Toldefterset blev vi dog kun nu og da. Det kunne jo være, at vi smuglede tobak, sytråd eller anden kontrabande. Og det gjorde vi da også engang imellem.

I realskolen kom jeg i tredie mellem. Det kneb fortsat med at stave på dansk. Grammatikken var håbløs og meget svær at lære, fordi de andre kunne den i forvejen. Jeg måtte derfor selv se at finde ud af, hvad ud-sagnsord, forholdsord, omsagnsled m.v. betød. Det kostede arbejde, men jeg satte så meget ind på at »dissekere« en sætning, at jeg efterhånden blev endda meget flink. Regning og matematik voldte mig ingen besvær.

Da vi året efter i november 1921 flyttede til Langetved, hvor Far igen købte en rigtig gård, nægtede jeg at skifte skole påny, selv om der nu var 10 km at køre til skolen i Vejen. Da skolen også var en kostskole, kom jeg om vinteren ind på denne afdeling. Det endte dog med, at jeg blev flyttet til Rødning Realskole, hvor man kunne tage præliminæreksamen. Der var kun 4-5 km at køre dertil. Det var en meget lille klasse, jeg kom ind i, og det gav et meget nært kammeratskab, der holdt længe. For en enkelts vedkommende til i dag, det var med lektor emer. Jens Bek, der nu bor i Randers. Andre har vi haft kontakt med, så længe de levede. Det var søstre Ingrid og Ebba Jensen, der senere stod faddere til vore børn. De var lige som Jens Bek og den senere præst Kristian Bindeballe fra Jels. Vi havde i skolens leder, overlærer Chr. Winther en dygtig lærer, som jeg vedblev at have forbindelse med, og som støttede mig ved kauson for et studielån, da jeg adskillige år senere besluttede mig for at blive student og læse jura. På sine gamle dage kom han på plejehjem i Skodborg, hvor jeg har besøgt ham.

Genforeningstiden

Det var en fattig landsdel, vi kom tilbage til. Alt var præget af de foregående seks års mangler og savn på alle livets områder. Først og fremmest var mange hjem præget af tabet af nære slægtninge i den store krig. Der skulle gå år, inden dagligdagen havde genvundet en naturlig rytme. I det ydre var alt præget af manglende vedligeholdelse. Hullede veje, forsømte bygninger og marker. Mangel på tøj og mange af de daglige livsfornødenheder. Under krigen havde man ikke kunnet skaffe sig nyt tøj. Mange mænd gik rundt i gamle soldaterjakker og tilmed huer. Drengene bar kasketter med blanke skygger. Brændenældetøjet skulle bruges til sidste trævl. Manglerne gav også anledning til tyverier. Tøjet kunne ikke hænges ud til tørring efter vask uden risiko for at blive stjålet. Det havde man ikke kendt til før. At det samme er tilfældet i dag i 1990, kan i hvert fald ikke skyldes den bitre nød. En stor rolle spillede pengeforholdene. Skulle man ombytte sine mark med kroner? Skulle man optage kronelån til brug ved istandsættelse af ejendommene? Skulle man bygge med henblik på overgangen til intensivt dansk landbrug eller skulle man bevare den hidtidige dyrkningsmåde og fortsat lægge an på kvægavl med kødproduktion og græsning? Ikke mange havde forestillet sig den devaluering af marken, der viste sig at blive resultatet. Man stolede på sine blå hundredmarksedler. De kunne da ikke blive værdiløse. Resultatet blev, at mange, man troede kyndige, anbefalede kronelån til ombytning af marklånene – og alt for mange tabte. Bankerne i Ribe, Vejen, Kolding gjorde store forretninger med ombytning, hvilket ikke alene gjorde folk fattige, men også skabte grobund for mistillid til »det danske«.

Man skal herved huske, at der før krigen rådede relativt gode forhold for landmænd. At det var krigen, der skabte baggrunden for helt ændrede forhold, var mange tilbøjelige til at glemme. Jeg har hørt folk med oprindelig tysk indstilling, men som nu var indstillede på at være danske, sige, at var denne første krise ikke kommet, ville mange have akcepteret, at nu var vi i Danmark og så måtte vi leve som danske. Krisen gav senere grobund for de såkaldte »bevægelser«, Selvstyrebevægelsen og Lei-bevægelsen, af hvilke den sidste i hvert fald var tyskpræget. Noget andet er, at hele dette valutaproblem viste, hvor betydningsfuld pengenes værdi er. Naturligvis

kunne mange have sparet penge ved at vente, men enhver troede jo, at han gjorde en god forretning på det tidspunkt, da han lånte kroner. På den anden side husker jeg fra nogle år senere, da jeg var kommet i lære i Rødding Bank, min forargelse, da en mand kom ind for at købe nogle tusinder helt værdiløse mark. De skulle bruges til at udbetale nogle pantebreve i hans ejendom i mark, som hans søstre havde fået som arvepart, da han overtog den før krigen. Rigsdagen gennemførte ganske vist en særlig valutaordning for at afbøde de værste sociale virkninger, men der var sat et maksimum for, hvad der kunne ydes. Det betød igen, at der opstod en yderst alvorlig kapitalmangel. Alle oprindelig reelle indskud i banker, sparekasser og i pantebreve blev til intet. Dertil kom den danske politik, der gik ud på at revaluere kronen, der skulle blive »den ærlige krone«. Det gav naturligvis anledning til kronespekulation. Man havde jo statsgaranti for gevinst, og kronen steg med en ikke beregnet hast.

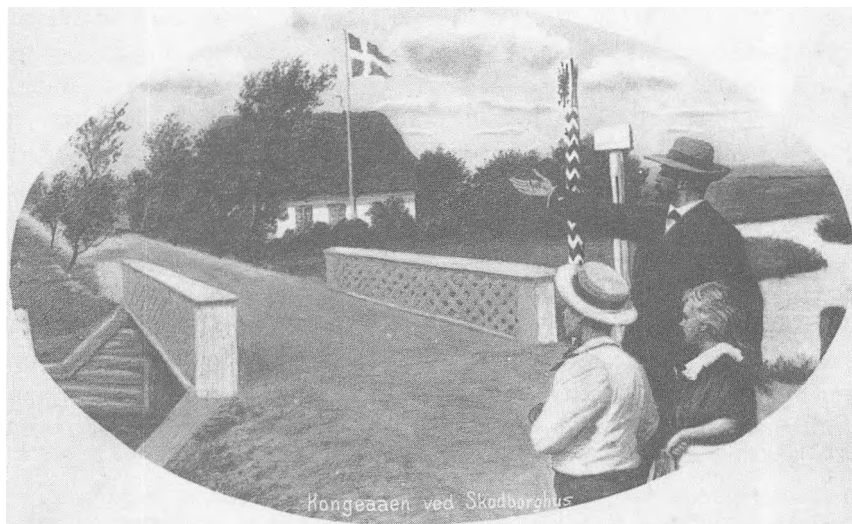
Vi havde den første landbrugskrise og den ramte i ganske særlig grad Sønderjylland med dets erhvervsliv, der var helt domineret af landbrug og hvor man havde været nødt til at investere for at tilpasse sig den danske økonomi. Det var alt sammen noget, der fulgte i de følgende år. Fra 1920-21 husker jeg først og fremmest indtrykket af en uendelig glæde over at være kommet til Danmark. Og det var jo i virkeligheden første gang i 800 år, at Slesvig var en integreret del af det egentlige Danmark. I mange år var landet regeret som et hertugdømme med samme hertug som det tyske Holsten, der var en del af det tysk-romerske rige. Toldgrænsen havde været ved Kongeåen og ikke ved Ejderen. De mange år havde ikke kunnet undgå at præge befolkningen og skabe en fornemmelse af at være anderledes end »jyderne« på den anden side. Det er et skel, der vel er svækket, men ikke fjernet efter 70 års fællesskab. Hertil medvirker også, at Kongeåen i hvert fald mange steder danner en naturlig grænse med store områder nærmest uden bebyggelse eller med meget spredt bebyggelse. Der er i dag stadig ikke virkelige nabobånd over åen på samme måde som til sognene syd for. Jeg har f.eks. aldrig prøvet at finde ud af, hvad sognene hedder der, eller hed inden kommunesammenlægningerne. Det virker helt unaturligt på mig, at f.eks. Skodborg har postadresse »Vejen«. Men denne »afstand« gjorde intet skår i, at vi nu hørte til Danmark – og alt dansk var bare dejligt. Og alle danske gode mennesker. Alle blev modtaget med åbne arme.

Desværre – eller naturligvis – blev dette udnyttet af foretagsomme personer, der øjnede muligheder for økonomisk udbytte af denne tillid. Agenter og forsikringsfolk narrede folk i et sådant omfang, at alene udtrykket »agent« blev ligestillet med en formodet svindler. Min mor låste f.eks. automatisk døren, når hun så en mand med en mappe. Det gik engang ud

over den særdeles elskelige, sympatiske og respekterede direktør for Sønderjydske Hypotheklånepand, Martin Hammerich, som jeg senere fik meget med at gøre. Han kom for at drøfte oprettelsen af en »jordfordelings-ejendom« til min bror Kedde i 1931, og var nær blevet nægtet adgang, selv om han kom efter aftale. Dertil kom tvivlsomme advokater, der lugtede bytte og nedsatte sig med efterfølgende svindlerier til resultat. Et par dommerfuldmægtige satte kronen på værket. Fra tysk tid var ejendoms-overdragelser sket på dommerkontorerne. Ejendommene blev »skrevet over« og dette skete mod faste gebyrer til staten. I Danmark var det almindeligt, at dommerfuldmægtige også virkede som advokater og derfor »tog en anden kasket på«, når de skrev skøder, pantebreve, aftægtskontrakter m.v. og for dette skrev regninger til fordel for sig selv. Det var der intet uhæderligt i, men det vidste man blot ikke i Sønderjylland, før man lærte det af – som regel – bitter erfaring. Og da der skulle skrives uendelig mange dokumenter i forbindelse med overgangen til dansk økonomi, blev det en mægtig indtægtskilde for dommerfuldmægtigene. Mange tjente mange, utrolig mange penge herpå og trak sig så tilbage til Danmark med udbyttet. Det gjaldt således dommerfuldmægtigen i Rødding, Alving. Da han havde tjent penge nok, kunne han trække sig tilbage fra Sønderjylland og blive direktør for Zoologisk Have i København. Hans eftermæle på Rødding-egnen var, at han nok var en reel embedsmand, men fantastisk hård i pengesager.

Hans efterfølger, dommerfuldmægtig Axel Langkjær, der senere blev dommer i Aabenraa og var blandt vore bedste venner, var en helt anden type, afholdt og respekteret for hele sin måde at være på. Hertil bidrog nok også, at han blev gift med en sønderjysk pige fra Bevtoft-egnen, Maren Steffensen ansat på telefoncentralen i Rødding. Men et par dommerfuldmægtige gik desværre videre i deres foretagsomhed end straffeloven kunne akceptere, og det blev anledningen til et par store retssager, der skadede den danske embedsstands anseelse i mange efterfølgende år. Først i 1935 afskaffedes dommerfuldmægtigenes dobbeltstilling som embedsmænd og forretningsmænd i hele landet og også her hos os. Det var netop, da jeg var blevet ansat som sådan, – og det var den anden side af medaljen, vi kom til at opleve, nemlig minimale lønninger til os embedsmænd midt i kriseperioden.

I min egen hverdag var jeg naturligvis mest optaget af den nye skole. Indtil den 15. juni var grænsekontrollen uforandret. Men natten til 17. juni skete endelig det afgørende. Grænsen blev åbnet for fri færdsel. I tusindvis af mennesker mødte ved midnatstid den 16. juni nede ved Kongeåen. Særlig fra Skibelund var man mødt fuldtallig for at afvente, at de spanske ryttere

Kongeågrænsen ved Skodborg. En far viser sine to børn det forjættede land. Postkort.

på broen kl. 24 skulle blive fjernet, så alle kunne komme over på vor side. Pludselig stod den tyske vagtthytte i luer, og jeg hørte plasket af pælen med den tyske ørn, der blev kastet i Kongeåen. Den blev dog senere fisket op igen. Det samme gjaldt en grænsesten. Man samlede oppe foran det tyske toldkontor, hvor der blev holdt taler. Jeg kan huske een. Det var en gammel skodborgenser, Jes Thiessen, der fortalte, at han havde levet under tre danske konger og tre tyske kejsere, og nu skulle han have den fjerde danske konge – Christian den Tiende. Det behøvede man iøvrigt kun at være født før 1. januar 1848 og være fyldt 72 år for at kunne opleve.

Kongen kommer til Sønderjylland den 10. juli 1920

Herefter kunne vi frit køre til skole. Det gav en stærk følelse af virkelighed. Den næste store begivenhed kom den 10. juli, da kong Christian på den hvide hest skulle ride over grænsen ved Frederikshøj. Vi talte om, hvorvidt vi (min bror og jeg samt vore to kusiner, der var døtre af faster Anna og postmester Wittern i Rødding og som endnu boede hos os) skulle cykle til Frederikshøj eller til Haderslev. Det blev det sidste. Kongen kom kørende dertil, men skulle komme ridende ind i Haderslev. Der var samlet tusinder af mennesker nord for byen. Den hvide hest var ikke transporteret med, men en hest fra det danske militær var beregnet til kongen. Vi stod så tæt

ved, at vi kunne se, hvad der nu skete. Hesten blev sky over de mange mennesker og musikken og var vanskelig at bestige selv for en så god rytter som kongen. Det endte med, at hesten blev trukket hen til en skråning, hvor kongen så alene skulle prøve at komme op på den. Det mislykkedes og kongen blev et kort stykke slæbt i stighbøjlen. Det så grimt ud – og rideturen måtte opgives, så indtoget i byen skete i kongens bil. Det viste sig senere, at faldet havde givet stærke smerter, der plagede kongen under den følgende rundtur i Sønderjylland. Det vidste vi ikke dengang, og jublen brusede under køreturen mod kongeparret og de to prinser. Kusine Anni, der var tysksindet i modsætning til sin søster Erna, kunne dog ikke nære sig for at bemærke, at uheldet var et »omen« – et ilde varsel. På den anden side havde hun dog været indforstået med at tage cykleturen på de 30 kilometer for at være med. Hun var på den tid en overgang lærerinde i Grønnebæk, hvor man iøvrigt gerne ville have beholdt hende.

Den følgende dag den 11. juli mødtes kongen med sønderjyderne på Dybbøl. Vore forældre kørte derned sammen med købmand C.O. Christensen fra Skodborg. I de følgende dage kørte kongefamilien rundt i Sønderjylland. Den kom også til Skodborg, hvor alle var ude – også hjemmetyskerne. Det påstås, at kongen trykkede en ung pige i hånden med et »Tak for jeres trofasthed«. Hun var datter af en tysk læge. Det kan godt være sandt, for alle skulle naturligvis se og være med. Herfra kørte kortegen ud til Bejstrupgård for at besøge Kloppenborg-Skrumsager, den tidligere landdagsmand og stærkt engageret Flensborgmand. Det sidste udtryk har relation til den meget skarpe strid mellem tilhængerne af H. P. Hanssens grænsepolitiske holdning og holdningen hos de mange, der ønskede, at Flensborg skulle have været med ved den endelige grænsedragning. Selv om afgørelsen var truffet, fortsatte disse modsætninger åringer frem. De var så skarpe, at Far og vor nabo Mads Physant, der var Flensborgmand medens Far var H.P.Hanssen-mand, på et tidspunkt ikke kunne bytte aviser længere. Vi holdt H. P. Hanssens blad Hejmdal, mens naboen holdt Dannevirke, der var præget af Flensborg-folkene. Disse modsætninger mellem H. P. Hanssen-folk og Flensborg-folk holdt sig meget længe og dannede vel i det hele grundlaget for et skel i befolkningen på mange måder helt op i nyere tid. Endnu i 1932 blev jeg som taler ved en afstemningsfest i Skrave forsamlingshus mødt med udtrykket »H.P.Hanssen – den landsforrædder«. Det samme udtryk mødte jeg i Studenterforeningen Hejmdal i København, da jeg som formand for den sønderjyske studenterforening S. St. ville træffe aftale om et fællesmøde med H. P. Hanssen som taler. Mere herom senere.

Kongefamiliens besøg blev et triumftog og var indledning til de årlige

besøg i Sønderjylland helt op til Besættelsen. Når vi børn ikke var med på Dybbøl, var det fordi der ikke var plads til os, og egen bil fik vi først noget senere. Det blev iøvrigt en brugt Opel, åben med tudehorn at betjene med en gummibold. Om det var en håndbremse eller gearstang, der sad på ydersiden, mindes jeg ikke. Køreprøve var der ikke meget af. Far havde lært sig selv lidt og kørte så til Haderslev for at få dette papir sammen med sognefogeden Richard Festersen, – den mand Farfar havde solgt sin gård til. Da de kom hjem, stod vi alle på den høje trappe for at beundre køretøjet og dets fører. Det var en trelænget gård og Far kørte flot op foran trappen og sagde så »Pruh«, som han plejede. Det hjalp dog ikke på disse hestekræfter, og vognen fortsatte ind i væggen på sidelængen. Indenfor lå vor karl Hans Christensen, som jeg mange år efter havde den store fornøjelse at udnævne til sognefoged i Adsbøl, i sin søde middagsøvn. Han for forfærdet ud. Bilens fjedre, der foran gik ud foran køleren var endt inde i hans seng.

Langetved

I november 1921 flyttede vi som nævnt til Langetved i Skrave sogn, hvor vi fik en rigtig gård på lidt over 100 tdr. land. Den lå i byens vestre udkant. Der var fire andre gårde foruden en købmand, en kro og nogle jordløse huse. På alle gårdene var der medhjælpere. Vi havde to piger – den ene skulle være med ude, når der var brug herfor i høsten, to karle og en fodermester. De andre gårde havde tilsvarende folkehold. Folkeholdet bestod ofte af sønner og døtre fra andre gårde og der var således grundlag for et stort fællesskab. Far havde stadig astma og deltog derfor bortset fra særlig travle tider ikke i det fysiske arbejde. Han stillede krav til sine medhjælpere – og det kunne ske, at en blev fyret på stedet. Hvis det så var i utide, kunne det knibe med at få en ordentlig ny. Så måtte det ske gennem arbejdsformidlingen i Haderslev. Nu og da holdt det kun, indtil landbetjenten kom for at hente børnebidrag, så skred fyren. Normalt fæstedes folk for et halvt eller et helt år, fra maj til november eller fra november til næste november. Sommerlønnen var større end vinterlønnen, hhvs. 2/3 og 1/3 af årslønnen.

Nu og da havde vi karle fra Jylland. Det kunne være svært for dem at vænne sig til den sønderjyske rytme i arbejdet. Arbejdstiden var kortere, men til gengæld mere koncentreret uden de mange mellemmåltider, de var vant til. Vore unge havde den omvendte oplevelse, når de tog plads i »det gamle land«. Det gav mere mad, men bandt dem også i flere timer.

Maj og november var virkelig skiftedage, hvor man så vogne komme kørende med medhjælpernes klædeskab og kiste. En karl eller pige kunne

blive bedømt efter, hvad vedkommende havde med sig. Lønnen blev som regel betalt for et halvt år bagud, og det var ikke et godt tegn, hvis man skulle bede om forskud ind imellem skiftedagene. Noget andet var, at det i krisetider kunne være et problem for gårdejereren at skaffe de relativt mange penge på een gang. Normalt rådede der på denne egn et nærmest patriarkalsk forhold mellem arbejdsgiver og medarbejder. Det sås gerne, at alle kom ind i stuen om aftenen, ligesom man fulgtes ad til møder og sammenkomster i det gamle Skrave forsamlingshus, hvortil Farfar havde været mellem initiativtagerne og hvortil Far havde kørt byggemateriale. Der var vel en ca 3 km hertil. Man gik i samlet flok med kurve med brød og kager, tilmed lagkager, samt kaffe. Der var ikke køkken i forsamlingshuset, så alt måtte medbringes.

Arrangementerne i forsamlingshuset blev dels tilrettelagt af husets bestyrelse dels af ungdoms- og idrætsforeningen. Jeg kom ret hurtigt med i bestyrelsen og var således med i planlægningen af møderækker. Årets højdepunkt var juleballet 3. juledag, hvor alle der var ude at tjene eller som havde juleferie, mødtes. Enhver form for spiritus var bandlyst. I den øde sal sad på lange bænke karlfolkene på den ene side og pigerne på den modsatte. Når der så blev spillet op til dans, var det om i en fart at komme over gulvet til den pige, man måske havde et særlig godt øje til, men iøvrigt var det en naturlig pligt, at alle dansede med alle. At nogle var mere søgte end andre, kunne være trist nok for de sidste, men ingen var på forhånd dømt til at være bænkevarmere hele aftenen. Der dansedes dels fællesdans og naturligvis les lanciers. Den sidste dans var cotillondans, og den skulle man gerne have med den pige, man på det tidspunkt var mest interesseret i. Der sluttedes altid med, at man sang en aftensang. Når vi så samlede vandrede tilbage til byen, kunne man nok finde den, man helst ville følges med. Hvis det var sidst på sommeren, man havde været til møde, var der altid en skål rødgrød parat, når vi kom hjem.

Også her hos os i vort forsamlingshus kunne det ske, at »fremmede« fra andre sogne prøvede at komme ind, nu og da var de påvirkede af øl, men styrelsen trådte så i funktion som dørvogtere. Jeg tror ikke, at vi på noget tidspunkt havde behov for at tilkalde hjælp fra politi. Til de velkomne gæster hørte unge fra Københoved: Kloppenborg-Skrumsagers unge, Thyssens, Rostgaard Andersens, Nic. Ludvigsens, Aarups og Østergaards unge, og Frosch'erne fra Skrave mejeri ikke at forglemme. Det var et savn, da man i Københoved fandt på at bygge eget forsamlingshus – da forsvandt en del af berøringen mellem unge i hele sognet. Vor ungdoms- og idrætsforening var specielt for Langetved.

Det andet højdepunkt var årets »dilettant«. Den blev forberedt til at gå af

stabilen i løbet af februar og startede måneder før. Initiativtager og instruktør var i de år, jeg var med, Christian Jørgensen, Toftlundgård. Man mødtes i en mindre kreds i hjemmene, – på Toftlundgård, hos os, hos vor nærmeste nabo Peter Holm eller hos Anton Boisen. Alle steder var der unge i en passende alder. Man valgte stykket og fordelte roller. Det var oftest vaudeviller af Erik Bøgh eller Heibergerne, men også skuespil. Jeg spillede engang med i Thomas Olesen Løkkens »Den skæve linie«, hvor jeg ikke-ryger skulle ryge på Fars lange pibe. Far så rædselsslagen på min rygning, der da også endte med, at den kolde sved sprang frem, – men jeg gennemførte dog rollen. I »Genboerne« spillede jeg både smedesvend Madsen og Jerusalems skomager, og den sidste fik jeg megen ros for. I »Eventyr på fodrejsen« forberedte jeg som assessor Krans min senere løbebane trods min noget svage sangstemme. Min senere svoger Hans Boisen havde en smuk sangstemme og var altid sikker i en »elskerrolle« sammen med sin særdeles indtagende søster Mie i tilsvarende roller. Hun var i adskillige år »Langetveds primadonna«. I de første år efter Genforeningen hørte tableauer ofte med til en festaften, f.eks. med »Mor Danmark« og lignende nationalt prægede emner. Vi fandt, det så betagende ud. Nu om dage ville man nok trække på smilebåndet ad det.

Ved foredragsmøderne, hvor man havde talere f.eks. fra Askov Højskole og mange udmærkede aktive præster, der levende tog del i alle arrangementer af denne art, var der som regel flere der tog ordet ved kaffebordet. Der var mange, der evnede at udtrykke sig klart og godt om, hvad der var blevet talt om. Vor nabo Peter Holm, Helmer Dyhr, Christian Jørgensen var sikre, for blot at nævne nogle enkelte. Ikke alle kom til vore møder, idet sognet var skarpt delt i missionsfolk og ikke-missionsfolk og grundtvigianere. Mange af de sidstnævnte var medlemmer af frimenigheden i Rødding og kom således ikke i vor kirke, hvor vi dog så missionsfolkene. Missionsfolkene havde deres egne møder i vort fælles forsamlingshus, men kunne ikke deltage i børnenes juletræsfester, hvor man dansede omkring juletræet, ligesom de bortset fra afstemningsfesten holdt sig borte fra vore møder iøvrigt, hvor ellers alle andre kom. Jeg kendte f.eks. kun de mest udprægede missionsfolk af omtale og så dem i kirken, men havde ellers slet ingen kontakt med dem. På et tidspunkt skete der en yderligere sprængning af fællesskabet, idet de mest udprægede frimenighedsfolk byggede deres eget hus til egne møder. Det satte »onde« spor i mange år. Jeg ved ikke nok om baggrunden for denne dybe splittelse, men jeg ved, at den kom og gjorde ondt. Så meget om dette landsbyfællesskab, der nu med den ændrede landbrugsstruktur er en saga blot. Menneskene er der ikke længere, de er afløst af maskiner. Man kan begræde det, men ikke genskabe det.

Men noget uendeligt værdifuldt folkeligt fællesskab er gået tabt, – afløst af isolation omkring fjernsynsskærmene, medens den ungdom, der måtte være tilbage, søger til diskoteker og ofte er bleven alt for meget dus med øl og anden form for spiritus. Men endnu er der dog betydelige kredse, der mødes til gymnastik under Sønderjyds Idrætsforenings faner. At øvelserne nu i betydeligt omfang finder sted i skolernes gymnastiksale og ikke i eget forsamlingshus er anden sag. Der skabes vanskeligt det sammenhold, der tidligere eksisterede. Jeg fryder mig dog alligevel, når jeg læser om og ser billeder fra disse gymnastikstævner og tager det som et sundhedstegn, trods alle sortseere.

Skrave kirke ligger efter gammelt »sej« midt i vejen og i hvert fald på et højt sted midt i sognet, kun omgivet af præstegården, graverens hus, nogle kirkestalde og mejeriet, der jo også skulle ligge centralt. De to landsbyer Københoved og Langetved ligger henholdsvis nord og syd for med få kilometers afstand. Udover de ca. 4 km var der fra tysk tid, da Skrave sogn var delt i to småkommuner, også en vis »afstand« mellem de to landsbyer. Københoved var kendt som hjemsted for en del førende personligheder som Kloppenborg-Skrumsager og dyrlæge Gram. Den sidstnævnte var bl. a. leder af det mandskor, som min far var med i, før vi rejste til Värmland, og en søn, Mads Gram blev medlem af folketinget for Venstre. Endvidere var der familierne Rostgaard Andersen, Thyssen og flere, alle med ret store ejendomme. Men det var for så vidt ikke det, der gjorde forskellen, for i Langetved var de også af en antagelig størrelse og med stort folkehold. Men Københoved var mere præget af forbindelserne til Rødding Højskole og frimenigheden ligesom flere havde gjort sig gældende i politisk arbejde i landdagen i Kiel og efter Genforeningen i Rigsdagen i København. Man gengav gerne lidt drillende bemærkningen: »Der er for mange kokkemænd« som betegnende for landsbyen. Og det var lidt af en sensation, da en mand fra Langetved blev sognerådsformand.

Sognet fik i 1908 en ny præst, pastor G. Horstmann. Han har i »Erinnerungen aus verlorenem Land« udgivet efter Genforeningen, da han var flyttet til Holsten, givet en næsten forelsket skildring af sognet og særlig af Københoved. Han viser en indgående forståelse for såvel grundtvigianerne som for Indre Mission, og ved også, at så godt som alle sognets indbyggere var dansksindede. Det kan derfor undre meget, at han overhovedet ikke viser nogen forståelse for, at landsdelen måtte afstås til Danmark. En dyb bitterhed præger hans skildring heraf. Men tilbage til hans skildring af sognet. Den lyder i oversættelse: »Den 20. december 1908 blev jeg indført i mit første embede som præst i Skrave sogn. Næsten 5 år har jeg arbejdet mellem dygtige og flittige, kloge og fromme beboere i sognet. I dette sogn lå

den landsby, der måske alt i alt står højest blandt alle landsbyer på jordkloden i social, kulturel, sædelig og religiøs henseende.« Derefter skildrer han i enkeltheder familier og personligheder først og fremmest i København, men også i Langetved.

Meget af det, han fortæller, var endnu dagligdag, da vi i 1921 kom til sognet. Der var som nævnt alene fem nogenlunde lige store gårde i Langetved foruden nogle få huse og en købmand og en kro. Fra to af gårdene kørte man til Rødning frimenighed, en tilhørte en udpræget indremissionsk familie, mens to ikke tilhørte nogen af de udprægede kredse, og heriblandt os. Det første år løste Far sognebånd til præsten i Skodborg, der var grundtvigsk, medens præsten i Skrave tilhørte Indre Mission. Præsten i Skodborg døde imidlertid og derefter kom vi til kirken i Skrave. Senere fik vi en grundtvigsk præst, Bundgaard, i Skrave, som Far blev tæt knyttet til. Han rejste 1946 til Sydslesvig, men vi beholdt længe forbindelse med ham, også i Aabenraa.

Det var sædvane, at i hvert fald een skulle i kirke hver søndag. Det var i kirken, at man mødtes. Her sad man efter gammel skik med mændene i højre og kvinderne i venstre side, sådan som Aakjær skildrer det i »siddet jeg i kirken, jeg titter hen til dig«. Mor var blandt de første, der brød skikken og satte sig ved siden af Far. I mig sidder den dog så fast, at jeg den dag i dag nødig sætter mig i venstre side. I begyndelsen gik man med »klingpungen«, men det hørte også op. En anden skik var, at man efter altergang hilste på dem, der havde deltaget deri med et »til lykke med velsignelsen«. Det er i dag ligesom, der savnes fællesskab mellem kirkegængerne. Man kommer alene eller to sammen og skynder sig hver til sit efter at have hilst på præsten udenfor kirkedøren. I Sct. Jørgens kirke har man søgt at bøde lidt herpå ved at indbyde til »kirkekaffe« i det nytbyggede menighedslokale umiddelbart efter gudstjenesten. Hvis man føler sig ene, kan man tale sammen med andre en halv times tid, inden man går hjem. På Rødning-egnen havde man dengang ved begravelser den skik, at man tog afsked med de pårørende med følgende hilsen »Jeg ønsker dig glæde i sorg« i stedet for det fremmede og kolde »Jeg kondolerer«. Vi bruger det endnu overfor meget nære venner. Er det et tidens tegn, at man er blevet sky overfor at give udtryk for noget personligt?

Det var ved kirken, at man traf sine venner og det var f.eks. her Carla første gang blev præsenteret for en større flok. Endvidere var det endnu skik, at der holdtes »kirkestævne«, således at der uden for kirken skete bekendtgørelse f.eks. af folketingsvalg. Med andre ord, der var helt andre og stærkere bånd til kirken dengang. Lige efter Genforeningen var der et afslappet forhold mellem danske og tyske. Af disse sidste var der kun helt få

familier og de gled ganske stille ind i fællesskabet. Om det så var andele ved rejsningen af et nyt forsamlingshus, så tegnede også de tyske gårde disse. Der skulle rejses et nyt forsamlingshus efter at det gamle, der var Sønderjyllands første, var brændt vist nok på grund af en overophedet kakkellovn. Medhjælperne fra de tyske gårde var normalt danske, der så kom i forsamlingshuset. Dertil kom giftermål på tværs af nationale skel og børnene kom så naturligt sammen med andre i dansk skole. I Rødding kom der i 1924 en tysk privatskole. Det gav anledning til, at grænserne blev trukket mere op. Jeg husker, at jeg var yderst forarget over at se det slesvig-holstenske oprørsflag blive hængt op i anledning af rejsegildet – så forarget, at min far alvorligt advarende henstillede til os ikke at foretage os noget i den anledning. Flaget blev alligevel fjernet om natten. Jeg har senere fået at vide, at det såmænd var sønnerne fra skolens nærmeste nabo, dommer Levinsen i Rødding, der havde sørget for det fornødne. Man kan dårligt forestille sig, hvilken ballade, der var opstået, hvis det var blevet opdaget på dette tidspunkt. Den ene af sønnerne, senere dommerfuldmægtig i Aabenraa, har fortalt mig, hvem »synderne« var. I Skodborg var der lidt flere tyske, men heller ikke her var der grundlag for en udvikling. De relativt mange stemmer den 10. februar 1920 skyldtes for en stor dels vedkommende tilrejsende. Kun i Rødding var der nogle år fremad grundlag for en vis stabilitet. Men nu er der ingen eller kun yderst få spredte tysksindede familier. Den nu afdøde redaktør for den tyske avis i Aabenraa, Jes Schmidt, var fra denne egn. Genforeningen er her helt og endeligt blevet en kendsgerning.

Uddannelses- og studieår 1923-1934

I lære som bankassistent

I foråret 1923 afsluttedes min skolegang med præliminæreksamen (almindelig forberedelseseksamen). To af mine kammerater fra Jels: Jens Bek og Kristian Bindeballe samt dyrlæge Knudsens søn Hans fra Rødding gik til Haderslev katedralskole, mens en lærersøn fra Hygum gik til Ribes. Jens og Kristian skulle jeg senere få nær forbindelse med. De boede en del af studietiden hos pastor Kristian Jensen, Timotheus-kirken i Valby. Pastor Jensen havde været præst i Jels og Jens og Kristian fik mig ind som den tredje sønderjyske student, da jeg var fulgt efter dem i 1929. Kammeraten fra Hygum fik en sørgelig skæbne som »afbrækket mediciner« og endte som subsistensløs. Den fjerde gennemførte sit studium til læge.

Det var med stik i hjertet, jeg måtte konstatere, at gymnasiet havde jeg af økonomiske årsager ingen mulighed for. Skulle jeg videre, måtte det efter mine forældres – særlig min mors – opfattelse blive til et seminarium, men det havde jeg absolut ingen lyst til. Da der tilfældigt søgtes en lærling hos det foderstoffirma, vi brugte, blev det indgangen til min voksentilværelse. Det var da ganske spændende at opleve den verden indefra – lige fra kontorarbejde til anvendelse af en sækkevogn på lageret. Alle var venlige og hjælpsomme overfor mig, men ... men nogen ønskebestilling var det ikke. Da der så averteredes om en ledig stilling som lærling i Rødding bank, sendte jeg ansøgning om den. Den blev vel modtaget. Direktør Hübbe fortalte mig senere, at min skrift og formen for adressen »Rødding Bank, Rødding« på konvolutten havde været afgørende for min udvælgelse blandt de mange ansøgere. I dag havde jeg med garanti ikke fået nogen stilling under henvisning til min smukke håndskrift – tværtimod.

Arbejdet her faldt helt anderledes i min smag. Men når jeg tænker på nutidens anvendelse af teknik i dagligdagen på en bank, er der en afgrundsdyb forskel til datidens i 1923. Vi stod op ved høje pulte og skrev i store folianter. Der var naturligvis ingen regnemaskiner, så man lærte at lægge lange, lange rækker af tal sammen med en teknik og en koncentration så stærk, at man i sene nattetimer lå og talte og talte – med spring ned ad rækkerne for at finde to tal, der sammen blev ti f.eks. Ved årsopgørelserne, der altid skulle ske nytårsdag, skulle en råbalance for hele året med tallene

for hver eneste måned tælles både lodret og vandret og sluttallet i nederste hjørne skulle være kontrollen for, at det samlede resultat var rigtigt. Det var iøvrigt en ganske særlig oplevelse at sidde der nytårsdag. Der blev serveret kaffe og mundgodt og om surhed for at sidde på kontoret denne dag uden særlig betaling, var der slet ikke tale.

Alle breve blev skrevet ud med håndskrift og naturligvis med blæk, og vi havde en tyk kopibog, hvori der blev taget aftryk af hvert eneste brev, der gik ud. Det var yngste elevs opgave at tage disse aftryk, og man skulle passe vældigt på, for at skriften ikke skulle tvære ud. Det var også min opgave at skrive og lukke konvolutter – også til en sådan opgave krævedes en særlig teknik. Direktøren, der kunne være meget opfarende overfor personalet, havde af en eller anden grund fattet godhed for mig. Men en uvane havde han, der var mig til megen ærgrelse og uforholdsmæssig tidsspilde. Han havde meget imod at underskrive posten før i sidste øjeblik, og jeg måtte vente med at gå hjem, når andre var gået, for at bringe posten op på postkontoret inden lukketid. Jeg kom derfor altid i allersidste øjeblik – og det var ikke rart ved vintertide og i dårligt vejr. Jeg skulle nemlig cykle 4-5 kilometer hjem til Langetved bagefter. Men det lærte mig noget, og det huskede jeg, da jeg selv blev chef, – også teknikken med at lukke kuverter en masse kunne jeg lære fra mig.

I dag er en bank eller en sparekasse et sted, hvor mennesker i alle aldre og fra alle samfundslag er fortrolige med at komme. Jeg tænker ofte på forskellen, når jeg møder dem, der går ind og ud af Sydbanks dør. Dengang kom der fortrinsvis mænd i en moden alder og i deres bedste tøj, når de havde ærinde sådan et sted – det kunne måske ikke være uden betydning for kreditværdigheden.

Det var i den første krisetid efter indførelsen af begrebet »den ærlige krone«, at jeg kom i banken. Der var en udpræget knaphed på kapital og en stærk efterspørgsel efter lån. Indlånskunder var sjældne og de blev behandlet med stor opmærksomhed – ind på direktørens kontor og budt på en god cigar. Aftalerenter var også kendt dengang. Det kunne jo være at den anden bank i byen gav en halv procent mere. Udlånet skete gerne gennem kassekredit. Det gav større renter. En anden – mere skjult – måde at skabe indtægter på var »valideringsreglerne«. Det var de datoer, man anvendte for renteberegningens begyndelse – og slutning – når bevægelserne på kontoen noteredes. Trukne checks blev omhyggeligt noteret tilbage til udstedelsesdagen, uanset om de havde ligget en lang tid i modtagerens tegnebog. Indbetalte beløb blev først godskrevet een eller flere dage frem – afhængig af, om det var kontant betaling, egen check, noteret check eller blot en unoteret check på en fremmed bank, den skulle først over bankfor-

bindelsen i København, og der kunne godt gå 4-5 dage, før den blev godskrevet. Rentetal blev beregnet for hver eneste ekspedition – manuelt naturligvis. Moderne bankfolk ryster nok på hovedet, hvis de skulle læse dette. Naturligvis blev beregningsmåden særlig givtig ved de store helligdage.

Men når der ingen indlån var at arbejde med, kneb det for banken at skaffe likvide midler til at formidle lån. En udvej var at rediscontere kunders vekslers i en større bank, Haderslev Bank, men den var i samme situation, eller i en københavnerbank, evt. Nationalbanken. Men det krævede, at man havde vekslers at sende ind. Og hvad gør man så i mangel af sådanne? Udvejen var at anmode kassekreditkunder på hvis konti, der ingen virkelig bevægelse var, om at udstede solaveksler på 14 dage, – så kostede det kun 50 øre i stempel. Men det krævede fornyelse hver 14. dag, og det ville man nødig ulejlige folk med. Det blev derfor min opgave at cykle rundt til de større gårde med de store kreditter for at bede om underskrift på en solaveksel hver fjortende dag. Så jeg lærte egnens gårde at kende og blev altid vel modtaget. Jeg var også »pengebud«, når der skulle sendes kontanter ud til mejerierne. Det gav mig engang et chok, som jeg stadig kan fornemme. Man rejste dengang med tog (småbanerne) fra Rødning og skulle skifte i Gram, når man skulle til Østerlindet og det skulle jeg med 30.000 kr. i en mappe. Men ... da jeg kom ind i toget til Østerlindet opdagede jeg, at jeg havde glemt mappen i det andet tog. Fornemmelsen af, at den kunne være forsvundet inden jeg kom tilbage og lettelsen ved at finde den i god behold på sædet, glemmer jeg aldrig. Jeg har aldrig røbet det for nogen før mange år efter. 30.000 kr. var mange penge dengang. Men de få minutter sidder stadig som et uhyggeligt minde.

Fra disse år erindrers jeg, hvilken opstandelse det vakte, da vi fik at vide, at man henne på hotel Rødning havde fået et apparat, hvorpå man kunne høre udsendelser fra København, – det var radioen. Endvidere en dag, da det blev fortalt, at en flyvemaskine kredsede rundt over byen. Vi forlod ganske enkelt banken – med åben kasse – for at fare ud på gaden og der se det nye vidunder. Vi vidste ganske vist, at der havde været flyvemaskiner under krigen, men dette var en helt anden slags.

Læretiden var 3 år, og da den var overstået i 1926, skulle jeg, hvis jeg ville videre ad den vej, til en større bank i en anden by – nærmest Haderslev. Jeg ville imidlertid gerne blive på egnen, hvor jeg levede stærkt med i, hvad der skete. Der blev netop på den tid en bestilling ledig som kontorfuldmægtig hos en stedlig advokat. Jeg kendte en mand i en tilsvarende stilling hos det andet advokatfirma i byen og havde indtryk af, at det var et interessant arbejde og meget selvstændigt, så hvorfor ikke også prøve det.

På sagførerkontor i Rødning

Det var lidt af en overgang fra at være bankelev og nu til at blive kontorleder, ganske vist kun med een dame til bistand. Men lønstigningen var formidabel. I banken startede jeg med 20 kr. månedlig og var så steget til det dobbelte. Nu fik jeg 125 kr. Jeg kunne ovenikøbet betale for at bo hjemme. Sagføreren var repræsentant for sammenslutningen Købmandsstandens Oplysningsbureau og det indbefattede en mængde incassosager. De økonomiske forhold var nu en overgang blevet bedre, således at de mest indbringende forretninger, tvangsauktionerne, var i tilbagegang. Forretningen var ikke særlig god og det kneb jævnligt med afregningen af incassosagerne. Det var inden man fik begrebet klientkonto. Jeg følte ansvaret for, at afregning med vor hovedforbindelse blev passet punktligt, idet den ellers kunne blive frataget os. Det var derfor med gru, at jeg nu og da oplevede, at chefen kom ind for at »låne« 500 kr. af kassen – penge, der skulle bruges til en presserende afregning. Næsten alle ekspeditioner blev overladt mig på eget ansvar.

En forretning der fik afgørende betydning for, hvad der senere skete, foregik ved juletid 1927. Chefen var rejst på juleferie og havde bedt mig ordne forekommende forretninger. Uventet kom der et par mennesker ind, der meget omgående ville have skrevet skøde. Jeg gav mig med nogen indvendig bæven i gang med opgaven. Jeg ville ikke lade den gå fra forretningen til konkurrenten, og fandt det, der ofte er en jurists hjælp i nøden, nemlig en ældre sag af samme type, og klarede opgaven. Efterhånden fandt jeg mig mere og mere utryg ved chefens ansvarsløshed, der iøvrigt endte med at han blev frataget sin repræsentation og måtte opgive forretningen og prøve et andet sted. Jeg fandt desuden ud af, at jeg lige så godt selv kunne uddanne mig som jurist. Mine planer gik klart i retning af at blive dommerfuldmægtig. Mit mønster i så henseende var dommerfuldmægtig Axel Langkjær, der mange år efter kom til Aabenraa som dommer, og som sammen med sin kone Maren Steffensen fra Bevtoft blev vore gode venner. De blev iøvrigt betragtet som Røddings smukkeste par og var en fryd at se på, når de gik bytur med deres meget smukke schæferhund.

Da jeg en overgang fandt ud af at blive i Rødning i stedet for at cykle hjem hver aften, fik jeg ophold med pension hos en god ven af familien, Karen Aalling. Her spiste jeg sammen med den daværende lokalredaktør for Dannevirke-Modersmaalet, en gårdejer Reinholdt Jessen fra Oksgaard. Han havde hvervet som bierhverv. Det var dengang da en avis så vidt muligt skulle dække alle møder af en vis betydning. Det var svært at overkomme for en enkelt mand. Han spurgte mig, om jeg ikke kunne tænke

mig at tage et møde nu og da? Det syntes jeg kunne være morsomt og sagde ja. Et referat af en kendt personligheds foredrag må jeg have gengivet på en sådan måde, at chefredaktøren var blevet opmærksom på de vise ord. Om taleren kunne kende dem igen, ved jeg ikke. Referatet blev i hvert fald delvis gengivet i den ledende artikel. Reinholdt Jessen var stolt som en pave over, at den »gamle« havde brugt referatet på denne måde. Han kunne jo ikke røbe, at han havde haft en stedfortræder til mødet, og mente at jeg burde overveje en fremtid som journalist. Det var nu ikke lige det, jeg havde forestillet mig, men det gav mig da lyst til fortsat at hjælpe, når jeg blev bedt om det. Samværet med Jessen var iøvrigt berigende for mig, idet vi ofte kom til at drøfte de mange interessante emner, der var fremme i tiden.

I sommeren 1928 brød jeg op og tilmeldte mig et etårskursus, reelt på 10 måneder, på Akademisk Kursus i Skindergade i København. Rødding Bank stillede mig et lån til små renter (6%) til rådighed mod kaution af min morbror Jep Smidt i Outrup og overlærer Winther ved Rødding Borger- og Realskole. Først 2.000 kr. til det første år og senere yderligere 3.000 kr. således at jeg kunne klare mig, indtil jeg kunne få det store kommunitet og bo på Regensen. Jeg var klar over at opnåelsen af disse goder ville koste arbejde og en yderst sparsommelig hverdag.

Det blev en brat opvågning fra den hyggelige og på mange måder rige hverdag i det vågne miljø på Rødding-egnen, hvor jeg selv var aktivt med i bestyrelserne for ungdoms- og foredragsforeningen samt idrætsforeningen. Her havde jeg gode venner og naboer, som man kunne snakke med om andet end lige dagen og vejen. Specielt var jeg glad for naboen Peter Holm og hans to drenge, der var jævnaldrende med mig og min bror Kedde. De hørte til frimenigheden i Rødding, og vi var alle meget optagne af tidens stærke nationale rørelser, f.eks. også af Briands og Stresemanns syner mht. et fremtidigt europæisk samarbejde. Peter Holm var dog skeptisk, meget skeptisk. Også i den henseende holdt han sig til Grundtvig: »Al vor fortræd er tysk.« Jeg husker tydeligt en situation, hvor vi udviklede vore tanker om et fremtidigt Europa i fred, hvortil han køligt og nøgternt sagde »Ja ja, men husk drenge, at en tysker kan I aldrig stole på.«

Det var samtidig med, at Vogelgesang startede sin kreditanstalt med rigstyske midler overført via Schweiz og sit Höfeverwaltungsgesellschaft, alt med henblik på i denne første krisetid efter kronestigningen at erhverve jord til medlemmer af mindretallet og samtidig børn til mindretallets skoler som vilkår for et hårdt tiltrængt lån. Det var dengang oprettelsen af Landeværnet som en storm gik over Danmark, dengang betrængte bønder i mængder tog til Tinglev for at søge lån til imødegåelse af truende tvangs-

auktioner og afløsning af byrdefulde banklån. Dengang Cornelius Petersen og Kylling oprettede Bondens Selvstyre og udstedte egne pengesedler. Alt dette levede vi stærkt med i.

Jeg husker særdeles tydeligt, hvorledes et hvervemøde til fordel for Landeværnet i Skrave forsamlingshus i 1927 af mig følte som en dåb til nationalt arbejde. Vi købte mærker med teksten: »Fædrenejord og fædre-
nearv værnes må til egen tarv« og klæbede dem ind i vore højskolesang-
bøger. Jeg husker også, hvorledes jeg søgte at rette ordet »værnes« til
»hverves« som udtryk for en mere aktiv holdning. Alt for meget var
allerede gået tabt. Det kunne jeg følge i mit daglige arbejde.

Hele denne hverdag forsvandt nu for mange år ud af min tilværelse, men
var ikke derfor glemt – kun gemt.

På Akademisk Kursus i København

I København havde min faster Magda fået et værelse til mig i Vendersgade
hos en dame af hendes bekendtskab. Det var i et etagehus og vendte ud
mod en lukket gård, og op bag den ene væg løb en afløbsstamme fra husets
wc'er. Og dertil var der indlagt gas. Jeg startede med at kaste op og sagde
efter ganske få dage op – til tantes absolutte utilfredshed. Jeg kunne ikke
holde luften ud. I stedet fik jeg et værelse i Flensborggade i Istedgadekvar-
teret hos en cigarmagerske og hendes voksne datter. Her var mere luft, og
jeg fandt mig nogenlunde til rette i de følgende måneder. Der var ikke langt
til Enghaveplads og Søndre Boulevard med træer og nogenlunde fri luft.
Meget fritidsliv blev det dog ikke til. Min største og billigste fornøjelse var
at gå i biografen ikke mindst for musikkens skyld. Særligt yndede jeg
Kinopalæet. Det lå ude ved søerne, og det der tiltrak mig der, var et godt
orkester, der leverede ledsagemusikken til filmene. Det var i stumfilmens
dage, og det var i den tid en væsentlig del af udøvende musikeres arbejde.
Jeg husker klagerne, da de blev overflødiggjort ved tale- og tonefilmens
indtog.

I begyndelsen gik jeg på dagkursus, men opdagede snart, at jeg fik mere
ud af at følge aftenkursus, hvor der var flere ældre og mere målbevidste
elever. På aftenkursus var der flere læreruddannede, der nu ville supplere
deres eksamen med en studentereksamen med henblik på fortsatte studier.
Adskillige af eleverne knyttede jeg (vi) os senere nærmere til og har bevaret
forbindelsen med gennem mange år. »Vi« skrev jeg. En af dem på af-
tenkursus var Carla. Hun gik ganske vist på nysproglig linje, medens jeg
skulle være matematiker. Men nogle timer var fælles. Udviklingen i vort
videre fællesskab tilhører privatlivet, men vi har da fejret både sølvbryllup

Carla ca. 1930.

og guldbryllup, og hun har været min trofaste kammerat og støtte gennem alle årene. Jeg skylder hende alt, hvad jeg (vi) har nået i fællesskab.

Det var et meget strengt år at komme igennem for mig. Carla for sit vedkommende synes, at det var et af de herligste år, hun har levet. Som køn og livlig pige var hun omsværmet og tilbedt af sine omgivelser, og det kan man jo godt forstå. For de fleste var det for streng en opgave at klare eksamen på de ti måneder. Så vidt jeg husker begyndte godt 70 på matematisk linje og 23 blev indstillet til eksamen og 22 bestod. Vi skulle eksamineres i et ubegrænset pensum svarende til 3 års gymnasieundervisning og op i alle fag. Der var ingen årskarakterer til at udligne, og der var fremmede eksaminatorer og censorer. Carla hørte naturligvis også til de indstillede og vi klarede os begge pænt. Men hvor var det terperi at gennemføre et sådant kursus.

Eksamen begyndte uhyre dramatisk. Det første fag var matematik og det var mit yndlingsfag. Men vor lærer, lederen af kursus, Valdemar Andersen, var en meget dygtig matematiker, der havde sin egen opfattelse af et enkelt teoretisk område, der var utilgængelig for os alle. Jeg blev af kammeraterne opfordret til at bede om en ekstra forklaring på hans løsning i den allersidste

time, da stoffet blev gennemgået. Ingen af dem og heller ikke jeg kunne eller rettere ville acceptere den. Han efterkom opfordringen men tilføjede, at heller ikke censorerne var enige med ham. Hvis nogen trak spørgsmålet, skulle han nok om fornødent gribe ind. Og hvem trak dette spørgsmål? Naturligvis jeg, og da vi kom til det kritiske sted, ville jeg ikke aflire den tillærte redegørelse, som jeg ikke kunne se var rigtig og stoppede op. Valdemar Andersen var som lovet loyal og fortalte, at netop jeg forud havde gjort indsigelse mod hans løsning. Det udviklede sig til en diskussion mellem censorerne og læreren, mens jeg afventende blev stående. Det endte – mirakuløst – med, at jeg fik stillet en hel ny opgave, som jeg klarede til ug. Men det havde været for spændende. Hele min fremtid afhang af et godt eksamensresultat, og da jeg kom hjem i Flensborggade, fik jeg et regulært nervesammenbrud med gråd, og hvad der mere præger en sådan situation.

Så skete der, hvad jeg alle dage har anset som noget af et mirakel. Min gamle skolekammerat fra Rødning, Jens Bek, dukkede uventet op. Vi havde nu og da truffet hinanden i Grundtvigs hus. Nu kom han for at spørge, om jeg ikke kunne tænke mig at flytte ud til præstegården ved Timoteuskirken i Valby. Men foreløbig søgte han, overvældet over min tilstand, at få at vide, hvad der var sket. »Jo« forklarede jeg mellem hulkene, »jeg havde været til eksamen i matematik.« »Ja, men hvad var da gået galt, det er jo et af dine bedste fag. Hvad har du da fået?« »Ug«, fik jeg fremhulket. Og så viste Jens, hvilken psykolog og pædagog, han var. »Nu skal du se. I aften går vi to i cirkus. I morgen kører vi på cykel en tur i Dyrehaven og i overmorgen går du op og tager ug i historie. Aftalt?« Og det gjorde vi så – og jeg tog også det ug i historie, som Jens vidste var mit andet yndlingsfag.

Resten gik uden vanskeligheder. Jeg var endda nær ved at få udmærkelse i gennemsnit. Valdemar Andersen spurgte en dag om, hvordan det gik, og jeg svarede, at jeg netop havde fået et g i fransk, der betød, at min udmærkelse var røget. Han spurgte da med en ed, hvorfor jeg dog ikke havde gjort opmærksom på det? »De kunne s'gu da ligeså godt have fået et mg÷, når det kunne klare det«. Han ønskede, at kursus skulle kunne reklamere med, at ikke mindre end 2 etårskursister havde bestået med udmærkelse. Den anden var den senere historieprofessor Roar Skovmand. Året sluttede med en fest på Søpavillonen, og de fleste af os mødtes først til jubilæum 25 år senere. Nogle få af dem samt Carla mødtes jeg med i Universitetets frokoststue i Studiestræde, hvor Carla nu og da også kom ind, uanset at hendes studier (medicin) foregik et andet sted i byen. Også det spisested (Kannibal-køkkenet) på universitetet i Nørregade, hvor man

kunne spise middag formedelst 45 øre, hvis man var abonnent, var et nogenlunde fast mødested.

Efter afslutningsfesten cyklede jeg hjem til Langetved iklædt den hvide hue, som jeg først havde turdet købe efter de første resultater. Jeg var da nede på en vægt af 60 kg til min mors store bekymring. Den første hurdle var taget.

Københavns Universitet 1929-34

Den 1. september begyndte så anden omgang på universitetet. Men nu boede jeg rart ude hos pastor Jensens, hvor der foruden Jens og Kristian var præstens to jævnaldrende piger Ingrid og Ebba, der også havde besøgt skolen i Rødning, før forældrene var flyttet til Valby. Det blev en helt ny og dejlig tilværelse, ikke mindst, da Carla kom til og blev betragtet som hørende til kredsen. Det blev for os begge venskaber for livet. Alle er nu borte, bortset fra Jens Bek, der stadig bor i Randers og der har været en meget afholdt lærer på gymnasiet for bl.a. Carlas søsterbørn. Jens og hans kone Ulla kommer nu og da på besøg, når de besøger familien i Sønderjylland.

En forudsætning for en akademisk uddannelse var dengang, at man i det første år fulgte forelæsninger i filosofi og bestod en eksamen deri. Medens Carla valgte at følge forelæsningerne hos professor Brandt med Høffdings filosofi som grundbog, læste jeg hos professor Jørgen Jørgensen, der havde sine egne matematisk prægede forelæsninger. Vi holdt begge hver for sig meget af vore læreres form for undervisning. Mange havde manuduktør også til dette kursus. Også jeg begyndte hos en sådan, men fandt sammen med en kammerat ud af, at det var spild af tid og ikke mindst penge, 20-25 kr. månedlig, og vi læste så i stedet sammen.

Derimod var der ingen vej udenom manuduktion i de juridiske fag. Forelæsningerne var dødkedelige og bestod egentlig kun i en kedsommelig oplæsning af vedkommende professors egne teoretiske værker. Den eneste, der kunne sætte lidt kulør på, var professor Knud Berlin – specielt når han talte om den dansk-islandske forbundslov og det islandske våben. Samme Berlin var iøvrigt bestemmende m.h.t., hvem der fik tildelt det store Kommunitet og Regensen, hvilket jeg skulle erfare meget kontant på et senere tidspunkt. Regensen er, som vist de fleste ved, oprettet af Christian den 4. som et kollegium midt inde i København og lige over for Rundetårn, som han også var bygherre for. På Regensen var der gratis bolig for 100 mandlige studenter efter at de gennem de første studieår havde kvalificeret sig dertil ved høje mellemeksamener, med mindre man var

færing eller islænding eller måske fik en af de to pladser, som fra Christian den 4.s tid stod specielt til rådighed for Frederiksborg gymnasium. Regensen var naturligvis meget eftertragtet. Det Store Kommunitet var et legat indstiftet af Frederik II og havde sine indtægter fra jordegodser omkring Sorø.

Mine planer gik på at tage 1. del på 1½ år mod normalt 2 eller snarere 2½ år. Vi var nogle få, der læste med den hensigt. For mig gjaldt det om at få en »Regenseksamen«, dvs. en høj 1. karakter som betingelse for at komme ind og af hensyn til økonomien så hurtigt som muligt.

Det lykkedes at opfylde eksamensbetingelsen, men så kom ansøgningen om tildeling af Kommunitetet. Jeg opsøgte i den forbindelse professor Berlin ude i hans hjem på Østerbro. Han var imidlertid meget afvisende. Jeg kom for tidligt og måtte vente eet år. Jeg fortalte, hvorfor jeg havde sat så meget ind for at opnå legatet nu og, at mine økonomiske muligheder var udtømt. Da jeg pressede hårdt for en afgørelse, kunne han kun gøre opmærksom på, at hvis jeg kom ind nu, ville det betyde, at en anden ikke kom ind på det tidspunkt, han kunne forvente det efter de almindelige regler, og hvis jeg pressede yderligere, skulle jeg slet ikke regne med nogensinde at få stipendiet.

For mig var det bare bitter alvor. Der var ikke flere penge, og jeg måtte så klare mig på anden måde. Her hjalp opholdet i præstehjemmet mig rent menneskeligt. Jeg fik et studenterarbejde ved Københavns kommunes tredie afdeling ude på »Almindeligt Hospital« på Østerbro, hvor jeg fik en løn på 100 kr. månedlig. Det var ikke anstrengende og det var overordentligt rare og elskelige mennesker lige fra chefen til yngste kontorist. Senere skiftede jeg efter nogle måneder at have været hjemme i Langetved til hovedkontoret på Københavns rådhus – også tredie afdeling, hvor der var lige så rart at være. Da jeg sluttede efter at være blevet optaget på Regensen det følgende år, blev jeg af kontorchefen tilbudt at søge stilling her, når jeg var færdig. Da jeg trak lidt på det, – det var jo ikke lige det arbejde, jeg stiledede imod, føjede han til: »De kan jo se, at jeg ad denne vej er blevet kontorchef.« Der var i hvert fald en plads jeg kunne regne med. Og da det var vanskeligt for jurister i det hele taget at få en stilling, var det faktisk et smukt og reelt tilbud, som jeg naturligvis var taknemmelig for og skrev mig bag øret for det tilfælde, at der blev behov derfor.

Det store Kommunitet og Regensen

Jens Bek var i mellemtiden blevet optaget på Regensen, og da det blev min tur i 1932 sørgede han for, at jeg straks blev optaget i hans forening »Skrap«.

Der var en række foreninger blandt de 100 kun mandlige studenter, hvor man på skift samledes hver morgen til morgenkaffe. Der var som regel ikke flere end 6-8 omkring morgenbordet. Det gjorde, at vi kom til at kende hinanden som virkelige venner. Det blev et så nært forhold, at det for fleres vedkommende er fortsat til nu eller til de ikke mere er blandt os. Det blev to herlige år, fattige på denne verdens gods, men da vi alle var lige fattige, spillede denne side aldeles ingen rolle.

Vi havde vore 80 kr. om måneden foruden gratis bolig. Middagsmaden blev lavet af en kone, der formedelst 1 (een) krone købte det nødvendige og kogte maden i det køkken, der var på hver gang. Det var ofte så rigeligt, at der blev en rest til frokost den følgende dag. Hjemmefra fik jeg sendt æg og røget skinke, således at frokosten på den måde var reddet uden kontant udgift. Samtidig kom der som noget ekstra en chokoladekage, af hvilken der kunne skæres til eftermiddags- eller aftenkaffe. Vi havde teaterbilletter til galleriet på Det kgl. Teater for 45 øre. Eengang sad vi dog på orkesterplads. Kaj Munk havde sagt, mens han boede på Regensen, at når han (ikke hvis han) engang blev berømt, ville han invitere hele Regensen i Det kgl. Teater. Og det blev han i 1933 med skuespillet »Cant«, hvor Johs. Poulsen spillede hovedrollen som kong Henrik VIII. Løftet blev holdt, – vi

kom ikke alene i teater, men alle skuespillerne blev bagefter inviteret til »sold på Regensen« med Kaj Munk og fru Lise Munk som værter. Johs. Poulsen stod for tilberedningen af punchen, og det blev fest til den lyse morgen. Men ellers så man udmærket fra galleriet, og Carla og jeg har overværet mange forestillinger – skuespil, operaer og balletter derfra. Første gang jeg inviterede Carla, havde jeg ikke overvejet mine økonomiske muligheder, og jeg måtte i byen for at prøve at skaffe penge ved at sælge nogle mere værdifulde frimærker, jeg havde. Så små var studenternes, i hvert fald manges, økonomiske muligheder under krisen efter det økonomiske sammenbrud på børsen i New York i 1929 og de følgende år, hvor den kulminerede i 1930ernes første halvdel.

Men vi regensstudenter klarede os med, hvad vi havde, og vi stillede ikke krav til andet end det nødvendigeste til det daglige ophold samt bøger og manuduktører for jurastuderende og medicinere. Vi kendte jo ikke til radio, for slet ikke at tale om båndoptagere eller video eller hvad der ellers synes at høre til livsfornødenhederne for nutidens studenter. Øl var i vor forening »Skrap« kun noget man fik ved festlige lejligheder. Den almindelige (og meget almindelige) drik var kaffe eller te, og nu og da en cigar og en pakke cigaretter. De sidstnævnte kostede for en Silvana 28 øre og en pakke Cecil 25 øre. En dag kom en fhv. »Skrap«-mand, en læge Flamand Christensen fra Odense på besøg og ønskede at give cigarer til sin gamle forening. Han bad en hente 10 styk Silvana hos vor tobakshandler, hvor vi havde månedskonto. Jeg sprang hurtigt til. Så fik jeg nemlig 2,80 kr. i kontanter og det var nok værd at regne med. Cigarerne fik jeg så på kontoen. Det var de økonomiske forhold.

Der tales meget om krise i vore dage, og om mangel på midler til det og så til det. Jeg skal ikke ønske kriseårene fra trediverne tilbage – de var umenneskeligt hårde for mange kredse lige fra den arbejdsløse, der i København var henvist til at spise på kommunens folkekøkkener, til de landmænd, der ofte kæmpede forgæves for at undgå at miste hus, hjem og bedrift. Men måske er det ikke uforståeligt, at vi, der har oplevet de år, har et lidt andet syn på de klager, der lyder i dag fra dem, der aldrig har været vænnet til at indrette behov efter midler, men som regner med og kræver det omvendte.

Juridisk embedseksamen bestod dengang af tre dele. Første del havde jeg som før omtalt klaret til en stor 1. karakter. 2. del gik ligeså fra Regensen. Umiddelbart efter tilbagekomsten fra sommerferien, hvor jeg skulle begynde på sidste år, idet 3. del skulle tages eet år efter 2. del, blev jeg alvorlig syg og måtte på Rigshospitalet og bagefter på en lang rekreation i Langetved. Der gik næsten et semester tabt. Og så havde jeg ikke engang

På Regensen 1932-34.

Carla til at støtte mig. Hun havde måttet opgive sine medicinske studier på grund af beskæftigelsesudsigterne i de allerværste kriseår ved et ægteskab mellem en jurist og en læge. Hun havde derfor fået ansættelse på Statens Seruminstitut, – det lugtede altid lidt efter medicin, men var nu taget på et ophold i London som au pair pige for samtidig at lære engelske forhold at kende. I dag havde der ikke været tvivl om, at hun skulle have gennemført sit studium. Hun ville være blevet en virkelig læge i ordets bedste forstand. Selv om jeg satte alt ind i det sidste halve år, var der for meget at indhente. Efter de forudgående resultater var der lagt op til en stor eksamen. Nu måtte jeg nøjes med en pæn førstekaraktter, men under det tilsigtede Kancellilaud. Da jeg ikke agtede at søge ansættelse i Justitsministeriet, var det uden praktisk betydning. Jeg havde gennemført studiet på rekordtid, dengang 5 år, lige som et par andre.

S. St. – Sønderjydsk Studenterforening

Uanset den kortere studietid havde jeg alligevel mulighed for et rigt studenterliv – først og fremmest på Regensen, men bl.a. også i Sønderjydske Studenter (S.St.). Denne forening var i 1890erne oprettet i Berlin for at skabe sammenhold mellem de sønderjyder, der studerede ved de tyske

universiteter, og for at bevare forbindelsen med den danske hverdag derhjemme. Blandt stifterne var den senere amtslæge Mads Michelsen i Aabenraa, men derudover en række læger og jurister. Efter Genforeningen blev foreningen overført til København under bibeholdelse af en række af de tyske studentskikke m.h.t. mødeledelse og insignier – blågult skærf, blågule urremme, et smukt sværd, der dog ikke blev brugt til mensur. Kommandoordene var på latin og mødetraditionerne helt forskellige fra de almindelige danske – til forargelse bl.a. for medlemmer af den gamle dansk-sønderjyske forening »Hejmdal«. Der var dog adskillige af os, der var medlemmer begge steder. Forudsætningen for at være i S. St. var, at man var sønderjyde eller i hvert fald havde eksamen fra en sønderjysk statsskole, hvis man var »tilflytter«. Sproget var sønderjysk. Foreningen var efter sagens natur ikke særlig stor, men vi var ikke beskedne i vort program og havde jævnligt foredrag og diskussioner med deltagelse af kendte politikere og videnskabsmænd – ofte folk, der selv var sønderjyder.

Vi prøvede nu og da at mødes med Hejmdal-studerter. Vi valgte ny styrelse hvert semester (halve år), således at så godt som alle fik muligheden for at præge et semester. Jeg mindes, at jeg i mit søgte kontakt til Hejmdal, hvis formand var den senere læge Emil Vermehren. Han var den ene af to brødre, der efter Anden Verdenskrig blev stærkt engagerede i Dansk Sundhedstjeneste i Sydslesvig. Nå, men vi fandt i vort semester ud af, at vi gerne ville have et fællesmøde med »Hejmdal« og det var man indforstået med, indtil vi foreslog en taler. Det var i 1932, da spændingen mellem dansk og tysk var steget. Vi syntes derfor, at det kunne være af stor interesse at høre H. P. Hanssen fortælle om forholdene. Da jeg nævnte forslaget over for Vermehren, fik jeg følgende svar: »Nej, H. P. Hanssen den landsforrædder, det vil vi ikke være med til.« Og det blev ikke til noget. I H.P. Hanssens arkiv på Landsarkivet ligger der en række breve under navnet »J.P. Caspersen«. Det er breve fra min farfar, men også et fra mig som »præsens« (formand) for S.St. med indbydelsen. H. P. Hanssen kunne dog ikke komme. For mig, der var vokset op i et stærkt H.P. Hanssen-præget hjem, var det som et slag i ansigtet at få at høre, at H.P. Hanssen var landsforrædder. Jeg har dog engang i Skrave forsamlingshus under et møde i 1932 hørt ham betegnet med samme udtryk. Så stærkt prægede grænsestriden fra 1918-20 stadig holdningen ikke alene i Sønderjylland, men også i kredse i »det gamle land«.

S.St. havde som støtte en »seniorkreds« bestående af ældre medlemmer, der havde afsluttet deres uddannelse og nu var i stillinger hjemme eller i det øvrige land, fortrinsvis i København. Den mødtes en gang årligt i Flensborg og fik tilsendt semesterberetninger fra studenterafdelingen. Efter 1945 sov

den vist hen og jeg har ikke hørt fra den i mange år. Vi var alle meget optaget af de hjemlige forhold i forbindelse med den voksende spænding. Vi sendte f.eks. en mand til det møde i Aabenraa i april 1933, hvor Grænseegnens danske Samfund blev oprettet, ligesom jeg repræsenterede foreningen under det store møde på Dybbøl den 11. juni 1933.

I forbindelse med et møde i den store studenterforening, hvor statsminister Th. Stauning talte om aktuelle politiske forhold, fik vi ham til at indflette nogle sætninger med henblik på krisen i Sønderjylland. Det var efter at man fra det lokale politis side havde fundet anledning til at tilkalde forstærkning i form af et kontingent københavnske politibetjente for at opretholde »ro og orden«, da danske bønder på Sundeved ville protestere mod det stigende antal tvangsauktioner. Noget tilsvarende havde man end ikke oplevet i tysk tid. Også vi i S. St. gik levende op i begivenhederne og mente at skulle tale med. Det gav dels anledning til henvendelsen til statsministeren, dels til et læserbrev, hvori jeg på foreningens vegne protesterede imod Ekstrabladets alt for sensationelle beskrivelse af forholdene. Det var ganske givet et fejlgreb fra det lokale politis side og blev aldrig gentaget, selv om der nogle år senere var lige så store demonstrationer i tilsvarende situationer. Det skulle jeg selv komme til at opleve nogle år efter som dommerfuldmægtig i Aabenraa.

Juridisk kandidat og et forgæves forsøg på at komme til Sønderjylland

I maj 1934 kunne jeg afslutte mine studier. Carla var kommet og alt var dejligt. Der var dengang en »juristpukkel« og beskæftigelsesmulighederne under den store krise var meget vanskelige. På Regensen så jeg et opslag om en stilling som sekretær i Finansministeriet. Den kunne jeg godt have fået, men da jeg under den orienterende samtale så de arbejdsforhold, der blev tilbudt de ansatte jurister – takkede jeg nej, uanset at jeg absolut skulle have en stilling så hurtigt som muligt. Imidlertid var der dukket noget helt andet op. Amtsrådsmedlem Jens Hørlyk i Skodborg vidste, at jeg var ved at være færdig og fremførte gennem Far et forslag om, at jeg skulle søge en stilling som amtsrådssekretær i Haderslev. Det lød fantastisk godt. Jeg fik navnene på de enkelte amtsrådsmedlemmer, som han mente, at det var fornuftigt at tale med. Så jeg cyklede hjem og gav mig i gang med disse besøg. Jeg blev meget venligt modtaget og ville nok have haft gode chancer. Men så aflagde jeg også – naturligvis – besøg hos stiftamtmand Lundbye. Her fik jeg imidlertid kort og klart at vide, at han allerede havde truffet beslutning om at ansætte Niels Elbæk Jørgensen, der i nogen tid havde

Carla og jeg på Vesterbrogade i maj 1934.

været dommerfuldmægtig i Gråsten, men som nu vikarierede i den ledige stilling. Hvis amtsrådsmedlemmerne gennemtvang min ansættelse (og det kunne de jo, idet det var amtsrådet der var den ansættende myndighed), så måtte jeg ikke regne med nogen bistand i det arbejde, jeg skulle udføre. Jeg havde ganske vist vedlagt en anbefaling fra min ansættelse i Rødning Bank og en udtalelse fra lederen af Realskolen i Rødning, Chr. Winther, men de måtte efter hans (amtmandens) mening være helt overdrevne i deres ros.

Efter denne salve talte jeg igen med Jens Hørlyk, der gerne så mig ansat og han kunne ikke forstå, at jeg ville lade mig kyse af stiftamtmandens klare afvisning. Det var amtsrådet, der ansatte og jeg kunne regne med at få stillingen, hvis jeg ikke trak mig. Jeg tror ikke, at han nogensinde helt tilgav mig. Men da jeg ville være blank over for opgaven, er det nok forståeligt, at jeg under de omstændigheder ikke turde fastholde ansøgningen. Lundbye glemte heller ikke situationen. Mange år efter, da jeg havde fået en vis indflydelse på forskellige områder, kom der en slags undskyldende bemærkning i forbindelse med et møde på Grand Hotel i Aabenraa. Det undrede mig, at han uden anledning tog det op, og jeg kunne kun bemærke, at jeg jo alligevel var endt ved et amt i Sønderjylland.

Dommerfuldmægtig i Vejle og Aabenraa

Jeg havde som før fortalt altid ønsket at få en stilling som Axel Langkjærs som dommerfuldmægtig, og da der omtrent samtidig kom en annonce om en ledig stilling som dommerfuldmægtig i Vejle, søgte jeg den. Jeg rejste til samtale og fik stillingen med omgående tiltrædelse. Dommeren var klar over, at jeg næppe havde ret mange midler, så jeg fik straks min løn for een måned forudbetalt med den svimlende sum af 250 kr. Allerede 14 dage efter eksamen havde jeg således det store held at få en ønskestilling. En ældre dommerfuldmægtig tilbød mig en loftslejlighed i hans villa i forstaden Mølholm. Der var skråvægge overalt, men der var en vidunderlig udsigt over skoven – og så skulle det være Carlas og min.

Jeg kom til Vejle den 7. juni efter eksamen den 24. maj og gik så naturligvis til genforeningsfest i Vejle amts grænseforening otte dage efter. Det blev noget af et chok for mig. Det var et helt fremmed miljø i alle henseender. Nu skal man huske, at det var i de bevægede år efter Hitlers »Machtübernahme« den 30. januar 1933, hvor vi hjemme i Nordslesvig var meget optaget af den skarpe nationalitetskamp i hverdagen, som på dansk side var præget af Det Unge Grænseværn og af ungdommens stærke medleven. I Vejle vil jeg tro, at gennemsnitsalderen lå mellem 60 og 70 år. Der var en gruppe K.U.ere der var indkaldt til at synge for os til indledning. Da de havde gjort deres pligt efter aftalen, *marcherede* de alle ud og overlod forsamlingen til sig selv. Som taler havde man indkaldt den gamle Flensborgmand Niels J. Gotthardsen, der holdt en flammende chauvinistisk tale om afgørelsen i 1920, da Flensborg ikke kom med. Der var nogle flere, der talte på samme linje. Jeg følte mig helt fremmed i kredsen. Jeg var jo opdraget i et »Aabenraa-hjem«, hvor Far ved et valg sagde: »Jeg kender ikke til de danske partier. Jeg stemmer, som jeg altid har gjort: på H. P. Hanssen.« Jeg lovede mig selv, at her kom jeg aldrig mere, og det holdt jeg.

På kontoret fik jeg som hovedopgave at føre tingbogen. Fra min fortid i Rødding kendte jeg det fra tysk tid arvede tingbogssystem, hvor ejendommene betegnedes ved artikelnummer og arealangivelse i hektar. Her i »det gamle land« førte man stadig de gamle betegnelser matrikelnr. med

bogstav- og hartkornsangivelser. Ved udstykning fik man her ikke som hjemme i Nordslesvig bare et nyt artikelnummer, nej man beholdt det oprindelige nummer og bogstav og tilføjede f.eks. a, ab, bb. Ved en udstykning til byggegrunde havde det ganske vist den fordel, at man kunne se, fra hvilken oprindelig ejendom grunden var kommet. Hvis det så skulle være af større interesse. Systemet krævede megen årvågenhed, hvis fejl skulle undgås. Grundene fik tildelt oplysning om hartkorn i tønne og album. Matrikuleringen blev foretaget af privat virkende landinspektører, til forskel fra de statsansatte amtslandinspektører i Nordslesvig.

Derudover var det væsentligst fogedforretninger, jeg havde som opgave, og dem var der mange af i kriseårene. Der var en anden næsten lige så ung fuldmægtig Wiuff og nogle unge sagførerfuldmægtige i byen. Blandt disse var der to Regenskammerater, Kristian F. Frølund og Arthur Bach, der senere blev amtmand i Ringkøbing. Endvidere havde der kort før været en anden regensianer, Adalbert Holm fra Haderslev, der oprindelig tilhørte det tyske mindretal, og som senere blev dommer på Lolland. Vi havde gennemgående ikke mange penge. Det var ikke særlig rart, men det gav os ikke mindreværdskomplekser. Arthur Bach og Adalbert Holm var yderst beskedent påklædte, da de en dag kom ud til en bondemand, en kartoffeltysker, der bar navnet Laban. Der levede adskillige efterkommere af disse kartoffeltyskere i den vestlige del af retskredsen. Da han så de unge mennesker, ringede han ind til kontoret og bad om at måtte tale med dommer Rudbeck og spurgte ham: »Der er to bette karle herude. De sæjer det er Kongens foged. Ka de ha sin regtehed, som de ser ud? I gammel tøj, den jen med store røjsere på benene.« Dommeren måtte efter beskrivelsen bekræfte, at det var i orden, men efter den tid fik vi pålæg om altid at have en kasket med betegnelsen »Kongens Foged« med på disse forretninger. Da jeg senere kom til Aabenraa, fik jeg god brug for den et par gange, men det fortæller jeg om senere.

Da der var gået en tid, var det naturligt, at Carla og jeg begyndte at spekulere på bryllup. Vi havde været forlovede i over 4 år og nu havde jeg jo »embede«. Nogen højere løn kunne jeg ikke forvente, men vi besluttede os til at vove springet. Og den 1. september 1934 stod brylluppet i Ågerup kirke, hvor vi blev viet af familiens gode ven pastor Willesen, der iøvrigt var kendt som folketingsmand for Retsforbundet. Det var yderst beskedent, hvad vi havde at møblere vort hjem med. Så beskedent, at unge mennesker i dag ikke ville drømme om, at noget tilsvarende kunne lade sig gøre. Men vi havde gode venner i vore jævnaldrende, der havde det nogenlunde tilsvarende, enkelte dog adskilligt bedre. Blandt dem var amtsfuldmægtig Adam Moltke, der senere som politifuldmægtig kom til Gråsten, hvor vi

genoptog forbindelsen. Han sluttede som politimester i Viborg. Han ville også giftes, og vi var alle ivrige rådgivere, da han med helt andre midler hjemmefra bestilte møbler fremstillet hos en kendt snedkermester i Bredsten. Vi vandrede i flok den halve snes kilometer derud og deltog alle livligt i forberedelserne til indretningen af hans hjem. I en villa på den samme side af gaden boede også en jurist – ung og nygift, senere politimester i Helsingør, Storm. Carla fik en herlig ven i hans søde kone. Et par huse længere fremme på samme vej boede en anden jurist, sagførerfuldmægtig Alkjær Mogensen og hans hustru Grethe, som vi også knyttede os til.

Det var et meget smukt efterår og vi foretog lange spadsereture sammen med vore venner i skovene og langs fjorden eller sejlture med den fjorddamper, der førte ud til bl.a. Fakkegrav.

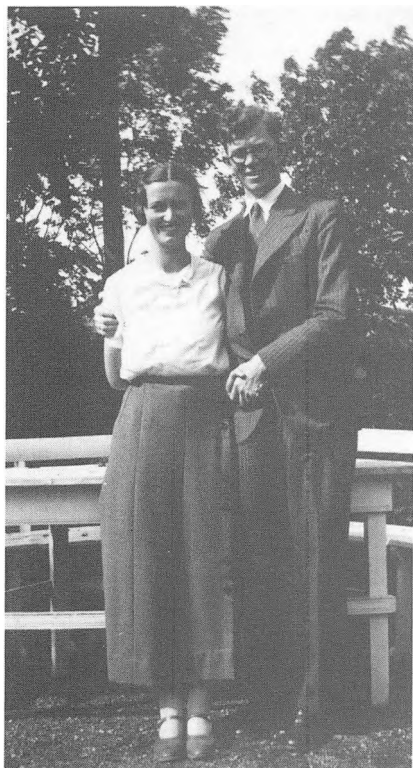
Efter brylluppet fik jeg dog fri fra kontoret for at tage på bryllupsrejse. Den gik til pensionatet »Lyckan« i Malen tæt ved Båstad. Også her var der pragtfuldt septembervejr og varmt nok til strandbad.

Så vi havde det trods de særdeles beskedne ydre forhold dejligt. Arbejdet på kontoret var behageligt, men det var begrænset, hvor spændende det i det lange løb var, når jeg så som godt som udelukkende var beskæftiget med tinglysning. Arbejdet var stærkt specialiseret mellem fuldmægtigene, så der var ikke ret meget andet til afveksling. Dertil kom hele den ændring af dommerfuldmægtigenes ansættelsesforhold, der skulle træde i kraft den 1. april 1935. Hidtil havde det nærmest været et privat erhverv med den væsentligste indtægt fra kontraktsskrivning og auktionatorvirksomhed. Det ville betyde en meget alvorlig nedsættelse af indtægterne for de ældre fuldmægtige og mange af dem foretrak at gå helt ud af gerningen på dommerkantoret, med mindre en dommerstilling lokkede dem inden alt for længe eller de var blevet for gamle til at søge. Også en dommerstilling ville for adskilliges vedkommende betyde en indtægtsnedgang.

Dommerfuldmægtig i Aabenraa 1. april 1935

I Aabenraa skete der på denne tid det, at man skiftede dommer og den nye blev den hidtidige dommer i Rødding, Niels Levinsen. Han skulle også have en ny fuldmægtig, og da jeg kendte ham fra min Rødding-tid som en særdeles elskelig personlighed, søgte jeg den ledige stilling. Jeg blev tilsagt til samtale. Aabenraa var dengang en mærkelig lille by at komme til. Jeg kom ved middagstid, og alt var dødt og lukket. Gaderne var tomme – der blev holdt middagspause. Ved hjælp af en patrouillerende politibetjent fik jeg oplyst, hvor dommerkantoret lå, og hvor der også dengang var et særdeles beskedent offentligt toilet på Kirkepladsen. Dommer Levinsen

Fra vort bryllup den 1. september 1934.

tog med stor venlighed imod mig. Der var ingen vanskeligheder ved at blive enige om, at jeg den 1. april 1935 skulle overtage den stilling, jeg havde søgt.

Det næste var så at finde et sted at bo. Der var dengang stor mangel på lejligheder i Aabenraa, som så mange gange siden. Ved en henvendelse til kommunen, dvs. daværende byrådssekretær Jørgen Christensen, fik jeg tilsagn om, at man ville prøve at få os ind i kommunens store ejendom Kolstrup 37 A. Der blev muligvis en lejlighed ledig i stuen. Det blev der. Den var beliggende i hjørnet mod sydvest med dejlig sol og med udsigt til møddingen på Kolstrupgård. Men bortset herfra – der var rigelig plads til vort yderst beskedne bohove. Det kunne transporteres på en åben lastbil dækket med en presenning – og det kunne, da malerne stadig var i gang, placeres midt på gulvet i den ene stue. Der var betydelig bedre plads end i kvistlejligheden i villaen i Mølholm. Men det var ikke noget lysteligt syn, da Carla ankom i regnvejrr med sin »tykke mave« – Sven blev født den 30. juni. Vi kom lige fra store afskedsfestligheder afholdt af de rig dommerfuld-

mægtige, der havde forladt statens tjeneste – eller rettere, de ville ikke ind i statens tjeneste på de nye vilkår. Dommeren var forstående over for situationen, og gav os straks en uges ferie, hvor vi kunne besøge mine forældre i Langetved, indtil malerne forhåbentlig var blevet færdige.

Vi flyttede fra en virkelig levende forbindelse med gode venner i omtrent samme situation som vi selv. Her kendte vi ikke et menneske, bortset fra dommeren og hans fru Ellen. Men til alt held havde vi fået en værdifuld kontakt under et besøg hos nogle venner fra Regensen. Det var læge på Hald kuranstalt, Svend Mortensen (Morten) og hans kone Anne Marie, hvis bryllup i Haderslev vi havde deltaget i, inden de tog til Hald. Vi havde besøgt dem deroppe, og der havde vi truffet en af deres venner, en kvindelig læge, dr. Madsen. Hun fortalte, at hun skulle til Aabenraa og gennem hende kom vi i forbindelse med lægerne på sygehuset – reservelæge Marcus Petersen og hans kone Nanna og med dr. Springborg, hvis kone skulle føde samtidig med Carla og som vi havde det særdeles morsomt sammen med. Og endelig via Marcus Petersen med den elskelige og hjertevarme oversygeplejerske, frk. Petersen. Marcus og Nanna tog sig på en helt overvældende rørende måde af os og blev vore meget nære venner, da de senere overtog en praksis i Aabenraa. De accepterede helt vor sparsomme leveform. De kendte den selv fra egen erfaring. Marcus havde været officer, men var gået ud af militæret for at læse medicin, da forsvaret først i 1920'erne var blevet beskåret i sine bevillinger. Det samme gjaldt den senere politimester Aage A. Agersted, hans nære ven. Han havde læst jura og var nu kommet til Aabenraa omtrent samtidig med os. Vi har stadig en meget nær tilknytning til deres efterlevende hustruer – Nanna i Århus og Ida i København.

Hidtil havde vi levet dels som studenter i København, dels i nært samvær med jævnaldrende unge i Vejle. Vejle var i forhold til Aabenraa en stor by, og nogen kontakt med byens borgere havde vi slet ikke. Aabenraa var noget helt, helt anderledes. For det første var byen betydeligt mindre og dernæst, og det var afgørende, var den en sønderjysk by og i alle forhold præget heraf. Der var ganske vist gået 15 år siden Genforeningen, men hverdagen var helt forskellig fra Vejle. Man mødte overalt den sønderjyske (aabenaaraske) tale i omgangen i butik, på kontor og i dagligt samvær. Det gør man iøvrigt heldigvis i udbredt grad stadigvæk. Men derudover var menneskene præget af, at der ikke var gået længere tid, siden byen blev dansk.

Der var klart flere kredse, der prægede byen. Der var f.eks. det gamle førende borgerskab fra fremmedherredømmets tid inden for handelsstanden. De var til dels beslægtet indbyrdes, og blandt dem var der to grene, der

ikke kom for godt ud af det med hinanden, uden at det dog kom op til overfladen. Der var gamle keredanske håndværkerfamilier, der havde bevaret deres danske sindelag gennem fremmedårene, og der var de jævne arbejdere, de allerfleste dansksindede. Oprindeligt var de præget af socialistiske fagforeninger med tysk oprindelse, men nu var de gennemgående dansksindede. Andre har fortalt om den genforeningsgerning, som »Bageren fra Dynt«, den socialdemokratiske folketingsmand J. P. Nielsen havde udført ved at føre socialdemokraterne over på dansk side efter nazismens gennembrud i det tyske mindretal.

Ved siden af disse »oprindelige« borgere kom så de tilflyttede. Det var danske embedsmænd, akademikere ved statskolen, danske folkeskolelærere og ledere inden for de liberale erhverv. De fleste af dem var kommet kort efter Genforeningen og var, da vi kom, godt sammenlevede og veletablerede.

Endelig var der de dele af borgerskabet og arbejderne, der var forblevet tyske, og som for manges vedkommende endnu var præget af tysk sprog i hverdagen og for arbejderne vedkommende af plattyske vendinger. Også gamle danske håndværkere brugte et gammeldags sprog, når de ville fortælle Carla noget. De udtalte f.eks. »havde« og »sagde« med klar fremhævelse af hvert enkelt bogstav, og det gjorde, at hun i begyndelsen troede, at de var tyske, hvilket som oftest aldeles ikke var tilfældet. Men alle – danske og tyske – havde levet sammen gennem hele fortiden og det gav naturligvis anledning til ægteskaber på tværs af nationalitetsskellene. En undersøgelse af familieforholdene ville bringe et meget broget billede frem. Hvem dominerede med sin holdning? Og naturligvis blev der taget hensyn ved selskabelige og familiesammenkomster. Mangfoldige historier om disse blandede forhold verserede mand og mand i mellem, eller måske snarere kvinde og kvinde imellem.

Hele dette for os nye og brogede billede dukkede vi så op i. Selv om jeg som sønderjyde skulle vide noget om det, blev jeg hurtigt klar over, at der overhovedet ikke kunne drages nogen sammenligning mellem forholdene hjemme på Rødding-egnen, hvor dansk var helt dominerende præget af højskole og dansk folkelighed, og her i Aabenraa.

Som nyankommen embedsmand var vi naturligvis »interessante« for den del af de etablerede kredse, der normalt havde forbindelse til sådanne. Vi fik da også ret omgående henvendelse fra en af de mere fremtrædende, fru Thora Hammerich, der var gift med landsretssagfører O.L.W. Hammerich. Han havde iøvrigt også været dommerfuldmægtig, før han gik over i privat erhverv. Hun gik vel som en selvfølge ud fra, at vi ville slutte os til hendes konservative kreds, hvor hun dengang og senere var meget aktiv. Vi

var imidlertid helt bevidste om, at vi ville være ude af stand til at leve op til de krav, en kontakt til disse kredse ville betyde. Det havde vi ganske enkelt ikke råd til, og dertil følte vi også vort endnu af studentertidens inventar prægede hjem alt for beskedent. Så vi fulgte ikke den venlige indbydelse op.

Jeg har nævnt Marcus Petersens og Agersteds, der også begge var nye i byen. Men derudover var der en del yngre, som vi sluttede os til. Bl.a. den bibliotekselev Gustav Auring, som jeg kendte fra Regensen, og som senere blev overbibliotekar i Aabenraa, og en anden tidligere regensianer, Helge Skjødt, lektor ved det tyske gymnasium, og hans kone Inge. Lidt senere kom min efterfølger som dommerfuldmægtig, Erik Bondo Svane, der lige som Gustav var ugift og som sammen med denne blev vore allerbedste venner. Også en søn af den senere statsminister Vilh. Buhl, Søren, der var politifuldmægtig, kom til at høre med til kredsen.

Efterhånden som vi selv blev ældre, udviskedes generationsforskellen, og vi fik da så også særdeles gode kontakter til de ældre kredse. Hertil bidrog for mit vedkommende medlemsskabet af Rotary.

Den første tid i Aabenraa

På kontoret var der – efter omvæltningen – blevet een ældre fuldmægtig tilbage, den senere dommer i Gråsten, Gerhard Jensen. Udover sit arbejde som dommerfuldmægtig var han sekretær ved de akkordudvalg, der var blevet oprettet for at afbøde de allerværste følger af den tunge økonomiske krise, der særlig hårdt ramte sønderjyske landmænd. Han blev mig en god vejleder i det mere afvekslende arbejde ved embedet i Aabenraa, og han gav mig meget frie hænder ved tilrettelæggelsen af det.

Naturligvis ønskede vi også, da vi nu var i Aabenraa, at deltage i det første årsmøde i Flensborg, efter at vi var kommet hertil. Vi har så vidt muligt deltaget i alle årsmøder i Sydslesvig (Flensborg, Husum-Tønning og Slesvig) også derefter. Årsmødet afholdtes dengang lige som nu normalt den første week-end i juni. Vi oplevede ved den lejlighed et pudsigt lille intermezzo, da vi kom til grænsen. Carla havde endnu ikke fået pas med »giftenavn«, – så da den tyske paskontrollant havde set passet, kikkede han lidt nøje, hvorefter han med eftertryk sagde »Bitte Fräulein« og rakte passet tilbage. Det var tre uger før Svens fødsel.

Carla knyttede sine kontakter, især gennem hendes deltagelse i amatørteaterarbejdet, hvor hun senere blev formand for Sønderjysk Forsøgs-scene. Arbejdet her indbragte hende i 1985 et portion af H.V. Clausens og Johan Ottesens legat, som gives for fortjenstfuld national indsats. Jeg har

også selv fået legatet, og vi er dermed et af de meget få ægtepar, hvor begge er blevet belønnet på denne måde.

Når vi i dag ser tilbage til årene før og omkring Besættelsestiden og sammenligner med forholdene i dag, er der en himmelvid forskel. Man kan uden overdrivelse sige, at hverdagens begivenheder dengang prægedes af, hvad der foregik i og omkring Folkehjem. – Det var inden begrebet bankospil var blevet et kendt og væsentligt indslag i Folkehjems hverdag. Her mødtes virkelig alle fra de førnævnte danske kredse til sammenkomster ved de nationale festdage, – særlig afstemningsdagen den 10. februar, indtil det blev forbudt af besættelsesmagten. Man mødtes til sammenkomster for Danske Samfunds tillidsmandskredse enten her eller i »Ungdomshjemmet«, der oprindeligt var skabt på initiativ af farvermester Jacob Jacobsen, der hørte til en af de førende danske familier. Den nationalpolitiske spænding, der skabtes ved det tyske mindretals aggressivitet og grænseflytningsbestræbelser, gav som modvægt en dansk samling over alle skel, og det skal forstås bogstaveligt. Det skabte et fællesskab, som f.eks. danske embedsmandsfamilier, der senere flyttede nordpå som led i deres advancementer, stadig ved samtaler mange år senere vendte tilbage til som noget helt enestående værdifuldt i deres tilværelse.

I dag er dette præg af fællesskab borte, og folk samles nu først og fremmest i interessegrupper – politiske og faglige – og i selskabelige kredse uden nogen underliggende udtalt fællesskabsfølelse som baggrund. Om man går på Folkehjem for at spille bridge eller banko er i princippet det samme, men noget dybere fællesskab mellem disse kredse leder man nok forgæves efter. Man er i vidt omfang sig selv nok. Vi andre – den nu gamle generation – kan så være taknemmelige for at have haft mulighed for virkelig at opleve et bærende fællesskab. At vi så også skal være taknemmelige for, at baggrunden for dette fællesskab helt og aldeles er borte: trusler om grænseflytning og angsten for, hvad hverdagen kunne bringe i form af fængslinger, Gestapo og død i koncentrationslejre. Det skal heller ikke og vil ikke blive glemt af os, der har oplevet det.

Efter sin førnævnte deltagelse i årsmødet i Flensborg ankom Sven søndag den 30. juni om aftenen kl. 18.30. Den 28. om aftenen var vi på besøg hos oversygeplejerske frk. Petersen og dr. Madsen for at spille kort, og hen på aftenen kom Marcus og Nanna Petersen til. Da veerne satte ind, var vi alle klar over, at Carla skulle bliver der. Men så sagde Marcus: »Kan De ikke klare det til efter kl. 12. Så sparer De betalingen for en dag?«. De var fuldstændig klare over, at det havde betydning for os. Og så varede det endda helt til den næstfølgende dag, før veerne gav resultat. Vi var medlemmer af sygekassen, hvilket nok ikke var normalt for dommerfuld-

mægtige dengang. Så da jordemoderen »Hebamme frk. Olsen« blev bedt om at opgive honorar og svarede »1%« (af indtægten) og jeg så måtte fortælle hende, at vi var sygekassemedlemmer, sank vi dybt i hendes agtelse eller forventninger. Det blev ingen »fed« fødsel. Hun ville også absolut have at vide, hvad barnet skulle hedde, således at hun kunne meddele det i forbindelse med anmeldelsen af fødselen. Da jeg vidste, at vi Sønderjylland fra tysk tid havde den særlige ordning, at navngivning skulle ske til Personregistret før dåben og at der her var en frist på to måneder, medens den i gamle land skulle ske til præsten inden eet år, måtte hun også opgive dette, hvilket hun var tydeligt utilfreds med.

Fra gammel tid var jordemødrene gennemgående, hvis ikke altid, tyske, og det var almindeligt at jordemødrene anmeldte navnet straks ved fødselen. Dette kunne betyde, at der blev lagt pres på førstegangsførelse, der ikke havde været opmærksomme herpå og derfor kunne være tilbøjelige til at tage mod et »godt råd« fra jordemoderen, der derved kunne få en uønskelig indflydelse på navngivningen.

Dette var baggrunden for, at amtmand Kr. Refslund Thomsen efter aftale med medicinaldirektør Frandsen senere gav mig pålæg om at være opmærksom på ansøgernes nationale holdning, når jeg skulle nummerere indstillingerne til optagelse på jordemodderskolen. Ansøgningerne skulle gå igennem amtet, og det var netop i de år, da tyske nazistiske kredse søgte at gøre sig gældende på alle områder. Det hindrede ikke, at jeg engang fik gennemført, at en ansøger fra et klart tysk hjem, som jeg kendte for en absolut loyal holdning, blev indstillet som nr. 1. Hun blev jordemoder.

Navngivningen optog os naturligvis meget og vi fik fat i en fortegnelse over gamle danske navne. Vi vidste ikke dengang, at det havde været meget let, hvis vi havde fulgt en godt 200 år gammel tradition i min gren af familien, hvorefter den først fødte søn fik sin farfars fornavn. I dette tilfælde den gamle form Lars. Far hed Laurits. Den helt gamle sønderjyske form Las var grundlaget for familienavnet Lassen i stedet for Larsen. Justitsministeriet gjorde iøvrigt engang indsigelse imod navnet Las, for man kunne ikke kalde et barn »Las« (=klud), således som udtalen blev i København. Vi havde fundet frem til ti forslag, hvorefter vi trak lod og derefter uanset udfaldet kaldte drengen for Sven. Da vi senere fandt ud af traditionen, købte vi fornavnet Lars, så Sven hedder nu også Lars. Han fulgte iøvrigt selv senere den gamle skik, således at der igen findes en Jes Caspersen, som den fjerde i rækken siden 1750. Forud for denne gik en Las fra 1723.

Tre år senere minus 15 dage, den 15. juni 1938, på Genforeningsdagen kl. 6.30 om morgenen kom Bodil. Aftenen forud havde vi været en tur på

Knapstien og hørt nattergalesang fra den ene busk efter den anden. Og så efter midnat gik det med taxa til sygehuset, hvor hun var ventet og alt gik glat og hurtigt. Hun fik navnet Elisabeth, og som første navn Inge i erindring om pastor Jensens datter Ingrid, Svens gudmor, der var død to år inden, umiddelbart før sit eget bryllup. Navnet Bodil er et godt gammelt dansk, sønderjysk navn, der optræder i anetavlen, og det blev hendes kaldenavn.

Det havde været en streng tid for Carla lige forud, idet jeg i slutningen af maj var blevet ramt af en meget alvorlig lungebetændelse. Sven var blevet hentet af min mor, så der blev mere ro til pleje af mig, som vor gode dr. Meyer havde været på nippet til at opgive.

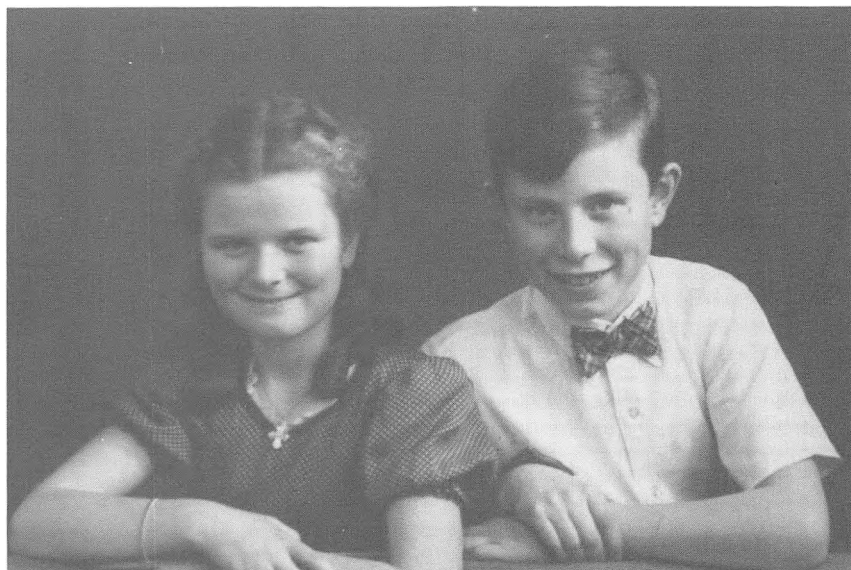
Et billede på datidens opfattelse af, hvad der var passende, fik vi en dag, da vi var i byen på den gade, der nu er gågade. Her mødte vi dommeren, der venligt beundrede den yderst velplejede dreng i den beskedne barnevogn, som jeg trak. Dagen efter blev jeg dog kaldt ind på dommerens kontor, hvor han elskværdigt kom ind på mødet dagen i forvejen, men alligevel fik anbragt »at det ikke var helt passende, at en embedsmand i min stilling trak en barnevogn på offentlig gade«. Den side af sagen havde ingen af os skænket en tanke. For os var det da ganske naturligt, at jeg kørte barnevognen i den smalle, bakkede gade med toppede brosten. Om vi senere undgik at provokere borgerskabet på denne måde, husker jeg ikke, men jeg er mest tilbøjelig til at tro, at vi fortsatte vor »moderne« adfærd.

Dommerfuldmægtig i kriseårene 1935-37

På kontoret var mit arbejde præget af de mange fogedforretninger, som den frygtelige landbrugskrise førte med sig. Men også mange næringsdrivende kom af samme grund i vanskeligheder. Ved tvangsakkorder blev deres tilgodehavender nedskrevet til en brøkdel. Arbejdsløsheden var stor. Udsættelse af en bolig hørte til de mest ubehagelige forretninger, når en familie bogstaveligt talt måtte sættes på gaden, før de sociale myndigheder ville træde til. Men var møblerne ude, måtte man naturligvis reagere, når vi fra dommerkantoret meddelte, at nu stod det hele på gaden uanset vejret.

Løsningen var nu og da en flytning til de fattiggårde eller husvildebaracker, der endnu eksisterede i adskillige kommuner. I Ensted sogn havde man der, hvor der nu graves grus ved A 10 et hus kaldet »Karusellen«, der blev brugt til formålet. Det var ganske klart, at løsningen ikke skulle være alt for tilløkkende, så man ikke selv gjorde alt for at undgå den.

Det var barske tider og en barsk kurs, man fulgte fra socialkontoret for »ikke at blive udnyttet« sagde man, når vi orienterede om, hvad der var i

Vore børn Bodil og Sven, henholdsvis 5 og 8 år gamle.

vente. Også fogedforretningerne for kreditforeningsrestancer var en ofte tilbagevendende givenhed. Der var mennesker, der først fik hjælp til at ordne deres forhold, når fogedforretningen var foretaget og masser af omkostninger var løbet på. Det var »fedt« at være advokat for kreditforeningerne. For mig som bondesøn var det ofte en tung pligt at gennemføre disse forretninger over for mennesker, hvis situation måske helt lignede mine forældres. Det var drøjt at skulle notere i fogedprotokollen, at en række af velfodrede køer af vort fogedvidne, retsbud Jonas Brodersen, vurderedes til 40 kr. stykket, medens den hjælpeløse ejer med tilkæmpet ro og værdighed hørte derpå. Det var en sådan forretning på en gård i nærheden af Aabenraa, der efter nogle år var medvirkende til at jeg akcepterede tilbudet om at skifte til amtsfuldmægtig. Manden havde en gård, der svarede til vor og havde en fremtræden, der lignede min fars. Rolig og værdig, men med hjælpeløsheden lysende ud af øjnene. Alt hvad jeg kunne gøre, var at lade forretningen foretage så hensynsfuldt og roligt som muligt.

Det kom dog flere gange til meget dramatiske situationer. Jeg mindes således engang, da en mand havde truet med at skyde på os. Det var en trelænget gård med toppede brosten, vi skulle besøge. Sagføreren, overretssagfører Boeck var, som den der havde begæret forretningen, lidet glad for at vise sig. Og jeg gik derfor alene med fogedvidnet tværs over gårds-

pladsen uden at kunne vide, om noget ville ske. Det blev dog ved den verbale trussel, og da jeg var blevet lukket ind, dukkede også sagføreren op. En anden gang var forretningen omgivet af så megen offentlig omtale og propaganda, at dommeren besluttede, at auktionen skulle afholdes i domhuset på Nørre Chaussé fra trappen nedenunder op til 1. sal, hvor vore kontorer ellers lå. Politiet var i alarmberedskab med tåregas bag de lukkede døre. Forhallen var fyldt med protestfolk ledet af den stedlige redaktør for nazisternes blad. Da jeg havde oplæst auktions-betingelserne, trådte han frem for at afgive en mundtlig protest. På en eller anden mirakuløs måde lykkedes det mig at berolige ham og fortælle, at forretningen måtte gå sin gang. Han trak sig tilbage, og det hele afvikledes i ro og orden. Først bagefter fik jeg at vide, hvad politiet havde forberedt og så dagsbefalingen. Og det var vist godt nok, at dommeren ikke havde fortalt mig det. Jeg havde erklæret, at jeg ikke ønskede politibeskyttelse, for jeg kunne ikke glemme Stenderupsagen, hverken dengang eller senere. I samme sag kom det senere til en meget dramatisk udsættelsesforretning. Manden, der var medlem af det danske nazistparti, havde erklæret, at han ikke ville flytte godvilligt. Hans partifæller med Frits Clausen i spidsen havde indkaldt til møde i aftægtsboligen beliggende lige ved gården. Igen fik jeg tilbudt politibeskyttelse. Jeg fastholdt dog, at jeg ikke ville have betjente med mig. Så de placerede sig på landevejen nogle hundrede meter fra gården, men parate til indsats. Det havde dommeren fastholdt som det mindste.

Da jeg var kommet vel ned til gården med retsbud og et par flyttefolk, hørte jeg Frits Clausen råbe fra aftægtsboligens have: »De, der i dag sætter denne mand ud, skal en dag sætte ham ind igen«. Ingen søgte ellers at hindre mig. Men alle døre var stængede. Gennem en lille åbning i en ladeport lykkedes det mig at fjerne den slå, der var sat for indefra og herefter var adgangen til stuerne fri. Alle møbler var flyttet bort bortset fra en stor lænestol, hvori manden selv sad. Han ville bæres ud, sagde han. Jeg var klar over, at det skulle være symbolsk, og bad flyttefolkene bære ham hen til stuens dør. Her kunne jeg få manden til at forstå, at der ikke var plads til at komme videre og til at erklære sig tilfreds med, at han var blevet »båret ud af sin gård«. Hvorefter han rejste sig og selv gik ud til forsamlingen på den anden side af gården. Imidlertid var mandens svigerfar kommet til. Det var aftægtsmanden, i hvis have Frits Clausen havde råbt op. Han var meget ophidset og frådede om munden. Men også ham lykkedes det mig at berolige, og forretningen blev formelt gennemført og huset låset af. Der var jo ikke noget at flytte. Mange år efter havde jeg iøvrigt den glæde, at aftægtsmanden kom ind på mit kontor i forbindelse med en sag om aldersrente. Han ville benytte lejligheden til varmt at takke

for den måde, hvorpå jeg havde gennemført forretningen. Det var jeg naturligvis glad for at høre. Tvangsauktionen på domhuset var iøvrigt omgærdet med så stor offentlig opmærksomhed, at en beretning blev sendt i Pressens Radioavis samme aften.

En anden tvangsauktion, der førte til offentlighed, politiundersøgelse og sluttede ved Højesteret, var den dengang meget omtalte »Stolligsag«. Den er udførlig omtalt i presse og Ugeskrift for Retsvæsen og jeg skal ikke gentage de mange dramatiske forhold, den gav anledning til. Kun det rent personlige – at en af de mest fremtrædende nazister og det drejede sig denne gang om de tyske, ved en henvendelse til mig på mit kontor søgte at gribe ind i sagens gang. Jeg måtte naturligvis afvise ham, han havde intet med auktionen at gøre. Hans form var dog så provokerende, at jeg siden i mange år bevidst søgte at undgå at hilse på ham. Men nu er det også et overstået stadie – det er jo også 50 år siden. Men modsætningerne var skarpe på en måde, som ingen kan forestille sig, der ikke har oplevet dem.

Det var nu og da mærkelige indstillinger, man kunne komme ud for. Der var f.eks. en russer, – en Rückwanderer eller en af de russiske krigsfanger, der var blevet her efter krigen. Han kunne ikke lide at komme af med kontante penge. Så hver eneste termin måtte der en fogedforretning og nu og da endda en berammet (fastsat) tvangsauktion til, før han betalte. Det kunne ses på ham, at det var som om han ødede hjerteblodet, når han sled tikronesedler op af sin pung for at betale måske dobbelt så meget, som han kunne have klaret det med, hvis han havde betalt ved forfald. For det kunne han godt. Han havde pengene, men ville ikke af med dem. Eengang var han dog nær ved at bringe mig i vanskeligheder. Han skulle betale en bøde på 25 kr. for dyrplageri. Det ville han heller ikke og der måtte en fogedforretning til. Jeg foretog udlæg i hans hest, selv om jeg var klar over, at det var for stort et gode for så lille en fordring. Men jeg regnede med, at han nok ville betale til sidst for at beholde sin hest. Han lod det dog komme så vidt, at hesten skulle afhentes til auktion. Nu var jeg i klemme. Nervekrigen var på sit højeste. jeg aftalte med auktionator Rosenstand, at hvis manden ikke betalte, når man kom for at hente hesten, skulle han lade den blive, hvor den var. Jeg måtte så selv søge at klare sagen uden auktion. Jeg vandt heldigvis. Han betalte.

En anden gang var det en mand, der havde købt sin gård med aftægtsforpligtelse til sælgeren. Det viste sig imidlertid, at aftægtsmanden blev meget gammel, han blev 100 år, og den stakkels køber blev efterhånden så forbitret, at han nægtede at betale. Og så måtte Kongens Foged jo gribe ind. Efter at det var sket et par gange, hvor pengene også her blev betalt før auktion, blev manden så ophidset under et møde på mit kontor, at han trak

kniv mod sagføreren. Jeg fik fat i ham og kniven vredet ud af hånden, hvorpå han fik et krampeanfald og faldt om med fråde om munden. Vi lod ham komme til hægterne, før han blev sendt hjem – uden politianmeldelse. Siden blev ydelsen betalt punktligt, indtil han endelig blev befriet ad naturlig vej. Sagføreren takkede mig varmt for min kraftige indgriben. Han havde følt sig i fare.

Op i trediverne stilnede tvangsauktionerne og fogedforretningerne i nogen grad af, og jeg fik god tid på kontoret. Der var ofte så stille, at jeg meddelte kontorpersonalet, at jeg havde »udgående forretninger«, hvorpå jeg i stedet for at sidde og trille tommelfingre gik på Landsarkivet for at se, hvad jeg der kunne finde ud af om min familie. Jeg vidste, at Fars familie længst tilbage kunne føres til Tønder-egnen og Mors til Skrydstrup og Haderslev Vesteramt. Men det har jeg fortalt om i indledningen. Udover fogedforretningerne deltog jeg nu i retsmøder som protokolfører, sad i skifteretten og senere på eget ansvar som dommer med konstitution fra Vestre Landsret i dommerens fravær. Jeg var altså på vej til at fuldføre min uddannelse, og jeg måtte dermed også se i øjnene, at jeg ville blive beordret til tjeneste andre steder i landet. Min rædsel var Hurup. Jeg ved ikke noget som helst ufordelagtigt om Hurup, men af en eller anden grund havde jeg fået en forestilling om, at det måtte være det mest øde og begivenhedsløse sted, jeg kunne blive forflyttet til. Jeg havde efter tre års virksomhed som aspirant søgt om fast ansættelse, således som jeg skulle.

Martin Hammerich og Jordfordelingskommissionen i Tønder

Så kom et uventet mellem spil. En dag sad direktøren for Sønderjydske Hypotheklånepand og sekretær i Jordfordelingsudvalget i Tønder, Martin Hammerich, i vor stue. Jeg havde ved et indlæg i Hejmdal markeret min interesse for den jordfordeling, der var påtrængende for en rationel drift de fleste steder i Sønderjylland. Min egen bror havde også fået en ejendom ved kommissionens hjælp ved udstykning fra vor gård og opnået det bygge-lån, der var normen i forbindelse hermed. Det var i de trange tider i trediverne ofte den eneste vej, hvorpå en ung mand kunne starte sit eget. De mange tvangsauktioner havde sat yderligere skub i kommissionens arbejde. Sønderjyder i almindelighed var ikke meget for husmandsbrug med deres særlige betingelser. De mindede for meget om de bindinger, som tyskerne før genforeningen havde indført for at få indflydelse på ejendomsforholdene som et led i jordkampen. Bindinger, som man fra dansk side uden videre slettede efter genforeningen. Man foretrak hellere et mindre gårdbrug. Hvis man tænker over det, når man kører gennem landsdelen, vil

man meget ofte kunne se disse jordfordelingsgårde med deres typiske bygninger. Nu er også disse i vore EF-tider blevet for små. Det man inden for EF anser for familiebrug er noget helt andet og noget som de fleste ikke ville forstå, da afgørelsen skulle træffes i 1972. Selv om det ellers var klart nok. Men det er en anden historie – og tiden kan ikke skrues tilbage.

Mit indlæg havde vakt Martin Hammerichs interesse for mig. Han ønskede denne side af virksomheden fremmet så meget som muligt og søgte derfor om bevilling til mere medhjælp i arbejdet. Vi havde en meget positiv samtale, og da »forflyttelsen« kunne anes, ville jeg godt »prøve«. Dommeren var forstående, og da mit arbejde på kontoret som sagt ikke var tyngende, fik jeg tilladelse til at forsøge. Det blev til nogle dage om ugen, hvor jeg dog var mere beskæftiget med Hypotheklånefondens virksomhed end med jordfordeling. Jeg skulle som juridisk sekretær køre landsdelen rundt for at »se på nødlidende« panter sammen med de jordbrugssagkyndige, forpagter Hans Linnet fra Store Tønde og husmand Jørgen Petersen fra Halk. Det var dejlige mennesker med forståelse for ejernes vanskeligheder og muligheder – enten ved salg til hustruen eller salg af jord til andre ejendomme eller oprettelse af nye (således som jeg kendte det fra Langetved). Det kneb imidlertid for Hammerich at få bevilling til ansættelse af flere ved hans to institutter. Han mente dog, at det var så sikkert, at jeg kunne regne med, at stillingen blev til noget. Vi traf derfor aftale om at leje lejlighed i Tønder. Min gamle S. St. ven Peter Hinrichsen, der var ansat ved Hypotheklånefonden og som blev Hammerichs efterfølger, var dog knap så optimistisk som Hammerich og såede tvivl i mit sind.

Vi bliver i Aabenraa. Amtsfuldmægtig 1. juni 1937

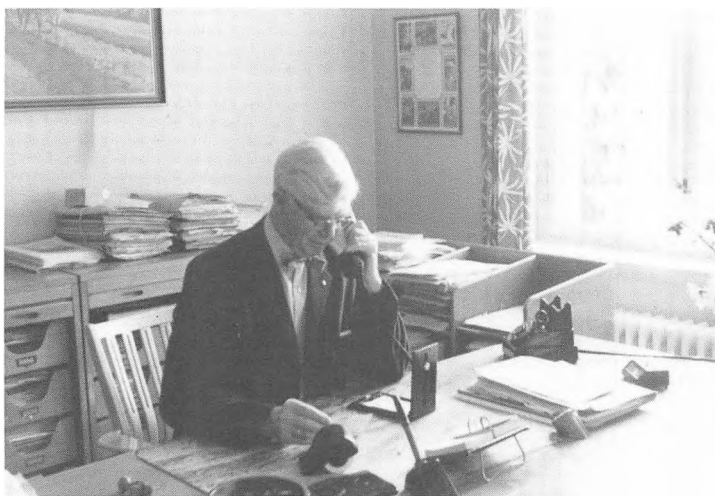
Og så skete der noget helt andet. En dag da jeg havde været på fogedforretning sammen med landsretssagfører Lorentzen i Aabenraa, indbød han – som det ofte var skik – til en øl på det dengang meget kendte samlingssted for byens borgere: »Fru Petersen på hjørnet«. Her sad også amtmand Refslund Thomsen og pludselig kom han hen til mig og spurgte, om jeg ikke kunne tænke mig at komme ned til ham på amtet som fuldmægtig efter den hidtidige førstefuldmægtig Glente, der var rejst til Svendborg. Om jeg ville »tænke over det« og næste dag komme ned på amtet for at tale videre. Det var meget overraskende – jeg havde aldrig før talt med amtmanden – men Aabenraa var dengang en meget lille by, hvor man ikke kunne leve i ubemærkethed, og det havde vi jo heller ikke gjort.

På baggrund af den før skildrede lidt usikre situation blev jeg med Carla enig om, at jeg da godt kunne snakke med amtmanden. Nå, samtalen endte

med, at jeg fik tilbudt den ledige stilling. Jeg måtte imidlertid tage forbehold m.h.t. den aftale jeg havde med Hammerich. Hammerich måtte spørges, og jeg foreslog, at amtmanden tog en samtale med ham om, hvorledes situationen reelt var. Det endte med, at Hammerich ikke turde tage ansvaret for, at jeg sagde nej til en sikker stilling i stedet for den, der endnu lå i »luften«. Det viste sig i øvrigt siden, at det ikke blev til noget fast ved Jordfordelingen, der jo var udgangspunktet for vor aftale. Således kom jeg til amtet i Aabenraa i stedet for til Tønder. Og jeg kunne fortælle justitsministeriet, at jeg ikke ønskede at opretholde min ansøgning om fast ansættelse.

Men da vi havde forberedt vor flytning, stod vi nu uden lejlighed indtil det lykkedes at komme ind i villaen (et tofamiliehus) på Gl. Kongevej 39, kun nogle få hundrede meter fra den ejendom på Karpedam, hvortil vi var flyttet i foråret 1936 efter det første år at have boet i Kolstrup. Vi var ikke flyttet endnu, men havde alene opsagt lejligheden til fraflytning. Den var allerede lejet ud, så vi kunne ikke blive, hvor vi var.

Med to uansøgte stillinger i Sønderjylland syntes det skæbnebestemt, at vi skulle blive her. Det tænkte vi ganske vist ikke på dengang, men ... det blev altså tilfældet. Også da jeg to gange senere var tæt på at komme enten til København eller til Odense blev jeg rådet til at blive her, hvor jeg hørte hjemme. Det var begge gange amtmand Refslund Thomsen, der var helt overbevist om, at jeg ikke egnede mig til et arbejde i helt andre omgivelser med en madpakke i lommen og en rutinepræget dag uden udfordringer til anden side.

Fra mit kontor på amtshuset.

Amtsfuldmægtig og senere amtskontorchef i Aabenraa- Sønderborg amt og Sønderjyllands statsamt

Når man i dag taler om »amtet«, forstår de allerfleste det som amtskommunen, hvis formand i dag er den folkevalgte amtsborgmester. Betydningen var anderledes frem til 1970, for indtil dette tidspunkt var amtmanden som statens repræsentant på stedet leder af såvel amtsrådets møder og administration som af amtets (også kaldet overøvrighedens) virksomhed. Amtet var det, der i dag kaldes statsamtet og som betegnes som centraladministrationens »forlængede arm«. Det, jeg i hele min tjenestetid har beskæftiget mig med, er udelukkende øvrighedssagerne, bortset fra de sidste 5 år, hvor jeg tillige var sekretær i Tilsynsrådet. Dette er et statsudvalg med den opgave at føre tilsyn med primærkommunerne.

Når jeg i det følgende taler om amtet er det således alene den statslige side af amtmandens embedsområde. Den anden side ophørte ved kommunalreformen i 1970. Og fra 1972 sammenlagdes de tre sønderjyske statsamter til eet: Sønderjyllands Statsamt med hjemsted i Aabenraa.

Min ankomst til amtet

Og det blev et helt andet arbejde, end det jeg kom fra. Jeg mødte med store forventninger til det helt nye arbejdsområde. På kontoret var der en yngre fuldmægtig Ove Buch Larsen til det juridiske arbejde og dertil en ældre amtsrådssekretær Jes Cornett til at behandle og tilrettelægge amtsrådets sager.

Jes Cornett var ved Genforeningen kommet fra en tidligere stilling hos en lokal tysk advokat, hvor han uden at være jurist havde erhvervet sig en betydelig indsigt i tysk daglig jura og administration. Han var og forblev præget af denne forudgående fortrolighed med tidligere retsforhold og blev derved en uvurderlig støtte for såvel amtmanden som for den amtsassessor, der blev indsat som kyndig i dansk ret. Amtmanden var sønderjyde og ikke-jurist. Der var blevet vedtaget en særlig lov med henblik på som

*Amtshuset H. P. Hanssensgade 42 i Aabenraa – min arbejdsplads fra 1937 til 1975.
Rud. Olsen fot. i Historiske Samlinger.*

amtmand at ansætte Kresten Refslund Thomsen, der var uddannet som dansk cand. polit., og greve O.D. Schack fra Schackenborg, der havde en tysk akademisk uddannelse. De blev ansat i hhvs. Aabenraa og Tønder, idet man beholdt de gamle landrådsområder med nogle ændringer.

De vestlige dele af Haderslev kreds, der gik tværs over landsdelen og omfattede Rømø, blev lagt til Tønder amt som erstatning for de områder i Sydtønder kreds, der forblev tyske. Der var ganske vist en meget stærk bevægelse med indgående forhandlinger i Rigsdagen for at lade de nordligste sogne gå ind under Ribe amt, – det skete først ved amtsammenlægningen i 1970.

I Sønderborg og Haderslev amter blev der udnævnt dansk uddannede jurister som amtmænd. De fik til gengæld tildelt amtsassessorer, der var sønderjyder kendt med tysk administration. Den ene, Karberg i Sønderborg, var jurist, mens den anden, J. Smith i Haderslev, var tandlæge af uddannelse, men stærkt engageret i nationalitetskampen og aktiv i behandlingen af tvistigheder med tyske embedsmænd.

Blandt de opgaver, der skulle løses ved Genforeningen var en tilpasning til dansk kommunalstyre og forvaltning. Hverken den kgl. anordning af 1841 eller de love om kommunalt selvstyre, der blev givet efter at Grund-

loven af 1849 var trådt i kraft i Kongeriget, kom til at gælde i Hertugdømmet Slesvig, bortset fra de områder i Vestslesvig med en befolkning på 15.000, der hørte til Ribe amt. Heller ikke de forordninger eller love, der blev givet efter 1866 af preusserne, gav kommunerne en form for selvstyre, der kunne sammenlignes de danske kommuners i 1920.

De sønderjyske kirkesogne var før 1920 opdelt i en række preussiske småkommuner – indtil 8 i et enkelt sogn. Det var en kæmpeopgave at sammenlægge disse til en normal dansk sognekommune og at opbygge en selvforvaltning efter dansk mønster. Den løstes forbilledligt, og det blev i Aabenraa fremfor alt en opgave for Jes Cornett med bistand af amtsassessor Bang. Det har jeg fortalt om i en redegørelse i værket »Danske Kommuner« (1955) og Vagn Harsberg i bogen om de sønderjyske amtsråd fra 1984.

Cornetts måske betydeligste indsats i forbindelse med Genforeningen var nok behandlingen af den dansk-tyske overenskomst om de mange bestemmelser, der rent praktisk skulle gennemføres i forbindelse med grænsedragningen. Forhandlingerne fandt for en stor dels vedkommende sted i Berlin og Cornett var lige som amtmand Refslund Thomsen fuldt fortrolig med tysk sprog og tyske forhold og derved en stor støtte for de danske forhandlere. Overenskomsten danner f.eks. stadig grundlaget for den ti-årige revision af grænsemærker og den løbende vedligeholdelse af dem. Herunder også mindre grænserevisioner i forbindelse med det fremskudte dige, lige som overenskomsten er grundlaget for den stående dansk-tyske kommission vedrørende grænsevandløbene.

I sin daglige væremåde var og forblev Jes Cornett stærkt præget af tysk orden, præcision og med krav om ubetinget lydighed fra kontorpersonalets side. Han var en absolut modstander af kvinder på kontoret, – der var dog een undtagelse: vort faktotum, frøken Meta Jørgensen, der havde fulgt amtmanden fra Hejmdal i 1920. Da han endelig måtte bøje sig for nødvendigheden, dekretede han, der var personalechef, at vedkommende ikke måtte omtales eller tiltales som »frk. det og det«, men skulle kaldes ved sit efternavn, f.eks. Møller. Kontorpersonalet skulle tiltale os fuldmægtige i 3. person, – det lød meget kunstigt i mine øren, da jeg kom fra det mindre formelle dommerkontor. Jeg valgte senere for mit vedkommende at tiltale personalet ved fornavn og efternavn, bortset fra enkelte ældre, der for mig forblev »fru det og det«. Det var inden man blev dus fra lærling til chef.

Med det helt forskellige grundsyn, vi havde på en række områder, der nok dels skyldtes alderforskellen, dels Cornetts indstilling til medarbejderne ud fra sin tyske uddannelse og min opvækst i et højskolemiljø, var det næsten uundgåeligt, at vi måtte støde alvorligt sammen.

Cornett anså sig som amtmandens stedfortræder og derfor også be-

rettiget til at kontrollere amtsfuldmægtigenes arbejde, nu da den ældre fuldmægtig var rejst. Men hverken formelt eller reelt havde han noget med os at gøre i vort juridiske overøvrighedsarbejde. Og det gav anledning til et meget skarpt sammenstød ganske kort efter at jeg var tiltrådt min stilling i juni 1937. Han forlangte at føre kontrol med vort daglige arbejde, derved at vi over for ham skulle gøre rede for, hvad vi havde udført den dag. Jeg nægtede pure at tåle en sådan indblanding. Jeg havde gennem tre år passet mit arbejde som dommerfuldmægtig og helt på egen hånd tilrettelagt det på alle områder, hvorunder mange var alvorlige og vanskelige. Min kollega, der havde været nogle år på kontoret før mig, ville, da jeg nægtede, heller ikke akceptere indblanding. Men jeg var ophavsmanden. Cornett klagede til amtmanden over mig. Jeg blev kaldt ind og fik i realiteten ret, men amtmanden henstillede meget venligt til mig: »Om jeg ikke kunne bøje mig for fredens skyld«. Cornett var dog betydelig ældre og hans medarbejder siden Genforeningen. Jeg fastholdt dog bestemt min nægtelse af at forelægge mine sager hver dag ved arbejdstids afslutning. Hvis nogen ville se, hvad der lå på min reol, når jeg var gået, kunne jeg ikke forhindre det. Og derved forblev det. Om det nogensinde skete, ved jeg ikke, men alle »diplomatiske forbindelser« var afbrudt for lang tid.

Det blev en meget streng tid. Jeg var som sagt helt ny i arbejdet og kunne ikke få nogen støtte noget sted, men måtte klare alt selv. I lang tid sad jeg som regel til kl. 2 om natten for at klare det hele med sager, som jeg tog med hjem. Morsomt var det bestemt ikke og heller ikke for Carla, – til tider var jeg dybt deprimeret, meget endda. Med tiden udglattedes dog også misforholdet til Cornett, for til slut at blive erklæret for glemt fra begge sider. Så mit sidste samvær med Jes Cornett inden hans død mindes jeg med glæde og taknemmelighed.

En bedragerisag med nationalpolitisk baggrund

Kort efter at jeg den 1. juni 1937 var tiltrådt stillingen på amtet, blev det overdraget mig at være sekretær i et udvalg, der blev nedsat den 13. august 1937 og som skulle søge at opnå en mindelig ordening med hensyn til erstatning for tab, der var forvoldt af en kreditforeningsrepræsentant. Det var en mand, der hidtil havde været højt agtet i danske kredse, men som havde begået besvigelser over for en række ejere af mindre ejendomme. Selve bedragerisagen blev den 10. november 1937 afsluttet med en dom på 1 år og 6 måneders fængsel til den pågældende.

Tilbage stod så muligheden for en række erstatningssager mod kreditforeningen og disse ville i den daværende situation være blevet modtaget med

kyshånd af den nationale modpart. Det skønnes sandsynligt, at sagerne stort set ville kunne vindes af de tablidende, men forholdene varierede, og der ville næppe blive tale om en enkelt principalsag, hvis resultat derefter kunne anvendes på de øvrige.

I betydende danske kredse fandt man, at man på grund af den placering, som bedrageren havde indtaget i offentligt omdømme, måtte gøre, hvad der var muligt for at afværge følgerne af de lidte tab. Det var gennemgående mennesker, der meget vanskeligt kunne bære tabene uden at risikere at måtte gå fra hus og hjem. Man vil måske huske, at der var en tilsvarende sag i slutningen af sidste århundrede med Hans Lassen, Lysabild, som havde indtaget en lignende fremtrædende placering i offentligt omdømme.

Det blev en meget omfattende sag, der optog en meget betydelig del af min arbejdsevne i den stilling, jeg samtidig skulle arbejde mig ind i. Efter lange og trange forhandlinger, hvortil der skulle udarbejdes alenlange sagsfremstillinger til brug ved mange møder og desuden forhandlinger med de enkelte om fastsættelse af tabets størrelse, endte det med, at kreditforeningen efter stærkt pres gik ind på at betale en rund sum – 50.000 kr. – til fordeling mellem de tablidende. Hvor alvorlig sagen var, forstår man måske bedre, når det oplyses, at en amtsfuldmægtigs (cand. jur.) årsløn dengang var 4.000 kr. Til sammenligning kan nævnes, at lønnen i en tilsvarende stilling i dag er 50 gange så stor, så de 50.000 kr. var en meget stor sum efter den tids forhold.

Sagens alvor hang sammen med hele den ophidsede og skarpe indstilling over for alt dansk, der i de år prægede den tyske propaganda. Det var helt afgørende, ikke alene at bedrageren for sit vedkommende havde fået sin straf efter loven, men også at de tablidende stort set fik hjælp til at modvirke følgerne af besvigelserne. Det blev stærkt fastholdt fra kreditforeningens side, at der ikke var tale om erstatning, men om en hjælpeforanstaltning.

Sagen var lærerig for mig og bragte mig i kontakt med kredse, som jeg senere fik meget med at gøre. Iøvrigt havde den nær kostet mig livet, idet jeg under kørsel i amtmandens delvis åbne vogn til det sidste møde i Fredericia i maj 1938 fik en forkølelse, der udartede til en alvorlig lungebetændelse. Vor meget dygtige læge dr. Meier var en stor støtte for den højgravide Carla, – Bodil kom til verden den 15. juni 1938 – og han reddede mit liv, idet han anvendte de mest avancerede præparater, der fandtes på den tid. Han var i daglig kontakt med os, så ved hans bistand og Carlas omhyggelige pleje kom jeg atter på benene. Først bagefter fik vi at vide, at det havde været på et hængende hår, at jeg klarede sygdommen.

Omtrent samtidig havde vi en anden sag, hvor der var lidt tab på grund af manglende tilsyn fra skifterettens side med en umyndigs forhold, og her var

en meget fremtrædende mand fra mindretallet involveret til støtte for den umyndige. Også denne sag fandt man det hensigtsmæssigt at yde erstatning i, uanset at det ikke var klart, om et retskrav om erstatning ville kunne gennemføres. Det skete først og fremmest for at undgå offentlig omtale. Der var kun gået godt 15 år siden Genforeningen. De nationale forhold gjorde det nødvendigt at undgå omtale af sager, som man i dag ikke ville tillægge anden betydning, end at det var beklageligt, at noget sådant kunne ske.

Arbejdet på amtskontoret og forholdet til kommunerne

Det var lidt efter midten af trediverne, hvor arbejdsløsheden og landbrugs-krisen endnu prægede hverdagen. Det var også en tid, hvor arbejdet ude i kommunerne endnu i stort omfang udførtes af sognerådsformændene alene uden uddannet kontorbestand. Og hvor formanden for socialudvalget i de lidt større kommuner traf personligt prægede afgørelser ud fra et nært kendskab til den enkelte families forhold. Det sidste kunne både være godt og mindre godt. Jeg lærte ret hurtigt tonen i de enkelte kommuners forvaltning, særlig af sociale forhold, nøje at kende. Jeg vidste, hvor jeg på forhånd måtte regne med, at afgørelserne måske var vel personligt truffet uden alt for nøje iagttagelse af forsorgslovens regler. Det hed forsorgslov dengang efter Steinckes store reform af socialvæsenet i 1933. Vi lærte også noget om tonen på kontorerne de steder, hvor der var ansat socialinspektører. Og den var enkelte steder af en art, der gjorde, at mennesker med fuld føje kunne klage over en nedværdigende behandling.

Jeg mindes klart, hvorledes jeg til en bestemt kommune måtte skrive under hånden til borgmesteren og gøre ham opmærksom på en absolut kritisabel behandling af mennesker. En meget vigtig opgave var det i sådanne tilfælde at prøve at gengive klageren følelsen af personlig værdighed, selv om jeg måske ikke kunne give ham (hende) medhold i klagen over den konkrete afgørelse. Så vidt muligt søgte jeg i et sådant tilfælde at overbevise klageren om, at han, hvis han sad i min stol, nok ville træffe samme afgørelse. Det kunne tage tid, men jeg lagde megen vægt på, at ingen skulle føle sig afvist uden føje. Men naturligvis havde vi ubegrundede klager fra folk, der ikke evnede at have orden i deres økonomi. Det drejede sig ikke sjældent om småbeløb til køb af daglig mad. Et par kroner kunne her gøre underværker i mere end een henseende. Jeg kunne f.eks. finde på at sige, at vedkommende kunne låne det strengt nødvendige af mig personligt. Et sådant lån kunne i nogen tid godt bevirke, at vedkommende ikke kom igen, før »lånet« kunne tilbagebetales.

Mere alvorligt var det, hvis der mødte en deputation af arbejdsløse med klage over for kneben hjælp eller dårlig behandling. Med den begrundelse, at hver enkelts forhold måtte bedømmes ud fra helt personlige forhold, hvorfor jeg måtte tale med een ad gangen, lykkedes det, tror jeg, altid at skabe ro og tillid til den retfærdige afgørelse af den enkeltes sag. Nogle meget få gange var klageren så meget ude af ligevægt, at jeg måtte true med at tilkalde politiet for at fjerne ham fra huset, efter at han havde fået den besked, som efter forholdets sammenhæng måtte gives ham. Men det var en meget streng tid for mange familier ramt af arbejdsløshed eller anden uforskyldt trang. Forholdene dengang kan overhovedet ikke sammenlignes med de kredse, der i dag omtales som fattige eller ramt af det, der af nogle betegnes som »sultecirkulæret«. Folk havde ikke tilnærmelsesvis tilsvarende krav til deres daglige tilværelse, som man nu forventer at skulle have opfyldt for at have en menneskelig tilværelse. Det varede mange år efter Besættelsen før hjælp til betaling af afdrag på et fjernsynsapparat eller en bil til brug ved transport på arbejde regnedes for hørende til daglig nødvendighed ved bedømmelse af trang til offentlig hjælp – efter Bistandsloven.

Et forhold, der var meget vanskeligt at administrere, var følgende: Hvis en mand gik i strejke eller nægtede at tage anvist arbejde, måtte der ikke udbetales offentlig hjælp til ham. Men hvorledes med familien – kone og børn? I situationen »strejke« kunne der være tale om strejkeunderstøttelse, men den var meget lille selv efter de tiders forhold. Men ydede man offentlig hjælp, var det offentlige jo på en måde deltager i strejken ved med denne hjælp at støtte den strejkende. Ved arbejdsvægring var situationen endnu værre. Kunne man lade kone og børn lide nød, fordi forsørgeren ikke ville arbejde og derved bidrage til familiens underhold? Løsningen var den, at man reducerede hjælpen med den brøkdelt, der svarede til mandens andel af hjælpen. At det så alligevel gik ud over familien, var så den anden side af medaljen. Man ville næppe lade være med at lade ham spise med ved bordet. En meget almindelig beskæftigelsesforanstaltning i kommunerne i amtets vestlige del var henvisning til at slå skærver for kommunen til brug ved vejene. Det kunne være en hård tårn om vinteren og i alle slags vejr. Betaling skete efter ydelse. Jeppe Aakjærs »Jens Vejmand« kom i klar erindring. Der hjalp dog ingen kære mor, hvis man anvistes dertil. Men naturligvis var der nogle »skiderikker«, der var komplet ligeglade med familien, – og så var løsningen i virkeligheden kun separation eller skilsmisse. Vi kendte nogle stykker af slagsen. Jeg kunne godt nævne dem ved de øgenavne, de normalt kendtes under. Men det er endnu for tæt på.

Langt de fleste berettigede klager kunne afgøres ved en telefonopringning til vedkommende socialkontor eller kommunekontor. Her kunne man

fortælle vedkommende, at man anså klagen for berettiget og anbefale en fornyet behandling med et andet resultat – måske på grund af nye oplyste kendsgerninger. Herved kunne kommunen undgå at tabe ansigt ved at få et skriftligt pålæg, og klageren kunne få hvad han ønskede, og vi kunne spare en journalsag og kaste vore notater i papirkurven. Det var på grund af den meget nære kontakt, amtet havde til de enkelte kommuners personale, muligt at opnå uhyre meget ad denne vej.

Til denne kontakt bidrog i høj grad et meget tæt samarbejde dels med sognerådsformændene, dels med de sociale forvaltninger, hvor der var ansat kommunesekretærer, og det var der efterhånden i de fleste af vore kommuner. Der blev jævnligt holdt orienterende møder med dels sognerådsformændene i de to amtsråds kredse Aabenraa og Sønderborg, dels med kommunesekretærernes sammenslutning. Alle vigtige ændringer med berøring til amtet blev gennemgået på denne måde til glæde for begge sider »af bordet«. Det tillidsforhold, der derved blev oprettet, mener jeg var af afgørende betydning for arbejdet i de enkelte kommuner. Hertil bidrog også i allerhøjeste grad amtets revision af de kommunale regnskaber. Det skete normalt ved et besøg på stedet. Vi havde i Aabenraa et udrykningsforhold på tre dygtige, principielt venlige og hjælpsomme mennesker, der nød ubegrænset tillid i de kommunale forvaltninger, – både når de havde grund til kritik, og når det gjaldt vejledning og gode råd.

Alle de sønderjyske amter havde opbygget en revision af denne karakter og jeg kan ikke beundre dem nok for deres virksomhed til støtte for den lokale forvaltning i de små kommuner. Noget tilsvarende gjaldt forholdet mellem kommunerne og de fire amtsvejvæseners chefer og ingeniører. Alt dette gik tabt ved kommunesammenlægningerne i 1970 og er vel glemt af de fleste, der i dag har med den kommunale forvaltning at gøre. Det kunne vel ikke være anderledes, men nogen gevinst for nærkontakt og menneskelighed i hverdagen, er de store kommuner ikke udtryk for. Springet fra de helt små kommuner med sognerådsformanden som daglig administrator over stadiet med kommunesekretærer til at udføre den daglige ledelse, og til de store kommuner med ansvaret for det daglige lagt på højt lønnede funktionærer har jeg kunnet følge hele vejen. Jeg tror roligt, at jeg kan hævde, at det midterste stadie fungerede menneskeligt bedst for den enkelte borger, når det fulgtes af en nær kontakt med de overordnede myndigheder.

Ægteskabssagerne

Inden jeg kommer nærmere ind på en omtale af mere eller mindre typiske situationer, skal jeg nok gøre opmærksom på, at mine erindringer spænder

over næsten 30 år. I løbet af denne tid skete der store samfundsændringer, der også viste sig på dette område. Særlig antallet af ægteskabssager steg væsentligt. I de trange tider i trediverne og firti-årene kom så ubetinget de fleste sager fra socialt svage kredse, – ofte som en følge af arbejdsløshed og drukkenskab. Ægteskabssager mellem bønderfolk hørte til de absolutte undtagelser, men heller ikke i det, man vel kan betegne som borgerskabet, var det almindeligt, at uoverensstemmelser resulterede i separation og skilsmisse. Og hvis der var sager fra disse kredse, var der normalt advokater med i forberedelserne, således at konfliktspørgsmål var afklaret, inden man kom på amtet.

De største forandringer i holdningen til skilsmissen kom som en følge af kvindernes indtræden på arbejdsmarkedet i de »gyldne år« i halvtredserne og tresserne. Det gjorde dem uafhængige af mandens indtægt, og det var ikke økonomisk katastrofalt at blive alene – og aleneforsørger. At denne gensidige uafhængighed svækker den indbyrdes tålsomhed i hverdagens mere eller mindre alvorlige uoverensstemmelser ægtefællerne imellem er nok den anden side af medaillen og bevirker efter min erfaring mindre dybt overvejede begæring om separation. Ikke få separationer bortfalder da også lige så stille ved ægtefællernes genoptagelse af samlivet inden udløbet af separationstiden.

Langt de fleste sager blev dengang afgjort og afgøres endnu ved amterne. Kun et minimalt antal måtte gå (går) til domstolene, fordi enighed – som regel om børnenes fordeling – ikke kunne opnås ved forhandling på amtet. Det var ofte sager, hvor man fik et meget nært indtryk af parternes personlige forhold – specielt når det gjaldt separation efter mange års samliv og med flere børn i ægteskabet. Ofte var det økonomiske forhold på grund af mandens store alkoholforbrug, der var grunden til hustruens beslutning om, at nu ville hun ikke længere finde sig i forholdene. Ugelønnen var måske drukket op, inden manden kom hjem. Jeg lærte her et udtryk at kende, der var gængs dengang. Manden havde drukket pengene op på »slaggekroen«. Det betød, at man samledes bag ved Ceres' kontorbygning ved højspændingsværkets daværende slaggebjerg.

Ofte var ønsket kun at true med separation for at få manden ind til møde på amtet, hvor han så lovede bod og bedring – til næste lønningssdag. Hvis drukkenskaben var fulgt af vold mod hustru og børn ved hjemkomst, var jeg ikke den, der gjorde min pligt med hensyn til, at amtet skulle optræde som ægteskabsbevarende institution, indtil børnene måske var fra hånden. Men jeg var da klar over, at hustruen på grund af de økonomiske forhold, hun måtte regne med på en tid, da dobbelt arbejde for ægtefællerne hørte til sjældenhederne, af hensyn til børnenes forsørgelse kunne være tvunget til

at finde sig i forhold, der i dag hverken kunne eller skulle tolereres.

Mindre alvorlige situationer kunne en uovervejet begæring nu og da også føre til. Jeg tænker på et tilfælde, hvor en kone fra det, der dengang hed »Farversmøllebarakkerne« (hvor nu boligforeningens afd. III ligger) en dag kom ind og forlangte skilsmisse og »det med det samme.« Begrundelse? »Ja manden havde givet hende tæsk« og det »helt uden grund.« Han havde skældt ud over, at maden ikke var på bordet, da han kom hjem til middag. Der var dengang ofte en lang middagspause, hvor man spiste varm mad midt på dagen. »Og det havde den været« og »Han havde ikke grund til at give mig tæsk, når jeg ikke havde fortjent det«. Alt fortalt på godt aabenraask. Tja, det var dengang for kun 50 år siden.

En anden begrundelse: »Manden smider hver dag to kroner på bordet, inden han går. Det skulle være penge til mad den dag. Og enhver ved da, at man ikke kan gøre fornuftige indkøb, når man ikke kan købe for flere dage ad gangen«. I nogle tilfælde kunne jeg opnå mandens tiltræden af, at lønnen eller en del af den blev udbetalt konen direkte fra virksomhedens »interessekontor«. Sønderjyllands Højspændingsværk havde f.eks. et sådant. Her sørgede man for, at konen fik de penge, hun efter aftale mellem parterne skulle have, nødvendige afdrag på afbetalingskøb blev sendt direkte til rette vedkommende, og husleje blev betalt til rette tid. Det svarede nogenlunde til, hvad der i dag ordnes gennem pengeinstitutternes betalingservice, efter at lønnen i de fleste tilfælde går derhen i stedet for i en lønningspose, der afhentes hver lønningdag og hvor der så er en risiko for et ophold på »slaggekroen« eller andre fristende steder.

Disse ikke usædvanlige uoverensstemmelser blev nu og da forelagt af vor afholdte familielæge og gode ven Marcus Petersen. Det var ikke sjældent, at han sendte en kone, der havde beklaget sig, ned på amtet, for at jeg eventuelt kunne hjælpe hende – uden separation, hvilket hun oftest slet ikke ønskede, blot manden måtte få en »advarsel«. Også han kunne være interesseret, da han sjældent ville have råd til at betale børnebidrag, for slet ikke at tale om hustrubidrag, og derfor ville komme ud i et økonomisk uføre. Også et andet forhold talte for en mindelig ordening, nemlig at der i de meget »små hjem« som regel ikke var mere end strengt nødvendigt indbo. Hustruen fik i disse kredse næsten altid børnene og måtte derfor af hensyn til dem blive i hjemmet. Ved delingen fik hun derfor også det meste. Manden kunne så få sengetøj til en seng og sine helt personlige ejendele, som han kunne tage med til et lejet værelse, hvis han kunne finde et sådant, og det var heller ikke let dengang.

Så var der de »personlige Seitensprünge« som det også kaldtes – som regel fra mandens side. Skulle de tolereres eller ej? Det var det meget svært

at skulle tage stilling til, men jeg husker da adskillige tilfælde, hvor en fornuftig samtale kunne føre til, at parterne uanset dette senere kunne holde et festligt sølvbryllup.

Det værste at komme over, når separation eller skilsmisse skulle gennemføres, var forholdet til børnene. I de fleste tilfælde ansås det som en selvfølge, at børnene skulle blive hos moderen. Det var der normalt ikke strid om. Men vanskeligere var det med »samkvemsretten«, navnlig i de tilfælde, hvor manden havde knyttet sig til en anden kvinde. Her var det ofte for svært for en hustru at acceptere, at børnene skulle på besøg »hos det kvindemenneske«, der havde »taget manden fra hende« – et menneske, som måske var fra deres fælles omgangskreds. Nu og da var det hustruens mor, mandens svigermor, der var den værste modstander af det nye forhold.

Dette og så de økonomiske forhold, hvor der var tale om midler i ægteskabet, gav anledning til de fleste tvistigheder. Jeg havde gennem mange år et lille avisudklip stående foran mig på mit kontor. Der stod: »Der skal være gærde mellem gode naboer og det skal sættes, mens de er venner«. Det har jeg ikke sjældent brugt, når man talte om, at »det kunne man da altid ordne« og lignende forslag om udsættelse. Og det var faktisk let at forklare, hvorfor en aftale i dag var bedre end en om et par måneder, når der var opstået uoverensstemmelser, som det så var vanskeligt at tale om.

Værst var det, når aftaler eller bestemmelser om samkvemsret blev saboteret – som helt overvejende regel fra hustruens side. Der var (er) ingen grænser for den chikane, der kunne (kan) øves ad denne vej. Det ser man i dag ikke sjældent omtalt i vore dagblade, hvor det nu kommer frem for offentligheden. For eksempel, at barnet sendes på besøg uden for hjemmet, når manden efter aftale skal hente det. Måske kommer han fra et helt andet sted i landet for at hente det eller dem. Det kan så ende med, at »Kongens Foged« inddrages i tvisten. Det er en af de værste forretninger, man som foged kan komme ud for. Måske kommer manden en time for sent: »Jeg troede ikke, du kom, så Lise eller Peter er slet ikke hjemme«. Jeg har også oplevet, at manden er kommet en time for tidligt, måske for at undgå den anden situation. Barnet er troligt fulgt med, indtil moderen kommer og river det tilbage. »Du skal slet ikke have hende før klokken det eller det« – med det resultat, at barnet føler sig ulykkelig.

En anden gang var det svigermoderen til manden, der på alle måder forhindrede barnet i at komme til sin far. En dreng, der holdt meget af sin far og gerne tog med ham, blev forhindret heri af mormoderen, og da denne havde chikaneret den forhenværende svigersøn længe nok, beklagede han

sig til mig. Jeg kaldte derfor »svigermor« ind og gav hende en meget alvorlig »omgang«, der sluttede med, at hvis hun nu ikke lod være med at blande sig, ville jeg sørge for, at forældremyndigheden blev taget fra moderen og givet til manden. Baggrunden for denne noget vel barske optræden var, at jeg vidste, at drengen helst ville være hos sin far, og nogen tid efter tiltrådte moderen da også, at manden fik overdraget forældremyndigheden ved »frivillig« aftale.

Sammenhængende vil jeg om disse forhold kun sige, at det er helt afgørende, at forældre behersker deres trang til at genere modparten ved at bruge barnet som redskab for hævn eller sårede følelser ved den andens indtræden i et andet forhold. Men der er her nogle menneskelige faktorer, som det er meget svært og ofte umuligt at få hold på. Det er til fortræd for de uskyldige og forsvarsløse børn, der normalt holder af både deres mor og far, og som føler sig ulykkelige og måske ansvarlige for stridighederne.

De aller alvorligste situationer fremkommer dog, hvor moderen har giftet sig med en udlænding med helt andre familiemønstre end gældende her hos os i Norden. Faderen er måske fra Algier eller Libanon. Barnet er efter hans opfattelse hans og han alene har retten til at opdrage barnet og bestemme over det. En dansk aftale eller – i de fleste tilfælde – en dansk dom respekteres ganske enkelt ikke. »Hr. Caspersen. Det är mina barn« hørte jeg i gentagne telefonsamtaler med faderen, en muslim fra Nordafrika, der nu boede i Sverige. En anden gang endte det med, at barnet ganske enkelt blev bortført, og er det først kommet ind under den fremmede lovgivning, er der aldeles intet at gøre. Vi brugte derfor i sådanne tilfælde, hvor bortførelse kunne befrygtes, at forlange faderens pas deponeret under samværet med barnet, hvis det skete uden for hjemmet. Hvis, eller måske rettere når, paskontrollen skal afskaffes, kan den løsning i hvert fald ikke mere bruges. Det var derfor en ofte gentaget advarsel, jeg gav til de unge piger, jeg underviste i samfundslære på børnehaveseminariet: »Tag forstanden i brug, inden I gifter jer med en udlænding fra en anden kulturkreds og får børn sammen med ham«. Jeg havde set for meget til menneskelige tragedier som følge af dansk blåøjethed ved valg af en måske charmerende og spændende ægtefælle, inden han viste en anden side af sig.

Også bodelingen kunne give anledning til alvorlige overvejelser. Her viste det sig, at hustruerne i de fleste tilfælde, hvor der var formue og større indtægter, var helt uden viden om deres rettigheder ved en separation eller skilsmisse. Måske følte de sig på grund af ægteskabsbrud skyldig i ægteskabets forlis og mente, at de så havde mistet deres ret til normal deling. Og manden havde måske udnyttet situationen. Eller også var hustruen så nedtrykt og deprimeret over skilsmissen, at hun var ude af stand til at tænke

nøgternt. I sådanne tilfælde valgte jeg at udsætte forhandlingen i måske 14 dage med henstilling til hustruen om at vælge en advokat.

Et spørgsmål, der ofte kunne give anledning til vanskeligheder, var fastsættelsen af bidrag. Oprindeligt var der ikke sat nogen tidsfrist for, hvor længe en sådan forpligtelse skulle vare, lige som der heller ikke blev taget alt for stort et hensyn til ægteskabets varighed. Heri skete der dog heldigvis en ændring. Der skete også ændringer, efterhånden som det blev mere almindeligt, at hustruen havde eller fik selverhverv. Specielt kunne det være hårdt for en mand at skulle betale bidrag, hvis hustruen flyttede sammen med den mand, der havde været skyld i skilsmissem. Det medførte naturligvis »spionage« eller »dyneløfteri« fra den bidragspligtige mands side. Det var det ikke rart at skulle tage stilling til. En anden situation var den, at den bidragspligtige mand var selvstændig erhvervsdrivende og benyttede sig af muligheden for afskrivninger for at bringe sin skattepligtige indtægt så langt ned som muligt, ja måske til en negativ størrelse. Her søgte vi at finde frem til det personlige forbrug og at sætte bidraget i forhold til det. Det gav naturligvis anledning til protester, – og de kunne blive personlige nok. Jeg mindes en dag, at Carla oprørt mødte mig, da jeg kom hjem. En mand havde ringet og truet med at skyde mig på grund af en afgørelse om bidrag, jeg havde truffet. Hun havde dog givet ham en ordentlig opsang, så han faldt til jorden. Han havde en negativ skattepligtig indtægt, men et betydeligt personligt forbrug og på grundlag af det var han sat til et tilsvarende bidrag til den hustru, han efter et langt ægteskab havde forladt. En klage til justitsministeriet gav os medhold. Men ansvaret måtte efter hans mening være mit, fordi jeg overhovedet havde pålagt ham at betale hende noget som helst. Men det var for øvrigt første gang i hvert fald hos os, at ministeriet fik lejlighed til at tage stilling til en afgørelse på dette grundlag.

Men også ægteskabssager kunne give anledning til situationer, som man havde svært ved at tage alvorligt. Lige efter Befrielsen var tyske kvinder ofte interesseret i at blive gift med en dansk mand og på den måde slippe ud af elendigheden derhjemme. Således var der et sted i amtet en midaldrende, hidtil ugift mand, der var faldet for »en dame af det lettere kavalleri« i Flensborg og havde giftet sig med hende. Efter tre måneders erfaringer var han klar over, at han havde begået et alvorligt fejltrin og ville nu have skilsmisse. Han kom alene op på kontoret for at få et råd. Da jeg spurgte ham om, hvorfor i alverden han havde giftet sig med »damen«, svarede han ynkeligt: »Jo, for ellers ville hun ikke have med mig at gøre«. Da jeg nu gjorde ham opmærksom på, at han – efter den lov der gjaldt dengang, men som siden er modereret – skulle dele sin ikke helt lille formue lige over med

hustruen, erklærede han med en ed: »Hun kan få en enkeltbillet til Flensborg og dermed færdig«. Efter nogen snak henviste jeg ham til en stedlig advokat. Da manden var gået, ringede jeg til denne og foreslog ham, at han søgte at få kvinden til at acceptere en mindre affindelsessum udover enkeltbilletten. Skilsmissegrund havde hustruen allerede sørget for var til stede. Hun havde ikke givet afkald på sit hidtidige erhverv i Flensborg og sagen endte til alles tilfredshed.

En særlig opgave var mægling og vilkårsforhandling i Frøslev-lejren under Besættelsen. Vi fik en del ægteskabssager sendt fra København med henblik på mægling og vilkårsforhandling med den ægtefælle, der sad i lejren, hvad enten det nu var mand eller kvinde. Med mit »Wehrmacht-pass« var der ingen vanskeligheder med at komme ind. Jeg blev ført gennem lejren af en tysker til et kontorlokale og kunne fra vejen skæve til de grupper, der arbejdede med et eller andet og gerne hvilede sig på spaden for at se, hvem der nu kom. Jeg så dog ingensinde nogen kendte. Forhandlingen foregik under overværelse af en tilforordnet dansk tolk. Jeg fik at vide, at jeg måtte holde mig til det strengt saglige, men opnåede dog akcept af, at jeg af hensyn til »partens« formodede ubehag og nervøsitet ved handlingen måtte byde ham/hende en cigaret og tolken så igennem fingre med, at en pakke vandrede over bordet. Hen imod slutningen af Besættelsen blev opsynet løsere, og da politikommissær Rein Jensen fra Aabenraa vidstes at opholde sig i lejrens sygeafdeling på vej hjem med Bernadotte-transporterne, fik jeg hans kone listet ind ved at udstyre hende med min mappe og præsentation af hende som min sekretær under forhandlingen. Da jeg efter afslutningen af denne spurgte tolken, om der ikke ville være mulighed for min sekretær at hilse på sin syge mand, som hun vidste var i lejren, for han først op. Om jeg var klar over, at jeg og hun kunne blive tilbageholdt i lejren for at have sneget hende ind. Det endte med, at han førte mig hen til lejrkommandanten, Sturmbannführer Hellgärtner, en iskold SS'er, der sad foran et mægtig stort billede af Der Führer. Der var absolut intet at opnå, men vi slap dog ud igen. En anden gang var tolken en berygtet dansk stikker, der af sikkerhedsgrunde for ham selv havde fået dette hverv inden for lejrens for ham beskyttende rammer.

Der kunne også være fornøjelige oplevelser. Heldigvis. To bibelstærke unge mennesker, der meget gerne ville giftes, selv om aldersbetingelsen ikke var opfyldt, begrundede deres ønske med henvisning til Pauli 1. brev til Korintherne kap. 7, vers 8 og 9. Da vi ikke havde biblen på kontoret og Carla ikke var hjemme, ringede jeg til vor præst pastor Ludvigsen for at få ham til at se efter, efter at jeg havde begrundet forespørgslen. Højt klukkende af latter kom han tilbage. Der står: »Til de ugifte og til enker siger

jeg, at det er dem godt, om de blive som jeg er, men kunne de ikke afholde sig, da gifte de sig; thi det er bedre at gifte sig end at lide brynde« (efter den gamle oversættelse). De fik tilladelsen, uanset det i reglen var følgerne af mangel på afholdenhed, der begrundede den kgl. bevilling. Paulus viste også her, at han havde jordforbindelse.

Men menneskers veje er uransagelige. Der var også dem, der i Besættelsestiden mente at kunne opnå en særstilling ved at true med at henvende sig til Ortskommandanten. At det havde en helt anden modsat følge mht. videre drøftelse, blev de hurtigt klare over. For jeg fortalte, at så havde vi jo ikke mere at snakke om. Værsågod gå blot derned. Og døren blev åbnet til afgang. Ortskommandanturen har aldrig søgt at blande sig i civile sager til fordel for mindretalsmedlemmer.

Vi havde på kontoret en deling af arbejdet efter amtsråds kredse og jeg havde sagerne fra Aabenraa by og amt. Det førte til, at Carla en dag spurgte: »Kan jeg da aldrig få en hushjælp, som ikke kender dig og som går ud fra, at jeg naturligvis må vide alt om hendes forhold? Jeg kan heldigvis fortælle hende, at jeg med hensyn til andre menneskers personlige forhold er den mest uvidende kvinde i byen, uanset hvem det drejer sig om.« Og det havde Carla ret i. Jeg fortalte aldrig noget. Så det var ikke svært at holde den linje. Det betød ikke, at jeg ikke engagerede mig i de sager, jeg fik forelagt, tværtimod, men jeg »tog dem ikke med hjem«.

Der var andre situationer, der var specielle for et grænselandsområde. Det kunne hænde, at folk, eller rettere sagt altid kvinder, ønskede at fremføre deres ærinde på tysk »for de kunne kun tale kartoffeldansk«. Jeg kunne så fortælle, at vort sønderjyske sprog i mange henseender var mere oprindeligt dansk end rigsdansk, men at det for øvrigt stod hende frit at tale sønderjysk – »det kunne jeg for den sags skyld også«.

Noget andet var, at hverdagssproget i visse kredse endnu i de første 20-25 år efter Genforeningen var præget af germanismer, enkelte gange også af plattysk. Man hørte endnu ofte tysk sprog, når man færdedes på gaden, – og her var det stadig kvinder, der var i flertal. Når man i dag hører tysk på gågaden, er det så godt som udelukkende af folk sydfra, der er turister eller på indkøb. Men heldigvis kan man stadig glæde sig ved at høre vort sønderjyske mål, når folk på gaden mødes, i butikkerne eller på kontorerne, – til undren for folk fra »det gamle land«, hvor man f.eks. ikke kunne drømme om at tale rent jysk hvis man er bosat i en købstad på østkysten.

Mange andre episoder fra hverdagen på et amtskontor kunne jeg nævne her, men det allerede fortalte må give et indtryk af hvor forskellige områder, man må være fortrolig med og ikke mindst, hvor tæt man kommer på

enkeltpersoner med store menneskelige problemer. Det fortæller vel også, at der ofte kræves tid, tålmodighed og indsigt hos »sagsbehandleren«, som det nu hedder med et moderne udtryk.

Amtet som overøvrighed

Blandt den brogede samling af opgaver, der dengang påhvilede et amt var bl.a. eftersyn af politimestrenes og dommernes kasser, hvilket var et klart udtryk for amtets funktion som overøvrighed. Om det så var disse embeders kassebøger, så skulle de autoriseres af amterne, lige som vi skulle foretage overlevering af embedet fra den ene dommer og politimester til hans efterfølger. Det gav os på en naturlig måde personligt kendskab til samtlige disse embedsmænd og deres personale. Også på anden måde havde vi forbindelse med dem og kunne påkalde deres bistand. Denne placering af amtet viste sig også i vor korrespondance. Over for en dommer eller en politimester anvendtes formen: Tilstilles Politimesteren i Sønderborg med anmodning om osv., mens det til et ligestillet amt hed: Over-sendes idet man skal bede om osv. Endelig hed det til et ministerium: Fremsendes det høje Indenrigsministerium, idet man skal tillade sig osv. Jeg tror først, at denne skelnen holdt op i slutningen af fyrrerne og afløstes af det neutrale sendes.

Ikke alle dommere kunne godtage dette tilsyn. Specielt var dommer Gredsted i Gråsten så formel, at det første han spurgte om, når en fuldmægtig mødte til et kasseeftersyn i stedet for amtmanden, var: »Har De en fuldmagt med?« Hvis ikke, måtte den pågældende tage hjem igen, og det samme kunne være særdeles uheldigt i en retssag, idet dommeren uden at blinke lod en sag falde med bemærkningen: »Ingen var mødt« og en stævning måtte så udstedes til en ny sag. Vi vidste det imidlertid. Første gang blev jeg også spurgt »Har De nogen forstand på det?«. Da jeg kunne svare, at jeg havde været dommerfuldmægtig i tre år, var døren åben uden flere kommentarer. Engang benyttede jeg et tidspunkt, hvor jeg på grund af amtmandens bortrejse var konstitueret som amtmand, til et eftersyn. Jeg blev mødt med det sædvanlige: »Har De fuldmagt med?« og svarede »Nej, jeg møder søm amtmand.« Herefter blev jeg aldrig mere afkrævet fuldmagt.

Fra amtets side ventede vi, at nye sagførerfuldmægtige og politifuldmægtige aflagde visit hos os, på samme måde som dommer og politimester aflagde visit hos amtmanden. Nu er alle disse former bortfaldne. Det betyder, at den tidligere personlige kontakt mellem embederne er borte. Helt ilde var den overleverede skik nu ikke.

En helt anden opgave, der var pålagt amterne, var tilsynet med amtets alderdomshjem. Det formede sig som et uanmeldt besøg på hjemmet, hvor jeg uden nærværelse af nogen ansat talte med hver enkelt beboer. Det tog ofte tid, – og det var noget man lagde megen vægt på fra de enkelte beboeres side. Dengang kom man tidligere på alderdomshjem end i dag, og de fleste var særdeles »vågne«. Nåede jeg ikke alle, kunne jeg godt regne med næste gang at blive spurgt om hvorfor jeg ikke var kommet. Jeg fandt da på at dele opgaven med Carla. Det var ganske vist helt ureglementeret, men det viste sig særdeles hensigtsmæssigt og til glæde for mange.

Hjemmene var små og forholdene som helt overvejende regel hjemlige og gode. Men selvfølgelig kunne der være klager – nogle også af en sådan art, at de gav anledning til påtale over for kommunalbestyrelsen, der var ansvarlig for personalet. En ikke sjælden anke var »Jeg synes ikke vi får kaffe nok for de mærker, vi afleverer. Pigerne drikker det selv« og lignende. Rationeringen var knap, og kritikken var næppe altid lige velgrundet, men en enkelt gang viste den sig at være rigtig nok.

Man lagde mærke til, at de gamle koner befandt sig bedst og havde det bedst med sig selv. De havde håndarbejde og de havde blomster at passe. Vi har endnu en påskekaktus fra et blad, som jeg fik sendt, efter at et pragtfuldt eksemplar, som jeg havde udtalt min glæde over, var afblomstret. De gamle mænd havde det ikke så godt, de havde ikke noget at bestille. En ældre mand fortalte mig dog engang på godt sønderjysk »Æ hjælper te i æ hav' mæ'æ riv'og så'en«, men føjede til »Men det er it fordi æ tøj'« (Det er ikke fordi jeg skal). Det var altså frivilligt, ville han præcisere. Det værste for mange var, at alderdomshjemmene var så få og at mange blev sendt fra den ene ende af Sønderjylland til den anden, fordi man ikke havde noget derhjemme. Det var synd og ubarmhjertigt ikke at have dette ordnet. Før klarede man sig med aftægtsboliger, men de faldt efterhånden bort.

Også den opgave for amtet er nu faldet bort. Kommunerne skal føre tilsyn med sig selv. Om det så er det helt rigtige??

Efter sammenlægningerne af amterne blev de personretlige sager fordelt mellem de fuldmægtige, der kom til i den forbindelse, og jeg havde i de sidste år ved amtet ikke direkte med dem at gøre. Der blev indført en »onsdag« formiddag, hvor vi alle samledes til møde på mit kontor, hvor den enkelte kunne forelægge eventuelle tvivlsspørgsmål til drøftelse i fællesskab. Det er derfor ikke blot en form for undskyldning, når damen ved omstillingen fortæller »Fuldmægtigen er til møde«, men virkelig en del af arbejdet for at sikre sammenhæng og ensartethed i sagernes behandling.

Revision af grænsemærker

En anden ganske spændende opgave var revisionen af grænsemærkerne til lands og til vands. Ved en traktat fra 1922 var det fastlagt, at der hvert tiende år, begyndende i 1924 skulle foretages en kontrol af grænsemærkerne og evt. foretages mindre korrektioner på grund af ændrede naturforhold.

Fra dansk side påhvilede det de to grænseamtmand og på tysk side de tilsvarende landråder. Første gang i min tid var i 1944, men det blev naturligvis ikke til noget, men skulle man nu vente til 1954? Ved forhandlinger mellem Udenrigsministeriet og den engelske administration i Sydslesvig blev man klar over, at der var så mange mangler ved markeringen allerede nu, at det ikke burde udsættes. Den første besigtigelse fandt så sted med en englænder som repræsentant for den tyske side. Det faldt i min lod at være med både da og i 1954, 1964 og 1974, da man igen trådte ind i den orden som traktaten af 1922 havde fastsat. Det var hver gang en oplevelse at være med til og at træffe de mange mennesker, der var involveret i eftersynet. En embedsmand fra Sydslesvig og jeg havde på skift opgaven at føre protokollen, der skulle affattes fuldkommen enslydende på dansk og tysk, for derefter at gå til udenrigsministerierne i hhvs. København og Bonn, da en tysk regering var blevet etableret.

Da amtmanden efter kommunalreformen ikke længere i sin egenskab af repræsentant for staten var født formand for amtsrådet, kunne han heller ikke mere som formand for et amtsrådsudvalg føre det tilsyn med kommunerne, der er fastsat i Grundloven. Der måtte derfor oprettes et egentligt statsudvalg med amtmanden som formand og 4 amtsrådsmedlemmer til at udgøre det nu kendte »Tilsynsråd«, der fører tilsyn med alle kommuner, også de tidligere købstadskommuner, der blev afskaffet som noget særligt. Som sekretær for dette fik jeg i mine sidste år et arbejde, der for et enkelt udvalgs vedkommende svarede til det, jeg ville have fået, hvis jeg var blevet amtsrådets sekretær i 1941. Men nu var det som statsansat og ikke som kommunal tjenestemand. Og det blev et ganske overordentlig interessant område at komme ind i de sidste fem år af min tjenestetid.

Afslutningen på min tid i amtet

Det var en glæde at være med indtil det sidste, der blev bestemt af fødselsdagen den 24. august 1975. Det havde været en rig tilværelse gennem 38 år, som jeg med glæde kan se tilbage på. Det var en arbejdsplads, der prægedes af harmoni i hverdagen – omend med de stød der naturligvis nu og da kommer alle steder og som jeg da en overgang fik min fulde part af.

Min chef, amtmand Kresten Refslund Thomsen. Holt-Madsen fot. i Historiske Samlinger.

Fødselsdagen blev foruden ved en privat fest i haven til Kirkebakken 6 fejret ved en reception (for egen regning) på amtshuset i amtsrådssalen, hvor vi kunne glæde os over en meget stor opmærksomhed. Den største overraskelse var, at formanden for Sprogforeningen, Chr. Speggers overrakte et gavebrev til at blive malet hos maleren Viggo Kragh-Hansen med henblik på ophængning i portrætgalleriet på Folkehjem, når jeg engang ikke er mere. Men allermest glad var jeg nok for, at kontorpersonalet havde ønsket at bidrage bl.a. ved at pynte trappeopgangen og amtsrådssalen på det festligste med lys og blomster. Så det var ikke så sært, at jeg måtte knuse en tåre ved afslutningen.

Den 31. august kl. 15.55 kunne jeg som min sidste embedshandling sætte mit navn under en navnebevilling. Og det var egentlig ikke så helt ved siden af, at vor havemands kone, da jeg kort efter opsøgte ham for at træffe en aftale, spurgte: »Hvordan er det så, hr. Caspersen, at føle sig som et nul?« Det følte lidt barskt, men konen havde jo ret i hvert fald i relation til embedet.

Aabenraa Bys Danske Samfund

Retshjælpen

Vi kom som før omtalt til Aabenraa den 1. april 1935. Byen var lille dengang, og det rygtedes meget hurtigt, at der var kommet en ung sønderjyde som dommerfuldmægtig. En aften fik vi besøg af en arbejdsmand, der bad om juridisk bistand – øjensynlig fordi han ikke var klar over de nye regler, hvorefter dommerfuldmægtige ikke længere måtte udøve privat praksis som jurister. Jeg måtte naturligvis beklage, at jeg ikke kunne påtage mig det. Han forklarede, at han ikke havde råd til at gå til en sagfører.

Jeg havde, umiddelbart efter at vi var kommet til byen, henvendt mig til Peter Marcussen, der var formand for Det Unge Grænseværn, for at tilbyde min hjælp, hvis der var noget, jeg kunne gøre gavn med. De snørklede veje til den næste henvendelse kender jeg ikke, men en skønne dag kom farvermester Jacob Jacobsen ud til os. Han havde fået en henvendelse fra H. P. Hanssen, der »havde hørt«, at der var kommet en ny dommerfuldmægtig »som man måske kunne have glæde af«. Han skulle spørge, om jeg kunne tænke mig at oprette en retshjælp, svarende til hvad man havde haft før krigen. Retshjælpen før 1914 var pudsigt nok med bl.a. den senere amtmand Refslund Thomsen, som jeg få år senere fik en meget nær forbindelse med. Jeg sagde omgående ja.

Der var i Aabenraa som i alle andre byer og sogne i grænseområdet oprettet et Danske Samfund. Det var sket den 13 november 1933. Jacob Jacobsen var medlem af bestyrelsen for Aabenraa Bys Danske Samfund og samtidig medlem af ledelsen for det ungdomshjem, der havde til huse i en tidligere badeanstalt i Ramsherred, naboejendommen til hans eget hus. I ungdomshjemmet skulle der indrettes et rum til retshjælpen. Retshjælpen kom til at virke på den måde, at jeg kom ind på ungdomshjemmet, når der over for lederen var nogen, der havde udtalt ønske om bistand. Men det skete ret tilfældigt og eksistensen var kun kendt efter mund-til-mund metoden.

Efter rekonstruktionen af Danske Samfund i Aabenraa foreslog jeg på et bestyrelsesmøde den 1. juni 1939, at retshjælpen blev reorganiseret på en måde, så den kunne få virkelig betydning. Det blev godkendt, og jeg fik bemyndigelse til at indlede forhandlinger med byens advokater om en

form, hvorpå retshjælpen kunne virke uden at blive en konkurrent til sagførerne, som de hed dengang. Formanden for byens advokater, landsretssagfører Gregers Rosenstand var også medlem af Danske Samfunds bestyrelse, og der opnåedes derfor hurtigt enighed om følgende:

Retshjælpen kunne yde mundtlig og skriftlig vejledning, forhandle mundtligt og skriftligt med klientens modpart, evt. hans sagfører, skrive ansøgninger om separation og skilsmisse, om fri proces, yde vejledning i huslejesager og lignende. Vi satte selv en grænse ved injuriersøgsmål. En anden grænse var, at vi ikke måtte skrive stævninger eller møde i retten, således som studenternes retshjælp i København kunne gøre det.

Sagførerne var helt indforståede. De slap for småsager, som der alligevel ikke var penge i. Det var også en betingelse, at bistanden kun måtte ydes af »embedsjurister« (også af konkurrencehensyn). Og det var aldrig vanskeligt at få byens unge jurister fra amtet, dommerkontoret eller politikontoret til at medvirke. Vi fik gennem årene hjælp fra personalet ansat på dommer- og politikontoret til det nødvendige skrivearbejde mod et beskedent vederlag, – juristernes medvirken var gratis.

Protokollerne fra de mange år er bevarede, og de viser, hvem der ydede hjælpen. Og jeg tror, de giver oplysning om samtlige embedsjurister, der under deres uddannelse opholdt sig her i Aabenraa i nogle år. Mange af dem sidder eller har siddet som velrenommerede dommere og politimestre rundt omkring i landet. Alle var villige til på denne måde at hjælpe mennesker, der trængte til råd og vejledning i små hverdagsagtige tvistemål og uden at de behøvede at spekulere på, om de nu havde råd til at gå til en sagfører.

Vi havde åbent engagement om ugen. Vi reklamerede ikke, men dels blev der i september 1939 fra Danske Samfund sendt et brev til tillidsmændene med anmodning om at gøre vore medlemmer bekendt med oprettelsen af retshjælpen, dels rygtedes det utroligt hurtigt, at vi var kommet i gang. Danske Samfund betalte i begyndelsen alle udgifter til skrivehjælp, telefon, indkøb af nødvendige håndbøger m.v., indtil vi i 1941/42 opnåede justitsministeriets godkendelse og dermed et årligt tilskud, der i begyndelsen kom fra Filmfondens midler. Vi var dengang den eneste retshjælp uden for København og Århus, der havde opnået denne godkendelse og tilskud.

Vi fik hurtigt godt besøg. Ofte var der en lille kø for at komme ind. Og det var en yderst broget slags sager, vi kom til at tage os af. Ved et løseligt gennemsyn af protokollerne er jeg nået frem til, at vi i de ca. 30 år, vi virkede, havde mellem 3500 og 4000 henvendelser – iberegnet de sager, hvor der var flere samtaler med den enkelte, indtil tilfældet var færdigbehandlet.

Vor retshjælp fortsatte indtil der ved lov af 4. juni 1969 oprettedes en offentlig retshjælp ved advokater, der får honorar af staten, men således, at den hjælpsøgende selv skal betale 25-50 %, afhængig af, hvilken hjælp, der ydes.

Den 11. marts 1970 meddelte jeg i et brev til justitsministeriet at jeg havde talt med de jurister, der på det tidspunkt medvirkede, om vi skulle fortsætte eller ej. Den fremherskende opfattelse var, at man ikke syntes, at det var påkrævet, efter at den offentlige ordning var blevet indført. Jeg sluttede af med at skrive, at »det er ikke uden beklagelse, at jeg bøjer mig for denne beslutning, idet jeg fortsat mener, at vi kunne have ydet en værdifuld bistand udover den, der nu skal ydes af byens advokater mod vederlag«. Så vidt jeg ved, blev alle retshjælpsordninger, der efter vort mønster fandtes i syv andre byer udover de oprindelige i tilknytning til universitetsbyerne Århus og København, nedlagt.

Det gamle ord: Tiderne skifter og vi med dem, gælder stadig. Den frivillighedens ånd, der tidligere prægede også andre områder af hverdagen, synes at være en »saga blott«.

Bestyrelsesmedlem i Aabenraa Bys Danske Samfund

Jacob Jacobsen drog også omsorg for, at jeg kom ind i Aabenraa Bys Danske Samfunds bestyrelse.

Foreningen i Aabenraa havde ikke været særlig aktiv. I anledning af 20 årsdagen for Genforeningen havde man prøvet at få en stor sten som mindsten i Aabenraa. Den var blevet fremdraget ved vejarbejde på Minutvejen syd for Sønder Hostrup. Planen strandede, efter at man var kommet langt med forberedelserne, fordi man i Felsted ikke ville af med stenen. I stedet blev der indhugget Marcus Lauesens smukke vers: »Isbræen sled mig af Nordfjeldets tinde ...« og vejen blev forlagt udenom. Den står lige ud for Hostrupkrat, – se den, når du kommer forbi. Aabenraa fik aldrig nogen genforeningssten, men i stedet fik man i 1947 mindesmærket for H.P. Hanssen.

Dertil kom endvidere, at der var en udbredt misfornøjelse med, at Danske Samfund havde været for lidt aktiv ved et menighedsrådsvalg, hvor der manglede flere hundrede danske stemmer. Alt i alt bevirkede dette, at der kom uro i rækkerne. Det kom klart frem på en ordinær generalforsamling den 8. december 1938. Generalforsamlingen sluttede med, at formanden stillede sit mandat til disposition, og en ny generalforsamling blev indkaldt til den 19. december.

Der foreligger et meget udførligt referat af mødets forløb ved lands-

retssagfører Gregers Rosenstand som dirigent. Under drøftelsen blev der peget på de modsætninger, der rådede mellem de borgerlige partier og socialdemokraterne. For at fremme fællesskabet havde man den ordning, at bestyrelsen stort set blev sammensat med hensyntagen til de politiske partier. Og modsætningen mellem disse havde netop præget de kommunale valg, der var blevet afholdt i 1937. Til at tilrettelægge dem havde man ganske vist fra borgerlig side en »kommunal vælgerforening«, hvis formand var den samme som formanden i Danske Samfund. Dens bestyrelse var sammensat alene af de borgerlige partiers bestyrelser. Og de kunne heller ikke enes indbyrdes, uanset det stærkt voksende tyske pres.

Det havde givet anledning til, at en lille gruppe, hvortil jeg hørte, forud for valget havde truet med at stille op udenfor partierne, hvis man ikke blev enige. En tilsvarende pression var med held lykkedes forud for et valg til sygekassens bestyrelse, hvor man hidtil havde »ordnet sig« de politiske grupper imellem. Vi forlangte, at man i hvert fald skulle enes om et fælles valgkontor for alle partier. Det holdt hårdt. Den lille gruppe var iøvrigt til dels den samme, der efter Besættelsen var initiativtager til »Dansk Liste udenfor Partierne«, der gennem næsten 25 år fik en til tider stor indflydelse på kommunalpolitikken i Aabenraa.

Det springende punkt under drøftelsen af rekonstruktionen var de politiske partiers repræsentation i bestyrelsen. I løbet af mødet stillede jeg følgende spørgsmål – refereret således i protokollen: »Amtsfuldmægtig Caspersen: »Jeg mener, at bestyrelsen godt kan arbejde uden at være sammensat af de politiske partier. Men jeg mener (også), at det er hensigtsmæssigt, at kontakten med partierne bevares. Vil partierne være med til at være repræsenteret ved kun eet medlem hver?«

Efter nogen modstand fra de konservative blev forslaget tiltrådt uden afstemning. En enkelt af de konservative formulerede modstanden således: »Når der tales om upolitiske vælgere, er dette ikke rigtigt. Der må tales om organiserede og ikke-organiserede.« Det var faktisk både rigtigt og logisk. Gamle aabenraaere kan gætte een gang på, hvem der formulerede det på denne måde? Det var naturligvis fru Thora Hammerich.

Med hensyn til de fremtidige opgaver foreslog Troels Fink, at de formuleredes således: »Danske Samfunds formål er at få alle danske stemmer frem ved valgene«, og at man derefter lod drøftelsen om formålet falde. Måden, hvorpå dette kunne gennemføres, var ved oprettelsen af et kartotek, ved at dække byen med tillidsmænd og ved at organisere valgene. Det blev så resultatet. Til ny formand valgtes direktøren for Sønderjyllands Højspændingsværk, Jes Christiansen, med et overvældende antal stemmer. I alt blev der valgt 11 bestyrelsesmedlemmer. Senere viste det sig, at det var

Jes Christiansen, direktør for Sønderjyllands Højspændingsværk og effektiv formand for Aabenraa Bys Danske Samfund. P. Clausen fot. i Historiske Samlinger.

en skæbnessvanger fejl fra dirigentens side, at de personer, der ikke opnåede valg, blev noteret som suppleanter, til trods for, at der ikke var forudset sådanne i vedtægterne. De to første var i rækkefølge fru Anna Ølgaard og sygekassekasserer Fritz Jørgensen. Det kom der to år senere megen fortræd ud af.

Blandt de valgte var foruden mig også kommuneassistent H. Heydenreich. Vi var begge uden partimæssig tilknytning og var begge kort før på en stiftende generalforsamling blevet valgt til bestyrelsen for Forstallé børnehaven. Den blev oprindelsen til den senere store forening »De danske Børneinstitutioner i Aabenraa«, og der fik Heydenreich og jeg et meget nært samarbejde. På et umiddelbart efterfølgende bestyrelsesmøde i Danske Samfund blev vi begge valgt til forretningsudvalget, hvor der udover formanden også sad næstformanden Frederik Jørgensen, der var socialdemokrat og medlem af byrådet. Formanden Jes Christiansen var derimod ikke medlem af noget politisk parti.

Som en kuriositet skal jeg nævne, at Jes Christiansen omgående indførte en stramning i bestyrelsens mødevirksomhed. Det var nok en lille ting, men den var typisk for hele det senere arbejde. Det var en indgroet uskik, at man slentrede ind til et møde 10-20 minutter efter det fastsatte tidspunkt, og

at mødet først blev åbnet, når de fleste havde indfundet sig. Jes Christiansen overførte traditionen fra møderne i de bestyrelser, han havde med at gøre. De begyndte præcist på klokkeslet. De, der kom for sent, fik derfor ingen indflydelse på de først behandlede sager. Det barokke argument var: »Hvis der sidder 10 i en bestyrelse og venter på en enkelt, der kommer 10 minutter for sent, vil de 10 andre have spildt 10 x 10 minutter.« Det virkede.

Jeg lærte noget af det, da jeg i 1943 blev formand for den nyoprettede Aabenraa Idræts- og gymnastikforening (A.A.I.G.). Hvert år sluttede gymnastiktræningen med en opvisning på Folkehjem. Men her havde tilskuerne også vænnet sig til den uskik, at man kunne regne med forsinkelse, fordi man ventede med opvisningen, indtil flest muligt var tropet op lidt efter lidt. Jeg fik så et år gymnasterne overtalt til at begynde præcist, uanset at der fortsat strømmede folk til. De sidst ankomne fik måske derfor ikke set det hold, de var kommet for at se. Næste år mødte man til tiden.

Valget den 3. april 1939

Det, der optog sindene mest i begyndelsen af 1939, var drøftelserne om en ny skolelov for Sønderjylland, hvor man ville afskaffe de små skolekommissioner, – en for hver skole. Det vakte en voldsom protest, og bladene var fyldt med indlæg for og imod. Det blev ikke kaldt læserbrev dengang, men de virkede på samme måde. Men samtidig var der forventning om et rigsdagsvalg, og det prægede også drøftelserne ude i de lokale Danske Samfund. Der var dengang kun organiseret Danske Samfund i grænseegnene og de var samlet i en organisation »Grænseegnens Danske Samfund« med direktøren for Sønderjydsk Hypotheklaanefond, Martin Hammerich, i spidsen. På et møde i Tinglev, hvor jeg var med som medlem af Aabenraa Bys Danske Samfund, var man enig om, at det først og fremmest gjaldt om at få alle danske stemmer frem og at lade valgkampen præge af dette, uanset partifarve.

Det stemte helt med min overbevisning, og jeg gik ind for det, hvor jeg havde mulighed for det. Det førte til en lille episode med amtmanden. Der var som vanligt indkaldt til møde i anledning af afstemningen i 1920 på Folkehjem, hvor man havde en norsk rektor som hovedtaler. På mødet tog også amtmanden ordet, og hans indlæg var næste dag optaget som leder i Hejmdal.

Men også de konservative havde indbudt til afstemningsmøde, – længere rakte fællesskabsfølelsen endnu ikke her. Her skulle Christmas Møller være hovedtaler. Jeg syntes øjensynlig, at det var for galt, at man lod et afstemningsmøde præge af partipolitik, og selv om jeg ikke havde forbindelse

til konservative kredse, fandt jeg ud af, at jeg ville lade et par ord fra Tinglevmødet komme frem her. Så for engangs skyld svigtede jeg Folkehjem og mødte på Hotel Royal til konservativt møde. Efter at Christmas Møller havde talt, gav jeg ved kaffebordet en indtrængende henstilling om at se på de kommende valg ikke som en partipolitisk tilkendegivelse, men først og fremmest som en dansk. Jeg pegede på valgets helt afgørende betydning som et dansk svar på den tyske grænseflytningspropaganda. Jeg bildte mig ind, at det gjorde indtryk, – i hvert fald konstaterede jeg, at Christmas Møller orienterede sig om, hvem den unge mand var. Så langt så godt. Men næste dag, efter at det i avisreferatet fra mødet på Royal var nævnt, at jeg havde sagt noget, blev jeg kaldt ind på amtmandens kontor og »mildt« bebrejdet, at jeg havde deltaget i et konservativt møde i stedet for det efter aftale med ham arrangerede møde på Folkehjem.

Det rekonstruerede Danske Samfund i Aabenraa satte alle-kræfter ind på at forberede valget. Datoen var fastsat til den 3. april. Fra tysk side satte man ligeledes alt ind for at få et resultat, der kunne skabe grundlag for en revision af grænsen. Slagordet var »Wir wollen Heim ins Reich« og man marcherede gennem gaderne med plakater med tekst derom. Heller ikke i denne situation fornægtede det danske lune sig. Da man engang marcherede ud ad Sønderport med denne indskrift, kom der en tør kommentar »Ja så er det lich u' – lidt til højre och eisen synder 'å«.

Man arbejdede konsekvent fra tysk side. Ved et tilfælde opdagede vi, at man forsøgte at gennemføre proforma-flytninger fra København til Sønderborg for at vedkommende kunne blive optaget på valglisten der. Opdagelsen medførte, at det indskærpedes overfor kommunerne, at de skulle være på vagt overfor proforma-flytninger og i givet fald skulle undersøge de faktiske forhold nærmere. Kommunerne var dengang ikke større, end at alle i administrationen havde et nært kendskab til alle byens borgere, og Danske Samfund var alle steder trængt ind i den enkelte borgers hverdag, så alle var på vagt.

I Aabenraa som i andre byer oprettede Danske Samfund et »Dansk Kontor«. Man blev på et møde med de politiske partier enige om at overlade valgarbejdet til dette kontor, og man fulgte her den linie, som Troels Fink havde udstukket på mødet i december 1938. Jeg havde nær kontakt med kontoret. Der blev organiseret tillidsmænd og -kvinder i hver eneste gade og etableret en omfattende omsorg for hver eneste danske familie fra tillidsmandens side. I alt blev der dannet 107 distrikter og i tæt beboede gader var der flere tillidsmænd i hver. Til at udvælge tillidsmænd blev der nedsat et særligt udvalg. De udpegedes efter en meget bred linie under hensyn til, at der i hvert distrikt skulle være tillidsfolk, der kunne gå

12. März 1938

Oesterreich kehrt heim ins Reich!

September 1938

Sudetenland kehrt heim ins Reich!

März 1939

Böhmen und werden deutsches
Mähren Protectorat!

März 1939

M e m e l kehrt heim ins Reich!

3. April 1939

Nordschleswig

stimmt für

Slesvigsk Parti!

Slesvigsk Partis plakat levnedede ingen tvivl om det tyske mindretals mål: Nordslesvigs indlemmelse i det 3. rige.

ind til hver borger, uanset dennes sociale eller politiske indstilling. Tillidsmændenes opgave skulle være: 1. at tegne så mange medlemmer som muligt 2. at fremskaffe oplysninger om nationalpolitisk tvivlsomme i distriktet 3. at udføre det nødvendige valgarbejde ved det kommende valg. De skulle undgå at drøfte partipolitik og undgå at tale nedsættende om forholdet i vort naboland, men derimod fremhæve de gode forhold på mange områder i vort eget land.

Der blev oprettet et kartotek, som skulle omfatte alle borgere i kommunen. I kartoteket forsynedes hvert kort med kulørte faner. De skulle vise, om vedkommende var klart dansk eller tysk og ikke mindst, om han eller hun var »blakket«. Det mest interessante var den grønne fane for »de blakkede«. For sådanne, der nærmest var danskorienterede, fik kortet et ekstra grønt mærke, mens kortene for dem, man regnede for nærmest tyske, fik et gult mærke på deres grønne kort.

Endvidere blev det på et møde den 26. februar 1939 vedtaget at udarbejde artikler om Danske Samfunds arbejde. Jeg skulle skrive den første, der så skulle fordeles i særtryk til tillidsmændene.

Selvfølgelig kunne denne aktivitet ikke forblive ukendt for tyske kredse og det førte til et kraftigt angreb i den tyske avis under overskriften »Dansk Samfund wirbt in deutschen Häusern«. Jeg fik til opgave at svare herpå og begære svaret optaget i bladet. Det skete, men – naturligvis – var oversættelsen til tysk af indlægget, der forud var godkendt af bestyrelsen, unøjagtig og kommentarerne misvisende.

Valgkampen fik en intensitet, som jeg aldrig har oplevet hverken før eller senere, – det skulle da være forud for den 2. oktober 1972 ved EF-afstemningen. Hertil bidrog i allerhøjeste grad den tyske propaganda, der fik bistand fra tyske nazistiske kredse syd for grænsen. Mest berygtet var en uniformeret gruppe af unge fra Marineskolen i Plön (Plöndrengene). Endvidere var der en tysk valgplakat med følgende tekst, der her gengives i oversættelse:

12. marts 1938: Østrig vender hjem til riget.

September 1938: Sudeterlandet vender hjem til riget.

Marts 1939: Böhmen-Mähren bliver tysk protektorat.

Marts 1939: Memel vender hjem til riget.

3. april 1939: Nordslesvig stemmer på Slesvigsk Parti.

Meningen med denne plakat var ikke til at tage fejl af. Og det betød, at vi blev endnu mere vågne.

Om tonen på tysk side fortæller følgende referat fra et valgmøde med Aksel Larsen i Aabenraa den 7. februar 1939. Assessor Stehr fra Haderslev

arbejdede sig op i en voldsom agitatorisk tale. »Vi trænger ikke til en grundlov, men til handling. Vi er allerede i dag det stærkeste parti.« Voldsomme protester gav anledning til, at han erklærede, »at vi mangler en Hitler eller en Göring herhjemme til at udrette, hvad Stauning ikke formår.«

I Aabenraa fik valgoplægget en særlig understregning af, at vi var og ville være danske. Nogle dage før den 3. april tilbød dommerfuldmægtig Erik Bondo Svane, der var aktiv deltager i ungdomsarbejdet i Ungdomshjemmet, hvor Danske Samfund holdt sine møder, at skaffe flag fra København. Han havde forbindelse til borgmesteren på Frederiksberg og en gruppe studenter fra den sønderjyske studenterforening Hejmdal, hvor bl.a. hans søster var aktiv. Vi tog med tak imod tilbudet og sent om aftenen den 1. april kom en delegation med en mængde flag i alle mulige størrelser. Bestyrelsen samledes for at modtage dem, og medlem af bestyrelsen, kommunalarbejder Niels Ebsen påtog sig sammen med arbejdskolleger og de af bestyrelsen iøvrigt, der kunne hjælpe med det praktiske, at sørge for ophængningen.

Flagene blev natten til den 3. hængt op overalt i byen, specielt dog i hovedgaden og ganske særlig på Skolevej, som alle skulle passere på vej til byens eneste valgsted. Man måtte naturligvis tage tilbørligt hensyn til husejernes nationale indstilling og det voldte hist og her praktiske vanskeligheder, når f.eks. indstillingen i to genbohuse var forskellig. Jeg var med fra den meget tidlige morgenstund og det var et festligt fællesskab. Byen vågnede op flagsmykket som aldrig hverken før eller senere. Den tyske avis konstaterede med nogen harskhed, at »Heinzelmännchen« (nisser) havde været på færde i nattens løb.

I løbet af dagen blev hvert eneste danske hjem afkontrolleret mht. om der var stemt. Biler stillede til rådighed. Vi kunne naturligvis ikke tvinge nogen til valgurnerne. Men vi vidste, at også tyskerne satte alle sejl til. Resultatet blev en stemmedeltagelse i Aabenraa på 94,4 %. Tilsvarende skete over hele Sønderjylland. Jeg har dog ikke hørt om, at andre byer var lige så flagsmykkede som Aabenraa var blevet det på Erik Bondo Svanes initiativ. Tyskerne gik ganske vist en brøkdel af en procent frem, men det blev ved en enestående dansk tilkendegivelse engang for alle fastslået, at landsdelen var dansk og ville være dansk – og det på et tidspunkt, da Hitlertyskland stod på magtens højdepunkt.

Det var et valgresultat, der blev af historisk betydning, da mindretallet efter den 9. april det følgende år havde syner om en grænseflytning. Valget den 3. april 1939 måtte anses for en bekræftelse af afstemningen i 1920.

Omkring Danske Samfund efter valget i 1939

Det vil føre for vidt i denne forbindelse at komme ind på alt, hvad der skete i Danske Samfund i de følgende år, men da jeg havde den meget store oplevelse at blive inddraget i de fleste opgaver, vil jeg nævne nogle enkelte. Ikke mindst da denne side af min daglige tilværelse i det hele fik en indgribende betydning ikke alene for mine personlige tjenstlige forhold, men også for min senere deltagelse i nationalt arbejde, og til slut for mit valg til formand for De sønderjydske Danske Samfund som Hans Andersens afløser frem til sammenslutningens opløsning i 1970, i 50-året for Genforeningen.

Det kan måske interessere, hvordan den 11 personer store bestyrelse var sammensat efter reorganiseringen i 1938. Det viser bredden i samarbejdet. Bestyrelsesmedlemmerne var valgt i tre grupper med en funktionstid på tre år, valgt på generalforsamlingen i 1938.

1. gruppe (valgt for eet år) Fr. Jørgensen (socialdemokrat og formand for socialudvalget), landsretssagfører G. Rosenstand (formand for den konservative vælgerforening), direktør Anton Bundgaard (Sønderjydske Kompagni og formand for skatterådet, Venstre), frøken Anna Fischer, Slots-gade (konservativ)

2. gruppe (valgt for to år) arbejdsmand ved Aabenraa kommune, Niels Ebsen (socialdemokrat), forstander Carl Rode, Alderdomshjemmet (konservativ), direktør Jens Gjelstrup (Sønderjydske Frøforsyning, Venstre), fuldmægtig ved Aabenraa kommune H. Heydenreich (udenfor partierne)

3. gruppe (valgt for tre år), direktør Jes Christiansen (Sønderjyllands Højspændingsværk, udenfor partierne), amtsfuldmægtig Jes Caspersen (udenfor partierne), direktør Knud Wæver (Ford automobiler, konservativ).

Alle var valgt på generalforsamlingen og ikke udpeget af partierne. Formanden Jes Christiansen var valgt direkte på generalforsamlingen. På det første bestyrelsesmøde valgtes Heydenreich til sekretær, medens jeg blev næstformand. Heydenreich havde fra sin stilling på borgmesterkontoret et stort personkendskab og dette i forbindelse med den nære kontakt, som vi begge fik til tillidsmandskredsen bevirkede, at vi havde et meget indgående kendskab til faktisk alt, hvad der skete i byen. Dertil kom at placeringen af Danske Samfunds kontor i forbindelse med Ungdomshjemmet med alt, der skete der, skabte berøringsflader til igen andre kredse. Alt det gik op i en større enhed. Da Carla hørte til »vagtkredsen« på Ungdomshjemmet, kom vi begge i nær kontakt med disse kredse. I øvrigt kom hun også selv til at høre til Danske Samfunds tillidsmænd.

Efter valget den 3. april 1939 faldt der lidt ro over hverdagen. Den 1. juni vedtog Danske Samfund i Aabenraa at købe flag til uddeling, hvor anskaffelsen var for byrdefuld for den enkelte. Man var dog økonomisk og ville kun uddele bomuldsflag. Ønskede nogen et uldent flag, måtte vedkommende selv betale differencen. En forudsætning var, at man havde eller anskaffede sig en flagstang. Og her trådte Holger Finks og Kresten Hansens firma Cimbria til med et tilbud om en gratis flagstang, hvor der var behov derfor. En forudsætning var, at vedkommende forpligtede sig til at flage, når Danske Samfund opfordrede dertil i aviserne. En typisk kvittering fra flaguddelingen, der fortsatte under besættelsen, kunne lyde således: »Fra Aabenraa Bys Danske Samfund har undertegnede gennem fru Kolbeck, Slotsgade (tillidsmand i distriktet) modtaget et uldent Dannebrogflag (3,50 m), som jeg forpligter mig til at hejse på vore nationale festdage og ved anden given lejlighed på min bopæl Langebro 2. Såfremt jeg flytter fra byen eller til en lejlighed, hvor jeg ikke kan flage, forpligter jeg mig til at tilbagelevere flaget i uskadt stand. Aabenraa den 13. februar 1941, sign. ... havnearbejder«.

Sidst på sommeren 1939 summede det med krigsrygter. Uhyggen nåede et højdepunkt, da vi med nogle venner, bl.a. Erik Svane, var samlede til fødselsdag hos os den 24. august 1939. Da hørte vi om venskabstraktaten mellem Hitlers Tyskland og Stalins Rusland. Dette »venskab« gav tyskerne en foreløbig sikkerhed i ryggen til deres overfald på Polen, som de nye venner delte i et uskønt fællesskab og upåvirket af vestmagternes krigserklæringer til støtte for Polen.

Utrygheden rykkede endnu nærmere, da Stalins Rusland kort før den 6. december 1939, Finlands selvstændighedsdag, overfaldt dette land. Et meget stærkt indtryk gjorde en radioudsendelse fra en menneskemængde, samlet foran rigsdagshuset i Hälsingfors, hvor man sluttede med fuldtonende at synges »Vor Gud han er så fast en borg«, en salme, som jeg helt fra min svenske tid har holdt af over alt. Vi hørte beretninger om finnernes utroligt heltedige forsvar. Gennem Danske Samfund iværksattes indsamling af af tøj og madvarer – mængder af strikkede klædningsstykker fremstilledes i hjemmene til brug i den ekstraordinært kolde vinter. Da krigen i Finland sluttede efter nogle måneders heltedig, men alligevel håbløs kamp imod overmagten, blev mange finske børn, der havde mistet deres forsørger eller som led nød, modtaget i danske hjem, også her i Aabenraa.

Et grotesk udslag af venskabsaftalen mellem de to diktaturstater var den følgagtighed, begge partiers tilhængere i Danmark gav til kende. De danske

kommunister kritiserede finnerne og forsvarede Stalins overfald – ligesom det tyske mindretal gjorde det hos os. I øvrigt med den samme begrundelse, som man brugte til forsvar for overfaldet på Tjekkoslaviet: sikring af Tysklands – og i denne forbindelse Ruslands grænser. På en generalforsamling i Aabenraa Svineslagteri kritiserede en ledende hjemmetysker f.eks., at slagteriet havde givet varer til Finlandshjælpen.

Så skiftede billedet lige så følgagtigt både hos kommunister og hjemmetyskere, da Hitler den 22. juni 1941 overfaldt Stalins Rusland. Det er jo også en måde at danne sig en »velbegundet« overbevisning på.

Og endelig kom så den 9. april 1940 med det tilsvarende overfald på os og på Norge »for at sikre Tysklands grænser« og for at tage vore lande »under beskyttelse«.

Om den 9. april og Danske Samfund har jeg fortalt i anden forbindelse, men Besættelsen medførte, at man ikke længere kunne hvile på indsatsen fra den 3. april 1939. Arbejdet måtte fortsættes under de nye forhold og intensiveres. Den 13. august 1940 fik jeg således pålagt sammen med landinspektør Torben Bruhn, sparekassekasserer Nis Jørgensen, journalist Ledet og lagerist Seeberg at træde ind i et udvalg for at drage ungdommen ind i arbejdet.

Da der i foråret 1941 skulle afholdes ordinære kommunale valg, gav jeg i et møde den 11. november 1940 en redegørelse for, hvad der burde forbedres i forbindelse med disse valg, specielt kontrollen af valglisterne. Endvidere blev det vedtaget at rette henvendelse til danske arbejdsgivere om at betale for arbejdere, der måtte være i skatterestance til kommunen. Om fornødent ville Danske Samfund yde arbejdsgiveren lån dertil. Det var dengang en forudsætning for at udøve valgretten, at man ikke havde en sådan restance. Denne lovbestemmelse gjaldt endnu i 1950 og var ved den lejlighed medvirkende til den socialdemokratiske borgmester Buchreitz's fald som borgmester. Man havde slækket på inddrivelsen af skatter og det ramte særlig vælgere, der traditionelt stemte på liste A. Men ved den lejlighed var der ikke en nationalpolitisk anledning til, at Danske Samfund greb ind.

Hvordan vi oplevede Besættelsen 9. april 1940 og tiden indtil 29. august 1943

Tiden op til den 9. april 1940

Vinteren havde været streng, men luften blev efterhånden mildere og dagene lysere. Men der rådede en fornemmelse af, at den tilsyneladende ro på Vestfronten ville komme til en ende. Samtidig gik vore tanker til finnernes utroligt tapre kamp imod russerne. Roen på Vestfronten føltes uvirkelig og man havde en klar uhyggepræget fornemmelse af, at hærene ville komme i bevægelse. Dermed ville »ophængningen af vasketøjet på The Siegfried Line«, som englænderne sang, holde op.

Til urofølelsen bidrog endvidere øksercitsen og kommandoråbene på det tyske gymnasiums sportsplads. Hvad var meningen med disse øvelser? Samtidig foruroligedes vi ved, at ritmester Lunding nærmest tog fast ophold i byen. Vi var bekendt med hans efterretningsopgave.

I sidste halvdel af marts 1940 fik jeg en dag et meget uventet besøg af en gammel studenterkammerat, cand. jur. Edwin Bucka Christensen. Jeg havde ikke set ham, siden jeg i 1934 forlod København efter afsluttet eksamen. Han var hjemmetysker, men han havde en tid boet sammen med nogle af os andre sønderjyske studenter i kælderværelserne i præsteboligen til Timoteus-kirken i Valby. Bucka var en mærkelig sammensat natur, – fantasifuld, optaget af forskellige religiøse og filosofiske bevægelser, interesseret i spiritisme, charmerende, opmærksom og høflig mod alle. En tid havde han læst i Kiel, og efter hvad han fortalte, havde han haft et kortere ophold i en KZ-lejr.

Nu var han atter på vej til Kiel og ville så se ind for at hilse på. Jeg tog ham med hjem, og vi fik en meget indgående samtale om de øjeblikkelige forhold. Her kom vi også ind på Hitlers besættelse af Tjekkosllovakiet, som han forsvarede med, at det var nødvendigt for Tyskland at sikre sine grænser mod angreb fra alle sider. Hertil mente jeg, at hvis denne begrundelse altid kunne anvendes af en stormagt, ville det måske næste gang være grænsen mod nord, der måtte sikres? At vi havde en ikke-angrebstrak-

tat ville ikke være nogen sikkerhed, idet Hitler jo i 1938 i München havde garanteret for, at han alene ville have Sudeterland, og ikke havde videregående planer mod tjekkerne.

Hvad Bucka egentlig ville med sit besøg, blev vi ikke klar over, men jeg havde en fornemmelse af, at han havde en speciel hensigt, og at besøget ville blive refereret et eller andet sted – i Kiel? Men besøget forøgede den meget stærke utryghedsfornemmelse med hensyn til fremtiden, der lå lige under overfladen. Men indtil lidt ind i april var alt tilsyneladende roligt. Da hørte vi om tyske overflyvninger bl.a. af Løgumkloster, og samtidig blev det fortalt, at luftværnsbatterierne ved Rødekro og Løgumkloster var blevet sendt nordpå.

Fornemmelsen af noget farligt lå dybt i sindet og det må være forklaringen på følgende meget mærkelige og uhyggelige oplevelse. Jeg havde dengang et kontor i amtshuset, der lå sådan, at jeg kunne se ned på Havnegade (nu H.P. Hanssensgade). Det var den 8. april ved to-tiden. Jeg kom af en eller anden grund til at se ned på gaden, og det forekom mig, at jeg så den ene tank efter den anden komme om hjørnet til Rådhusgade ved rutebilstationen. Jeg lagde omgående min røde fyldepen på skrivebordet – jeg kan endnu se den for mine øjne – og forlod uden at sige noget kontoret, gik op gennem Rådhusgade forbi Hejmdals vinduer, hvor der var opslag om, at et tysk skib var blevet sænket af englænderne ved den norske kyst, og at soldater og heste var søgt i land. Derfra hjem på Gl. Kongevej, hvor jeg til Carlas forundring spurgte, om vi havde brød og mad i huset. Hun svarede naturligvis: »Hvorfor i alverden spørger du om det? Det plejer du da ikke at interessere dig for.« Jeg slog det hen med, at det var da altid rart at vide. Hen på aftenen fik vi besøg af vor nære ven, dommerfuldmægtig Erik Bondo Svane. Det var der ikke noget usædvanligt i. Han kunne dukke op på alle tider, når han havde et eller andet at snakke om eller ville vise noget, han havde skrevet. Men denne gang havde han et ganske særligt ærinde. Han fortalte, at han var blevet ringet op af redaktør ved Nationaltidende, Franz von Jessen, der gennem Eriks far, viceskoleinspektør Svane i København, havde fået hans telefonnummer. Han havde bedt Erik om at undersøge, om der var nogen særlig uro at mærke blandt mindretallets ledelse i Aabenraa. Den havde til huse i Dibbernhuset i Skibbrogade, og han bad mig gå med en tur ned i byen. Vi kunne dog hverken der eller i Deutsches Haus i Vestergade bemærke noget særligt. Franz von Jessen ringede igen nu til os ved midnatstid, men vi kunne kun fortælle ham, at alt forekom os roligt. Vi havde intet særligt at fortælle. Han vidste øjensynlig selv mere, for den næste dags udgave af Nationaltidende fortalte, at »når dette læses er Danmark ikke længere frit.«

Hvorledes vi oplevede 9. april

Vi kom sent i seng, men beholdt tøjet på, og sov ikke, da vi ved 4-tiden hørte de overflyvende tyske maskiner. Vi kom ud i en fart og så da i den grå gryende morgenbelysning de sorte maskiner med hagekorset på undersiden af vingerne på vej mod nord, mens de kastede grønne sedler ned. Det var et »Oprop« der skulle fortælle os, at Danmark efter overenskomst med regeringen var taget under beskyttelse. Oprop'et var på en blanding af dansk og norsk. Vor nabo mod nord hørte til mindretallet, og han råbte til os: »Det er englænderne«, hvortil vi kun kunne pege på, at maskinerne bar hagekorset.

Noget efter hørte vi skydning fra syd. Det viste sig at en lille gruppe soldater fra Søgård havde taget opstilling ved Sønderport, hvorfra den beskød de tyske tanks, der var på vej mod nord. Nogle af den lille danske kanons kugler ramte foruden tyskerne også et par elmastere på Sdr. Chausse, som den hed dengang. De er bevaret. Tyskerne blev et øjeblik bragt til standsning, men åbnede så ild mod gruppen. Det hus, der dengang lå ud mod fjorden, blev gennemhullet af kugler, men som ved et mirakel kom ingen noget til. Derimod blev en ung mand, der ligesom andre havde taget opstilling for »at se på« ramt i hovedet, da han kikkede op over cementmuren, og døde på stedet. Hændelsen viser, hvor uvirkeligt man opfattede situationen, uden at gøre sig noget begreb om, at der var tale om krigshandlinger. En kugle forvildede sig op på landsbiblioteket, der dengang lå bag den »lille skole« ved rådhuset. Den standsede i en bog: »Hjerternes hårdhed«. Den lille gruppe trak sig tilbage, men blev afvæbnet lidt nord for byen.

Vi havde dengang en ung pige på 15-16 år som hjælp i huset. Hun boede hos sin mor på Sdr. Chausse og var lige kommet ud på gaden, da skyderiet begyndte. Hun ringede da kamphandlingerne var forbi, og bad meget undskyldte, at hun kom for sent: »Men de skyrrer så'en heru'e. Æ var kommen u'e å æ vej, da det begyndt'. Så æ lø'f ne' å æ stran'd, å sme' mæ, å skrech.« Jeg beroligede hende, det lille pligttopfyldende pigebarn, men vi undrede os over, at hendes mor havde ladet hende prøve at komme af sted.

Min lillebror Haje var blandt de Søgårdsoldater fra garnisonen i Tønder, der var hjemsendt med uniform og våben, og jeg ringede hjem til Langgetved for at høre, hvad der var sket der. Mærkværdigvis havde tyskerne endnu ikke tænkt på at spærre telefonerne. Min far fortalte, at Haje var på vej til Fredericia, hvor han efter sin hjemsendelses-ordre skulle møde, når fjenden var i landet. Jeg kunne fortælle, at det hele nok var overstået, inden

OPROP!

Til Danmarks Soldater og Danmarks Folk!

Uten Grund og imot den tyske Regjerings og det tyske Folks oprigtige Ønske, om at leve i Fred og Venskab med det engelske og det franske Folk, har Englands og Frankrigets Magthavere ifjor i Septemher erklæret Tyskland Krigen.

Deres Hensigt var og blir, efter Mulighet, at treffe Afgjørelser paa Krigsskuepladser som ligger mere afsides og derfor er mindre farlige for Frankriget og England, i det Haab, at det ikke vilde være mulig for Tyskland, at kunde optræde stærkt nok imot dem.

Af denne Grund har England blandt andet stadig krænkert Danmarks og Norges Neutralitet og deres territoriale Farvand.

Det forsøkte stadig at gjøre Skandinavien til Krigsskueplads. Da en yderlig Anledning ikke synes at være givet efter den russisk-finske Fredsslutning, har man nu officielt erklæret og truet, ikke mere at taale den tyske Handelsflaates Seilads indenfor danske Territorialfarvand ved Nordsjøen og i de norske Farvand. Man erklærte selv at vilde overta Politiopsigten der. Man har tilslut truffet alle Forberedelser for overraskende at ta Besiddelse af alle nødvendige Støtdepunkter ved Norges Kyst. Aarhundredes største Krigsdriver, den allerede i den første Verdenskrig til Ulykke for hele Menneskeheden arbejdende Churchill, utalte det åpent, at han ikke var villig til at la sig holde tilbage af »legale Afgjørelser eller neutrale Rettigheder som staar paa Papirlapper».

Han har forberedt Slaget mot den danske og den norske Kyst. For nogen Dager siden er han blit utnævnt til foransvarlig Chef for hele den britiske Krigsføring.

42

Den tyske Regjering har til nu overvaaket denne Mands Forholdsregler, men den kan ikke taale, at en ny Krigsskueplads nur blir skaffet efter de engelsk-franske Krigsdrivers Ønsker.

Den danske og den norske Regjering har siden Maaneder hat Beskjed om disse Forsøk.

Likeledes er deres Holdning ingen Hemmelighet for den tyske Regjering. De er hverken villige eller istand til at kunne yde en virksom Motstand mot det engelske Indbrudd.

Derfor har Tyskland besluttet at foregripe det engelske Angrep og med sine Magtmidler selv at overta Beskyttelsen av Danmarks og Norges Kongeriges Neutralitet og værne den saalenge Krigen varer.

Det er ikke den tyske Regjerings Hensigt at skaffe sig et Støtdepunkt i Kampen mot England, den har udelukkende det Maal at forhindre at Skandinavien blir Slagmark for de engelske Krigsudvidelser.

Af denne Grund har stærke tyske Militærkrefter siden idag morges tat Besiddelse af de vigtigste militære Objekter i Danmark og Norge. Over disse Forholdsregler treffes der for Tiden Overenskomster mellem den tyske Riksgjering og den Kongelige Danske Regjering. Disse Overenskomster skal sikre at Kongeriget bestaar videre, at Hæren og Flaaten opretholdes, at det Danske Folks Frihet agtes og at dette Lands fremtidige Uafhængighet fuldt ut sikres.

Indtil disse Forhandlinger er avsluttet, maa der ventes at Hæren og Flaaten har Forstaelse for dette, likeledes at Folket og alle kommunale Steder er fornuftige og har god Vilje, slik at de undlater enhver passiv eller aktiv Motstand. Den vilde være uten Nytte og bli brutt med alle Magtmidler. Alle militære og kommunale Steder anmodes derfor straks at opta Forbindelsen med de tyske Kommanderer.

Folket opfordres til at fortsætte det daglige Arbeide og til at sørge for Rolighet og Orden!

For Landets Sikkerhet mot engelske Overgrep sørger fra nu af den tyske Hær og Flaate.

**Den Tyske Kommandør
Kaupisch**

43

han var kommet derop. Der var 50 km at cykle dertil. En mand på motorcykel blev sendt efter for at stoppe ham.

Fra vor lejlighed kunne vi se over til Haderslevvej og der se rutebiler tæt pakkede med danske soldater på vej mod nord. Nogle af soldaterne sad endda på taget. Straks efter at vi var stået op, så vi en enkelt privatbil i rasende fart på vej mod nord. Vi fik senere at vide, at det måtte være ritmester Lunding fra hærens efterretnings-tjeneste, der nøje havde fulgt hele forløbet og berettet derom. Nu forsøgte han at slippe bort. Han kom langt senere i tysk fængsel og overlevede kun ved et mirakel. Det har han fortalt om i sine erindringer »Stemplet fortroligt«.

Og hvorledes var vore følelser? Næst efter harme var det en fornemmelse af skam over, at man havde ladet sig overrumple og over, at man – som det stod på de grønne flyveblade – »efter overenskomst havde taget mod de tyske tropper.«

Da jeg allerede kl. 7 tog ned til amtshuset, var det første, der mødte mig på Nr. Chausse, tyske panservogne med barsk udseende soldater klar ved maskinkanonen og med et meget vagtsomt udtryk i ansigterne. Ved Hotel Danmark og slagter Schmidt på hjørnet Nørreport-Havnegade stod en hujende skare hjemmetyskere fanatisk vinkende, heilende og råbende. Vor tidligere husfælle, den tyske lærer Otto Kortsch gik saligt smilende og prøvede at opretholde ordenen. Jeg bemærkede ham, men »så« ham ikke.

På kontoret gik jeg straks ind til amtmand Refslund Thomsen. Han var i færd med – efter at tyskerne havde passeret Aabenraa – per telefon at viderebringe regeringens ordre til Haderslev om, at kampene skulle op-høre. Som Politiajudant for de sønderjyske Landsdele var han den øverste ansvarlige for politiet og sikkerheden i landsdelen. Han kunne ikke komme igennem på telefonen og fortalte, at han havde sendt en politipatrulje om ad sidevejene for at bringe beskeden til Haderslev kaserne. Den nåede dog ikke rettidig frem, og det kom til en blodig fægtning på Sønderbro. Det blev senere oplyst, at amtmanden gennem Lunding dagen før var orienteret om, hvad der var at vente. For ikke at give anledning til uro havde han ikke sendt afbud, men deltaget i et middagsselskab den 8. april om aftenen. Vi fik besked om at passe vort arbejde som vanligt, såvidt det var muligt at samle sig derom.

Vor amtsrådssekretær Jes Cornett havde travlt med at brænde papirer, der kunne tænkes at blive kompromitterende, i amtshusets store fyr. I dag kan man beklage, at man ikke fandt en anden udvej for at fjerne dem. F. eks. havde politiet i sidste øjeblik bragt tilsvarende dokumenter m.v. i sikkerhed på Fyens stiftamt. Det hed sig ganske vist, at de var blevet brændt

ved undtagelsestilstandens indførelse i 1943, men så vidt jeg ved, skete det alligevel ikke.

Et par oplevelser fra formiddagen: En sognerådsformand ringede op og spurgte, hvorledes han skulle komme i kontakt med de nye magthavere, således som det fremgik af den grønne seddel. Han var en god indremissionsmand, der havde annammet Luthers bud om at vise lydighed imod den verdslige magt. Jeg bad ham lade være med at foretage sig noget som helst og afvente, hvad der måtte ske. Han skulle bestemt ikke tage noget initiativ.

En gårdejer fra omegnen ringede op og spurgte, hvorledes han skulle forholde sig med flagning. Han og hans kone havde sølvbryllup og ville naturligvis efter sædvane hejse Dannebrog. Jeg kunne kun sige, at hvis han havde lyst, var der ingen der kunne hindre ham i at flage. I følge den grønne seddel var der jo ingen krig i landet – formelt da. Om han hejste flaget, ved jeg ikke.

Jeg kan i samme forbindelse fortælle, at overretssagfører Holger Boeck, der var leder af luftmeldetjenesten, hvor jeg var medlem, og som jeg havde nær forbindelse med, ringede mig op i løbet af dagen for at fortælle, at han havde brændt hele kartoteket over medlemmer om morgenen den 9. april. Det var helt efter de givne forholdsregler, for – som han sagde »Fjenden er i landet«. Hans standpunkt var ganske klart, hvad han viste ved deltagelse i den aktive modstand senere under Besættelsen.

Efter kontortid gik min kollega Buch Larsen og jeg en tur gennem Søndergade ud til Kystvejen, hvor vi kunne se de to huse ude mod vandet, der bar tydelige tegn på at have været i skudlinien. Mange tyske militærbiler kørte fortsat op gennem hovedgaden. Der var stadig heilende hjemmety-skere – især kvinder – ude for at hilse de tyske militærbiler velkommen. Nogle mente endda at kunne fortælle, at en meget aktiv kvinde i Frauenschaftsverein i meget fin ernæringstilstand (for at sige det pænt) havde råbt: »Wir hungern« til de sikkert noget forundrede tyskere, der blev hilst som venner og befriere. Et meget kendt billede er fotografiet af en dansk nazist, der ved Tøndervejs-krydset påtog sig at vejlede tyskerne om, at Kystvejen og Havnegade var lettere fremkommelig end vejen gennem byen. Man mente, at tyskerne brugte gamle kort, hvor Havnegade endnu ikke var påført. Et andet kendt billede er fotografiet af en trup af uniformerede hjemmety-skere (SK-folk) på vej ud ad Flensborgvej for at hilse besættelsesstyrkerne velkommen, med den senere viceborgmester Jep Schmidt i spidsen.

Ikke alle tysksindede var lige begejstrede. På vej op i byen ad Nielsens Bjerg, der nu hedder Frederik Fischers Gang, mødte jeg en hjemmety-sk installatør, der standsede mig og med tårer i øjnene sagde »Det her burde

aldrig være sket.« Hans børn blev danske spejdere. Men den type var nødt til at gå stille med dørene dengang.

I dagen løb var der kommet besked om, at vi alle skulle mørklægge. Der blev rift om sort papir, indtil der blev mulighed for at købe uigennemsigtige rullegardiner og el-pærer, der var sorte med en lille rund åbning forneden. Vi har en sådan endnu. Erik Svane kom igen om aftenen og hjalp os med en nødtørfvig mørklægning.

Uanset den forudgående anelse om, hvad der kunne ske og ville ske, virkede det alligevel helt lammende og beskæmmende. De første reaktioner var: Det er forræderi. Særlig den manglende beskyldning fra Middelgrundsførtet ved København var os helt uforståelig. Vi gik rundt dybt nedtrykte – et udtryk herfor gav følgende situation, der på den anden side fik os til at tage os sammen. Vort ældste barn, Sven, var knap 5 år gammel, men en meget taktsom lille fyr. Dengang kørte der mælkevogne rundt i byen og også på Gl. Kongevej, hvor vi boede. Da Ruth – vor unge pige – og Sven om lørdagen efter den onde tirsdag var ude for at købe mælk, hørte Ruth Sven meget alvorlig spørge mælkeemanden: »Hvor længe tror du, vi skal være bedrøvede?« Vi blev klar over, at vi også af hensyn til børnene skulle prøve at leve en normal hverdag. Det var også Sven, der senere under Besættelsen en dag spurgte Carla: »Kunne den gode Gud ikke gøre det sådan, at der ingen børn kom i de tyske mor'es maver?«

Møde i Aabenraa Bys Danske Samfund den 10. april

Allerede den 10. april var der telefonisk blevet indkaldt til møde i Danske Samfunds bestyrelse hos formanden Jes Christiansen på hans kontor nede på Højspændingsværket, hvor vi mødtes for at tage stilling til foreningens fremtidige virksomhed.

Vi skulle som vanligt begynde med en sang, hvortil jeg bemærkede, at der var nogen sange, som vi ikke mere kunne synge. Jeg tænkte på sangen »Som en rejselysten flåde« med linjen »om din frihed vil vi værne« osv. og sange med lignende udtryk, der nu syntes mig at være floskler, efter at vi uden kamp havde overgivet os. Bemærkningen blev først helt misforstået, idet den blev opfattet som udtryk for, at vi skulle være forsigtige, lige som da preusserne havde forbudt en lang række fædrelandssange under fremmedherredømmet. Og det var så langt fra min indstilling – tværtimod.

Eneste punkt på dagsordenen var ifølge forhandlingsprotokollen spørgsmålet, om hvorvidt vi og på hvilken måde vi under de ændrede forhold skulle fortsætte vor virksomhed. Beslutningen blev: »Formanden foreslog at fortsætte foreningen som hidtil, idet det hverken strider mod den af den

tyske kommandant i Danmark eller de af kongen og statsministeren udsendte proklamationer. Vedtoges enstemmigt. Fraværende var alene direktør Bundgaard og direktør Knud Wæver. ...« Men forskellen i opfattelsen af situationen prægede sig stærkt i min erindring.

Vi var dog enige om, at vort kartotek, der omfattede alle byens borgere og hvor hvert enkelt kort var forsynet med en rød, sort eller grøn fane som udtryk for vedkommendes nationale indstilling, skulle neutraliseres ved, at fanerne blev fjernet. Situationen kunne en dag udvikle sig således, at det var uønskeligt for os, at det kom i fremmede hænder. Vi kendte jo alligevel langt de flestes indstilling.

Det danske kontor i ungdomshjemmet opretholdtes derfor som hidtil og blev i den følgende tid hjemsted for en mængde gøremål af social karakter.

Afgørende for mødets forløb i Danske Samfunds bestyrelse var henvisningen til Kongens og regeringens proklamationer, der blev forstået således, at man skulle fortsætte dagligdagen som hidtil, indtil andet måtte vise sig at blive tilfældet.

De faldne fra Søgård føres igennem byen den 11. april

Om torsdagen den 11. april rygtedes det, at de faldne danske soldater fra Søgård-lejren ville blive ført igennem byen – og rygtet spredtes med lynets fart. Carla havde været oppe på sygehuset hos de sårede soldater med blomster og mundgodt, og især nybagt lagkage, som de var meget begejstrede for. Nu var hun med børnene på gaden for som andre at sprede grønt, hvor kisterne blev kørt frem. Alle private flag kom på halv stang. På kontoret gav dette anledning til en betegnende episode. Amtsrådssekretær Jes Cornett havde to søstre, – »Søstrene Cornett« med en lille modeforretning i Ramsherred lige ved Nørretorv. Herfra kunne man se ned ad Rams-herred, hvor en bror Frederik Cornett havde en skotøjsforretning. Frederik Cornett havde hidtil ikke udadtil klart givet til kende, hvor han hørte til, og med et moderne udtryk, så holdt han nationalpolitisk en »lav profil«. Nu ringede den ene søster følgende besked til Jes Cornett: »Jes – Fidde har fåt æ flach op«. Han havde nu klart bekendt kulør og flagede på halv stang, lige som andre.

Samme aften kom vor husfælle kriminalbetjent Knud Mortensen ned for at gøre opmærksom på, at der gik rygter om, at man kunne vente arrestationer af mere kendte danske organisationsfolk. Det gav en del nervøsitet. Det var helt klart, at aggressive kredse inden for mindretallet ventede den store mulighed for en grænseflytning nu, og derfor godt kunne tænkes at ville provokere en aktion af denne art. Knud Mortensen fortalte i øvrigt, at

politiet stod lige foran afsløringen af en stor spionaffære, da Besættelsen satte en stopper for videre efterforskning. Det var en senere meget omtalt affære med kæmneren i Kjellerup og en fremtrædende hjemmetsyker som hovedpersoner, man var kommet på sporet af. Nu måtte det vente i 5 år, før man igen kunne tage fat. Hvilket man så gjorde.

Nogle glimt fra april og maj måned

Men der var også begivenheder, der fik tankerne til at gå anden vej. Den 20. april kom der besked pr. telefon om, at der var ildebrand på gården derhjemme i Langetved. Laden var brændt, og på stalden var taget brændt ned til hvælvingerne, der heldigvis holdt, så kreaturerne kunne komme i hus igen. Stuehuset var reddet. Møblerne derfra havde for en sikkerheds skyld været bragt ud, men de var på plads igen, da jeg omgående via Sommersted tog hjem for at tage skaderne i øjesyn. Far var stærkt præget af branden, han havde fået et slag i ansigtet. Og samme dag var der bryllup i København, hvor Carlas yngste søster holdt bryllup med Carl Ewald Frederiksen. Vi var af gode grunde forhindrede i at være med. Da det også samme dag var hr. Hitlers fødselsdag, var det ikke just alle gode mærkedage at huske på.

Sidst på måneden havde vor meget gode ven Calle, der var landsretssagfører i Århus, fødselsdag, og jeg husker endnu det fødselsdagsbrev, jeg sendte, og hvor jeg gav udtryk for en absolut fortrøstning til, at det ville ende med et nyt tysk nederlag. Det kunne ganske enkelt ikke tænkes, at den situation, vi var kommet i, skulle blive endelig. Jeg tror nok, at det var en almindelig forestilling hos sønderjyder, der enten havde deltaget i den Første Verdenskrig eller havde hørt om den.

Den 10. maj kom så meddelelsen om, at Tyskland havde overfaldet Holland og Belgien, der lige som vi havde erklæret sig neutrale. Det gav anledning til nogle troppeskydninger, og vi fik kort efter besked fra kommunen om, at vi skulle have indkvartering af en tysk soldat. Der kom også en ganske ung mand, der viste sig at være fra Hamborg. Han havde gjort felttoget i Polen med. Da han rystende af nervøsitet begyndte at fortælle om jøder »mit langen Bart«, som han øjensynlig havde været med til at tage under »behandling«, stoppede vi ham hurtigt og fortalte, at vi ikke kunne tiltræde hans opfattelse af jøder som mindreværdige. Han fortalte os videre, at de (de tyske soldater) var her efter overenskomst med den danske regering og at der beklageligvis på grund af manglende orientering havde været nogle mindre kampe den 9. april, men at kun een tysk soldat havde mistet livet derved. Han aflerede en række tillærte postulater

som en grammofonplade, men blev aggressiv, når vi protesterede mod oplagte løgne. Lignende episoder andre steder, hvor indkvartering var sket hos danske, førte hurtigt til, at soldaterne blev fjernede fra danske hjem, hvor de var under nedbrydende påvirkning. Han sov vist kun en enkelt nat eller to i vort gæsteværelse helt oppe under taget.

En »indkøbsliste« til tyske soldater med vidtrækkende følger

Kort efter den 9. april fremkom der i byen en liste over nogle tysksindede næringsdrivende. Listen var blevet udleveret til de tyske soldater, der var stationerede i byen, som vejledning, når de agtede at gøre indkøb. Den vakte voldsom forargelse. Så stor, at de tyske tropper fik besked om, at ingen måtte modtage indbydelse til hverken danske eller tyske møder eller sammenkomster. Forbudet blev imidlertid omgået fra tysk side, derved at indbydelserne udsendtes til kvarterværterne med tilføjelse, at de indkvarterede kunne medtages som gæster. Blandt listens navne er en række kendte købmænd m.v. Den kunne naturligvis ikke holdes inden for de kredse, den var bestemt for. Dertil var Danske Samfunds tillidsmandskreds for tæt inde på alt, hvad der skete i byen, og snart verserede en afskrift af listen fra mand til mand (eller rettere fra husmoder til husmoder). Listen blev naturligvis en boomerang og det blev man hurtigt klar over. Man gik endda så vidt fra tysk side, at man ville påstå, at den var udsendt fra dansk side. Det holdt dog ikke.

Listen blev taget frem igen efter den 5. maj 1945, og nogle af forretningerne fra listen samt nogle andre ligesindede blev forsynet med et skilt »Out of bound for allied soldiers«. Udtrykket betød noget lignende som, at her kunne eller burde allierede soldater ikke komme. Ja, sådan kan det gå.

Uanset hvad man siger i dag, kan det ikke bestrides, at store kredse inden for mindretallet benyttede muligheden for at få de størst mulige økonomiske fordele ud af situationen. Der blev i den hensigt den 1. oktober 1940 oprettet »Lieferungsgemeinschaften«, specielt for at skaffe medlemmer leverancer til Værnemagten. Der blev ansat en forretningsfører, der formidlede alle ordrer og skaffede de fornødne tilladelser i Udenrigsministeriet. Organisationen fungerede som formidlingscentral for Værnemagten ved ordrebestillinger i Sønderjylland. Der skulle betales en afgift på 2% af ordrene til dækning af institutionens administration og et overskud gik til uddannelsesformål. Organisationsformen udelukkede danske virksomheder, idet der ikke blev afholdt licitationer. Hvis en dansk håndværker undtagelsesvist udførte et arbejde som underleverandør, fik han f.eks. at

vide, at han skulle købe sit træ hos en tysk leverandør. En håndværker, der havde tilsidesat denne bestemmelse, fik følgende advarsel: »Wenn Sie mit weiteren Aufträgen bedacht sein wollen, müssen wir anheimstellen, dass Sie diesen Fall bereinigen. Heil Hitler.« (Hvis De vil regne med at få flere opgaver, skal vi henstille, at De bringer dette i orden. Heil Hitler) En anden, der havde givet en del videre til en dansk håndværker, fik en bøde på 1.100 kr. Det var en forudsætning, at man lod sine børn gå i tysk skole eller børnehave, og at man meldte sig ind i den tyske folkegruppe.

I Aabenraa blev der på mindretallets hovedkontor i Dibbernhaus oprettet et arbejdsanvisningskontor, der havde tiltaget sig eneret til at formidle arbejde i Tyskland, hvilket i krigens første år på grund af den store arbejdsløshed var den eneste vej til beskæftigelse også for danske arbejdere, der mere eller mindre blev presset af forsørgelsesmyndighederne til at tage dette arbejde. Mere om det sidste i anden forbindelse.

Angivercentralen på Dibbernhaus

Fra mindretallets side søgte man at skaffe beviser for, at der fra dansk side var sat ind med en hetzkampagne mod alt tysk og mod den enkelte tysker i mindretallet. Det skulle bevises, at forholdene havde udviklet sig således, at man så sig nødsaget til at yde det »beskyttelse fra værnemagtens side«. Metoden var med held blevet brugt af sudetertyskerne, der krævede rigstysk indgriben til beskyttelse mod tjekkiske overgreb. Præcist det samme brugtes i forholdet til Polen umiddelbart før overfaldet den 1. september 1939. Nu skulle metoden bruges her.

Der blev agiteret kraftigt for, at man til de tyske myndigheder – via en angivercentral i det tyske hus – skulle indberette alle tilfælde af formodet dansk chikane og brud på kongens henstilling. Det ville give et stærkt billede af forholdene, hvis man havde bevaret disse anmeldelser, men så vidt jeg ved, er det ikke tilfældet.

Men vi oplevede f.eks. følgende. Kort efter den 9. april begyndte tyskerne at lægge telefonkabler ned i Gl. Kongevej og gik derved ind i vor forhave. Vi var ikke hjemme, da det skete, og må have sagt noget »slem«, da vi opdagede det. Noget som Sven havde opfattet. I hvert fald skete der det, at vor unge pige der sammen med Sven var inde hos en nabo, hvor Sven legede med dennes drenge, mødte den anden nabokone, der var fanatisk tysk. Sven spurgte hende, om hun havde set de banditter, der havde gravet inde i vor have. Hvorefter hun skarpt svarede »Hvem siger sådan noget?« »Det gør Mor og Far« lød svaret, hvortil hun igen spurgte »Er du klar over, dreng, at jeg kan melde Jer?« Samtalen blev refereret af Ruth. Vi så hende

lidt senere på vej ned til byen, men om det var for at aflægge referat, ved vi dog ikke. Det var bare det, der lå i luften i den periode.

Vi boede oprindeligt sammen med en tysksindet lærer, som vi fra først af havde haft en godt forhold til, og i særdeleshed til hans kone, der stammede fra en hjemmetysk familie, som var højt respekteret af alle. Manden (læreren) var derimod fanatisk nazist, hvilket senere under Besættelsen førte ham ud i yderligheder, der endte med at indbringe ham en langvarig fængselsstraf. Men vi tog pænt hensyn til hinanden og passede hinandens børn. Om denne families første barn denne lille episode. Hjemmesproget var tysk, men hos moderens forældre dansk (sønderjysk), som det er almindeligt. Da barnets far forlangte, at svigerforældrene skulle tale tysk til hans søn, fik han følgende svar »Hvis æ dreng skal kom her, skal han snak' dansk ellers kan han bly'v væk.« Og dermed var det afgjort. I øvrigt flyttede familien kort efter krigens udbrud den 1. september 1939 til eget hus. Om manden mener vi at kunne sige, at vi senere følte os i nogen grad beskyttet af ham, der efterhånden fik større og større indflydelse, men om denne fornemmelse var rigtig, ved vi ikke.

Efterhånden gled vi ind i den nye hverdag både på kontoret og i hjemmet, hvor haven skulle passes, omend det var meget svært at se bort fra de jævnlige overflyvninger af de sorte maskiner. Vi hørte, at formanden for Danske Samfund, direktør Martin Hammerich var død på Sønderborg sygehus og vist nok uden kendskab til den store ulykke, der var overgået det land, han havde været en så god og fin repræsentant for. I Sønderjyllands historie vil han altid blive husket. Den 16. april fødtes prinsesse Margrethe, og det fornemmedes som et lyspunkt i den mørke tid.

Grænseflytningsrygter og Valdemarsfest den 15. juni 1940

Den 15. juni blev en mærkedag af tre grunde. Det blev om morgenen meddelt, at Frankrig havde kapituleret. Det var desuden Genforeningsdag og så var det Bodils to-års fødselsdag. Under min daglige formiddags-sammenkomst hos amtmanden talte vi om Frankrigs kapitulation. Refslund Thomsen var meget nedtrykt over denne udvikling. Jeg holdt på, at Hitlertyskland uanset dette efter min inderste overbevisning og ganske vist imod al fornuft i den øjeblikkelige situation, umuligt kunne tænkes at ville blive sejrherre i denne krig, så lidt som i den første, da alt også gik godt i begyndelsen. Jeg havde intet reelt at bygge på, men var helt sikker i min opfattelse.

Da jeg gik hjem til frokost kl. 12, mødte jeg landsretssagfører Hammerich uden for Folkehjem, hvor jeg havde været med til at planlægge

Indkaldelsen til den aflyste genforeningsfest, der i stedet omdannedes til Valdemarsfest. Hejmdal 14.6.1940 – dagen før festen skulle afholdes.

„Aabenraa Bys Danske Samfund“

Indbyder herved Medlemmerne til en

SAMMENKOMST

paa »Folkehjem« paa Genforeningsdagen den 16. da. KL 20.

Der vil blive talt af fhv. Præsident **Holger Andersen**, Hellerup og Stiftsprovst **Norling**, Viborg.

Der gives kun Adgang ved Forevisning af Medlemskort.

Genforeningsfest. Den holdt vi ellers ikke, men da den tyske propaganda var så pågående, ønskede vi at markere 20 året for Genforeningen. Der var siden den 9. april løbet et hav af rygter om, at nu ville grænsen blive flyttet og Versaillesstrakten omstødt også her. Det skulle ske den 15. juni – eller måske først den 28. juni eller måske på en anden dato. Der blev i den tyske avis annonceret, at hagekorsflag i alle størrelser kunne købes hos et firma i Sønderborg. Flagstænger blev rejst, og man kunne høre symaskinernes snurren rundt omkring i de tyske hjem. Man syede hagekorsflag til brug for den store dag. Genforeningsfesten var annonceret i Hejmdal, og endnu samme morgen erindredes der om mødet.

Nu fortalte Hammerich mig, at der netop i middagsradioavisen var blevet meddelt, at det var forbudt at holde genforeningsfester. »Ja, men det er jo i strid med Grundloven og de aftaler, som tyskerne selv påberåber sig.« Hertil svarede Hammerich tørt med sin lidt gnæggende stemme »Vi har s'gu ikke anden grundlov i dette land end den lille grønne seddel, der dalede ned fra himlen den 9. april.« Jeg var oprørt, men da jeg undervejs op ad Gl. Kongevej tænkte nærmere over den meddelelse, slog det mig, at man havde talt om »Genforeningsfester«. Men det var jo også flagdag – Valdemarsdag, og det var der ikke sagt noget om.

Så da jeg kom hjem, ringede jeg øjeblikkeligt direktør Jes Christiansen op for det første for at fortælle ham nyheden, som han ikke selv havde hørt, og dernæst at foreslå ham, at vi i stedet holdt Valdemarsfest. Efter nogen tøven gik han med på tanken. Vi blev enige om, at jeg skulle sørge for et skilt uden for Folkehjem, hvorpå der blev skrevet »Genforeningsfesten er aflyst« hvortil der føjedes: »i stedet holdes Valdemarsfest«. Rygtet herom

spredtes hurtigt, og om aftenen var Folkehjem fyldt til sidste plads. For ikke at provokere alt for voldsomt havde vi stillet borde op enkeltvis med plads til 6 eller 8 ved hvert bord. Der blev ikke rejst nogen talerstol.

Stiftsprovst Noring fra Viborg, der var inviteret som taler og som var kommet frem inden aflysningen, blev orienteret om det passerede, og om, at vi gerne ville høre noget om vort gamle flag, – dog ikke fra en talerstol, men fra hans bord. Jes Christiansen fortalte, at Genforeningsfesten var aflyst og foreslog, at vi sang nogle sange efter højskolesangbogen. Nogen egentlige talere ville der ikke være, men hvis nogen ved et eller andet bord mente, at det ville være af interesse for andre at høre, hvad man talte om, ville vi da gerne høre med. Stiftsprovsten holdt fra sit bord sin tale og andre gjorde ham følgeskab. Efterhånden frigjordes stemningen, og det blev sent, inden festen sluttedes. Dagen efter var der i Hejmdal en lille notits om, at der hist og her havde været nogle sammenkomster, men ellers blev dagen forbigået i tavshed.

Naturligvis var det en provokation, men det var endnu ikke gået op for os, at det set fra København var særdeles uklogt og ufornuftigt på baggrund af tyskernes henvisning til, at grænsen fra 1920 var den sidste bestående med baggrund i Versaillestraktaten. Men vi levede endnu i forestillingerne om, hvorledes man under fremmedherredømmet før 1920 efter evne søgte at omgå forbud for at »drille«. Det var ikke helt trængt ind, at situationen nu var betydeligt farligere.

Nogle glimt fra hverdagen i første halvdel af Besættelsen

Allerede den 9. april 1940 om aftenen blev der påbudt mørklægning. Det måtte naturligvis ske med meget primitive midler, men efterhånden kom der også »industri« på dette område. For eksempel i form af sorte rullegardiner med smukke billeder på indersiden, men vi beholdt nu vore af sort papir, indtil de kunne rives ned om aftenen den 4. maj. De elektriske pærer i lamperne udenfor døren og i entreen, hvorfra lys kunne skinne ud, når døren åbnedes, var helt sorte med en lille lysåbning forneden.

En følge af mørklægningen var, at det på en måde som det er vanskeligt at forestille sig i dag, virkede nedtrykkende og uhyggeligt om aftenen at gå gennem mørke gader og se mørke vinduer i alle huse. Slap der en smal stribe lys ud, ville det omgående blive påtalt. Det skal man nok have oplevet for helt at forstå.

Et stort problem blev brændselsforsyningen. Koks, kul og briketter kom omgående på rationeringskort, men dem var der snart ingen dækning for. Vi måtte fyre med tørv, træ eller stødbrænde. Det gav let anledning til

løbesod og krævede omhyggelig pasning og hyppig indfyring. Men det gav også arbejde ved tørvegravning og ikke mindst stakning af tørvene til tørring.

Brændselsmanglen og vel også andre former for mangler gav naturligvis gode vilkår for svindlere. Vi mindes f.eks. en meget velhavende og kendt borger, som mente at have gjort et kup, da han fik sin kælder fyldt med illegale koks. Ikke mange havde ondt af ham, da han opdagede, at størstedelen af »koksene« var slagger, der var betalt med dyre penge.

Manglen på tobak var slem for mange. Det var i allerhøjeste grad »bukkevarer«, og man måtte sørge for at have en fast leverandør for at være sikker på at få noget nogenlunde regelmæssigt. Vi handlede hos frk. Christiansen (Junggreens efterfølger) i Ramsherred. Da jeg fik min uigenkaldelig sidste halve kasse »Bouquet«, gemte jeg et par stykker for at ryge dem, når tyskerne var borte. De blev næsten 5 år gamle. Cigaretter og cerutter blev efterhånden rullet med dobbelt papirlag – men så holdt jeg op med at ryge. Carla røg ikke dengang.

Manglen havde den besynderlige følge, at alle skulle prøve at få varer, de ellers ikke ville købe – f.eks. chokolade. Tændstikker, der normalt fører en upåagtet tilværelse, blev mangelvare. Tøj fik man fremstillet af kohår og fyldt med cellulid. Værst var det at få tøj og især fodtøj til børnene, der voksede og skulle have garderoben fornyet. Det blev et område, hvor genbrug af ældre søskendes eller gode venners aflagte tøj blev eneste vej til fornyelse. Gammelt tøj blev omsyet bl.a. i en systue, som var blevet oprettet i ungdomshjemmet i Ramsherred under medvirken af Danske Samfund, og hvor man kunne mødes og hjælpe hinanden og andre.

I skolen gav manglen på sæbe anledning til lus – og her var Bodil med sine lange, lyse krøller særlig udsat. Der måtte tages tættekam og skrappere midler fra apoteket i brug.

Bilerne var allerede fra september 1939 blevet opklodsede, når man ikke havde kørselstilladelse, og disse blev efterhånden meget sjældne. Mange biler og især lastbiler blev indrettet til at drives med gas fra generatorbrænde, der også var rationeret. Opskæringen var forbeholdt relativt få forhandlere, der fik deres tildeling gennem amtsbrændselsnævnet, hvor jeg var sekretær og stod for tildelingerne. Disse forudsatte, at hver eneste skovejjer blev registreret med angivelse af areal som grundlag for pålæg om aflevering af det træ, der skulle opskæres, og fastsættelse af den enkeltes pligt.

Mod slutningen af Besættelsen blev også Værnemagten interesseret i denne form for drivkraft. Jeg mindes et besøg af en tysk officer, der ønskede en fortegnelse over forhandlere og navnlig de enkeltes behold-

ninger. Forbløffende nok lod han sig nøje med et henholdende og tomt svar, der gik ud på, at navnene kunne han se i telefonbogen og de enkelte lagre havde jeg ingen viden om.

Vi havde som alle andre fået påbud om at sikre vor kælder med sand-sække for vinduerne mod bombesplinter. I virkeligheden var kældrene noget af en fælde, hvis der skete noget tæt ved – for slet ikke at tale om nedslag. De gav en falsk tryghedsfølelse, men på den anden side turde vi ikke lade være med at bruge dem. Første gang, vi fik børnene ned i den »bombesikre« kelder, var natten til den 19. august 1942. Det skete i forbindelse med et engelsk kommandoraid mod Dieppe ved Den engelske Kanal, et angreb, der skulle skabe usikkerhed om de virkelige planer for den ventede invasion. Også overflyvningerne den nat mod Kiel skulle skabe forvirring. Desværre kom de engelske maskiner ud for et sådant luftforsvar, at mange måtte returnere og derfor søgte at lette maskinerne for bomber også over vort område. Her faldt en del så tæt ved som Felsted og mange andre steder – alene i Aabenraa politikreds henimod 60 – og der anrettedes store skader.

Vi gik i kælderen. Detonationerne var så voldsomme, at dørene og vinduerne klaprede. Børnene tog det heldigvis forbløffende roligt. Jeg har fra dengang endnu en bombesplint fra Felsted som brevpresser. Vi forlod kun een gang i en tilsyneladende rolig periode huset sammen for at gå i teatret. Men så skete det naturligvis netop den aften, at sirenerne gik i gang. Uanset forbudet mod at færdes ude, lykkedes det Carla at smutte ud og ad en omvej over Knapstien at komme hjem. Børnene var lykkeligvis i gode hænder hos vor unge pige Elly Boysen og hendes mor, vor genbo, der var hos dem. Men det blev også den eneste gang, vi forlod børnene samtidigt.

Stor opsigt vakte det senere i maj 1944, da amerikanerne første gang bombede Kiel ved dagslys. Ellers var det altid om natten, hvor vi kunne se eksploderende luftværnsgranater og høre artilleriilden og bombenedslagene i Kiel. Nu så vi med forbløffelse hundredvis af de sølvskinnende maskiner komme flyvende i store eskadrer. Vi så også røgskyerne fra de eksploderende luftværnsgranater omkring dem. Og rundt omkring fandt vi strimler af staniolpapir, der blev nedkastet for at vildlede radarskærmene. Selv om vi med gysen tænkte på, hvad der skete dernede, og især på min onkel Carl og mine to kusiner, der boede i en forstad til Kiel, var det for os et tegn på en voksende allieret overlegenhed og et tegn på det endelige nederlag for den magt, der nu i fire år havde terroriseret Europa i et omfang, som vi endnu ikke kunne have en virkelig forestilling om.

Men uanset krigsbegivenhederne, der trods alt ikke i første række ramte os og uanset den voksende tyske terror også ved danske medløbere, skulle

dagligdagen gå sin gang. Vi hørte fra London »Den danske stemme« uanset stærke tyske støjsendere, og da Carla engang tilfældigvis opdagede, hvorledes min bror Haje reagerede over for bestemte navne i de »hilsener«, der i de sidste år altid sluttede udsendelsen, var hans intense engagement som pligtopfyldende dansk soldat afsløret. Men vi talte aldrig om det, da det stod på.

Til de positive oplevelser hørte f.eks. sammenkomster med Aksel Schiøtz' vidunderlige fremførelse af gamle og nye danske sange, Alsang, algang og idræt, som Carla endnu har bevis for at have gennemført.

Der var regelmæssige møder i Danske Samfund og i Ungdomsforeningen med hjemsted i ungdomshjemmet. Her var Carla efterhånden særdeles aktiv, blandt andet ved opførelsen af amatørteaterforestillinger. I 1941 opførtes således »Sparekassen«, hvor Erik Bondo Svane var en fremragende instruktør og hvor Carla spillede Madam Rust med stor succes. Hun blev sågar fundet bedre end Bodil Ipsen, der lige havde spillet rollen på Det Kgl. Hurtigt blev hun selv instruktør både for børn og for unge. Mange af de medvirkende mindes endnu de gode oplevelser fra dengang.

I helt andre kredse mødtes vi med talere som Vilhelm la Cour, Peter de Hemmer Gudme, Kaj Munk, ledere fra Dansk Ungdomssamvirke, bl.a. Hal Koch. Dansk Ungdomssamvirke afholdt regelmæssigt møder i Fuglsølejren, der var oprettet under De danske Ungdoms- og Gymnastikforeninger, hvor svoger Karsten Gundersen var formand og blandt initiativtagerne til lejren. Andre møder holdtes på Askov højskole. Det var en stor oplevelse at være med i disse sammenkomster.

I Fuglsølejren oplevede vi, at en senere konservativ folketingspolitiker, vist lektor Karl Olsen fra Viborg, talte om, at erfaringerne fra nazisternes forsøg på at dominere Europa, ja verden, måtte føre til et formaliseret politisk samarbejde. Et samarbejde, hvor hver nation måtte afgive suveræniteten til fællesskabet. Jeg kunne ikke lide at høre tanker som disse, og det er nok derfor, jeg stadig husker dem. Vi var hjemme i Aabenraa mere optaget af skabelsen af et nordisk fællesskab og talte om »Nordens forenede stater« i stedet for det større europæiske. Så min modstand mod Rom-traktatens mål – en europæisk union – er ikke af ny dato.

Hal Koch arbejdede ud fra en holdning, hvor passiv modstand og styrkelse af vort eget kulturelle fællesskab var grundtanken. Men efterhånden bredte der sig ganske stille indenfor rækkerne af Ungdomssamvirket en anden indstilling gående ud på, at der måtte aktiv modstand til. Jeg glemmer ikke et møde på Askov, hvor en mand, som jeg delte værelse med, og som jeg kendte som en radikal forsvarsmodstander, betroede mig, at der var et våbenlager på den skole, hvor han arbejdede, og at skolen var center

for modstandsgrupper fra regionen. Samvirket var så vidtfavnende, at der måtte opstå disse modsatte holdninger, uden at det endnu kom op til overfladen.

Forholdene mellem de officielle statsorganer og Værnemagten

Medens vi i Sønderjylland med det nære kendskab til træfningerne den 9. april 1940 om morgenen ikke kunne være i tvivl om karakteren af det overfald, Danmark var blevet offer for, var forholdene nok noget anderledes i det øvrige land, hvor de tyske soldater vel nok alene blev mødt med nogen nysgerrighed. De beretninger, vi fik, gav os i hvertfald det indtryk. Og regeringen måtte efter forløbet af forhandlingerne om morgenen den 9. april gøre gode miner til slet spil. En meddelelse til det Det danske folk fortalte, at den danske regering under protest havde besluttet at ordne landets forhold under hensyn til den besættelse, som havde fundet sted, og kundgjorde i henhold hertil:

»... det er befolkningens pligt at afholde sig fra enhver modstand over for disse tropper. Den danske regering vil forsøge at sikre det danske folk og vort land imod de af krigsforhold følgende ulykker og opfordrer derfor befolkningen til rolig og behersket optræden over for de forhold, som nu er opstået. Ro og orden må præge landet og loyal optræden må udvises over for alle, som har en myndighed at udøve.«

Det var denne tone, der prægede regeringen og rigsdagen, indtil begge så sig nødsaget til at trække sig tilbage den 29. august 1943, da regeringens henstillinger om at »afholde sig fra enhver modstand« ikke længere blev fulgt.

Umiddelbart efter besættelsen, den 12. april 1940, kom cirkulæret med forbud mod at afholde offentlige møder uanset om de agtedes afholdt indendørs eller under åben himmel – gudstjenester og møder i kirker var alene undtaget. Der blev ligeledes nedlagt forbud mod offentlige optog og demonstrationer af enhver art samt mod enhver form for sammenstimlen, dvs. med mere end fem personer.

Den 16. april modtog vi på amtet telegram om, at der var udnævnt forbindelsesorganer til sikring af et gnidningsløst samarbejde i alle praktiske spørgsmål mellem de lokale danske myndigheder og besættelsesmagten. Samtidig blev det pålagt os regelmæssigt, eventuelt dagligt, at indsende beretning til indenrigsministeriet om dette samarbejde såvel som om andre forhold vedrørende amtets administration, der under de foreliggende forhold måtte skønnes at være af særlig interesse for centraladministrationen. I

konsekvens heraf sendte amtet en tilsvarende meddelelse ud til alle lokale myndigheder om at give indberetning til os.

De indberetninger, vi derefter modtog, gav os mulighed for at følge udviklingen i hele amtet. Når dertil kom, at jeg havde den tyske avis »Nordschleswigsche Zeitung« som daglig pligtlæsning, var jeg ret velorienteret, og det kom mig adskillige gange til gode, når talen faldt på disse forhold bl.a. som medlem af bestyrelsen i Aabenraa Bys Danske Samfund, amtssammenslutningen af Danske Samfund og i hovedbestyrelsen af De sønderjydske Danske Samfund.

I Aabenraa var der oprettet et »Ortskommandantur« under ledelse af en Stadtkommandant. Den første her i byen var en Hauptmann Ützmann, der i det civile liv var »Studienrat« i Hamborg. Han var en rund og trivelig person, der ved sin optræden opnåede en vis form for popularitet. Han var dog under stærk indflydelse af den ledende nazitop. Da forholdene strammedes, blev han forflyttet og afløst af en helt anden type, Hauptmann Schmidt. Kommandanturen havde til huse i en bygning på Storetorv, der efter nogle år brændte, så vidt det vides på grund af uforsigtighed fra nogle soldaters side. Staben flyttede derefter til Redergården, hvor den blev til maj 1945.

I begyndelsen syntes alt at forløbe uden alt for store modsætninger. Det varede dog ikke så længe, før der skete ting, der vidnede om, at det ulmede under den rolige overflade. Det gik i første omgang ud over de tyske telefonledninger, der mange steder lå over jorden. Det var for fristende at »komme til« at klippe en sådan over. Allerede den 1. juni blev på foranledning af det tyske gesandtskab udsendt en advarsel – specielt mod disse forsøg på sabotage. De blev ganske vist betegnet som »drengestreger«, men alligevel.

Da forbudet mod offentlige møder ikke gjaldt foreningsmøder, kunne disse fortsætte som hidtil. Sønderjylland var nok det mest »foreningstætte« område i Danmark, navnlig efter at »De sønderjydske Danske Samfund« var blevet oprettet i hvert sogn over hele landsdelen og hvor alle danske var medlemmer. Al idræt var stort set organiseret under Sønderjydsk Idrætsforening, kulturelle møder i foredragsforeninger, Det Unge Grænseværn osv. Derudover havde vi mulighed for at mødes i mindre grupper for at »bytte rygter«. En del af dette foregik under dække af Dansk Ungdomsamvirke. En af de bedste »rygtesmede« var Troels Fink, der i begyndelsen af Besættelsen var knyttet til Politiajudanturen i Aabenraa. Dette embede var blevet oprettet i 1934 for at samle alle politimestre under »en hat« og derved skabe mulighed for en fælles optræden over for mindretallet. Politiajudant var fra 1935 til oktober 1943 amtmanden i Aabenraa og med

politimesterembedet som kontor. Hele denne virksomhed er nærmere beskrevet i Sønderjyske Årbøger 1957.

En af de første konsekvenser af regeringens officielle holdning var, at man i hvert fald måtte foregive at holde en imødekommende maske over for Værnemagten. Allerede forud for »Førerens« fødselsdag den 20. april 1940 kom der en henstilling til amtmændene som regeringens stedlige repræsentanter om ikke at afvise indbydelser fra lokale værnemagtsafdelinger. Henstillingen lød således: »Hvis der i anledning af rigskansler Hitlers fødselsdag i morgen udsendes indbydelse til reception eller modtagelse hos den tyske militære kommandant på dennes bopæl (dvs. indenørs), mener regeringen, at de indbudte embedsmænd bør møde i civil, de militære i uniform. Derimod vil indbyderne kunne forstå, at man med tak afslår at modtage indbydelse til overværelse af militære parader eller lignende. Denne meddelelse bedes givet videre til borgmestre, politimestre og militære chefer samt til andre embedsmænd, der har udsigt til at modtage en indbydelse. Dette gælder f.eks. d'hrr. dommere, udskrivningschefer, statsadvokater og højere embedsmænd indenfor etaterne.«

Henstillingen var forbeholden i tonen. Men det kan man ikke sige om det såkaldte »Besøgscirkulære«, der udsendt den 29. august 1940. Det er næppe alment bekendt, hvad cirkulæret indeholder. Det er i sin helhed gengivet i »Besættelsestidens Fakta« udgivet af Sagførrådet bd. I, 1. del side 18. Her vil jeg kun gengive hovedtræk. Det hedder således: »Forholdene har efterhånden udviklet sig således, at det efter regeringens mening vil være naturligt, at danske embedsmænd landet over, i første række amtmændene, kommer i kontakt med den tyske værnemagts officerer såvel som de civile tyske embedsmænd på en måde, der lader disse forstå, at man fra dansk side gerne vil have nogen forbindelse med dem udover de rent tjenstlige forretningsmæssige forbindelser ... en sådan kontakt turde være et velegnet middel til opnåelse af de gode forhold mellem befolkningen og Værnemagten, der tilstræbes såvel fra dansk som fra tysk side. ... Det vil derfor være naturligt ikke blot, at visiter, der aflægges af tyske officerer eller civile embedsmænd i chefstillinger, besvares med genvisitter af vedkommende danske embedsmænd uanset den tyske embedsmands højere eller lavere grad, men at der også i et vist omfang tilstræbes selskabelig omgang mellem danske og tyske embedsmænd ... osv. Cirkulæret ender med oplysning om, at »der vil blive set med velvilje på ønsker om en midlertidig forhøjelse af repræsentationstillæggene«.

Cirkulæret blev med harme afvist af nogle amtmænd og amtmand Refslund Thomsen fortalte mig, at han og grev Schack omgående havde meddelt, at uanset hvad andre gjorde eller ikke gjorde, så ville de i hvert fald

ikke rette sig efter det. Deres stilling var ganske klar, det kunne man ikke gøre i Sønderjylland.

Baggrunden for regeringens henstillinger fra april og august 1940 kender jeg ikke, men de er formentlig et udslag af en tysk forestilling om, at danskerne var venligtsindede og forstående over for nødvendigheden af den militære sikring af landet som følge af krigens udvikling. I hvert fald blev såvel amtmanden som borgmester Holger Fink, politimester Agersted og kontorfuldmægtig Heydenreich, der havde fået pålagt den ikke misundelsesværdige opgave at være borgmesterens forbindelsesmand til tyskerne, indbudt til manøvrebal den 28. maj. Heydenreich var samtidig min nære medarbejder i bestyrelsen for børnehaven i Forstalle og i bestyrelsen for Aabenraa Bys Danske Samfund, så ad den vej havde jeg en god kilde til orientering om, hvad der skete på tysk side. Jeg ved også, at til manøvrebalen var alle de fire herrer »forhindrede« i at komme til stede.

En enkelt gang var det også min tur at opleve »besøgscirkulæret«. I foråret 1941 fandt man fra tysk side, at det kunne være en »oplevelse« for os danske at se en meget omtalt film »Der Sieg im Westen«, der var optaget under angrebet på Vestfronten den 10. maj 1940 og i de følgende uger, indtil Frankrigs kapitulation og englændernes rømning af fastlandet. Der blev indbudt til forevisning i Danielsens biograf på Storetorv. Heydenreich ringede pænt til mig og spurgte, om han, der stod for kontakten til dansk side, skulle sende mig en indbydelse. Amtmanden, politimesteren og min kollega Buch Larsen var indbudt, men da han kendte min indstilling, ville han dog først spørge. Hvis jeg ikke ville modtage indbydelsen, ville han ikke sende den, og så slap jeg for at sige nejtak. Jeg takkede ham og bad mig fritaget.

Da Buch Larsen hørte, at jeg ikke skulle med, bad han amtmanden om også at blive fritaget. Denne reagerede ved omgående at kalde mig ind, og lod mig vide, at når han og politimesteren kunne tage imod indbydelsen (som jeg ganske vist ikke havde fået), så kunne jeg også, og sluttede med at erklære, at jeg kunne betragte det som en tjenstlig ordre.

Jeg ser endnu mig selv sjoskende efter amtmanden og politimesteren sammen med Buch Larsen på vej til forestillingen, hvor selvfølgelig alt, hvad der kunne krybe og gå fra mindretallets side, var mødt op. Den første, jeg mødte ved indgangen var den stedlige stornazist og medlem af mindretallets øverste politiske ledelse, der hilste mig med et ironisk grin. Der blev budt velkommen af Ortskommandanten dr. Ützmann i følgende rækkefølge: den tyske konsul Lanwer, mindretallets »Führer« dyrlæge Møller, amtmanden, borgmesteren og politimesteren, idet han anså deres tilstedeværelse som udtryk for det gode forhold, der bestod mellem tyske og

danske myndigheder. Det var en frygtelig film – jeg kan for mit indre øje den dag i dag se billeder derfra.

Alsang og kongens fødselsdag den 26. september 1940

Efter Frankrigs kapitulation og englændernes tilbagetog over Kanalen blev krigen præget af »Blitzen« mod de engelske byer, hvor Göring troede at kunne terrorisere englænderne til at overgive sig. Det skulle være forberedelsen til den invasion, som alle talte om, men som takket være englændernes seje modstand aldrig blev til noget. »Aldrig har så mange haft så få at takke for så meget« som Churchill udtrykte det om de engelske flyvere, der holdt stand mod Görings bombefly. Herhjemme blev »Alsangen« dominerende som udtryk for fællesskab og passiv modstand. Også i Aabenraa arrangerede Danske Samfund en alsangskomsammen den 3. september på Folkehjem.

Alsangstævne i Folkehjems have i Aabenraa 1940.

Kongens fødselsdag nærmede sig, og medens der var forbud mod genforingsfester, var forholdene endnu sådan, at man ikke ville ødelægge forestillingen om det gode forhold mellem befolkningen og besættelsesmagten ved at forbyde, at man samledes for at fejre Kongens 70-års dag den 26. september og ved, at der blev flaget denne dag. Der blev lavet »Kongemærker« til at bære i knaphullet og en særlig model til kvinder. Man kan nu og da endnu se, at mærket bæres af enkelte ældre mænd som en orden. Folkehjem var i dagens anledning fyldt til bristepunktet. Det var den første store lejlighed efter »Valdemarsfesten« til at vise sammenholdet. Og den blev brugt både her og ude omkring i landsdelen.

Uro om behandlingen af indfødsretssager

Til utrygheden herhjemme bidrog i allerhøjeste grad tonen i den tyske mindretalsavis, hvor en lærer i Bovrup tyske privatskole under mærket Asmus von der Heide skrev i en tone, som faldt selv tyskere for brystet. Enhver lejlighed til at mistænkeliggøre mere eller mindre kendte danske personligheder blev brugt. På amtet oprørtes vi naturligvis over et voldsomt angreb på amtmanden, der beskyldtes for chikane mod tyskere ved ansøgninger om naturalisation. Blandt andet henvistes der til behandlingen af »føreren« Jens Møllers indfødsretssag så langt tilbage som i begyndelsen af tyverne. Det betød, at jeg måtte grave hele hans gamle sag frem og give indenrigsministeriet lejlighed til at gøre hr. Møller, der havde efterfulgt pastor Schmidt som mindretallets repræsentant i Folketinget, bekendt med de faktiske forhold. Et referat af behandlingen af den aktuelle indfødsretslov findes i Folketingstidende for mødet den 31. august 1940.

Der fandtes i cirkulæret om behandlingen af indfødsretssager i almindelighed anført som betingelse for, at man kunne blive dansk statsborger, at »man var indlevet i det danske samfund og i dansk kultur – herunder at man beherskede det danske sprog«. Det ville i praksis sige, at hvis man havde givet udtryk for yderligtgående danskfjendtlige holdninger og konsekvent havde undladt at gøre sig i hvert fald nogenlunde fortrolig med det danske sprog, havde man ganske naturligt efter dengang gældende praksis ikke noget krav på at opnå en dansk statsborgers rettigheder. Det er ikke noget specielt for Danmark. Det var og er efter dansk lov Folketinget, der træffer afgørelse om en ansøgning om indfødsret skal imødekommes eller ikke. At man under de herskende forhold var tilbageholdende var en fast praksis. Alle indfødsretssager behandledes fra grunden af politiet, der skulle søge at fremskaffe et billede af ansøgnernes relationer til det samfund og det land, de ønskede at være fuldgyltige borgere i. Det skete ved rapporter og

afhøringer af ansøgerne selv og af personer, der måtte antages at have et nært kendskab til ansøgerne. Sådan havde det været siden Grundloven i 1849.

Når en sag sendtes til Indenrigsministeriet, var det pålagt amtet at komme med en begrundet indstilling, om ansøgningen kunne anbefales imødekommet eller ikke. Og ingen sag blev videreekspereret fra vort kontor uden en forudgående konference mellem sagsbehandleren og amtmanden. I dag kan det vel godt røbes, at der var truffet den ordning med ministeriet, at følsomme oplysninger fra lokalkendte folk, der kunne risikere ubehageligheder, hvis det tyske folketingsmedlem fik kendskab til dem, fandtes på særligt »blåt papir«, der skulle tilbageholdes i ministeriet som internt materiale. Vi havde ikke nogen offentlighedslov dengang. Og i dag er forholdene ganske anderledes på dette område, også i kraven.

Asmus von der Heides spalte »Unsere Stimme« hørte til min faste pligtige læsning af den tyske avis foruden andre lokale blade. At den udviklede og styrkede min fortrolighed med det tyske sprog og mindretalsforhold i det hele taget var en bivirkning af situationen, der kom til at betyde ret så meget senere.

Hverdagen blev efterhånden præget af de indskrænkninger mht. varer, der mere og mere gjorde sig gældende. Vi fik installeret en »heks« i køkkenet – en lille ovn med et kakkelovnsrør ført ud gennem køkkenvinduet til hjælp ved kogning ved siden af den stærkt rationerede gas og elektricitet. Vi fik anskaffet træ til fyring udover de rationerede koks. Fra mine forældre i Langetved fik vi hele krigen igennem nu og da suppleret forsyningen med flæsk, når det tiltrængtes. Det var dengang DSB tog cykler med for en rimelig pris. Vi rejste via Sommersted, hvorfra vi skulle cykle videre de 15 km. til Langetved. At det var strengt forbudt at slagte til brug for andre var en anden sag, men det så vi stort på.

Den første afstemningsdag under Besættelsen

Og så kom den første krigsvinter og vi nærmede os afstemningsdagen den 10. februar. Vi var klare over, at da vi ikke måtte afholde genforeningsfest, måtte det samme gælde afstemningsfest. Det måtte vi bøje os for, men hvad med flagning? Afstemningsfesten er jo sønderjydernes virkelig store mindedag, hvor alle flag går til tops. Og det var ikke forbudt at flage, så der var en mulighed for at tilkendegive, at vi var danske. Men ...

På initiativ af bagermester Thorvald Petersen i Tønder var der blevet skabt et fællesorgan »Dansk Samråd« med repræsentanter for alle danske rigsdagsmænd i Sønderjylland og med en repræsentation af alle danske

ationale foreninger – bl.a. Danske Samfund. Dansk Samråd havde på et møde afholdt den 3. februar 1941 behandlet en henvendelse fra Justitsministeriet, fremsendt gennem Politiajudanten, om ikke som sædvanlig at afholde møder på afstemningsdagen, lige som man henstillede at undlade flagning. Da ministeriet nødtigt ville udstede forbud, anmodede det om, at man ville hjælpe med at efterkomme henstillingen frivilligt. Inden for »Samrådet« var der enighed om at undgå, at der blev udstedt forbud. Men hvis det var regeringens opfattelse, at dagen burde forbigås i stilhed, ønskedes en bestemt henstilling fra myndighederne, som Danske Samfund erklærede sig rede til under hånden at bringe videre. Referatet fra dette møde fik jeg dog først senere.

Det var baggrunden for følgende episode. Den 6. februar 1941 kom generalsekretæren for Danske Samfund, Troels Fink, op på mit kontor. Han havde forgæves opsøgt formanden for Danske Samfund, direktør Jes Christiansen, og kom derfor til mig som næstformand. Han bad mig foranledige, at vore tillidsmænd blev opfordret til at henvende sig til alle medlemmer med henstilling om at undlade at flage den 10. februar. Byen var inddelt i ca. 100 distrikter, og alle kendte alle i det enkelte distrikt.

Over for denne henstilling reagerede jeg stærkt. Jeg mente ikke, at vi kunne bede mennesker, som vi havde opfordret til at vise flaget så ofte som muligt, og som vi havde hjulpet med at anskaffe flag, om at lade være med at flage. Tilmed på en 10. februar, der var vor allerbetydeligste flagdag. Besættelsesmagten havde dog, mente jeg, i hvert fald på papiret givet udtryk for, at man ikke ville blande sig i interne forhold. Danske Samfund var en forening, der var helt uafhængig af regeringen, og vi kunne ikke modtage henstillinger noget steds fra. Jeg henviste til Norge, hvor man havde en Quisling-regering, og en dag kunne noget lignende ske her i landet. Vi måtte principielt holde os klar fra enhver offentlig myndighed.

Troels Fink blev meget overrasket over min heftighed. Jeg kunne ikke anbefale bestyrelsen at efterkomme henstillingen, men jeg lovede naturligvis at forelægge opfordringen i et hastigt indkaldt bestyrelsesmøde. Det skete omgående og protokoludskriften lyder således:

»Bestyrelsesmøde den 6. februar 1941. Fraværende Rosenstand og frk. Fischer. Pkt. 1. I formandens fravær indledte fm. Caspersen mødet og mindedes afdøde kontorbestyrer Fr. Jørgensen. Pkt. 2. Sagen vedr. flagning på afstemningsdagen. Der forelagdes en skrivelse af 5.d.m. fra bestyrelsen for fællesorganisationen for de sønderjydske Danske Samfund, hvor man beder foreningen gennem sine tillidsmænd medvirke til, at en af justitsministeriet gennem politiajudanten i de sønderjydske landsdele

udsendt anmodning om at foranledige, at der ikke flages på afstemningsdagen, efterkommes.

Efter en indgående drøftelse af skrivelsen og de forskellige måder, hvorpå den givne henstilling muligt kunne gennemføres, viste det sig ved en henvendelse til politimesteren, at henstillingen kunne bringes til foreningens medlemmers kendskab ved politiets foranstaltning.

Det tiltrådtes enstemmigt, at sagen ordnedes således.

Det vedtoges ligeledes enstemmigt at udtale overfor hovedbestyrelsen, at man anså det for principielt betænkeligt at lade Danske Samfund være formidler af henstillinger af denne art til sine medlemmer.

Underskrevet J. Caspersen«

Forud for beslutningen var der gået flere telefonsamtaler mellem Agersted og mig. På et tidspunkt fortalte han mig, at man i Haderslev havde hørt, at Aabenraa ikke ville følge henstillingen, og så ville de heller ikke. En fornyet overvejelse i mødet gav dog ikke andet resultat, og da jeg telefonisk havde meddelt dette, bad Agersted om en protokoludskrift. Den fik han og sendte den videre til Justitsministeriet til orientering.

Det var tilføjjelsen om at udtale kritik over for hovedbestyrelsen, der især blev anstødsstenen og gav anledning til følgende episode. Den næste dag gik to politibetjente fra hus til hus, hvor der var flagstang, for at bede folk om ikke at flage den 10. februar. Henstillingen blev såvidt jeg ved fulgt af alle i byen – og naturligvis også af os. Da flagspørgsmålet var til drøftelse igen i Dansk Samråd i foråret 1943, udtalte landstingsmand og formand for Sønderjyds Skoleforening, Hans Jepsen Christensen, følgende: »Betjenten ringede til dem, han kunne kyse. Jeg ønsker forbud eller henstilling gennem sognefogederne. Danske Samfund skal ikke være redskab.« Men det var først to år senere. Jepsen Christensen var også medlem af Samrådet i 1941. Men tilbage til Aabenraa. Den 11. februar 1941 tidligt om morgenen blev jeg kaldt ind til amtmanden, der i stærkt oprevet sindsstemning gik frem og tilbage i kontoret. Jeg har aldrig hverken før eller senere set ham i den grad ude af balance. Han fortalte i skarpest mulige vendinger om, hvordan han i Justitsministeriet var blevet forevist en udskrift af Danske Samfunds protokol forsynet med min underskrift. Det var ham, der havde foreslået ministeriet denne løsning af flagspørgsmålet, da man meget nødt ville udstede et offentligt forbud. Når man ønskede at undgå flagning, var det for ikke i den nuværende situation at provokere tyskerne ved på denne måde at minde om et af resultaterne af Versaillestraktaten. »Og hvad ser jeg så? Gudhjælpemig en protokoludskrift underskrevet af min fuldmægtig gående ud på, at det vil man ikke.« Og med et helt ubehersket

kraftudtryk fortsatte han: »De er afskediget.« Dybt rystet over dette udbrud kunne jeg kun svare: »Amtmanden kan afskedige mig, hvis jeg har forsømt min embedsgerning, men ikke fordi jeg har en anden politisk opfattelse af et bestemt forhold. Jeg kan ikke modtage en opsigelse med en sådan begrundelse.« Hermed var audiensen forbi. Jeg var dog så stærkt rystet af episoden, at jeg gik hjem for at falde til ro. Men næste dag mødte jeg som sædvanlig på kontoret. Amtmanden måtte i mellemtiden være blevet klar over, at han havde forløbet sig. Der blev ikke mere talt om dette, men forholdet mellem os, der hidtil havde været det allerbedste, forblev i lang tid mere end køligt. Jeg fik ikke mere hånden til hilsen, når jeg om morgenen kom ind for at drøfte tjenstlige forhold.

Jeg skal dog straks sige, at der i de sidste år under Besættelsen påny opstod et naturligt, tillidsfuldt forhold mellem os – et forhold, der fortsatte efter at amtmanden var blevet pensioneret, og jeg besøgte familien i den nye bolig på Skibbroen. En støtte for os i denne tid blev politimester Agersted og fru Ida. De var meget nære venner med vor læge Marcus Petersen og fru Nanna. De havde haft samme udvikling som officerer, der var gået fra, da hærens forhold forringedes i tyverne og havde læst hhvs. jura og medicin. Selv om Agersted var den, der formidlede henstillingen om ikke at flage den 10. februar, viste det sig, at han var helt enig med mig i min holdning. Det passerede skulle jeg ikke tage alt for tungt. »For det var Dem, der handlede rettest.«

Inden dette chokerende sammenstød havde vi hjemme haft en meget stor oplevelse i forbindelse med den 10. februar. Da der ikke måtte afholdes fest på Folkehjem som vanligt, havde vi inviteret så mange, som vi overhovedet kunne rumme i vor ret lille lejlighed, til en afstemningsfest. Dommerfuldmægtig Erik Svane var entusiastisk optaget af at hjælpe med forberedelserne. Vi rømmede den ene stue og fik fat i nogle borde og stole nede fra Folkehjem, der havde man jo ikke brug for dem den dag. Der blev sendt indbydelser ud med bøn om, at man ville hjælpe med kaffe eller the. Og Carla lavede masser af lagkager. Redaktør Morten Kamphøvenner blev bedt om at holde afstemningstalen. Indbydelserne blev vel modtaget, det var noget nyt og spændende. Der kom over 40 og mange flere ville gerne have været med om vort »kaffebord«, hvor sang og tale var ved at vælte huset. Det blev en uforglemmelig afstemningsfest.

Udover den nævnte konflikt kom en anden, der også var mit embede ganske uvedkommende, men alligevel yderligere skærpede forholdet til amtmandsfamilien. I mødeprotokollen for den 6. februar 1941 står som nævnt ovenfor, at jeg mindedes en mand – Frederik Jørgensen, der var medlem af bestyrelsen, men nu efter lang tids sygdom var død. Det var

gennem nogen tid drøftet, hvem der skulle efterfølge den afdøde i bestyrelsen. Der var på en tidligere generalforsamling sket en fejl fra dirigentens side derved, at han havde bedt noteret i protokollen, at de »ikke valgte« kandidater til medlemmer af bestyrelsen skulle anses som suppleanter i rækkefølge efter stemmetallene – uanset at der ikke i vedtægterne fandtes bestemmelser om suppleanter.

Når vedtægterne ikke rummede denne bestemmelse var det af den gode grund, at bestyrelsen skulle have en bestemt sammensætning, der nøje var fastlagt efter en »stiltiende« aftale, der tog hensyn til at foreningen omfattede alle danske partier. En socialdemokrat forventedes derfor afløst af en anden fra samme parti. Hvis man overhovedet skulle have haft suppleanter, skulle de altså have været personlige. Men det var blevet overset. Nu hævdede visse kredse, og ganske særlig kvindekredse, at den kvinde, der var nævnt i generalforsamlingsprotokollatet som 1. suppleant og som ikke var socialdemokrat ligesom afdøde Fr. Jørgensen, uden videre skulle efterfølge ham. Det gik man stærkt op i og blandt dem, der satte sin stilling som tillidsmand ind herpå, var amtmandinden – fru Ingeborg Thomsen. Det kom til en forrygende ekstraordinær generalforsamling, hvor dønningerne gik meget højt. Det var samtidig midt i forberedelsen til det kommunale valg, der efter loven skulle afholdes dette forår, og som var under fuld forberedelse. At det så i sidste øjeblik blev aflyst for Sønderjyllands vedkommende efter tysk pres, vidste man ikke på det tidspunkt. Nå, men fru Ingeborg Thomsen som den ledende i forsvaret for den kvindelige suppleant, som bestyrelsen ikke ville godtage af de grunde, som jeg har nævnt, bebrejdede mig og fuldmægtig på Rådhuset Heydenreich, som hun også havde talt med om sit syn på forholdet, at vi ikke havde sat vor stilling i bestyrelsen ind for hendes kandidat. Og det var ikke blidt. Det endte i øvrigt med, at en række kvinder med fru Ingeborg Thomsen i spidsen nedlagde deres hverv som tillidskvinder og det varede længe inden sårene, som striden havde efterladt i Danske Samfunds bestyrelse, var lægt. En konservativ nedlagde f.eks. lidt senere sit hverv som bestyrelsesmedlem i protest mod den socialdemokrat, der var indtrådt i stedet for afdøde.

Denne sag forbedrede ikke forholdet til »Slottet« (amtmandsfamilien) og der kom mere til, som også var embedet uvedkommende. I denne atmosfære på kontoret gik de næste måneder og år. Den 8. april 1941 indtraf dog følgende intermezzo. Der var fra tysk side blevet gjort opmærksom på, at flagning den 9. april på halv stang ville virke sårende på de herværende tyske soldaters følelser, og hvis det alligevel skete, ville flagene blive fjernet af det tyske feltgendarmeri. Derimod ville man tolerere, at der blev lagt blomster (kranse) på grave og mindesmærker. Der blev så fra regeringen

udsendt en henstilling i Danmarks Radio om at undlade at flage på halv stang den 9. april til minde om Besættelsen. Trods den i øvrigt kølige luft kunne amtmanden dog ikke lade være med at stikle til mig, da jeg kom ind til den daglige samtale: »Kan De nu høre, at det var regeringen, der ikke ønskede flagning den 10. februar? (– underforstået at det var altså ikke ham). Synes De, dette er bedre?« »Ja, nu kan da hele verden høre, at vi er under tvang.« Så blev der ikke snakket mere om det. Jeg skal dog straks sige at forholdet til amtmanden blev betydeligt forbedret i de sidste år af Besættelsen, og de venskabelige kontakter fortsatte også efter Retslund Thomsens pensionering.

Jeg nævnte før, at flagaffæren fik en stor indflydelse på hele min fremtid ved amtet. Vor gamle amtsrådssekretær Jes Cornett måtte efter at være blevet ramt af en hjerneblødning søge sin afsked og stillingen skulle nybesættes. Amtsrådsmedlem, gårdejer Hans Lyck, Varnæs, henvendte sig på fleres vegne til mig og bad mig søge. Man ville gerne igen have en sønderjyde i stillingen. Amtmanden blev vel gjort bekendt hermed af Lyck. I hvert fald blev jeg kaldt ind og fik at vide, at han – amtmanden – ikke ønskede, at jeg skulle søge. Resultatet blev, at min kollega fik stillingen, og vi skulle have vort indbyrdes arbejdsforhold klart fordelt. Han fik de amtskommunale opgaver, medens jeg fik alle overøvrighedssager med den yngre jurist til medhjælp.

De statslige opgaver, der er meget varierende og med kontakt til publikum, syntes mig i øvrigt de mest interessante. Jeg kunne dengang ikke ane, hvor interessante de skulle blive i den sidste del af besættelsestiden. Det var derfor også mig, der blev amtskontorchef, da der kom en nyordning mht. vore ansættelsesforhold, således at jeg blev udnævnt af Indenrigsministeriet og ikke som hidtil antaget af amtmanden personlig. Men dengang som nu gjaldt det, at statens lønninger (og dermed pension) lå lavere end de kommunale. Det gælder fra den yngste kontorist til den højst placerede. Sådan er det. Rent arbejdsmæssigt var jeg dog ikke ked af ordningen. Jeg kunne lide mit arbejde og var også glad for at være helt uafhængig af politikerne i amtsrådet. Som tiden gik, fik jeg i stadig højere grad arbejdet overdraget på eget ansvar – og fik gode forbindelser til embedsmændene i de to ministerier, vi havde mest med at gøre: Indenrigsministeriet og Justitsministeriet. Jeg måtte fortælle Lyck mht. amtsrådet, at »jeg af personlige grunde ikke ville søge«. Andet kunne jeg ikke sige. Situationen var således helt den samme, som da jeg i 1934 søgte amtsrådsstillingen i Haderslev. Noget tilsvarende skete i øvrigt, da jeg i 1954 fra indflydelsesrig lokal side blev opfordret til at søge stillingen som amtmand Refslund Thomsens efterfølger. Min forgænger i embedet var blevet amtmand i Svendborg, hvor han forud var ansat, så der var fortilfælde. Jeg var klar over, at jeg med

min placering i det nationalpolitiske arbejde og som kommunalpolitiker i Aabenraa byråd ikke ville have den mindste chance. Så jeg kunne kun sige tak, og at det var kønt og varmende, at man ville støtte en sådan ansøgning, men det ville jeg slet ikke kaste mig ud i.

Om børnebespisning og træskouddeling

Efter rekonstruktionen af Aabenraa Bys Danske Samfund i 1938 oprettedes der et »Dansk Kontor«, der fik lokale i »Ungdomshjemmet« i Ramshered. Lokalerne, der fortrinsvis stod til rådighed for de unge, der havde deres tilholdssted her, herunder Aabenraa Ungdomsforenings arrangementer, blev herefter også hjemsted for det arbejde, der udgik fra Aabenraa Bys Danske Samfund. Og det blev meget mangfoldigt. Oprindelig retshjælpen, men nu også hjemsted for foreningens tillidsmandsmøder, bestyrelsesmøder og udvalgsmøder. Huset blev i mange år centrum for næsten alt nationalt arbejde i byen. Blandt de mange tiltag skal jeg nævne to med stærkt socialt islæt.

Der var endnu en betydelig arbejdsløshed efter den store krise først i trediverne, og mange mennesker levede under meget trange kår. Efter 9. april spillede det også en rolle, om man var villig til at tage arbejde hos de entreprenører, der udførte arbejde for Værnemagten enten her eller i Tyskland. De fleste holdt sig tilbage og nøjedes med de indtægter, de kunne skaffe sig på anden måde. Lønningerne var meget små, og arbejdsløshedsunderstøttelserne endnu mindre. Det kunne derfor knibe med at skaffe tilstrækkelig lødig kost til børnene, lige som der var mangel på fodtøj, selv om man havde penge dertil.

Vinteren 1940/41 var meget streng og de store udgifter til varme gjorde, at nød prægede mange hjem. Bestyrelsen besluttede derfor dels at uddele træsko til trængende, dels at iværksætte en bespisning af skolebørn. En offentlig skolebespisning kendtes ikke dengang. Bespisningen kom til at bestå i varm mad 2 gange ugentligt, og den fandt sted i Ungdomshjemmets lokaler med bistand af tillidsmændene (kvinderne) og under ledelse af forstander Rode som bestyrelsens repræsentant. Pengene blev skaffet ved indsamling blandt byens bedrestillede borgere, og det var ikke vanskeligt.

I begyndelsen bespistes ca. 100 børn, men efterhånden kom vi op på ikke mindre end 300. Den blev gennemført i alle vintrene fra 1940/41 til og med vinteren 1945/46. Ved standsningen var der endnu penge i behold (1737 kr.), som man enedes om at anvende til fortsat uddeling af træsko. I vinteren 1940/41 var der blevet uddelt ialt 305 par træsko. En sociologisk undersøgelse i dag af listen med angivelse af forældrenes stilling ville vise, i

hvor vide kredse, der var trang til denne hjælp. Hovedparten kom fra arbejderfamilier, heraf mange bosat i de boligbarakker, som kommunen havde opført ved Farversmøllevej.

Få år efter at jeg var kommet til Aabenraa som ung dommerfuldmægtig, havde jeg fået et meget stærkt indtryk af forholdene, da jeg som Kongens Foged blev anmodet om at ledsage en meget energisk inkassator, der var ansat som kontorleder på et sagførerkontor. Der skulle foretages udlæg hos en familie derude for en lille købmandsregning eller lignende. Jeg glemmer aldrig synet af den elendige bolig. Den var lille, fugtig og klam, og den unge kone havde helt opgivet at holde den i nogenlunde orden. Alt svømmede. Hun lukkede op med et spædbarn på armen, – den lille var helt tæt i næsen, der løb af forkølelse. Der var naturligvis intet, der kunne gøres udlæg i. Så vi gik med uforrettet sag.

Besøget gav mig en indsigt i, hvilke boligforhold, der kunne eksistere selv i en så lille by som Aabenraa, og det blev den umiddelbare anledning til mit senere engagement for forbedring af boligkvaliteten i Aabenraa, da jeg i 1946 blev medlem af byrådet og senere statens tilsynsførende med almen-nyttigt boligbyggeri i Aabenraa. Det var mig en fryd at gå ind for opførelsen af Aabenraa Andelsboligforenings byggeri af dens afdeling III i stedet for barakkerne.

Netop fra barakkerne var der naturligvis mange trængende ansøgere til træsko m.m. Tillidsmændenes indstillinger fortæller meget om forholdene. Om en 9-års pige hed det: »Hårdt trængende. Har intet fodtøj. Går i sin mors støvler til skole.« Og om et andet barn: »Bor meget usselt. Begge børn mangler et par træsko.« Om en anden hedder det »J ... arbejder nu i Hamborg. Mon han har solgt sig selv?« Barnet fik træsko. Om en enke hedder det »Får 10 kr. ugentlig, heraf går 5 kr. til forbund, skat og sygekasse. 5 kr. er til overs til alt det øvrige.« Man kan næsten ikke forstå, at det kunne være rigtigt, men jeg kendte tillidskvinden. Om en 15-års pige: »Hun går med tyske soldater.« Men også hun fik sine træsko, for hun havde intet ordentligt fodtøj.

En gennemgang af tillidsmændenes lister giver mig igen et stærkt indtryk af, hvor i byen boligforholdene var de dårligste. Nutidens aabenraaere kan for de fleste vedkommende ikke forestille sig, hvor svært mange af deres forældre og bedsteforældre havde det i de trange år i trediverne og under Besættelsen, men støtten fra Danske Samfund viser også hvor stærk solidariteten med de svage stillede var.

Aabenraa Bys Danske Samfunds Støttefond

En af Besættelsens følger virkninger var en stærkt intensiveret indsats fra det tyske mindretals side for at hverve tilslutning blandt mindre velbefæstede danske, der af den ene eller den anden grund var i trang, – f.eks. på grund af arbejdsløshed i den første periode eller fordi man følte sig tiltrukket af den nye magtfordeling. Fra tysk side bød man på støtte på mange forskellige områder, f.eks. ved at placere ordrer på arbejde til tyskorienterede gennem nye organisationer, ved oprettelse af lånefonde og meget mere.

Vi blev i Aabenraa Danske Samfund klar over, at vi måtte stille de danske muligheder op på forskellig måde – gennem sociale foranstaltninger såsom børnebespisning, træskouddeling og ved at skaffe midler til mindre lån til småhåndværkere og ligestillede.

Der blev i løbet af meget kort tid samlet godt 18000 kr., – et meget betydeligt beløb på det tidspunkt. En del af det store beløb blev ydet anonymt, men jeg kan vist nu så mange år efter røbe, at det største beløb blev ydet af skibsreder P. F. Cleemann med 3000 kr. En liste findes i den kassebog, der blev oprettet for fonden. Det ses heraf, at det var et meget bredt udsnit af »borgerskabet«, der ydede bidrag. Indsamlingen blev stort set gennemført ved en personlig henvendelse fra Danske Samfunds formand, direktør Jes Christiansen, Sønderjyllands Højspændingsværk.

Administrationen af fonden blev overdraget mig. I kassebogen er opført de enkelte låntageres navne, – en del allerede fra tiden før vedtægterne var affattede. Blandt de første låntagere er en vognmand, der lånte 300 kr., en skomagermester fik 200 kr., en skræddermester 650 kr., en invaliderentyder (sådan hed det dengang) 40 kr. Jeg kan ikke se hvad disse første lån er begrundet med, idet protokollen først er oprettet den 11. november 1941. Men den 13. februar 1942 er der ydet lån til en aldersrentenyder på 50 kr. til køb af brændsel, at tilbagebetale med 10 kr. månedlig. En arbejdsmand lånte 80,95 kr. til afværgelse af en fogedforretning, et biblioteksbud fik 600 kr. i anledning af overtagelse af et vaskeri, en skrædder fik 175 kr. til dækning af flytteomkostninger, en arbejdsmand fik et lån på 90 kr. til køb af en barnevogn, der afdrages med 5 kr. ugentlig. En fisker fik 600 kr. til køb af garn og en anden fisker fik 1000 kr. til køb af en motor til en båd, en kvinde fik lån til start af en mælkehandel osv.

Således lyder et udsnit af lånebegæringerne. Efter vor målestok i dag er der tale om yderst beskedne beløb, men dengang var det muligt at hjælpe med beløb i den størrelse.

Det var et typisk træk, at låntagerne var samvittighedsfulde med tilbagebetalingerne, og der var yderst få, der svigtede således, at lånene måtte

afskrives. De ikke udlånte beløb blev anbragt gunstigt muligt og da fondens virksomhed afsluttedes i 1978, var den oprindelige formue vokset til godt 30.000 kr. Da Danske Samfund blev opløst efter at have været »hvilende« i nogle år, blev hele fondens formue overført til dommerfuldmægtig Erik Bondo Svanes mindefond. I de sidste år var der ydet en del lån til uddannelse, og vi fandt det derfor naturligt at lade fondens midler tilflyde mindefonden, der har til formål at yde uddannelsesstøtte.

Adskillige aabenraaborgere fik endvidere gavn af uddelingerne fra Sønderjysk Hjælpefond, hvor jeg gennem mange år var revisor. Jeg fik derfor ofte lejlighed til at deltage i uddelingerne, hvor jeg hver gang måtte beundre kronprinsesse og senere dronning Ingrid for hendes naturlige hjertelighed og interesse for den enkelte modtager, hun fik berøring med.

Friluftsteatret ved Knapstien

Blandt de mange tiltag, der under besættelsen blev taget for at samle unge mennesker, var en plan om at skabe et friluftsteater på det areal, hvor nu Vandrehjemmet er placeret. Vi samledes i sommertiden om aftenen med skovl, spade og trillebør for at udgrave en plads til scene og med tilskuerpladser på skråningerne. Der blev virkelig kørt en masse jord bort og alt syntes at skulle lykkes. Men så kom der en stramning af forholdet til besættelsesmagten, der gav anledning til andre initiativer. Hertil kom at Aabenraa kommune fandt på at bygge husvildeboliger lige op ad den påtænkte festplads. Planen blev opgivet. Men i stedet modtog Aabenraa Bys Danske Samfund et underhåndstilbud fra landsretssagfører Aage Lorentsen om i forbindelse med en udstykning til byggegrunde til det, der blev Tækkerløkke-byggeriet, at købe den skråning ned mod Jørgensgård skov, der ikke egnede sig til bebyggelse.

Arealet havde en fantastisk god beliggenhed til formålet – skrånende ned mod Jørgensgård skov, hvor der løb en bæk i skellet, og hvorfra skoven igen voksede op mod den modsatte side. Arealet tilhørte den tysksindede gård-ejer Lassen, Jørgensgård, og handelen skulle derfor ske via landsretssagføreren, der traf de fornødne aftaler mht. prisen. Først derefter blev sælgeren klar over, hvem køberen var. Dengang kunne man ikke tænke sig, at en tysksindet solgte jord til netop den nationalpolitiske organisation, som Danske Samfund var. Men bordet fangede og Danske Samfund fik arealet.

Aabenraa amtsvejvæsen ved vejassistent Tang foretog de første mest påkrævede reguleringer, således at pladsen kunne bruges. Den var fortrinlig til afholdelse, ikke alene til friluftsteater, hvor vi havde Det kongelige

Teater til at opføre bl.a. en Skærsommernatsdrøm i enestående henrivende omgivelser. Også Elverhøj har vi opført – et billede fra opførelsen viser yndige alfer danse nede mod skoven. Om det så var en bro, som Christian den IV kunne gå over, så fik vi den anlagt. Efterhånden fik vi faste bænke til tilskuerne. Men ... det danske sommervejr var for lunefuldt, og efter nogle arrangementer med underskud blev forestillingerne opgivet.

Den 13. maj 1945 blev der afholdt et af de stærkest besøgte møder for at fejre Befrielsen ligesom Det unge Grænseværn afholdt et af sine store møder, der kunne samle mange hundreder, om ikke tusinde mennesker.

Købesummen og anlægsudgifterne blev afholdt over Aabenraa Bys Danske Samfunds Støttefond. Købesummen var 2500 kr. I 1961 blev arealet solgt til Aabenraa kommune, der imidlertid ikke har brugt det til formålet, men udstykket en del til de tilstødende villahaver. Af salgssummen blev 2155,20 kr overført til Dommerfuldmægtig Erik Bondo Svanes Mindefond.

Tyskernes angreb på Rusland og reaktionerne herhjemme, – specielt overfor oprettelsen af Frikorps Danmark

Efter at tyskerne i efteråret 1940 havde opgivet at invadere England blev der en vis stilstand i krigen indtil den 22. juni 1941. Carla og jeg var den dag på besøg ude hos familiens gode ven i Tumbøl, gårdejer Hans Christensen og hans bornholmske hustru Martha. Vi hørte da i radioen, at Tyskland var gået ind i Rusland og nu var i krig med dem, der havde været deres allierede fra efteråret 1939. Vi var enige om, at krigen derved havde fået en udvikling, som Hitler ikke ville kunne klare. At finnerne også var gået i krig, bedrøvede os. Vi mindedes fra vor historie Karl den XIIs nederlag på vejen til Moskva ved Poltava i 1709 og Napoleons tilbagetog i vinterkulden fra Moskva omkring 100 år senere. Vi var helt sikre på, at det denne gang ville gå på samme måde. Ingen kunne trænge uendeligt ind i det store, store land. Bagefter kan jeg godt se, at min første reaktion var helt urealistisk. Jeg sagde nemlig helt umiddelbart: »Nu må da Danmark bekende klar stilling og erklære Tyskland krig.« Selvfølgelig kunne regeringen ikke det, men sådan så jeg altså på situationen. Det viste sig også, at mange andre så hen til Nazitysklands endelig nederlag efter denne begivenhed.

I Aabenraa var der på det tidspunkt en ret stærk afdeling af partiet Dansk Samling, hvis formand Arne Sørensen fra første færd havde taget stærk afstand fra den officielle samarbejdslinje fra den 9. april. Der var endvidere dannet en af de allerførste modstandsgrupper i landet, men som indtil videre arbejdede legalt. Den hed »Kredsen« og her var mange af vore nærmeste bekendte med, bl.a. købmand Kaj Jensen, hvis fantastisk aktive

og modige hustru Sigrid var specielt Carlas meget nære ven. Dansk Samling var jo et anerkendt parti og kunne derfor indkalde til et »lukket møde« for medlemmer og »indbudte« den 8. september 1941. Der var utroligt mange »indbudte« og ca. 500 var samlede i Folkehjem mod betaling af 1 kr. i entre.

Det blev et livligt møde med lang virkning fremad. Talerne var partiets formand Arne Sørensen og dr. Vilhelm la Cour. Den sidstnævnte var kendt af mange bl.a. som udgiver af tidsskriftet Grænsevagten i samarbejde med Grænseforeningen. Endvidere havde han straks fra 1940 været modstander af samarbejdspolitikken og udgivet flere pjecer på Arne Sørensens forlag. Det var bl.a. pjecen »Ord til os i dag« og »Om at sige Ja – og Nej«. Censuren havde forbudt omtale af begge pjecer, men selvfølgelig var de blevet udbredt i stort antal. I øvrigt var var begge mænd i august 1941 blevet idømt hæftestraf på hhvs. 80 og 60 dage for deres virke. Men mødet den 8. september med dem som talere blev altså alligevel afholdt i Aabenraa.

Mødet blev naturligvis bagefter omtalt i vide kredse og også politiet var på pletten. Dr. la Cour har selv omtalt referaterne i sin bog »For dansk domstol under besættelsen.« Her ser man tydeligt, at det sete afhænger af øjnene, der ser. Politiets referent, overbetjent Ørum, kendte jeg fra såvel roklubben som gymnastikforeningen, og hans indstilling var mig bekendt. Han referede mødet således:

»Begge talerne blev holdt i en rolig afdæmpet tone og virkede absolut ikke ophidsende (flere mennesker tilkendegav deres tilslutning ved en lydelig snorken) og indholdet var skønt tyskuventligt af en sådan karakter, at det ikke bør give anledning til kritik. Enkelte udtalelser kan måske skurre i en sensibel mindretalstyskers øren, såfremt de pilles ud af sammenhængen, men taget som helhed var talerne tamme.« Referatet var tiltrådt af politimester Agersted, der ikke fandt anledning til at skride ind.

Det var nu vist for blidt refereret, men hensigten var naturligvis ikke at komme til at skade de to talere, der som nævnt på det tidspunkt allerede havde fået en dom med hæftestraf for, hvad de i anden forbindelse havde sagt og skrevet. Vi husker i hvert fald en sætning, som vi senere ofte gentog. Det var la Cour, der citerede en fynbo, der som udtryk for absolut neutralitet om den nye udvikling i krigen med syngende stemme havde erklæret »Nu gi'r hvert sku' gevinst.« Den fremkaldte et så bragende bifald, at la Cour måtte tysse på os.

Det andet referat, af redaktør Morten Kamphövener, var nok mere i overensstemmelse med det faktisk passerede, men det kom til at gå ud over la Cour bagefter, da der igen blev rejst sag, og det førte til, at han mistede sin stilling som lektor. Efter dette referat havde begge talere givet klart udtryk for, at krigens udfald var givet, og når Hitler var borte, død eller

kvalt eller på anden måde fjernet, ville situationen være en anden. Scavenius måtte fjernes, allerede inden krigen var forbi. Når vinterfelttoget var forbi, og krigen i løbet af et år var slut, skulle vi være med til at kaste tyskerne ud, selv om det skulle være med de bare næver. Alt for at være på den rigtige side, når det hele var forbi.

Efter referentens opfattelse var det navnlig ungdommen, der gav stærkt udtryk for bifald. Men der var »også en vis jordbund for den tale også i ældre kredse, som ikke tænker dybere over tingene.« ... »Det er en både farlig og uansvarlig tale, der føres på disse møder og kan kun medvirke til at tingene vanskeliggøres. Det er ubegribeligt at en mand som la Cour ikke er i stand til at indse, at det er en gal vej, han er med til at betræde.«

Bagefter kom der (naturligvis) et voldsomt angreb i den tyske avis i rubrikken »Unsere Stimme«. Hvad der sker på et så stort »lukket« møde, forbliver ikke hemmeligt.

De to referater giver et særdeles klart udtryk for de to retninger i forholdet til tyskerne allerede på dette tidspunkt.

Der var dog ingen tvivl om, at udviklingen i den almindelige mands eller kvindes opfattelse gik mere og mere imod »samarbejdslinjen« selv om den endnu ikke gav sig udtryk i egentligt illegalt arbejde. Uviljen imod besættelsesmagten gav sig f.eks. udtryk i en bevægelse, der bredte sig til hele landet. Jeg tænker her på »algangen« Den blev lige som alsangen i 1940 et spontant udtryk for fællesskab mellem danske og en i formen stiltfærdig, men klar protestbevægelse. Det samme gjaldt Royal Airforce-huerne, huer med røde, hvide og blå farver båret fortrinsvis af børn. Også vore børn fik disse huer.

I løbet af vinteren voksede modstandsviljen og den blev ikke mindre, da de første fra Frikorps Danmark kom hjem på orlov. Det var et korps af frivillige danske nationalsocialister, der under kommando af frivillige danske officerer støttede tyskerne under deres angreb på Rusland, og senere under tilbage-toget, da russerne gik til modangreb. De frivillige fra det tyske mindretal hørte oprindeligt ikke til dette korps, og gjorde indsigelse, hvis de blev henført dertil. Hvilket skete. Mange af folkene fra korpset havde et dårligt omdømme som mennesker allerede før de meldte sig, og da mange optrådte provokerende, da de kom hjem, gav det atter og atter anledning til sammenstød.

Dette gav så igen anledning til, at regeringen i foråret 1942 efter tysk krav så sig nødsaget til at anmode amtmændene og politiet om at afholde såkaldte »informationsmøder« til fremme af »et korrekt forhold mellem den danske befolkning og den tyske værnemagt«, især fordi der »i længere tid havde fundet forfølgelse og chikanerier sted mod sådanne danske stats-

borgere, der havde meldt sig som frivillige og disses pårørende«. Naturligvis havde forældrenes reaktioner smittet af på børnene og de lagde naturligvis ikke fingrene imellem, selv om børnene ikke kunne gøre for, hvad deres forældre »havde rodet sig ind i«. I Sønderjylland gjorde disse modsætninger sig ikke gældende på samme måde inden for skolerne, idet mindretallets børn jo gik i mindretallets egne skoler. Deltagere herfra i Frikorps Danmark af danske nazister var yderst få. Det forhindrede dog ikke, at børn uden for skolens område kunne blive aggressive. F.eks. oplevede vi, at Sven regelmæssigt var udsat for forfølgelse af tyske børn, når han løb hjem fra skole, og derfor ofte måtte søge omveje.

Regeringen bad om, at der »for at forebygge alvorlige vanskeligheder blev afholdt lukkede møder for visse dele af befolkningen«. Det skulle være: alle højere embedsmænd, formændene for de sociale udvalg, kommunale chefer, redaktører samt repræsentanter for alle tænkelige foreninger, idrætsforeninger, kulturelle foreninger, fagforeninger og andre personer (lærere), der havde lejlighed til at øve indflydelse på en større del af den lokale befolkning. Alle indbydelser skulle være personlige, og det var et kæmpearbejde at finde alle navne og adresser frem. Her hjalp mit lokalkendskab via Danske Samfund godt til. Møderne skulle være »lukkede«, men de var unægtelig af en noget anden karakter end Dansk Samlings lukkede møde den 8. september året før. Mødet i Aabenraa blev afholdt den 4. maj 1942.

Det fremgik tydeligt af den henvendelse, der skulle danne grundlaget for mødet, at der var sket en ændring fra alsangens og algangens dage. Der pegedes særligt på forholdet til de danske frivillige og deres familier. Børnene generes, man er uvillig til at ekspedere frivillige fra frikorpset og deres slægtninge i butikker, man nægter at servere for dem i restauranter, de generes i tog og i sporvogne, man lader dem vente urimeligt længe på offentlige kontorer. Selv om der mellem de frivillige har været mindre heldige elementer, der provokerer, kan dette ikke undskylde almindelige chikanerier. Særlig klages der over forholdene i skolerne. Få måneder efter Besættelsen var det hele begyndt, men nu accelererede udviklingen, særlig efter at den engelske radios propaganda var blevet øget. Tyskerne truede nu med undtagelsestilstand også for det tilfælde, at sabotagehandlingerne ikke aftog. Man pegede på, at man i andre besatte lande tog gidsler og det kunne også blive tilfældet her, lige som man måtte være forberedt på tyske krigsretter som andre steder.

Møderne både her, i Gråsten og i Sønderborg fik stor tilslutning. Det er jo altid spændende at få personlig indbydelse til et »lukket« møde – specielt i vor situation. Jeg overværede kun mødet på Folkehjem. Amtmanden

nøjedes med at oplæse regeringens appel uden nogensomhelst personlige kommentarer. Derudover blev der i Aabenraa talt af daværende folketingsmand for Venstre, tidligere højskoleforstander Erik Appel, Ellehus. Han fulgte i nogen grad regeringens appel op. Han omtalte særlig »norske tilstande«, men de havde en anden baggrund end her i Sønderjylland, hvor vi havde lært at tro på rettens endelige sejr. »Vi skal ikke fremkalde »norske tilstande«, men jeg tror, vi kan bære dem, hvis de kommer. Grænsen måtte sættes ved, hvorledes man ville behandle vore jøder. Vi skal opretholde vor livsform, og ikke lade os indsnævre i et kontinentalt storrum. Nationalt er spændingen over for hjemmetyskerne et plus for os.«

Meningerne om møderne var stærkt afvigende. Hans Jepsen Christensen, der var formand for Skoleforeningen og medlem af Landstinget, mente, »at vi er tilstrækkeligt øvede i at holde takt og tone«. Jacob Petersen, formand for Sprogforeningen, holdt på, at møderne var overflødige hernede. »Det er tyskerne, der provokerer gennem »Unsere Stimme«.« En sagde: »At holde møder af denne art er at give befolkningen mundkurv på«, medens en anden mente, »at vi ikke letsindigt skal sætte over styr, hvad vi nu har værnet om i 2 år«, og endelig »vi skal ikke hylde Kaj Munks fremgangsmåde«. Selv tror jeg, at en lærer fra omegnen, som jeg talte med, da vi forlod mødet, og som jeg kendte som en meningsfælle og som senere blev aktiv modstandsmand, nok dækkede manges mening, da han kun havde en ironisk bemærkning til overs for »forestillingen«, som han kaldte mødet. Ingen tog ordet under mødet eller stillede spørgsmål. Jeg tror ikke engang, man sluttede med en fællessang, hvilket ellers hørte Folkehjem til.

Der blev ikke senere afholdt møder af denne karakter. Tværtimod skærpedes modsætningerne mere og mere i hverdagen – hertil medvirkede ikke mindst den tyske avis' fantastisk provokerende linje – og allermost artiklerne under mærket »Unsere Stimme«. Dertil kom lidt senere dannelsen af Tidsfrivilligkorpset, men det er en helt anden historie.

Typisk for tiden er følgende: Udenrigsministeriet udsendte ordlyden af opfordringen og begrundelsen for møderne til pressen, men med tilføjelser: »Der må ikke i pressen forekomme nogen meddelelse angående disse møder, så lidt som om denne meddelelse fra regeringen. Derimod vil det være ønskeligt, at de synspunkter, der findes i meddelelsen kommer til udtryk i bladene som deres egne synspunkter, men altså uden nogen art af henvisning til meddelelsen selv eller møderne.«

De tidsfrivillige

I midten af marts 1943 fik jeg en uventet henvendelse. Det var den samme

Edwin Bucka Christensen, om hvem jeg har fortalt, at han nøjagtig tre år tidligere havde besøgt mig lige før Besættelsen. Han ville gerne have mit råd i anledning af, at han var blevet opfordret til at melde sig som »Zeitfreiwillig«. Han boede i København, hvor han nu virkede som landsretssagfører.

Jeg var bekendt med, at der i september 1942 var kommet besked fra den tyske konsul om, at herværende tyske statsborgere var blevet indkaldt til militærtjeneste her i landet til støtte for den egentlige Værnemagt. Tjenesten bestod i nogle ugentlige øvelser i uniform og med våben, som Værnemagten stillede til disposition. Korpsets medlemmer var undergivet de tyske militære straffelove og skulle aflægge ed til Hitler.

På dansk side blev vi holdt underrettet om, hvad der foregik, gennem flere dansksindede, tyske statsborgere, bl. a. af værten på Sommerlyst, Fritz Støbener, der var gift med en norsk kvinde. Han var selv kommet hertil som tysk soldat under 1. Verdenskrig og var derfor ikke automatisk blevet dansk statsborger i 1920. Det var han imidlertid blevet netop nu, hvilket tyskerne øjensynlig ikke var orienterede om. Da han fortalte det til den tyske konsul, fik han det svar, at »man kan ikke skifte statsborgerskab, som man skifter skjorte«. Støbener mødte et par gange til tidsfrivilligtjenesten, men blev så borte.

Om Fritz Støbener kan jeg i øvrigt fortælle følgende lille episode. Han følte sig helt som dansker. Da Værnemagten beslaglagde hans restaurant Sommerlyst til indkvartering, tog han sin flagstang ned. Den skulle ikke bruges til et tysk flag og blev derfor deponeret i Cimbrias Tømmerhandel. Efter den 5. maj 1945 fik han »overtalt« to tyske soldater, der havde været indkvarteret i hans ejendom, til at bære flagstangen tilbage, mens han smilende til alle sider gik bagefter. Det behøver vist ikke nærmere forklaring, at han indtil sin død i høj alder var yderst populær hos os. Han kunne dagligt ses på sine motionsture løbende på Haderslevvej og op ad bakken til Vennelyst, mens han i fin form vinkede til kendte og ukendte forbipasserende.

Den danske regering var blevet gjort bekendt med den tyske tidsfrivilligtjeneste af tyske statsborgere, men havde intet andet valg end at tage meddelelsen til efterretning. Det nye var nu, at ordningen efter henvendelse fra det tyske mindretals ledelse var blevet udvidet til at omfatte danske statsborgere inden for det tyske mindretal. Vi hørte det først som rygter, men det blev derefter bekræftet ved personlige henvendelser som den fra Edwin Bucka Christensen. Nogen officiel underretning om denne tjeneste blev der aldrig givet.

Jeg kunne kun svare Bucka, at han som dansk statsborger måtte være helt

Hjemmetyske Zeitfreiwillige på vinterøvelse. Fot. i Historiske Samlinger.

frit stillet, om han ville efterkomme indkaldelsen til tjeneste som »Zeitfreiwillig«. Han bemærkede hertil, at han jo ikke vidste, om han kunne få ubehageligheder fra tysk side, – om det eventuelt kunne komme til at gå ud over hans familie derhjemme, hvis han nægtede at deltage. Han var svært i tvivl og meget ængstelig, men så vidt jeg ved, meldte han sig ikke. En anden kammerat fra studentertiden, der også var fra mindretallet, landsretssagfører Andre Matzen i Aabenraa, har fortalt mig, at han i foråret 1943 frarådede sine keglefæller at melde sig, da opfordringen dertil drøftedes i den tyske kegleklub. Det ville være i strid med danske interesser og det ville kunne medføre strafforfølgning, hvis det gik sådan, at Tyskland tabte krigen. Og det kunne man dengang efter Stalingrad ikke udelukke ville ske. »En fulgte mit råd,« sagde han og nævnte navnet, »og han slap. De andre måtte en tur over Fårhus.«

Det der gjorde Bucka særlig beklemt var, at opfordringen til at melde sig nu, ikke kom fra mindretallets side, men fra SS Ersatzkommando Dänemark i København. Når man læser opfordringen, forstår man faktisk godt hans ængstelse. Forkortet og oversat hedder det: »For kommandoen er oplyst, at De er medlem af den tyske folkegruppe, og at De endnu ikke har efterkommet partiformandens opråb om at melde Dem som frivillig ... I en skæbnetime for det tyske folk, hvor ikke alene kvinder, men tilmed 15-årige

unge er trådt ind i kampen, ventes det, at heller ikke De vil holde Dem tilbage ... vedlagte meldeformular ventes senest den 31. marts sendt til partiets organisationskontor i Aabenraa ... Organisationsamtet forventer fra enhver tilhørende folkegruppen en anmeldelse inden den nævnte termin ...«

Den næste rykker er skarpere og det hedder bl.a. »Indkaldelsesordre. Da De trods oplysning om betydning og nødvendigheden af Zeitfreiwilligendienst endnu ikke har meldt Dem, anmodes De om at give møde den 17. maj 1943 Kl. 19 på kasernen i Sønderborg medbringende 2 pasbilleder. Underskrevet Kommandanten«.

Den oprindelige opfordring var udstedt af mindretalsledelsen (Peter Larsen) den 15. januar og gjaldt alle »Volksdeutsche« i alderen 17-60 år. I oversættelse hedder det i opråbet, »at partiledelsen hilser denne mulighed for folkegruppens deltagelse på det varmeste og venter, at enhver sund »Volksgenosse« i de opgivne årgange stiller sig til rådighed. Det må være en selvindlysende pligt at påtage sig denne tjeneste i hjemstavnen. Hvem ville da blive hjemme.« Der var vedføjet en formular til anmeldelse med oplysning om, at den ville blive afhentet den 19. januar.

I tjenestereglerne hedder det bl.a., at det er en pligt at melde fravær i mere end 24 timer og at indberette til det militære tjenestested uden om de danske myndigheder enhver særlig hændelse, såsom mistanke om sabotage, spionage, faldskærmsnedspring, nødlanding osv. Den enkelte blev pålagt tavshed med hensyn til tjenesten og indsatsen.

Den var underskrevet af »Der Standortälteste, Schmidt, Hauptmann«. Man bør lægge mærke til, at kun den første henvendelse kom fra partiledelsen, – de næste var fra Værnemagten og tilmed SS Ersatzkommando.

Når der i strid med sandheden blev fortalt de »frivillige«, at den danske regering havde meddelt sit samtykke til tjenesten, så kan man i dag bedre forstå, at også mindre villige bøjede sig for pressionen. Men stadig er det vanskeligt at forstå, at solide tyske bønder med nære kontakter til danske naboer ikke havde mod og mandshjerte til at sige nej til »frivilligheden«. Nogle gjorde det og dem er der grund til at yde al mulig respekt.

Der meldte sig i alt ca. 500 til denne tjeneste. Når reaktionen i 1945 var særlig skarp over for de tidsfrivillige og de andre hjemlige korps, f.eks. »Selbstschutz«, så var det først og fremmest, fordi vi ikke vidste, hvem de var, før nogle af dem afslørede sig som det skete den 29. august 1943. De var primært normale naboer. Vi vidste ikke, at de billedligt eller bogstaveligt gik mellem os med »en kniv i ærmet«. For manges vedkommende har de sandsynligvis følt sig mere eller mindre sagesløse. Vi ved i hvert fald, at nogle endda var meget kedede af, at de blev taget i brug den 29. august 1943,

hvor de måtte stå vagt ved afspærringen af byerne eller i de første dage optræde som tolke ved udleveringen af tilladelser til at forlade byen.

Derimod tror jeg ikke, at de to »herrer«, der bevæbnede og i fuld uniform bevogtede os i amtsrådssalen, da vi om morgenen den 29. august var beordret sammenkaldt for at høre von Hannekens bekendtgørelse om militærundtagelsestilstanden læst op, var særlig tyngede af opgaven. De skulle påse, at vi ikke kom med »farlige udtalelser«. Den ene af de to kendte jeg som en på forskellig måde særlig aktiv »Volksgenosse«. Den 29. august 1943 var den eneste gang, hvor jeg så de tidsfrivillige i aktion.

Konsulatssekretæren der prøvede at drive skolepolitik

Helt siden 1920 søgte man fra Tyskland at påvirke forholdene i det afståede Nordslesvig, der på tysk betegnedes som »zur Zeit dänisch«. Vi erfarede det under den jordkamp, som den tysksindede advokat Vogelgesang i Haderslev iværksatte med tyske statsmidler i midten af 1920'erne med »Kreditanstalt Vogelgesang« og det dertil knyttede »Höfeverwaltungsgesellschaft«. Efter Hitlers magtovertagelse og nazismens gennembrud og overtagelse af ledelsen i det tyske mindretal, så vi det igen på mangfoldige måder, blandt andet ved støtte til rejsningen af en lang række tyske privatskoler efter 1933. Vi havde siden 1920 haft både danske og tyske folkeskoleafdelinger i alle kommuner, hvor der var elevmæssigt grundlag for det. Derudover var der nogle få tyske privatskoler, i 1920 kun 5 og i 1926 efter et nyt fremstød ialt 17. I løbet af 1933 kom der yderligere 15 til og i 1934 endnu 10. Mens der i 1924 gik 2481 børn i tyske offentlige skoler og alene 343 i private, var forholdet i 1934: 2248 i offentlige og 1685 i private skoler – det højeste tal nogensinde. Efter et fald indtil 1940 steg det samlede antal igen til 3388 i 1944. Procentuelt var tallet dog faldende efter 1941, da det var 15,2%. Om det er på denne baggrund, at vi må se et rigstysk initiativ i 1942-43, som jeg skal omtale nedenfor, eller om det var et forsøg på skoletvang ved alle Tysklands grænser, ved jeg ikke. Her i Nordslesvig lykkedes det i hvert fald at sætte en bom for initiativet.

Som næstformand i Aabenraa Bys Danske Samfund var jeg i nær kontakt med tillidsmændene. Ved møderne med vore tillidsmænd var spørgsmålet om et barns skolegang det stående emne. Tillidsmanden kendte hvert eneste hjem i sit distrikt og vidste, om der var børn, der stod for at starte deres skolegang eller børnehavesbesøg. Tyskerne havde også deres organisation »Frauenverein«, der var lige så opmærksom på de enkelte familiers forhold. De interessante var ikke de klart danske eller de klart tyske, men de »blakkede«, som de indifferente kaldtes.

De blakkede med dansk hældning kunne alle regne med et »venligt og interesseret besøg« af et menneske fra samme gade, et menneske som de udmærket kendte, når spørgsmålet om tilmelding til en børnehave eller til skole nærmede sig. Der kunne nævnes mange af disse tillidskvinder, men særlig aktive var frk. Anna Fischer fra Slotsgade, fru Ida Rode og fru Erna Flade. De kendte utroligt mange mennesker, bl.a. som medlemmer af »Kogeforeningen« der var en velgørende kvindeforening med sociale formål over for nødlidende. Vi vidste, at tyskerne lokkede med personlig økonomisk bistand.

Danske statsborgere havde det tyske konsulat her i byen ikke noget at gøre med. Men ved siden af flertallet af byens danske statsborgere var der også ikke ganske få, der ikke havde fået ordnet deres statsborgerforhold. Det var folk, der ikke havde fået dette afklaret automatisk i forbindelse med genforeningslovene, fordi de ikke havde haft ophold i landsdelen hele perioden fra den 1. oktober 1918 til 12. juni 1922, eller som ikke selv havde taget initiativ til at få det ordnet, selv om de vidste, at det var uafklaret. Og en stor del af dem var enten klart dansksindede eller blakkede, der bare fulgte flertallet og derfor sendte børnene i den almindelige danske folkeskole.

Det var meget udviklede forhold, der kunne gøre sig gældende ved afgørelsen af, om en person var blevet dansk statsborger eller ej. Og man var fra tysk side utrolig aktiv ved opsporing af dem. Ikke få, der altid havde betragtet sig om danske – måske endda havde været optaget på valglisten, blev fundet frem og indkaldt som soldater. Og ikke alle vendte tilbage. Det minder mig om en henvendelse fra henimod krigens slutning. Der kom en dag en mand oppe fra Jylland til mig og fortalte, at han var blevet indkaldt for en tysk myndighed i Silkeborg og afkrævet bevis for, at han var dansk statsborger. Han havde altid betragtet sig som dansk, men det mente man, at han ikke var. Han kom nu til Aabenraa og ville vide, om han var optaget i de nationale registre, der var blevet oprettet for alle, der var blevet danske statsborgere sammen med deres børn. Jeg fandt hans navn i vort register, – men mellem dem, der havde en påtegning om, at de ikke opfyldte betingelserne. Hvad nu ? Jeg snakkede lidt med manden, for at finde ud af, hvor han egentlig hørte hjemme og fandt, at han var god nok. Hvorefter jeg bekræftede at alt var i orden. Han skulle blot vente lidt udenfor, så skulle beviset med stempel og segl være klart. Han drog lykkelig afsted. Om han havde en anelse om, at der var noget lusket ved sagen, ved jeg ikke. Han skulle i hvert fald være i absolut god tro. Men han mødte en dag efter Befrielsen for at takke mig og for at fortælle, at han var blevet fritaget for indkaldelse ved forevisning af det flotte bevis. Jeg måtte så fortælle ham, at

det var heldigt at han kom igen, for han var ikke dansk statsborger, hvorfor han hurtigst muligt skulle søge om naturalisation. Hans taknemmelighed blev ikke mindre.

Endnu langt op i årene gav disse sager anledning til undersøgelser. Særlig Københavns kommune fordrerede at måtte have sådanne beviser for statsborgerskab fra alle, der var født i Nordslesvig, når der skulle bevilges aldersrente (folkepensionens forgænger) eller invaliderente. Det gav os en mængde overflødige sager, og da det fortsatte helt op mod 1950 satte jeg mig i forbindelse med justitsministeriet og Københavns kommune. Begge steder forklarede jeg, at den rutinemæssige undersøgelse var overflødig i 99,9% af tilfældene, hvortil kom at alene fødested i Sønderjylland var en dårlig begrundelse for en undersøgelse af statsborgerforholdet. Jeg kunne således oplyse, at jeg ganske vist var født i Ribe amt, hvor min far som preussisk statsborger havde haft ophold et par år omkring min fødsel, men at jeg aldeles ikke derfor uden videre kunne anses som dansk statsborger. Da min far ikke opfyldte opholdsbetingelserne, fordi vi i den afgørende periode var bosat i Sverige, og da han som født sydslesviger ikke uden videre kunne optere for Danmark, var jeg vitterlig først blevet dansk statsborger ved en lov fra marts 1923. Den bevisførelse gjorde indtryk, og vi slap fremover helt for disse sager fra Københavns kommune.

Nu viste det sig, at der fra det tyske konsulats side var interesse for, hvor de, der levede her på tysk pas og med opholdstilladelse og derfor var registrerede på konsulatet, lod deres børn gå i skole eller børnehave.

Allerførst opdagede vi det for en gruppe, der måtte søge offentlig hjælp. Der var i en lov fra 19. december 1873, hvortil der senest var kommet et cirkulære fra 29. juni 1929, en bestemmelse om, at tyske statsborgere kunne få offentlig hjælp efter almindelige danske regler mod at hjælpen blev refunderet fra tysk side. Og dette refusionstilsagn blev i de fleste tilfælde givet rent rutinemæssigt. Blev det ikke givet, f.eks. fordi man fra dansk side slet ikke ønskede det og helst så familien hjemsendt, eller fordi de normale betingelser ikke var opfyldt, blev familien udvist. Det var dog yderst sjældent, at dette skete. Jeg mindes fra min tid kun et par tilfælde. Men da de nationalpolitiske forhold skærpedes i de sidste år før Besættelsen, fik vi gennem Danske Samfunds tillidsmænd at vide, at der over for de trængende familier, der normalt kunne regne med, at der blev givet refusionstilsagn, blev stillet krav om, at deres børn, hvis de gik i dansk skole, skulle overføres til tysk skole. Hvis det ikke skete, ville refusionen blive nægtet og familien måtte regne med at blive udvist. Man gik endda så vidt, at man truede med at annullere tidligere givne refusionstilsagn. Det var ifølge sagens natur

socialt svagt stillede familier, der følte sig tvungne til at bøje sig for pressio-
nen.

I slutningen af 1942 og i januar 1943 dukkede der i tillidsmandskredse beretninger op om, at familier der klart havde bekendt sig som danske, men som af de førnævnte grunde ikke havde fået dansk indfødsret, havde fået en henvendelse fra konsulatet i Aabenraa om at give møde der. Det viste sig derved, at konsulatet var fuldt orienteret om, hvor familiernes børn gik i skole. Og som det skal vises i det følgende, må der have bestået et meget nært forhold til visse aggressive kredse i mindretallet, der rent ud sagt spionerede for konsulatet.

Jeg kan i den forbindelse fortælle, at fremmedpolitiet regnede med ca. 3800 tyske statsborgere i hele landsdelen med ca. 900 børn, og af disse gik måske 25-30% i dansk skole. Og disse omkring 250 børn ville pynte svært i den tyske skolestatistik, hvor der i 1941/42 havde været en nedgang på 21 børn mod en dansk tilgang på 162. Det er sandsynligvis baggrunden.

Nu blev det fortalt dem, at der var kommet en tysk lov om at børn af tyske statsborgere skulle besøge tyske skoler, hvor der var sådanne. Der kunne gøres en undtagelse, hvis faderen var sydslesviger, dvs. født nord for Ejderen, der regnedes for grænsen for en livskraftig danskhed. Moderens ønske spillede ingen rolle, uanset om hun var født her i landet og altid havde haft sit ophold her.

Man så altså ganske bort fra, at forældrene levede i Danmark og derfor uanset de statsborgerlige forhold var undergivet dansk lov, ifølge hvilken forældrene var ligestillede. Vi havde iøvrigt netop på denne tid spørgsmålet om forældremyndighed mht. skoleforhold i en konkret sag fra omegnen. Barnet gik i dansk skole. Moderen var dansksindet. Manden var tysksindet. Uden at spørge moderen ommeldte faderen barnet til den tyske skole i sognet. Moderen protesterede og henvendte sig til amtet om råd mht., hvad hun kunne gøre. For hun ønskede ikke barnet i den tyske skole. Vi kunne kun svare, at skolemyndighederne ikke burde have modtaget udmeldelsen af den danske skole uden begge forældres samtykke. Men da det nu var sket, havde vi heller ingen mulighed for at tvinge barnet tilbage mod faderens protest. Forholdet kunne kun ændres, hvis forældrene fik separation eller skilsmisse, og hvis moderen i den forbindelse fik forældremyndigheden. Derefter ville hun alene kunne melde barnet tilbage til den danske skole.

Det første klare tilfælde mødte vi i januar 1943, da jeg blev opsøgt af en af vore tillidsmænd, fru Anne Nielsen, der var gift med en mand ansat i kriminalpolitiet. Derfor var (og er) hun kendt under navnet »fru Kriminal-

nielsen«. Det var hende, der gav stødet til, at den tyske aktion blev standset, inden den havde forvoldt alt for megen fortræd. Jeg var jo »tilfældigvis« også amtsfuldmægtig og fik lov til at lade oplysningen gå videre. Omtrent samtidig fik jeg en henvendelse fra en anden tillidsmand, der dog indtrængende bad om, at hans navn ikke blev brugt, end ikke i fortroligt materiale. Hans datter var gift med en tysk statsborger, der var født i Nordslesvig, men som på grund af forældrenes flytning til Flensborg i 1914 ikke var blevet dansk statsborger. Familien var kommet tilbage i 1934, men han havde endnu ikke fået dansk indfødsret og var nu indkaldt som tysk soldat. Familien frygtede, at han, hvis sagen blev rejst, ville kunne risikere ikke at få orlov. De tilsvarende erfaringer fra 1. Verdenskrig lå ikke så langt tilbage. Datteren var sammen med sine forældre blevet dansk statsborger i medfør af Genforeningslovene, men da hun var født før 1920, havde hun på grund af en lovændring (lex Ravsted) i 1925 mistet dette statsborgerskab ved indgåelsen af ægteskabet med en tysk statsborger.

Hendes tilfælde viste, hvor nøje man var underrettet om familiens dagligdag. Hun blev på konsulatet f.eks. spurgt: »Hvorfor er De ikke medlem af Frauenschaft (den tyske kvindeforening)?« Svaret lød: »Jeg er dansk.« »Kan ikke forstå, at De er dansk. Deres far er jo tysk socialdemokrat. Hvorfor har De ikke fundet en tysksindet mand?« »Det er os bekendt, at De har været på Folkehjem med Deres datter (der var 10 år gammel).« Hun måtte være klar over, at dette ikke var ønsket, heller ikke selv om hun fulgtes med sine egne forældre. Hun havde været på Folkehjem til en børneforestilling, hvor der var mange mødre med børn. Så der må have været spioner ude fra mindretallets aggressive kredse. Faderen var ikke tysksindet, men måske havde han som så mange socialdemokrater ikke bekendt kulør nationalpolitisk, før nazismens gennembrud i Tyskland og i mindretallet. Nu var han tillidsmand i Danske Samfund.

Jeg omtaler dette så indgående, fordi det er et billede på hele vor hverdag omgivet af tysk angiverivirksomhed til alle sider. Pigen blev i øvrigt i første omgang ommeldt til tysk skole til forundring for den tyske skoleleder Valentin, der undrede sig over, at hun efter at været i dansk skole hidtil, nu skulle over i den tyske afdeling. Han var ukendt med konsulatets aktion og bemærkede »nå, men der sker jo så meget i disse tider«. Pigen var dog så meget imod at gå i den nye skole, at moderen efter nogen tid lod hende sygemelde. Det blev så meldt til skolekommissionen på grund af formodet ulovlig skoleforsømmelse, og kommissionen tog kontakt med hjemmet. Moderen kunne dog ikke nænne at sende barnet hen i den tyske skole igen og lod det ommelde til den danske afdeling. I mellemtiden var hele sagen kommet offentligt frem, og der skete ikke noget, bortset fra, at konsulats-

sekretær Linneborn kaldte moderen op og fortalte, at han nok skulle sørge for, at barnet påny kom i tysk skole. Han var ligeglad med, hvad de sagde i København. Jeg havde da sammen med fru Nielsen skrevet et andragende om dispensation, hvorpå der endnu ikke var kommet svar.

Medens det for den forannævnte familie gjaldt, at begge forældrene var født i Nordslesvig, lå det lidt anderledes for den familie, som fru Nielsen omtalte. Her var manden, en teglværksarbejder, født i Nortorf, der ligger i Kreis Rendsburg, men syd for Ejderen, dvs. i Holsten. Hans kone var derimod født i Ladelund umiddelbart syd for grænsen. Begge var kommet ind i landet sammen med deres forældre, men uden at opfylde betingelserne for automatisk erhvervelse af dansk indfødsret. Manden havde søgt om dansk indfødsret, men endnu ikke opnået at komme på en lov. Begge var medlemmer af Aabenraa Bys Danske Samfund. En søn der var født i 1936, gik i dansk skole.

Manden kom på session, hvor han fik at vide, at han som tysker skulle lade sit barn gå i tysk skole. Det var en civilklædt mand, formentlig fra konsulatet, der var med ved sessionen, og han må have fortalt sessionsledelsen om barnets skolegang. Men manden svarede, at så længe han kunne bestemme, skulle barnet gå i dansk skole. Han fik også at vide, at han skulle holde den tyske avis, hvortil han svarede, at de godt kunne sende ham avisen, men han ville i hvert fald ikke betale for den.

Kort efter blev manden kaldt op på konsulatet, hvor han af konsultssekretæren, hr. Linneborn, fik at vide, at hvis barnet ikke inden den 1. april 1943 kom i tysk skole, ville hele familien blive sendt til Tyskland. Hertil svarede han, at hvis kravet blev fastholdt, ville barnet blive sendt til morforældrene, der boede på et sted, hvor der ikke var tysk skole. »De vil alligevel blive sendt til Tyskland. Og nu kan De bare prøve at henvende Dem til danske myndigheder«. Han blev herefter indkaldt og overlod ved en fuldmagt ansvaret til sin kone. Hun bøjede sig i første omgang for presset, men barnet var så ked af at skifte skole, at hun hver dag måtte bringe det derhen. Det var en uudholdelig tilstand og synd for barnet, og hun sendte det derefter til sine forældre, hvor det gik nogle måneder i dansk skole. Så tog hun det igen hjem og sendte det i dansk skole. Manden havde imidlertid, inden han rejste, henvendt sig til fru Nielsen og bedt om råd. Hun måtte godt bruge hans navn, og hun kom til mig.

Nu havde vi et klart eksempel og samtidig var der kommet flere henvendelser, idet det var rygtedes, at amtet ville tage sig af klagerne. Til sidst havde vi 8 oplagte tilfælde, foruden at der var nogle både i Haderslev og Tønder. Undervisningsministeriet blev underrettet og bad i første omgang amtmanden om at foretage en henvendelse til konsulen for at få nærmere at

vide om den omtalte forordning. Det viste sig, at der ikke var nogen rigstysk bestemmelse derom, men alene en regel fastsat af nazipartiet. Hr. Linneborn var lokal formand for partiets udlandsorganisation, og det var i denne egenskab og ikke som embedsmand, at han havde taget initiativ til aktionen. Hvor stærk partiets indflydelse var, blev vi klar over, da konsulen helst ville blande sig udenom og anmodede om, at sagen blev rejst på topplan i København. Han havde personlig advaret mod aktionen, da den blev sat i gang. Heller ikke den tyske skolekonsulent turde røre ved sagen og henviste til, at det jo vedrørte tyske statsborgere. Rektor ved den tyske skoleafdeling havde kun sagt, at han var ked af at tage børn, der var tvunget over i hans skole og at han heller ikke kunne foretage sig noget.

Sagen blev sendt til Udenrigsministeriet og Scavenius henvendte sig personlig til dr. Best og gjorde denne klart, at der måtte tages særlige hensyn til de specielle forhold i grænselandet og af hensyn til de ønskede gode forhold osv. Konsulen blev så opfordret til personligt og udenom hr. Linneborn at tale med de enkelte forældre for at høre deres begrundelse for at ønske deres børn i dansk skole. Det var særlig vanskeligt i det tilfælde, som fru Nielsen havde nævnt, fordi manden, – som konsulen sagde, – jo var født i Holsten og derfor efter hans mening ikke havde nogen naturlig grund til at lade barnet gå i dansk skole. Tyskerne accepterede således, at Slesvig havde en særstilling i forhold til det andet hertugdømme. Moderens ønske spillede som omtalt ikke nogen rolle. Men han fik dispensationen. Både i hans tilfælde og i en tredje sag blev ansøgningerne skrevet med bistand af fru Nielsen og mig. Nogle børn kom tilbage, men andre foretrak, da det nu var sket, at afvente krigens udfald.

Men som helhed blev aktionen standset takket være den modige teglværksarbejder, der ikke ville give sig. Og hele affæren viser, hvor nøje konsulatet – med mindretallets hjælp – fulgte de enkelte familiers daglige liv og færden.

Noget helt andet var, at ikke alle var lige interesserede i at få deres børn overflyttet til privatskoler fra de offentlige tyske skoler, hvor de fandtes, dvs. i købstæderne og sognene langs grænsen. Det viste sig, at man måtte presse, hvor chancen var størst for at få flest mulige børn over i privatskolerne, der modsat de offentlige tyske skoler helt var præget af lærernes fulde tilslutning til den rigstyske nazistiske holdning. Det gik ud over de svageste sociale kredse, f.eks. børn af tyske volhyniere, der var folk udvandret fra russiske områder i slutningen af 1. Verdenskrig, indvandrere fra nu polske områder, der var forblevet polske statsborgere. Det var i det hele taget kredse, der almindeligvis blev omtalt som »Rückwanderer«, – folk der længe før den 1. Verdenskrig var emigrerede til dengang russiske områder,

men som på grund af krigsforholdene og den ændrede politiske situation var rejst ikke alene til det egentlige Tyskland, men også helt op i Nordslesvig. Nogle af dem protesterede kraftigt imod, at man kaldte dem polakker under henvisning til deres statsborgerskab. Mange af dem var fodermestre, og det var ikke sjældent, at man ganske enkelt flyttede rundt med disse ofte børnerige familier til steder, hvor man manglede børn til en privatskole.

De tyske familier, der følte sig hævet over dette samfundslag, foretrak så absolut at lade deres børn besøge den offentlige tyske skole. Af lærerne ved de tyske privatskoler var der i 1945, da skolerne blev lukket, ikke mindre end 61 af ialt 92 tyske statsborgere, der var helt fremmede over for det danske sprog, som de fleste børn var fortrolige med.

Man kan måske i dag undre sig over, at der kunne blive en sådan opstandelse over nogle forholdsvis få børns skolegang – så stor, at striden endte helt i top mellem udenrigsminister Scavenius og det tyske riges befuldmægtigede Werner Best – i dag hvor nogle danske glatvæk sender deres børn i tyske børnehaver og tyske privatskoler. For som en mor sagde: »De lærer så mange kønne tyske sange der«! Det er dog fortrinsvis »rigsdanske« forældre, der indtager dette standpunkt, så vidt jeg kan skønne. De tyske skoler reklamerer jo også med betydningen af øget kendskab til det tyske sprog i vore EF-tider. Men det er en anden og ny historie. De kredse, der i sin tid gik ind for hr. Hitlers »Neuropa« var andre.

Men i tyverne og langt op i halvtredserne var tonen en ganske anden. Man havde stadig en meget stærk, indbygget fornemmelse af, at »det kan man ikke«. Nogle vidste fra forældre og bedsteforældre, at der var en tid, da det var forbudt at give privatundervisning i eget hjem til andre end egne børn. Og dengang kunne man risikere udvisning ikke alene selv, men også naboer eller deres tjenestefolk med dansk statsborgerskab, hvis man sendte sit barn på dansk efterskole eller højskole. Det var endnu levende hos mange. Og modsat stod glæden over »Genforeningens største gave«: den danske skole, som Anders Lebecks datter Anna Ølgaard så stærkt og så fint udtrykte det. Der var og er endnu tildels en større dækning af børnehaver i Sønderjylland end i det øvrige land, bortset fra hovedstaden. Og baggrunden for børnehaverne var her ikke først og fremmest de såkaldte »sociale årsager« taget i snæver forstand, men forståelsen for værdien af fællesskabet om det danske sprog og danske kulturgoder allerede fra den tidligste barndom.

Kun hvis man kender denne baggrund, forstår man, hvilket indtryk tvang ved valget af børnehaver og skole gjorde på datidens sønderjyder. Og dette gælder de fleste endnu den dag i dag – også når det drejer sig om tilbud som lokkemad.

Tysklandsarbejdere her i landet og i Tyskland

Der var endnu i besættelsesårenes begyndelse og noget efter en stor arbejdsløshed, således som det også havde været gennem trediverne. Hertil kom, at vi i Danmark blev afspærret fra at handle med alle normale markedsområder, så der også blev mangel på råvarer. Det betød lukning af virksomheder.

Der blev derfor skabt hjemmel for tilskud til offentlige arbejder og oprettet lokale beskæftigelsesudvalg i alle kommuner. Mindre arbejder kunne godkendes af amtet og jeg kom også ind i denne side af billedet. De større arbejder blev planlagt af amtsrådene, og der blev planlagt mange store vejarbejder. Der var dog nogle som kun delvis kom til udførelse. Jeg tænker her bl.a. på den omfartsvej, der blev påbegyndt fra Vennelyst gennem Nørreskoven, men som aldrig blev gennemført. Den store jorddæmning fra Vennelyst minder endnu derom, ligesom en bred række grantræer mellem Nørreskovens bøge fortæller, at her skulle vejen have gået. Selv kan jeg dagligt nyde godt af, at Kirkebakken blev reguleret ved midler derfra, således at stigningen ikke blev så voldsom som før.

Blandt de beskæftigelsesarbejder, der blev iværksat var også den med offentlig godkendelse oprettede Landsforening til Arbejdsløshedens Bekæmpelse (kaldet LAB). Den fik en afdeling i Aabenraa med distriktsingeniør Dan Jørgensen ved Post & Telegrafvæsenet som formand. Foreningen påtog sig f.eks. almennyttigt byggeri, og jeg fik som statens tilsynsførende med dette byggeri i Aabenraa et nært samarbejde med den. En ganske speciel opgave var at organisere spildindsamling af »våd spild« til svineføde. Indsamlerne var bl.a. brødrene Peter og Holger Tiedemann, der på cykel med tilsluttet »trækker« kørte rundt og samlede spild i store spande. Så det er ikke noget nyt påfund med at sortere spild med henblik på genbrug, således som man i 1980'erne har forsøgt enkelte steder. Dengang var man »illa tvungen« af forholdene: intet måtte gå til spilde. Motivationen er i dag næppe lige så stærk som dengang; de fleste var med.

Den anden side af sagen var Tysklandsarbejderne. Allerede fra begyndelsen af Besættelsen blev der fra tysk side fremsat »ønske« om anvisning af dansk arbejdskraft som »betaling« for kul til industrien og koks til opvarmning. Det blev efterhånden en ret prekær situation for myndighederne. Fra tysk side lagde man ikke skjul på, at man i andre besatte lande – f.eks. Holland og Frankrig – tvangsudskrev arbejdskraft, og det kunne også blive tilfældet her. Det var den sædvanlige situation: for at undgå tyske indgreb søgte man, så langt man kunne, at efterkomme tyskernes »ønsker«. Det blev vel ikke direkte pålagt arbejdsløshedskasderne og socialkon-

torerne at henvise til arbejde for Værnemagten her i landet eller i Tyskland, men der blev i hvert fald stærkt peget på denne mulighed. Der var plakater alle vegne. Det var oftest håbløst at få normalt arbejde. Understøttelsen var særdeles lav og det var næsten ikke muligt for en familie at eksistere for den. »Hvorfor tager Du ikke til Tyskland?« var et ikke sjældent svar på ansøgning om understøttelse.

Her i Aabenraa blev der oprettet et tysk arbejdsanvisningskontor på »Dibbernhaus« i Skibbrogade, hvor i øvrigt de tyske organisationer var samlet. Vi havde på amtet ikke sjældent henvendelser fra folk, der beklagede sig over, at der ved ansøgning om understøttelse blev peget på muligheden for at få arbejde der. Vi kunne svare, at der ikke var nogen pligt til at modtage arbejdstilbud derfra.

For medlemmer af mindretallet var der derimod intet problem. Det blev ligefrem gjort til en fortjenstfuld national gerning i »Tysklands skæbnetime« at gøre sin indsats enten her i landet eller i Tyskland. At det i begyndelsen ikke følte som noget hårdt pres viste sig hurtigt. Allerede i 1941 fortæller den tyske ledelse selv, at så godt som alle arbejdsløse »Volksdeutsche« er med i »arbejdsprocessen« og at man end ikke på arbejdsanvisningskontoret kan efterkomme alle begæringer fra »die Wehrmachtsdienststellen«. Det er et krav, at alle, der henvises f.eks. til vagttjeneste, skal være organiserede i partiet og det oplyses, at mange har meldt sig ind i partiet af denne grund. Det var iøvrigt også en forudsætning, at man lod sine børn ommelde fra dansk til tysk skole, hvis de ikke allerede gik der.

Allerede den 31. august 1941 oplyses det, at 1000 medlemmer af »Folkegruppen« har fået arbejde på tyske flyvepladser, mens andre 4-5000 arbejdede syd for grænsen eller i de tyskbesatte lande. I 1943 roste man sig af, at Folkegruppen inclusive omkring 1700-1800, der gjorde tjeneste enten i S.S. eller som værnemagtssoldater, havde stillet henvend 7000 til støtte for det »kæmpende Tyskland«. Mange af dem, der arbejdede i Tyskland, var »Grenzgänger« (omkring 3500-4000). Det var således en fordel at bo nær grænsen. det fik bl.a. til følge, at der var rift om at købe huse f.eks. i Bov sogn. Vi har en indberetning til Aabenraa Amts Danske Samfund fra formanden for Danske Samfund i sognet, smedemester Johan Meyer, der fortæller herom og hvordan dette medførte en stigning i børnetallet i den tyske privatskole.

Johan Meyer var en meget anset mand, som følgende episode fra mit embede viser. Det hørte til mine opgaver at indhente indstillinger af tre sideordnede personer, der kunne udnævnes til sognefoged, og derefter forelægge mit forslag for amtmanden. Det gav som regel ikke anledning til kommentarer. Men da jeg indstillede Johan M. til sognefoged i det ene af

de to store sognefogeddistrikter i Bov sogn, var amtmandens kommentar »Helt enig«, – og ikke blot som ellers: »Enig«. Det var så absolut udtryk for en ganske særlig udmærkelse af manden.

Meyers indberetning medførte, at vi i hovedbestyrelsen tog spørgsmålet om salg af huse i byer og stationsbyer op ved siden af spørgsmålet om salg af landbrugsejendomme. Det vil jeg fortælle om i anden forbindelse, men her skal nævnes, at det blev en meget vanskelig afgørelse at skulle træffe bestemmelse om eksklusion af en måske ret fremtrædende dansk borger.

Ved anvisning af arbejde klagedes der over, at kun medlemmer af mindretallet fik anvist arbejde her i landet eller umiddelbart syd for grænsen, mens danske arbejdere blev henvist til f.eks. Berlin og Hamborg. Ved en skrivelse af 31. december 1942 til samtlige partimedlemmer – arbejdere og funktionærer, blev det pålagt den enkelte omgående at meddele, om han var villig til at påtage sig arbejde på en flyveplads enten nord eller syd for grænsen. Det var underskrevet P. Larsen. Vi fik kendskab dertil, da borgmesteren i Aabenraa orienterede os om, at en kommunalt ansat funktionær efter anmodning havde ansøgt om eet års orlov for at påtage sig vagttjeneste syd for grænsen til en månedlig løn af 500 kr., hvilket var mange penge dengang. Borgmester Fink var ked af det af hensyn til evt. konsekvenser for administrationen, men var også klar over, at han kunne få vanskeligheder ved at sige nej. Så tilladelsen blev – med modvilje – givet.

Noget andet er, at der fra tysk side syd for grænsen blev set med megen uvilje på disse folk, der kom til at afløse tyske soldater, der herefter kunne sendes til fronten eller til vigtigere militære opgaver.

Jo længere krigen varede, des flere folk ønskedes der fra tysk side. Gennem stiftamtmand Herschend, der var amternes forbindelsesled til den tyske hærkommando ved general Hanneken, fik vi anmodning om at gøre borgmestre og sognerådsformænd opmærksom på, at Værnemagten kunne henvende sig direkte til dem om både at skaffe entreprenører og arbejdere. Det blev dog understreget, at der ikke måtte lægges pres på nogen. Her i amtet fandt vi det ikke »nødvendigt« at lade denne besked gå videre.

Det er vel kendetegnende for meget af det, der skete under Besættelsen, at senere statsminister Jens Otto Krag på et tidspunkt efter Besættelsen mente at kunne give et spark til dem, der havde taget arbejde i Tyskland: »Det var ikke de bedste, der rejste ud. De fleste var uorganiserede.« Det er jo også en måde at karakterisere folk på. Strafferetligt skete der dog ikke den almindelige Tysklands-arbejder noget, ej heller den almindelige arbejder på tyske arbejdspladser her i landet. Men i den første tid efter Befrielsen, kunne det dog være svært at få arbejde for nogle, der havde forladt en dansk arbejdsplads for at tjene flere penge hos Værnemagten, end de

der forblev herhjemme og nøjedes med noget mindre. Det var vel menneskeligt at de sidstnævnte så lidt skævt til de andre.

Anderledes lå det med dem, der havde ladet sig ikklæde tysk uniform og taget et gevær for at gøre tjeneste som vagtmænd på flyvepladserne og andre arbejdssteder. De ramtes af minimumsstraffen i Landsviger-loven på 4 års fængsel. Retssalen i Aabenraa var den 5. maj 1944 blevet sprængt ved et bombeattentat udført af en af tyskernes terrorgrupper og kunne derfor ikke benyttes. Retsmøderne blev derfor henlagt til amtsrådssalen. Jeg mindes den opstandelse, det vakte hos kontorets ældre personale, da en sådan lidt ældre og noget svagelig person, som de kendte, havde fået fire år. Han havde ikke kunnet klare almindeligt arbejde, da han havde meldt sig for at tjene nogle penge til en ny kakkellovn, som han ikke mente at kunne skaffe sig på anden måde. Han havde fået stukket et gevær i hånden og var blevet ikklædt den dertil hørende uniform. Dermed var han en »bevæbnet vagtmand« og han modtog grædende dommen om de fire år. Det kunne man se var galt. Og det havde jo heller ikke været lovgivernes mening at ramme på denne måde, da man satte minimumsstraffen til fire år. Men det er en anden og noget mærkelig historie.

Om rigsdagsvalgene i 1943 og de påny udsatte kommunale valg i Sønderjylland

De kommunale valg der efter gældende lov skulle have været afholdt i marts 1941 blev aflyst efter tysk krav »på grund af den skærpede krigssituation, der kan ventes til foråret.« Det lød lidt mærkeligt dengang, da krigen i vest var gået i stå efter Frankrigs kapitulation. Men det viste sig at være angrebet på Rusland, der blev forberedt.

I 1942 aflystes de kommunale valg igen, men nu skulle de afholdes i 1943. Da skulle der nemlig alligevel være valg, idet rigsdagens valgperiode på fire år udløb den 3. april. Rigsdagens valgperiode var fastsat i grundloven og kunne således ikke, som tilfældet var med de kommunale valg, forlænges ved lov. Blev der ikke afholdt valg, stod landet uden noget ansvarligt styre.

Valget skulle derfor forberedes og kunne kun forventes aflyst efter tysk påbud med den følge, dette også ville få for de tyske myndigheder her i landet. De ville så ikke have nogen ansvarlig myndighed at holde sig til. Herom har bl. a. folketingsmand A. Svensson givet en udførlig redegørelse i en artikel om Dansk Samråd i Sønderjydske Årbøger 1951, så jeg omtaler kun, hvad jeg selv havde med at gøre.

Når situationen blev særlig spændt i Sønderjylland, skyldtes det, at det tyske mindretal vanskeligt ville kunne deltage i valget, fordi omkring 7.000

personer, der regnedes til mindretallet på den ene eller anden måde deltog i Hitlertysklands »totale krig« dels her i landet, ved fronten i Rusland eller andre steder f.eks. som arbejdere i Tyskland. Mindretallet måtte derfor formodes at komme til at stå uden repræsentation i Rigsdagen og sandsynligvis også i mange kommunalbestyrelser. Dette forhold gav anledning til lange og trange forhandlinger.

Jeg havde været stærkt med i forberedelserne til valgene som hovedbestyrelsesmedlem i De sønderjydske Danske Samfund, og jeg havde gjort opmærksom på, at valglisten under de nuværende forhold ikke var ført ajour. Jeg fik så opfordring til at henvende mig til indenrigsminister Jørgen Jørgensen. Det gav anledning til, at kommunerne blev opfordret til omgående at udfærdige helt nye valgliste, da reglerne om optagelse af tilflyttere i de forløbne år ikke var blevet fulgt.

Mit initiativ gav anledning til et pudsigt lille intermezzo, der er typisk for en administration. Jeg havde skrevet direkte til ministeren. Det medførte, at amtmanden nogen tid efter fortalte, at de embedsmænd, der i Indenrigsministeriet havde med disse forhold at gøre (og som jeg godt kendte) havde været noget fortrydelige over, at jeg ikke havde henvendt mig til dem i stedet for til den politiske minister. Det ville jeg normalt også have gjort, hvis forholdet havde med mit arbejde i amtet at gøre, men det havde det ikke. Jeg havde reageret som bestyrelsesmedlem i Danske Samfund og så mente bestyrelsen, at det måtte være ministeren, der skulle orienteres, uden at jeg som embedsmand skulle gå kommandovejen. Sådan kan man også komme galt af sted.

Medens rigsdagsvalget i overensstemmelse med Grundloven var en forudsætning for opretholdelse af Folketing og regering, forholdt det sig anderledes med de kommunale valg. De var jo allerede blevet udsat to gange. Men der var efterhånden gået 6 år siden de sidste valg og der var naturligvis sket ændringer i sammensætningen – alene som følge af naturlig afgang. Der var derfor en virkelig trang til fornyelse af rådene. Den tyske betingelse for at valg overhovedet kunne afholdes, var at mindretallet fik et »tysk kontor« under Statsministeriet som erstatning for sit hidtidige folketingsmedlem. Man krævede, at assessor Stehr fra Aabenraa blev ansat i kontoret som varetager af mindretallets interesser. Det bøjede man sig for fra dansk side, omend under store betænkeligheder særlig fra sønderjysk side, for man ville ikke igen have noget, der lignede »tyske kancelli« fra helstatstiden. Det samme var iøvrigt Scavenius' betænkelighed.

Mindretallet stillede også betingelser til kommunalvalget via besættelsesmagten. Man krævede:

1. En bisidder i hvert råd

2. En bisidder i hvert udvalg

3. Afgørende indflydelse på beslutninger

Med andre ord en indflydelse langt ud over, hvad man ville have under normale forhold, hvor man alene ville have fået indflydelse i de kommuner, hvor man efter almindelige regler og under normale forhold ville have haft stemmer nok til et mandat.

Det ville man fra sønderjysk side ikke gå med til, så hellere tage den nødvendige særlov og derved skille sig ud fra det øvrige Danmark. Alle lokale valg, også til menighedsråd og skolekommissioner, blev herefter aflyst og mandaterne forlænget indtil videre. Det blev for mange en valgperiode på 9 år.

At der ikke på tysk side var udelt tilfredshed med hensyn til de tyske krav som en forudsætning for tilladelse til afholdelse af lovbestemte valg, fremgår af et notat, jeg har dateret 2. marts 1943. Det lyder således: »Under en samtale med et medlem af mindretallet kritiserede denne, at tyskerne ikke ville deltage i valget og deres krav om oprettelse af et »tysk kontor«. Det er en uting med en stat i staten«. Han kritiserede ved samme lejlighed tonen i den faste rubrik i den tyske avis »Unsere Stimme«.

Når jeg ikke i notatet havde angivet navnet, var det sandsynligvis af forsigtighedsgrunde af hensyn til den pågældende, hvis uvedkommende skulle få fat i det. I dag kan jeg godt røbe, at det var landsretssagfører Andre Matzen, som jeg kendte helt tilbage fra studentertiden og som også ved anden lejlighed overfor mig udtalte sig afvigende fra den normale tyske holdning. Forfatteren til »Unsere Stimme« var en lærer i Bovrup tyske privatskole. Han optrådte som denunciante (angiver) på den mest infame måde. Han kendte øjensynlig ikke den tyske vending »Der grösste Lump im ganzen Land ist und bleibt der Denunziant.«

Ved rigsdagsvalget blev alle kræfter sat ind fra Danske Samfunds side. Vore tillidsmænd i Aabenraa blev hele tiden orienteret om udviklingen. I et møde den 13. marts gjorde jeg udførligt rede for, hvad der var sket vedrørende valgene og sluttede med følgende appel til tillidsmændene (og -kvinderne), der giver et klart billede af situationen. Det lyder således efter mit manuskript:

»Nu har vi valget. Under vilkår, som vi aldrig har prøvet før ... Vi har jo altid haft tyskerne som et særligt inciterende element. At de ikke deltager denne gang betyder ikke, at vi ikke behøver at regne med dem. Men de er her, og vi kan være ganske og fuldstændig sikre på, at en svigtende valg-deltagelse vil blive fortolket i deres favør. Valget hernede har altid haft en udenrigspolitisk side. Det vil det denne gang have for hele landet i et omfang som aldrig før. Hele verden vil spejde mod Danmark i dagene op til

og efter valget. ... Vi har fået en mulighed for at løfte vor røst og for at lade hele verden høre, at her under fremmedherredømme er et folk, der har bevaret sin politiske sans og sin vilje til at bevare folkestyret i den overleverede form og uforstyrret af den tyngende overmagts bedømmelse af dettes værdi ...

Det er Danske Samfund og Danske Samfund alene, der har det endelige ansvar for valget ... Og Danske Samfund det er os alle – bestyrelse – tillidsmænd og menige medlemmer – Alle har et ansvar ...

De får i aften lister affattet for hver enkelt distrikt plus et opråb fra bestyrelsen. Vi skal vide, hvem der skal køres, således at alle har en mulighed for at komme til valgurnerne. Distriktet afsøges 2 gange (på valgdagen). Gør hver enkelt sin pligt, får vi et valg, vi kan være bekendt ...«

Og det blev et godt valg for os med stor valgdeltagelse. Der blev i den sønderjyske storkreds afgivet 83.736 danske stemmer og ingen tyske, mod 79.422 danske og 15.016 tyske i 1939. I landet som helhed var stemmeprocenten i 1943 89,5 og i Sønderjylland 79,5. Da den tyske stemmeprocent i 1939 var 15,9, var deltagelsen fra dansk side således endnu højere end i 1939.

Det var med udelt glæde, vi i Danske Samfund kunne konstatere det utroligt stærke sammenhold mellem alle danske, som den store valgdeltagelse var udtryk for. Kun en forsvindende lille part af stemmerne tilfaldt Fritz Clausens dansk-nazistiske parti, der derved også klart fik konstateret en yderst ringe indflydelse på den almindelige danske vælger. Vi kunne naturligvis ikke se, om partiet også fik tyske stemmer, der var blevet hjemløse ved, at mindretallet ikke stillede op. Både valget i 1939 og i 1943 viste, hvilken slagkraft, Danske Samfund havde fået og bevaret gennem de forløbne år, når det virkelig gjaldt.

Besættelsestiden fra 29. august 1943 til foråret 1945

Den 29. august 1943

Efterhånden var den aktive modstand vokset og der havde fundet en mængde uroligheder, strejker og sabotageakter sted. Statsminister Buhl havde ganske vist allerede i september 1942 holdt sin meget kritiserede radiotale, hvor han advarede mod sabotage og ligefrem opfordrede folk til at melde kendskab til sabotører til politiet. Begrundelsen herfor var, at så kunne det danske politi tage sig af de »skyldige« og derved undgå, at de kom for tysk ret.

Men det var for sent at standse udviklingen. Den 29. august 1943 endte det med, at tyskerne dekreterede militær undtagelsestilstand og i en proklamation henviste til Haager-konventionens bestemmelser om, hvorledes den sætter grænserne for dels befolkningens dels besættelsesmagtens rettigheder, herunder om virkningerne for den civile forvaltning. Regeringen gik af, da man forlangte dødsstraf for bl.a. sabotage. Folketinget blev sat ud af funktion. Det tilbageværende militær blev afvæbnet efter at det ved enkelte garnisoner var kommet til kamp. For flådens vedkommende drog admiral Vedel omsorg for at alle skibe i havn blev sænket. Artilleriskibet Niels Juel prøvede at gå til Sverige, men blev forhindret ved tysk indgriben og i stedet søgt sænket af besætningen.

Her i byen blev der sat bevogtning ved alle udgangsveje. Bror Kedde og Tinne var på cykel og med to børn kommet på besøg nogle dage, men kunne nu ikke komme hjem uden passersedler. Disse skulle hentes på Ortskommandoens kontor på Storetorv. Her var der lange køer. Udleveringen blev varetaget af en kendt aabenraaer, en dansk statsborger, der som tidsfrivillig var indkaldt og sat til at varetage dette hverv. Kedde forsøgte et par gange, men blev til sidst utålmodig og opgav. Efter et par dage slap de ud uden passersedler.

Vi fandt ud af, at man havde glemt at sætte vagter ved Knapstien. Først havde vi prøvet sammen med børnene på cykel at komme ud ad Tøndervej, men forgæves. Vi fik dog lov til at køre tilbage over Farversmølle, så vidt jeg husker af bagermester D., der som tysk statsborger skulle være medlem

af Zeitfreiwilligkorpset. Det var dejligt vejr og vi benyttede adgangen til det fri til at plukke brombær. Det var første gang, at Zeitfreiwilligkorpset blev sat ind af militæret, som det var undergivet, og det var også første gang, vi fandt ud af, hvilke af vore hjemmetyske naboer og bysfæller, der havde stillet sig til rådighed for besættelsesmagten med gevær i hånd.

Inden vi foretog disse forsøg på at trodse indespærringen, var vi tidligt om morgenen blevet vækket af amtshusets portner, Einar Neumann, der kastede småsten mod vort sovekammervindue. Amtmanden var ved 4-tiden blevet hentet på Brundlund, hvor man i stedet for pænt at afvente, at der blev svaret på ringeklokken, havde knust et vindue i trappeopgangen til opholds- og soverummene ovenpå. Amtmanden blev bragt til Ortskommandanten, hvor han blev gjort bekendt med den proklamerede militære undtagelsestilstand og opfordret til at sammenkalde alle ledende embedsmænd, herunder også overlægen på sygehuset, Jens Wollesen, til et møde på amtshuset kl. 9.

Da vi kom til amtshuset, mødte vi tyske vagtposter, både ude på gaden og inde i bygningen, der var blevet besat. Vi (amtsvejinspektør Knud Strømning, amtsrådssekretær Buch Larsen og jeg) blev anmodet om at begive os direkte til vore respektive kontorer. Vi måtte ikke lukke dørene til kontorerne, idet vagterne ude på gangene skulle kunne følge med i, hvad vi foretog os. Telefonen måtte ikke røres.

Idet jeg gik ind, havde jeg haft lejlighed til at læse proklamationen, der var klæbet op på muren og der set henvisningen til Haagerkonventionens artikler nr. 42-56 om virkningen af militær undtagelsestilstand. Den første tanke, der slog mig, var: så nu erkender man, at Danmark betragtes som værende i krigstilstand med Tyskland. Situationen er endelig klar. Det var næsten som en lettelse.

I proklamationen, der var underskrevet af den øverstbefalende for den tyske værnemagt i Danmark von Hanneken, hed det bl.a.: Alle forsamlinger – også ikke-offentlige er forbudt. Sammenstimlinger og ansamlinger af flere end 5 personer på gaden eller offentlige steder er forbudt. Enhver benyttelse af post, telegraf og telefon er indtil videre forbudt. Enhver strejke er forbudt. Opfordring til strejke til skade for den tyske besættelsesmagt fremmer fjenden og straffes i reglen med døden. Alle overtrædelser af disse bestemmelser vil blive straffet ved de tyske standretter. Mod voldshandlinger, sammenstimlinger osv. vil der hensynsløst blive gjort brug af våben. Enhver borger i Danmark, der efterkommer *denne på folkeretligt grundlag hvilende krigslov* (fremhævet af mig) tilsikres personens og ejendommens urørthed iht. lovene. Embedsmænd og funktionærer skulle under trussel om de strengeste foranstaltninger forblive på deres poster.

I et brev af samme dag til statsminister Scavenius hedder det om de sidste, »at man ikke vil forlange, de skulle være tysk orienterede »und zu Deutschland bekehren«. De skulle efterkomme de anvisninger, der blev givet af de indsatte tyske opsynsmænd.« Vi fik dog ikke i Aabenraa nogle sådanne.

I brevet til statsministeren meddeler von Hanneken iøvrigt, at regeringens beføjelser er overtaget af den tyske værnemagt, og den udøvende magt er endt. Von Hanneken underskriver dog høfligt brevet således: »Ich bin Euer Exzellenz Ihr ergebener von Hanneken«.

Min første handling var at finde Haagerkonventionen frem. Jeg gik med den ind til amtmanden for at gøre ham bekendt med de regler, der var henvist til. Han bad mig tage bekendtgørelsen med ind i salen, hvor vi efterhånden alle samledes. Her var også rektor for det tyske gymnasium, dr. Gäde, der i dagens anledning var trukket i overløjtnantsuniform. Han skulle overvåge handlingen. Endvidere var der tilkaldt to Zeitfreiwillige, der stod med gevær i hånd ved den nederste bordende. De var begge danske statsborgere og den ene kendte jeg. Amtmanden gjorde ganske kort rede for, hvorfor vi var tilkaldt, og bad mig så læse de relevante artikler af Haagerkonventionen op.

Af disse bestemmelser fremhævede jeg særligt følgende:

Art. 43 – ... Besættelsesmagten tager alle forholdsregler for så vidt muligt at genoprette og sikre den offentlige orden og det offentlige liv, idet de i landet gældende love respekteres, medmindre dette er absolut umuligt.

Art. 46 Familiens ære og rettigheder, personernes liv og privat ejendom såvel som religiøs overbevisning og gudstjenestens udøvelse skal respekteres. Privat ejendom må ikke konfiskeres.

Art. 50 Ingen kollektiv straf, hverken pekuniær eller anden kan pålægges befolkningen på grund af individuelle handlinger, for hvilke de ikke kan betragtes som solidarisk ansvarlige.

Det sidste lyder jo kønt, men man kan så undrende spørge sig selv, hvordan der med hjemmel i denne konvention kunne pålægges Odense, Ålborg og Esbjerg millionbøder, tages gidsler (som det skete den samme morgen i Sønderjylland), og senere beslaglægges skoler, konfirmandstuer, forsamlingshuse i massevis osv.

Efter at dette var læst op, bad amtmanden enhver gå til sit (det var en lørdag formiddag, der dengang var halv arbejdsdag) og fortsætte arbejdet som vanligt. Dr. Gäde tog derefter med amtmanden til Sønderborg til samme forestilling i amtet der.

De første par dage vandrede de tyske vagtposter uafbrudt frem og tilbage på gangene foran kontorerne. Dørene skulle ganske vist være åbne, men

jeg fortalte dem, at jeg f.eks. under mægling og vilkårsforhandling ikke kunne arbejde for åbne døre, og de accepterede stiltiende, at sådan var det. Iøvrigt fik de anvist et tomt rum ved trappen til at opholde sig i, og hertil trak de sig efter et par dage tilbage og passede sig selv. Hvor længe vi havde denne vagt, har jeg ikke noteret, men det varede ikke ret længe, så lempe-des situationen.

Den 6. oktober 1943 ophævedes den militære undtagelsestilstand og det meddeltes at den rigsbefuldmægtigede dr. Best fra og med denne dag overtog ansvaret for »Die dänische Regierungsgewalt«.

Det var imidlertid klart, at der af hensyn til befolkningen på een eller anden måde måtte opretholdes en dansk centralforvaltning og ansvaret for denne blev (efter forhandlinger med den afgående regering) overtaget af departementscheferne med direktøren for Udenrigsministeriet som den, der over for den rigsbefuldmægtigede skulle søge at holde forvaltningen så intakt som muligt. Og det lykkedes i så vidt omfang, at den almindelige befolkning meget lidt mærkede, at der ingen lovlig regering fandtes. Styret havde et trumfkort som nu og da blev taget i brug. Man fastholdt, at man ingen lovgivende magt havde, og at man derfor kun kunne udstede forordninger, hvis man kunne finde hjemmel i en gældende lov vedtaget før den 29. august. Og det bøjede tyskerne sig nødtvungent for. De var nemlig lige så interesserede i, at administrationen ikke brød sammen.

Efter den 29. august 1943

Efter den skærpelse af situationen, der var indtrådt med regeringens fra-træden og efter den klare vending i krigen til fordel for de allierede sammen med den stadig voksende modstandsbevægelse, måtte departementcheferne gøre sig klart, at der kunne opstå vanskeligheder med at opretholde uhindret forbindelse mellem de forskellige dele af landet og hovedstaden med centraladministrationen.

Der blev i den anledning truffet en lang række foranstaltninger, hvorefter mange opgaver blev lagt ud til de lokale overordnede myndigheder. At statsamterne kunne virke på denne måde er et forhold, som man tilsyneladende ikke var helt opmærksom på betydningen af, da man for nogle år siden drøftede nedlæggelsen af dem.

Blandt disse opgaver var f.eks. ansvaret for fordelingen af rationeringsmærker til de nødvendige daglige fornødenheder – brød, kød, smør, mel, gryn, sukker, sæbe, soda for at nævne nogle. Salt var ikke rationeret, men de handlende skulle have indkøbstilladelse dertil. Der blev sendt meget store beholdninger af ekstraordinære rationeringskort ud, lige som vi fik et

lager af indkøbstilladelser til evt. uddeling. Leverandørerne opfordredes til at sørge for lagre i alle dele af landet, og vi fik orientering om, hvor de lå og hvor store de var.

Amtet kunne ikke på betryggende måde opbevare alle disse kort og det var også af betydning, at de var fordelt rundt om i området. Als kunne f.eks. tænkes at blive afsondret. De blev derfor fordelt i sparekasser og banker til opbevaring i bokse, hvor de lå i plomberede kasser. De fyldte ganske bratt i boksrummene. Mærkerne var til brug for danskere, og dem alene. Der blev udtrykkeligt gjort opmærksom på, at der ikke måtte udleveres mærker til de tyske flygtninge, der i strid med alle folkeretlige regler var bragt her til landet ved Værnemagtens foranstaltning. De måtte henvises til forsørgelse ved Værnemagten. Vi fik også adgang til at beslaglægge automobiler til fremføring af varerne, hvis det var fornødent.

Der blev givet forholdsregler om, hvorledes betaling af offentlige ydelser, herunder sociale ydelser, skulle ordnes lokalt. Amtet fik også tilsendt en beholdning af »blanco checks« på Nationalbanken. Det blev sikret, at der kunne udbetales løn og pensioner, hvor tjenestemanden »midlertidigt var bortrejst«, hvilket betragtedes som lovligt forfald. Det fik især betydning for politiets personale efter den 19. september 1944.

Der blev forberedt kurentjeneste for det tilfælde, at postvæsenet, telefon og telegraf skulle svigte. Vi fik besked på at sikre vort arkiv, der var anbragt på amtshusets loft. Her var anbragt store kasser med sand til bekæmpelse af brandbomber. Vor udmærkede assistent på kontoret Johan Hansen fik anvist et værelse hos portneren med henblik på at holde vagt – herunder brandvagt. I stedet blev kælderrummene under amtshuset forsynet med anlæg til opvarmning af hensyn til faren for fugt og her blev hele det store arkiv flyttet ned. Det krævede også installation af belysning.

Der blev lagt en plan for transport af amtets personale. Det var jo inden det var almindeligt, at alle fik bil – bortset fra at bilkørsel i det hele var udelukket for private. Vi fik anvist, hvor vi eventuelt skulle flytte administrationen hen. For vort amt blev det Løjt Kirkeby skole.

Besættelsesmagten havde i 1944 påbudt, at alle skulle have et identitetsbevis på sig. Vi fik hver for sig udstedt et legitimationskort, der fortalte, at vi var berettigede til at færdes fra og til kontoret, hvor det så end lå. Jeg fik illegalt et ekstra på et andet navn og skulle fungere som »repræsentant«. Det var inden, at man drømte om, at alle landets indbyggere skulle kunne identificeres med et personnummer. Havde vi haft en sådan central i 1940, skulle den have været destrueret omgående. Nu nøjedes man med her og der at sørge for, at de lokale folkeregistre blev sat ud af funktion. Jeg mindes i den forbindelse en samtale med den kontorchef i Indenrigsmini-

steriet, der stod for gennemførelsen af CPR, da det skete i 1970erne. Amtet skulle medvirke for så vidt angik vore personregistre og han blev meget forbavset, da jeg udtalte min modvilje mod landsdækkende registre til kontrol af alle.

Carla havde i forbindelse med identitetskortene påtaget sig en opgave, der næsten blev for spændende. Efter at politiet var gået under jorden, opholdt bl.a. politifuldmægtig Iver Møller sig nogle dage hos vores allesammens Ingeborg Arup i Skovhuset ude i Stollig. Carla havde fået nogle formularer til identitetskort og de fornødne stempler på politikontoret og skulle cykle ud med dem for at få dem gjort klar med underskrift af Iver Møller, så at hun ved tilbagekomsten kunne levere dem til »værdigt trængende«. Hun havde foruden disse ting en masse kød i kurven på styret. Den var tung og da hun kom ind på Knapstien, mistede hun balancen og væltede. Kurven med alle de noget specielle ting faldt på jorden, hvor de spredtes, og hun søgte febrilsk at samle dem op. En meget høflig tysk officer, der havde set uheldet, sprang belevent til for at hjælpe. Han fandt ikke ud af, hvad han hjalp med. Det var heldigvis ikke en gestapomand.

Også besættelsesmagten forberedte sig på nødvendigheden af at skulle handle decentralt. Dr. Best sendte en stedfortræder til Aabenraa, hvor han fik bopæl og kontor på Grand Hotel. Han havde kompetence til at træffe afgørelser mht. spørgsmål vedr. civil forvaltning af sager fra de sønderjyske amter og Koldingegnen. Fra den 1. november 1944 var det en Oberregierungsrat dr. Haensch, som jeg et par gange fik mindre behagelige kontakter til.

Den tyske øverstbefalende general von Hanneken fik kontor i Silkeborg. Her blev der også fra dansk side oprettet et kontor med stiftamtmand Herschend som den øverste lokale ansvarlige for administrationen og for forbindelsen med Værnemagten for området Jylland-Fyn. Endelig blev der oprettet en stilling som politikommandør ansvarlig for efterretningstjenesten og ro og orden i Jylland og på Fyn. Hertil blev beskikket politimester Aage Agersted fra Aabenraa og politikommissær Rein Jensen ligeledes herfra. Vi havde nær kontakt med begge familier, der forblev boende her i byen. Ved den såkaldte »politimesteraktion« den 26. maj 1944 blev Agersted og Rein Jensen arresteret. Grænsegendarmeriets chef, oberst Paludan-Müller, skulle også have været arresteret, men satte sig til modværge og blev skudt. Amtmand Refslund Thomsen blev ligeledes arresteret den 26. maj 1944 og holdt interneret i fire uger i Kolding og Vestre fængsel. Agersted og Rein Jensen blev derimod i efteråret 1944 sendt i tysk koncentrationslejr, hvor Agersted døde allerede den 2. december 1944. Rein Jensen kom syg tilbage blandt de første, der ved Bernadottes indsats blev

sendt hjem. Han kom først til Frøslev, hvor hans kone og jeg forgæves prøvede at få kontakt med ham.

Der havde naturligvis været overvejelser mht., hvad der skulle ske, hvis også departementscheferne blev sat fra styret. Hvordan så med amtmændene som statens øverste repræsentanter ude i landet ? Nogen klar beslutning blev ikke taget. Man var alene enige om, at man skulle blive på sin post af hensyn til befolkningen, som man var sat til i videst omfang at beskytte, – for så vidt »det lader sig forene med vor stilling som danske embedsmænd«. Det sidste var man i amtmændenes kreds enige om måtte fastholdes til den bitre ende.

Men hvad med næste ansvarlige chefgruppe, hvis amtmændene blev sat fra bestillingen? Den ville blive forpligtet til at følge ordrer fra besættelsesmagten med eller uden loyalitetserklæring for det tilfælde forbindelse med København skulle blive afbrudt. Det måtte dog være sådan, at enhver var frit stillet, hvis tyskerne krævede en loyalitetserklæring. Efter henstilling fra Indenrigsministeriet blev der udstedt en fuldmagt til mig til brug i tilfælde af, at amtmanden skulle blive forhindret i at videreføre sit embede. Den lød således:

»Aabenraa 8. marts 1945. Undertegnede amtmand Kr. Refslund Thomsen bemyndiger hermed amtsfuldmægtig cand. jur. J. P. Caspersen, Aabenraa til, såfremt jeg måtte blive forhindret i at udføre mine embedsforretninger som amtmand, da at varetage disse på mit an- og tilsvær, indtil Indenrigsministeriet måtte have meddelt en sædvanlig konstitution eller truffet anden bestemmelse med hensyn til videreførelse af embedets forretninger.

sign. Kr. Refslund Thomsen«

Jeg fik samtidig udleveret følgende udkast til en evt. erklæring:

»Ich bin bereit meine Amtsgeschäfte im Interesse der Amtsbevölkerung in bisherigem Umfange weiterzuführen, indem ich voraussetze, dass meine Kollegen dieselbe Stellung einnehmen werden. Ich werde der bestehenden Sachlage Rechnung tragen und anzeigen, wenn eine Weiterführung der Amtsgeschäfte sich m.E. nicht mehr mit meiner Stellung als dänischer Amtmann vereinbaren lässt«. Det var den erklæring, som amtmændene indbyrdes havde aftalt at ville bruge.

Meget var således forberedt. Noget trådte i kraft, som f.eks. de meget omfangsrige karantæneforanstaltninger, der omtales i et andet afsnit. Andet kunne forblive på forberedelsernes stadi. Men det fortæller om en velfungerende administration, der kunne virke til befolkningens bedste i

Passér- og Rejsetilladelse. Nr. 5103/1944
(Passiers- und Reisegeheimung)

Navn (Name) C A S P E R S E N ,
Jes Peter

Født d. 24/8 1905 i Terpøser, Sneum Sogn
(Geboren am) (Geburtsort)

Stilling (Beruf) Amtsfuldmægtig
Stellvertr. Landrat, Dr. jur.

Tjenestested (Dienststelle) Aabenraa-Sønderborg Amt
Proprietær

Innehaverens egenhændige Underskrift
(Eigenhändige Unterschrift des Inhabers)

Tilladelsen giver Ret til Passage og Kørsel til enhver Tid i hele Danmark.
(Diese Genehmigung gestattet Passage und Verkehr zu jeder Zeit in ganz Danmark).

Rigspolitichefen, København d. 18/5 1944.
(Der Reichspolizeichef, København am)

Magnus Jørgensen

Genehmigt.

København am 15. Mai 1944

Mart

Obstleutnant und Wehrmacht-kommandant

Mit legitimationskort som stedfortrædende amtmand 1944.

det øjeblik, politikerne var sat »uden for døren«. Man ville ikke være henvist til mere eller mindre tilfældige ordninger – forskellige i forskellige dele af landet. Og så gik udviklingen i krigens sidste fase heldigvis så hurtigt og for Danmark lempeligt, at man kunne fortsætte i de vante baner til den sidste dag. Ikke mærkeligt at en af de mest anvendte sange i de første år efter Befrielsen var Grundtvigs »Bladet i bogen sig vender«.

Formand for Aabenraa Idræts- og Gymnastikforening juni 1943-marts 1946

Der fandtes i 1943 tre danske idrætsforeninger (gymnastikforeninger) i Aabenraa. De to gamle var, Aabenraa Gymnastikforening, der var oprettet lige efter Genforeningen den 18.10.1922, og A.G.S., Arbejdernes Gymnastik og Sportsforening, mens den nyere var Aabenraa Statsskoles Idrætsforening, oprettet den 27.8.1941. Gymnastikforeningen dyrkede ene og alene gymnastik, mens statsskolens idrætsforening derudover havde atletik på programmet. Formanden for den sidstnævnte var adjunkt Frode

Jacobsen, og det var ham, der tog initiativet til at foreslå gymnastikforeningen og statsskolens idrætsforening slået sammen til een, der skulle varetage såvel gymnastikken som atletikken.

Både Carla og jeg var medlemmer af gymnastikforeningen, – jeg som medlem af Aabenraa Roklub, så området var ikke fremmed for mig. Der var i øvrigt mange med fra roklubben til motionsgymnastikken. Blandt dem var guldmed Rode, købmand Agger, chauffør Krøjer (fra firmaet Georg Christensen), Niels Sørensen, der mest var kendt under forretningens navn som »Boys Jacobsen«, Schlüter og Jørgensen fra Sparekassen og kriminalbetjent Ørum. Andre deltagere i gymnastikken var købmand Heine Schmidt fra Storetorv, sparekasse-direktør Axel Ølgaard for blot at nævne nogle. Det var en prægtig samling. En enkelt af dem, Heine Schmidt, gjorde sig af en grund særlig bemærket. Han elskede at gå med hat, hvad de fleste iøvrigt gjorde dengang. Men han drev det så vidt, at det første, han tog på, når vi efter gymnastikken havde været i bad, var hans kære hat. Det var et kosteligt syn.

Men det var altså adjunkt Jacobsen, der kom med forslaget om at slå de to foreninger sammen og med opfordring til mig om at påtage mig opgaven som formand for den nye forening. Statsskolens forening skulle derefter alene stå for atletik, medens gymnastikken skulle samles i gymnastikforeningen. Den ny forenings navn blev naturligt Aa.I.G. (Aabenraa Idræts- og Gymnastikforening). Foreningen fik sine egne vedtægter, og da det var under Besættelsen, kom dette også til at præge disse.

Det blev således bestemt, at »som medlem kunne optages enhver dansk mand eller kvinde«. Og samtidig indførtes en meget omhyggelig beskrevet fremgangsmåde ved eksklusion af et medlem »når særlige forhold giver anledning dertil«. Begge bestemmelser blev der senere brug for, og de peger begge på den nationale spænding, der ikke mindst gjorde sig gældende blandt yngre medlemmer. Såvel Roklubbens som Aa. I. G.s medlemmer blev stærkt engagerede i modstandskampen.

Af protokollen ses, at der i det første bestyrelsesmøde, hvor jeg blev valgt til formand, blev vedtaget, at der skulle afholdes møde den anden tirsdag i hver måned kl. 19.15. Så vidste man det. Samtidig blev der valgt en fanebærer til stævner. Straks efter oprettelsen planlagde vi et større stævne til den 29. august 1943, der dog blev ændret til den 5. september. Netop den 29. august skete der som bekendt noget, og herom har jeg indført følgende i vor protokol:

»Idrætsstævnet den 5. september bortfaldt på grund af indførelse af militær undtagelsestilstand i hele Danmark den 29. august d.å. Herefter er alle idrætsstævner, møder og sammenkomster – også ikke-offentlige –

forbudt indtil videre. Træning er dog tilladt under tilsyn af en idrætsleder og på betingelse af, at tilskuere absolut udelukkes.

Herefter må gymnastik antages at kunne fortsætte på sædvanlig måde også under disse forhold.

6/9 1943 sign. J. Caspersen«

Gymnastikken fortsatte således og der blev skrevet ud til hvert enkelt medlem. Det fremgår af de følgende beretninger at tilslutningen til gymnastikken gennem hele besættelsestiden var overvældende stor både for mænd, kvinder og børn. Vi var begge med og også vores Sven var en ivrig deltager. Det var tydeligt, at man ønskede at samles, hvor det var muligt. I vinteren 1944/45 var der således 173 kvinder, 100 mænd og 236 børn. Ganske vist havde arbejdet været besværet af, at den ene gymnastiksal havde været beslaglagt til »andet formål«, hvilket var anbringelse af flygtninge fra Østpreussen.

Derimod var mulighederne for atletik elendige. Det blev først ændret under det nye styre i byen efter 1946. Men forholdene omkring os lagde dog en naturlig dæmper på meget. Således noteres det den 18. oktober 1944: »at bestyrelsen på grund af forholdene vil se bort fra den traditionelle svingom ved den årlige idrætsmærke-fest«.

Ved generalforsamlingen den 12. marts 1945 indtraf en episode, der vel var typisk for tidspunktet og helt uden forbindelse med selve generalforsamlingen, der afholdtes på Folkehjem, hvor jeg blev kaldt til telefonen. En stemme sagde – uden præsentation – kun følgende: »Lilholdt er taget«, hvorpå røret blev lagt på. Jeg har aldrig fået at vide, hvem det var. Men det virkede. I løbet af ganske få minutter gled en fem seks stykker lige så stille bort for at gå »under jorden« i hvert fald i nogle dage for at afvente, om de blev eftersøgt.

Lilholdt var en gårdmand i Brunde ved Røde Kro, hvis ejendom nogle dage senere blev sprængt i luften af håndlangere for Gestapo. Familien fik kun et par timers varsel, før den skulle forlade hjemmet. Lange tider derefter hang der linnedstykker i træerne rundt om gårdens ruiner. Nogle dage efter kom en mand, som jeg aldrig før havde set eller mødt, ind på mit kontor. Han fortalte mig, at våben og håndgranater, der havde været skjult i Lilholdts lade, var blevet kørt bort i bunden af nogle læs roer.

Efterretningstjenesten virkede, men på den anden side afslørede hændelsen en brist i sikkerhedsreglerne, idet jeg intet kendskab havde haft til gruppen i Brunde. Men der blev faktisk snakket lidt rigeligt henimod Besættelsens slutning. En anden dag i samme periode kom således en mand, som jeg dog kendte, ind på kontoret med den arrestationsliste, der

var blevet udarbejdet i hans sogn. Det var da i orden, men alligevel ... Det var jo ikke amtet, der som sådant fungerede som meldecentral.

Så kom den 4.-5. maj og hvad dermed fulgte. I et bestyrelsesmøde den 27. august 1945 blev der nedsat et »udrensnings-udvalg« bestående af to medlemmer, – en mand og en kvinde. Optagelsesbestemmelsen om at der alene kunne optages en dansk mand eller kvinde, blev draget frem sammen med eksklusionsbestemmelsen »når særlige forhold giver anledning dertil«. Det førte til, at vi i et bestyrelsesmøde den 7. november vedtog at meddele fire kvinder, der søgte om medlemsskab, at man ikke kunne optage dem på grund af tysksindethed, mens vi til en anden person skrev, at vi ikke havde fundet noget grundlag for at udelukke ham af foreningen på grund af tysksindethed. Jeg husker, at drøftelsen var præget af modstridende holdninger m.h.t. nægtelsen af optagelsen af de fire kvinder, og af protokollen ser jeg, at eet navn er blevet indføjet, efter at tre andre var noterede. Jeg kunne ikke rigtig lide det, men sådan var den overvejende stemning. På samme møde blev det iøvrigt vedtaget at indbyde to amerikanske løjtnanter til en fest på Grand Hotel.

Selv om det er efter min formandstid, kan jeg ikke lade være med at notere følgende efter protokollen. Den 3. maj 1948, altså tre år efter Befrielsen, står der »Hjemmetyskere kan optages i foreningen, dersom de ikke på nogen måde lader deres sindelag skinne igennem eller taler politik«. Med 'politik' mentes dengang og længe efter 'national-politik'. Og den 4. september 1952 blev der i protokollen skrevet »Der oplæstes en indberetning til SIKÅ angående den tyske sportsforening, der 5 gange havde trænet i A.A.I.G.s træningstid og brugt foreningens redskaber samt talt tysk under træningen. Dette kan ikke tillades.«

Der var endnu 7 år efter Besættelsen medlemmer, der havde deltaget i modstandskampen og for hvem det var en oplevet realitet med Gestapo, vilkårlige anholdelser, koncentrationslejre og »Zeitfreiwillige« der havde aflagt ed til Hitler om anmelderpligt og som havde adgang til våben. For dem var det ikke noget, de blot havde læst om, og det var derfor ikke mærkeligt, at det tog tid, inden de nationale brydninger ebbede helt ud. Man huskede stadig, hvem der havde været medløbere på den anden side.

Et særligt kapitel var vore meget dygtige og dygtigt ledede gymnastikpiger. Vi havde et såkaldt »elitehold«, der med hæder deltog i stævner for denne gruppe oppe i Jylland, ligesom vi selv arrangerede et stævne her i Aabenraa. Jeg havde som formand den store glæde at skulle med på disse rejser, der foregik med tog. Der var ikke andre muligheder under Besættelsen. Foruden glæden ved at se fremragende gymnastik, gav det også et herligt fællesskab med et fantastisk godt humør midt i al tristheden i

hverdagen. I 1944 fik vi for første gang i foreningens historie 5 broncemærker for elitegymnaster og året efter 4 mærker i sølv, mens 6 bestod prøven til broncemærket.

I efteråret 1944 havde vi efter en sådan rejse arrangeret en lille fest for os selv i »Bondestuen« nede ved havnen. Den blev dengang drevet af søstrene Andersen, af hvilke Agnes selv var elitepige. Det var en lukket sammenkomst, der pludselig blev afbrudt af et par tyske soldater, der ville ind. Jeg prøvede at forklare dem, at det var et privat selskab og lukkede døren. Derpå jog en af dem en bajonet igennem ruden i døren. Jeg havde heldigvis fået hovedet væk forinden, men det var ikke spor rart. Jeg ringede til »Vagtværnet« – det var efter, at tyskerne havde fjernet det danske politi, og det tilkaldte det tyske militærpoliti. Men fyrene var naturligvis forsvundet, inden det kom. Vi var unge, og det var ligesom nervøsiteten ved episoden afløstes af en ekstra forhøjet stemning. Anderledes var det jo ikke.

Den 6. februar 1946 står der i bestyrelsesprotokollen, at »formanden afgår efter tur og modtager ikke genvalg på den kommende generalforsamling«. Jeg var da blevet opstillet til det forestående byrådsvalg og havde en rimelig chance for at blive valgt.

Det havde været nogle rige år på grund af det fællesskab, som de ydre forhold skabte. Og selv om der også er knyttet mange tunge minder til netop disse år – begivenheder, der naturligvis prægede hverdagen, så er det i dag de gode minder om sammenhold, godt kammeratskab og fornøjelige hændelser, der dukker frem ved gennemsyn af de gamle protokoller.

En sønderjysk særordning for hjælp til modstandsfolks familier

Blandt de mange nye opgaver, amtet blev anmodet om at bidrage til løsning af, var hjælp til familier, hvor forsørgeren enten var i tysk fængsel, i koncentrationslejr i Tyskland, i Frøslevlejren eller var »gået under jorden«. Oprindelsen til denne specielle adgang til hjælp fra det offentlige gik tilbage til interneringen af kommunisterne i 1941 og senere af jøderne. Af disse var der kun ganske få i vort amt og dem fik vi i praksis ikke noget at gøre med.

Det blev en ganske anden situation, da modstandsbevægelsen voksede og også kom rigtig i gang i Sønderjylland. Bortset fra spredte tilløb havde de fleste hernede holdt sig tilbage. Det havde ikke mindst til grund, at man var omgivet af medlemmer af mindretallet, som man slet ikke kunne være sikker på. De allerfleste måtte man regne med stod helt på besættelsesmagtens side og måtte regnes som et risikomoment med hensyn til stikkeri

til Værnemagten og Gestapo. Dertil kom i periodens begyndelse de mange rygter om faren for en grænseflytning til »beskyttelse« af mindretallet efter det mønster, vi tidligere havde set i Tjekkoslaviet. Men efterhånden som forholdene skærpedes, og også fordi man ikke mere havde fornemmelsen af en aktuell fare for en grænseflytning, opstod der også flere aktive grupper her. Det førte ganske naturligt til øget opmærksomhed fra Gestapos side med den følge, at der også her skete fængslinger, interneringer og deportationer, hvis man ikke i tide var »gået under jorden«.

Pligten til at yde hjælp blev i fortrolige skrivelser via amterne pålagt de enkelte kommuner, lige som der i fortrolig form blev givet en vejledning mht. konteringen på en sådan måde, at en eftersporing fra tysk side i hvert fald ville blive vanskeliggjort, hvis der skete forsøg derpå.

I de sønderjyske amter – og særlig grænseamterne – var der den særlige vanskelighed, at man i nogle kommuner havde medlemmer af kommunalbestyrelsen, i det sociale udvalg eller på kontorerne, der tilhørte mindretallet eller på anden måde nærrede sympati for besættelsesmagten. Amtmanden i Tønder, lensgreve O.D. Schack, rejste dette spørgsmål over for departementschefen i Socialministeriet. Det var denne, der tilligemed en enkelt kontorchef stod for hele ordningen, og til hvem alle henvendelser skulle rettes. Det blev herefter meddelt de tre sønderjyske amtmænd, at de måtte give tilsagn om fuld statsrefusion af udgifterne til de kommuner, hvor det måske ville spille en rolle, at det kunne koste kommunen noget.

Vi nærrede i Aabenraa i og for sig ikke tvivl om, at alle uanset indstilling loyalt ville efterkomme en henstilling fra amtet om at yde hjælp, men da det viste sig, at nogle af de trængende ikke selv ønskede at henvende sig til de mennesker, som de naturligvis kendte som tysksindede, fik amtet et større beløb at disponere over. »Efterretningsvæsenet« virkede perfekt og det rygtedes hurtigt, at man kunne gå direkte til amtet. Nogle tilfælde kendte jeg personligt, således at jeg kunne fortælle, hvilke muligheder der var, hvis man ønskede hjælp. Men jeg mindes også en stolt og modig kvinde, hvis mand sad i koncentrationslejr, og som erklærede, at hun nok skulle klare sig selv, – hun ønskede intet fra »samarbejdsregeringen«. Og så sled hun det bedste, hun kunne med mandens forretning, hvis kunder heldigvis var meget trofaste.

Der blev ydet hjælp ikke alene til direkte forsørgelsesudgifter, men også, hvor manden eller sønnen savnedes i en bedrift, til aflønning af fremmed hjælp, og til indkøb af beklædning i de tilfælde, hvor de savnede var taget af Gestapo som de stod og gik uden nogen vinterbeklædning, desuden til indkøb af pakker som Røde Kors kunne formidle videre, til udgifter til besøgsrejser her i landet m.v.

Den voksende modstand kunne tydeligt aflæses af det stigende sagsantal. Langt de fleste sager administreredes på tilfredsstillende måde af de lokale myndigheder og det var et betydeligt tal, vi kom op på i løbet af det sidste år af Besættelsen. Men jeg har ingen mindelse om, hvor stort et totalbeløb, vi kom op på i amtet. Jeg tror ikke, at det blev opgjort.

Kredskontorerne

Da politiet den 19. september 1944 blev sat ud af spillet og i København blev sendt til de tyske koncentrationslejre lige som grænsegendarmerne, gik de fleste politifolk landet over »under jorden«. Det var klart, at dette medførte store ulemper m.h.t. opretholdelse af ro og orden. Man kunne naturligvis ikke regne med, at almindelige kriminelle holdt sig tilbage, når politiet var borte. Det var den ene side af politiets opgaver. En anden var det civile arbejde, der påhvilede politiet til løsning af mange opgaver af betydning for en nogenlunde uforstyrret fortsættelse af hverdagen.

Til at varetage opgaven med opretholdelse af ro og orden blev alle større kommuner med mere end 2000 indbyggere opfordret til at oprette et »Vagtværn«. Det skete også i Aabenraa. Her blev ledelsen overdraget den lokale Falck-leder Johan Christensen, der var en rolig og besindig mand med et stort lokalkendskab til byens befolkning.

Til opretholdelse af politiets civile arbejde udstedte justitsministeriet den 7. november 1944 en bekendtgørelse om »Midlertidig videreførelse af de til politiet henlagte forretninger af civil og administrativ beskaffenhed«. Dets opgaver blev henlagt til amterne og skulle udføres gennem særlige kredskontorer (betegnet N.N. amts kredskontor). Alle de civile og administrative forretninger, der hidtil havde påhvilet politimestrene, blev med nogle særlig nævnte undtagelser henlagt hertil. Og amtmændene blev anmodet om at undersøge, hvilke amtsfuldmægtige og dommerfuldmægtige, der måtte være villige og egnede til at påtage sig opgaven.

Af hensyn til den solidaritetsfølelse, der muligvis kunne forventes i forhold til det personale, der var blevet sat ud af funktion af tyskerne – det man i dag ville kalde en sympatistrejke –, blev der såvel af foreningen af amtsfuldmægtige som af foreningen af dommerfuldmægtige udsendt en henstilling til medlemmerne om, at man så vidt muligt efterkom en opfordring til at udføre denne opgave. Tilsvarende skete fra politiets personaleforeninger for så vidt angik kontorpersonalet, men ikke de til kontorarbejdet knyttede politibetjente, hvor dette måtte være tilfældet. Endelig fortalte politimester Brix (der var gået under jorden) mig, at Frihedsrådet ikke havde noget imod ordningens gennemførelse. HK havde fået samme

meddelelse fra Frihedsrådet om, at personalet roligt kunne påtage sig det arbejde, som kreds-kontoret skulle udføre. Frihedsrådet var således klart blevet en del af ledelsen i vort land, som man rettede sig efter.

Her i amtet blev det dommerfuldmægtig Niels Johansen i Sønderborg, som jeg kendte fra studenterårene, jeg bad overtage hvervet i Sønderborg, medens jeg selv overtog det i såvel Gråsten som Aabenraa. Arbejdet blev udført under eget og ikke under amtmandens ansvar. Jeg nævner det specielt med hensyn til kasseforretningerne og de konflikter, der senere opstod med besættelsesmagten såvel i Aabenraa som Gråsten.

Endvidere blev de motorsagkyndige anmodet om at fortsætte deres arbejde. Det var i Aabenraa og Gråsten ingeniør Helge Weichel. I Gråsten var politiets bygning blevet overtaget af Værnemagten. Det lykkedes at skaffe kontoret plads i jernbanestationens venterum. I Aabenraa var hele den store indgangsportal til retsbygningen blevet sprængt af en af tyskernes »danske« terrorgrupper den 4. maj 1944, således at man kun kunne komme ind ad en smal bagtrappe til vort lokale på 1. sal. Men vi kunne blive i bygningen, hvor der også var et dommerkantor og et tingbogs-kantor i drift. Retssalen var dog også medtaget efter sprængningen.

I Aabenraa fortsatte kontorassistent Carl Duborg og to kontorister, hvoraf den ene senere »gik under jorden«. Kontorfuldmægtigen hørte derimod til det tyske mindretal og var »galt« tysk. Han havde i september efterkommet en henstilling fra mindretalsledelsen om at deltage i skansegravning på Toftlund-egnen. Ledelsen havde udstedt en generel opfordring til at melde sig til tjenesten i egen person og evt. med heste til materialtransport. Under hans fravær opdagede man, at han havde begået under-slæb mht. opkrævning af bøder, inden han var blevet indkaldt. Pengene var gået uden om kassebogen. Befæstningsarbejdet sluttede sidst i februar og det måtte forventes, at han ville ønske at genindtræde i sit arbejde, – og det var ikke så godt, for vort kontor var kontaktsted for en del af politiets illegale virksomhed. Der var grund til at forvente, at han ville føle det som sin pligt at give Gestapo underretning om det illegale arbejde, som han ikke ville undgå at få færten af.

Vi fandt på en udvej. Han havde jo begået underslæb og i en samtale med Duborg erkendt dette og bedt denne om at skjule det for mig. Efter at politiet var borte, var en del af dets virksomhed som nævnt overtaget af Vagtværnet. Dets leder, Johan Christensen, blev orienteret om situationen og blev tilsagt til at møde på kontoret et kvarter efter det tidspunkt, hvor jeg havde tilsagt kontorfuldmægtigen. Endvidere blev dommeren holdt i beredskab, og begge var villige til at yde fornøden bistand. Manden blev foreholdt det begåede underslæb. Under samtalen blev han mere og mere

ophidset, og da det blev tilkendegivet ham, at han måtte forvente at blive anholdt, blev han helt hysterisk og erklærede, at der var to personer ved embedet, som skulle skydes. Den ene var ingeniør Weichel, den anden ville han ikke nævne navnet på. Formentlig var det Duborg. Jeg bad derefter vagtværnets chef og dommeren om at komme ind. Da han gentog sine trusler trods en henstilling fra dommeren om at være fornuftig, fandt denne, at der var grundlag for en anholdelse, hvorefter Johan Christensen med højtidelig stemme erklærede : »I kongens og lovens navn du er anholdt – N.N.«. Manden forlangte nu at få tilladelse til at henvende sig til Ortskommandanten. Det blev – naturligvis – nægtet. Dommeren afsagde under henvisning til truslerne fængslingskendelse og dagen efter blev manden af statsadvokaturen i Sønderborg – efter en afhøring – taget med til Sønderborg arrest. Vi turde ikke have ham i Aabenraa. Nu kunne kontoret føres videre, ellers havde ingen turdet blive. Jeg havde på forhånd fået at vide, at hele personalet inclusive Weichel ville have forladt arbejdet, hvis manden var kommet tilbage.

Det var ikke nogen behagelig oplevelse for mig eller den pågældendes familie, da jeg måtte derhen for at fortælle, at N.N. ikke kom hjem, og at der heller ikke ville være mulighed for at komme i forbindelse med ham. Dagen efter kom der en henvendelse til mig fra Ortskommandanten, men da han hørte, at N.N. var tilbageholdt på grund af en begået og erkendt kriminel handling, ønskede han ikke at foretage sig noget.

Arbejdet på kreds-kontoret i Gråsten skete som regel sammen med Helge Weichel, så vi kunne bruge hans benzindrevne bil. Et sjældent køretøj, bortset fra tyskeres og lægernes samt dyrlægernes biler. Vi blev derfor jævnligt stoppet af tyskerne ved udfaldsvejen fra byen. I krigens sidste tid var de unge soldater ofte rystende nervøse, og vi var bange for, at de af vanvare skulle røre ved aftrækkeren på den maskinpistol, de pegede på os med.

På kreds-kontoret i Gråsten kom det til et sammenstød med Ortskommandanten, fordi kontorfuldmægtig Nielsen havde nægtet at udlevere nummerplader til en vogn, der ikke opfyldte betingelserne. Vognmanden klagede til kommandanten, der anmodede Nielsen om at give møde »inden et kvarter«. Nielsen havde ikke helt ren samvittighed mht. illegalt arbejde, og han var stærkt i tvivl om, hvad han skulle gøre. Han havde nok en fornemmelse af, at det var nummerpladerne, det drejede sig om, men inden han gik derhen, ville han orientere mig. Jeg bad ham blot henvise til mig, og sige at han ikke havde nogen beføjelser til at udlevere nummerpladerne. Jeg ringede dog selv til kommandanten for at høre nærmere. Det endte med, at han personlig ville tage ansvaret for, at vognen ville blive bragt i

forskriftsmæssig stand. Da jeg tidligere havde haft en samtale med en fuldmægtig i Handelsministeriet i en tilsvarende sag, havde denne sagt, at man ikke ville forlange, at nogen skulle sætte frihed og sikkerhed på spil for et par nummerplader. Så jeg meddelte kommandanten, at jeg ville gå med til, at han personlig fik pladerne udleverede til brug for en enkelt tur på vilkår af, at de blev afleveret på kontoret efter endt brug. Vognmanden måtte ikke få dem. Nielsen var hørligt lettet, da jeg meddelte ham resultatet af samtalen.

Den 9. marts var det galt igen. Ortskommandanten besværede sig til Nielsen over ikke at være blevet underrettet om et revolverkup mod kreds-kontoret, hvor der blev stjålet benzinmærker. Da Nielsen svarede, at han ikke havde pligt til at melde det til ham, fik han følgende salut »Ich werde die Sache weiter untersuchen, und Sie können glauben, dass Sie die Folgen davon zu tragen haben«. Klagen gik videre til repræsentanten for det tyske riges befuldmægtigede i Aabenraa, Oberregierungsrat dr. Haensch, der ønskede en samtale med amtmanden i denne anledning. Jeg tog samtalen og fortalte ham, at jeg var bekendt med klagen, idet det var mig, der var Niensens chef, og anførte, at der mig bekendt ikke forelå nogen pligt til at give indberetning til nogen tysk myndighed i et sådant tilfælde. Dr. Haensch: »Ja – Pflicht nicht, aber ...« og bad mig undersøge sagen og forelægge den for amtmanden. Amtet lod denne besked gå videre til Justitsministeriet og bad om ministeriets stillingtagen. Ministeriet tiltrådte afgørelsen og sendte sagen til Udenrigsministeriet med anmodning om at foranledige, at de tyske myndigheder blev orienteret om, at der ikke påhvilede kredskontorerne nogen pligt til indberetning, som det var blevet krævet i min sag. Men dermed var sammenstødene med hr. Haensch ikke slut.

Hvor nervøse og sårbare tyskerne var her mod slutningen af krigen, ses af følgende to episoder. En landmand i Barsmark, vist Mads Lildholdt, Fasbro, havde beklaget sig over, at tyske soldater ikke alene havde fældet nogle træer, der var i vejen for deres udsigt over vandet, men at de også havde fjernet dem. Han ville udover at klage over det også have erstatning. Jeg gik nu op til dr. Haensch, der havde kontor på Grand Hotel, for at klage. Da jeg tog hånden ind mod brystlommen for at tage mit papir frem, greb han i hast fat i en skuffe, hvor han havde en revolver. Videre kom det dog ikke, da han så papiret i min hånd.

Arresten i gården bag politistationen blev konstant bevogtet af to tyske soldater. På et tidspunkt fandt de ud af, at de hellere ville stå nedenfor politikontorets bygning nede ved gaden. Det betød, at besøgende til kreds-kontoret skulle passere de to herrer, hvilket naturligvis var generende. Jeg

ringede derfor op til dr. Haenschs kontor, hvor jeg talte med hans sekretær, der var en kvinde fra Aabenraa, hvis navn var mig bekendt, og som var fra en ellers pæn familie. Jeg mente derfor ikke at behøve at være alt for højtidelig, så efter at have omtalt det faktiske forhold, føjede jeg til: »Jeg kan da godt forstå, at det er morsommere at stå nede ved gaden end oppe i gården foran arresthuset.«

Næste akt: Amtmanden ringer til mig og beder mig komme ud på Slottet hurtigst muligt. Det viste sig, at dr. Haensch havde ringet og været aldeles rasende. Jeg skulle nemlig have omtalt de tyske vagter som latterlige og det var en fornærmelse mod Værnemagten. Han forlangte med trusler om anden reaktion en uforbeholden undskyldning af mig. Jeg forklarede amtmanden, hvad der var passeret og fastholdt, at jeg ikke havde anledning til at undskylde noget. Så det ville jeg ikke. Jeg ville give ham – amtmanden – en skriftlig beretning om det skete og intet andet. Jeg ville navnlig gentage, at jeg ikke fandt anledning til at give undskyldning for noget, der ikke var blevet sagt. Jeg tænkte ikke særlig venligt på den unge dame, der havde fremkaldt episoden. Der skete dog ikke mere, men soldaterne forsvandt fra gaden, og det var jo det, jeg ville have skulle ske.

Den 5. maj dukkede så politiet frem igen. Først Brix, der kom direkte fra Frøslevlejren og dagen efter Iver Møller sammesteds fra. Mit hverv var afsluttet og en af de første dage afleveredes kassebøger og kassen på behørig vis. Den særlige opgave var løst.

Glimt fra 1944

Fra slutningen af 1943 mindes vi et møde med Kaj Munk, få måneder før han blev myrdet. Folkehjem var fyldt til sidste plads, uanset at mødet naturligvis ikke forud var omtalt i pressen. Vi husker Kaj Munk stående på talerstolen, der var blevet anbragt i det yderste hjørne af den store sal for at skabe flest mulige pladser. Herfra læste han sit skuespil om Niels Ebbesen under dyb grebthed og tavshed. Vi mindes også besøg af Peter de Hemmer Gudme, der senere mistede livet i Shellhuset i forbindelse med et forhør hos Gestapo.

Hvis tyskerne havde ventet, at mordet på Kaj Munk den 5. januar 1944 skulle have virket dæmpende på viljen til modstand, så viste det sig at være en fuldstændig fejlsvurdering. Tværtimod virkede harmen over mordet på netop denne mand helt modsat. I Aabenraa blev der som andre steder dannet en komite til samling af midler til støtte for modstandskampens ofre og deres pårørende, her iværksat af bl.a. overlægen på Aabenraa sygehus, Jens Wollesen, og Erik Bondo Svane.

Vi hørte om oprettelsen af Frøslevlejren efter aftale mellem departementschefstyret og tyskerne, hvor sidstnævnte lovede, at deportationerne til de tyske koncentrationslejre herefter skulle ophøre. Disse lejres gru begyndte vi på denne tid at få en anelse om. Den hjemmetyske ledelse, dyrlæge Møller og lederen af det tyske kontor i København Rudolf Stehr, var endnu så fanatisk optændt, at de søgte at hindre lejrens oprettelse. De var bange for undvigelse og befrielsesforsøg, og til engagementet af køkkenpersonale og lignende ville de i hvert fald ikke medvirke. Det var vi slet ikke kede af, for gennem et rent dansksindet personale kunne der bevares en vis kontakt mellem de internerede og omverdenen. De hjemmetyske indvendinger var forgæves, og i august 1944 stod lejren klar.

Men det varede som bekendt ikke længe, før løftet om standsningen af deportationerne blev brudt. Man begyndte på mere eller mindre vilkårlige transporter til de tyske lejre. Adskillige af vore gode venner og bekendte blev ofre herfor, som nævnt politimester Agersted og Rein Jensen og derudover vor bedste ven Erik Bondo Svane, orgelbygger Rasmussen (Ras), løjtnant Poulsen fra Hedeselskabet (med kontor på amtshuset), møller Nielsen fra Sønderport, der var gammel DSK'er, købmand Kaj Jensen og mange flere. Kaj Jensen havde en herlig humoristisk sans. Han var oprindelig blevet anbragt i Horserødlejren. Da fangerne derfra blev flyttet og sejlet til Flensborg og derfra med bus skulle videre til et »ukendt sted« (nemlig Frøslevlejren), bad Kaj Jensen chaufføren om »en enkelt til Aabenraa«. Mange andre situationer af den art kunne nævnes, og denne evne bidrog utvivlsomt til, at han overlevede de umenneskelige forhold i koncentrationslejren Porta Westfalica.

Om Erik Bondo Svane

Erik Bondo Svane blev min efterfølger som dommerfuldmægtig i Aabenraa, da jeg den 1. juni 1937 overgik til amtet. Han var fra sit hjem præget af familiens sønderjyske interesser. Selv havde han foretaget cykelture i Nord- og Sydslesvig som medlem af studenterforeningen Hejmdal. Han var yngste søn af viceskoledirektør Svane ved Københavns Skolevæsen. Erik havde familiens Flensborg-holdning til grænsespørgsmålet og var optaget af, hvad der kunne tænkes at ske ved det forventede tyske nederlag. Mange af os kendte seminarielærer Claus Eskildsens undersøgelser af den stemningsændring, der var under udvikling i Sydslesvig, og som viste, at man kunne forvente en meget stærk strømning mod Danmark. Erik ønskede helst, at grænsen skulle flyttes til Dannevirke, men i hvert fald skulle Flensborg tilbage. Her var han på linje med studiekammeraten Frants

Thygesen, der senere fik orlov fra Indenrigsministeriet for at blive generalsekretær for Sydslesvigsk Forening i de allerførste år efter Tysklands kapitulation.

Erik kom som min efterfølger i embedet og fordi vi på anden måde havde kendskab til familien hurtigt i forbindelse med os, og blev en af vore kæreste venner. Han kom hurtigt med i ungdomsarbejdet, der havde hjemsted i Ramsherred 47. En kreds af yngre mennesker, blandt disse Carla, havde stillet sig til rådighed som skiftende vagter, der samtidig forestod underholdning, især fællessang. Erik blev formand for ordningen, fik arbejdet formaliseret og bragt ind under den lovgivning, der gjaldt for ungdomsklubber og opnåede derved at få offentlig støtte, således at han med bistand fra Aabenraa kommune og Danske Samfund kunne bringe de ydre rammer, der fra begyndelsen havde været meget primitive, i overensstemmelse med almindelige normer. Formanden for Danske Samfund, Jes Christiansen, kommenterede en henvendelse fra ham med følgende bemærkning: »Og så skal Svane have sine lokummer.«

Danske Samfund samt den retshjælp for ubemidlede, som jeg havde fået sat i gang, havde her kontor. Den var efterhånden blevet organiseret, således at byens embedsjurister havde påtaget sig at tage vagt hver tirsdag. Naturligvis kom Erik Svane også ind i denne turnus, og da han var ugift tog han gerne vagten, hvis en anden havde meldt forfald. Han blev således meget hurtigt helt fortrolig med alt, hvad der foregik her – og det var også baggrunden for, at man mente, at han ville have mulighed for at hverve unge herfra til modstandsbevægelsen.

Erik Svane havde et meget stort kontaktbehov og kendte en mængde familier, hvor han med sit hjælpsomme og livlige væsen blev en skattet gæst. Han elskede børn og tog vore små helt til sig. Vi har endnu hængende en »frise« med billeder klippet af ham, der har givet anledning til mange timers fortællinger. Til Carla havde han et ganske særlig fortroligt forhold. Han ringede næsten dagligt.

Svane foretog store historiske undersøgelser og var langt fremme med en »turistvejledning for Sydslesvig«, ligesom han samlede oplysninger om kgl. bygningsinspektør Winstrups arbejder, specielt i Flensborg. Når han havde fået en eller anden detalje, kom han gerne for at læse op, hvad han havde skrevet – og det næsten uanset klokkeslettet. Det kunne ske kl. 3 om natten, at han vækkede os med sten på vinduet.

Vi drøftede også en mulig grænseforskydning, hvor han som nævnt gik meget længere, end jeg som nordslesviger kunne følge ham. Jeg havde bl. a. den indvending, at jeg ikke stolede på, at Danmark på langt sigt ville bære byrden ved et større tysk mindretal – for det ville i hvert fald blive følgen.

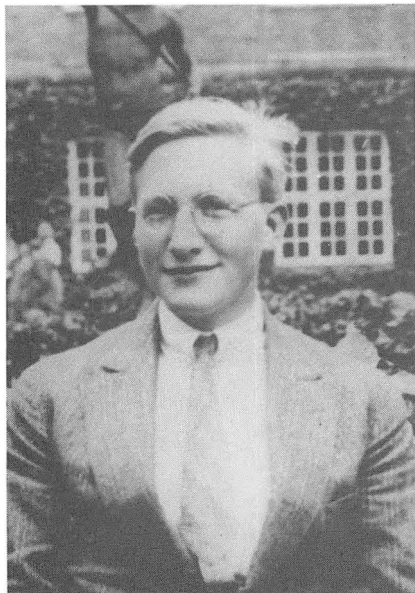
Jeg mindede ham om tiden først i trediverne, da man ofte hørte talen om, at »Sønderjylland havde kostet os alt for mange penge«. Der blev ligefrem lavet undersøgelser over, hvor meget. Eller »når I er så utilfredse, kunne I jo være blevet hvor I var«, og andet i den retning.

Jeg har før fortalt om, hvordan jeg blev mødt med sådanne bemærkninger, da jeg i 1933/34 gik på Strøget i København for at sælge Dybbølmærker. Vi talte også om de højstemte toner, der lød i årene fra 1918-20 særlig i det »Gamle land«. Både erfaringerne fra dengang og i trediverne viser, hvor svingende stemninger i Danmark er. Man er »højt oppe« og så falder man hurtigt ned igen, når nyhedens interesse er gået sig en tur. Vi så det samme efter 1945, da der blev pisket en stemning frem for Sydslesvig, der så efter få år ligeså stille døde hen. På et sådant grundlag kan man ikke føre grænsekamp – den skal føres sejt og på langt sigt. Men vi fik nogle virkelig gode drøftelser. Vi kunne snakke om forholdene og argumentere for, hvad vi mente om dette eller hint. Det kniber det desværre oftest med.

Den gruppe, der var dannet af bl.a. Erik Bondo Svane og overlæge Jens Wollesen, blev revet op og taget af Gestapo den 17. oktober 1944. Politifuldmægtig Iver Møller, der også var med, slap i første omgang bort og gik under jorden, i den første tid hos Ingeborg Arup i Skovhuset i Stollig. Farver Jacob Jacobsen traf jeg den morgen, hvor han var på flugt mod nord for at komme til England. Gestapo havde ved en fejltagelse taget hans far i stedet for ham. Han havde dog ikke mere travlt, end at han kunne nå at fremføre sin glæde over, at vi nu da endelig var ved at få klare linjer i forhold til besættelsesmagten ligesom i Norge.

Efter at Erik Bondo Svane nogle døgn havde været i forhør hos Gestapo i overretssagfører Holger Boecks ejendom i Forstallé, som Gestapo havde beslaglagt efter at Boeck var flygtet til Sverige, blev han overført til den tyske afdeling af fængslet i Aabenraa. Det lykkedes Carla gennem arrestforvareren i Aabenraa at opretholde en forbindelse med ham, så længe han sad der, og det lykkedes hende også at få en fødselsdagspakke op til ham ugedagen efter hans anholdelse samt en julepakke. Også i januar fik hun en pakke afsted. Den fik han aldrig – ja det er næsten ikke til at forstå – i sommeren 1945 kom den tilbage. Om den var tilbageholdt eller først var kommet frem efter hans død, kunne ikke ses. Men »Ordnung muss sein«, og da pakken ikke kunne udleveres, blev den ikke givet til andre trængende, men gemt. Indholdet var da naturligvis fordærvet.

Familien har til Landsarkivet i Aabenraa afleveret en fyldig beretning om Erik Svanes illegale virksomhed, før han blev taget af Gestapo og ført til koncentrationslejren Neuengamme, hvor han den 5. marts 1945 bukkede under for den umenneskelige behandling, kun få dage før Bernadottetrans-

Vor gode ven, Erik Bondo Svane, d. 5. marts 1945 i tysk koncentrationslejr.

porterne kom i gang. Allerede 10 dage efter kom der nogle løsladte fanger til Aabenraa sygehus, hvor de blev indlagt, fordi de var for sløje til at komme til Sverige. Det var nogle af de såkaldte »asociale«, altså ikke folk, der var taget som politiske fanger. De var fortsat under arrest på en afdeling på sygehuset, men det var lykkedes arrestbetjent Carlsen gennem de tyske vagter at komme i forbindelse med dem. Derved fik han at vide, at nogle af dem havde kendt Erik Svane. Carlsen fik sendt bud til mig herom og sørgede for at aflede de tyske vagters opmærksomhed, således at jeg kunne komme uset ind på sygestuerne. De var fordelt på 2 stuer. Jeg talte med dem alle – noterede deres navne og hjemsted og tog notater af, hvad de fortalte, således at jeg bagefter kunne give beretning videre til faderen. De syge lå som nævnt på to stuer, og da jeg havde fået nogenlunde enslydende beretninger fra dem, turde jeg skrive til Eriks far for at fortælle, hvad jeg vidste. Jeg husker endnu fornemmelsen, da jeg lagde brevet i postkassen: Er det nu sandt? Jeg vidste at det var sandt, men alligevel havde jeg den tanke.

Broderen, højesteretssagfører Oskar Bondo Svane, satte sig omgående i forbindelse med os, ligesom hans søster, som vi også kendte. Den sidstnævnte aftalte med Carla, at der skulle søges afholdt en mindegudstjeneste den 18. april i Sct. Nicolaj Kirke og bad Carla stå for blomsterarrangemen-

terne. Det blev gennemført uanset de forvirrende dage lige før afslutningen på Besættelsen kunne ses. Efter højtideligheden i kirken indbød hr. og fru dommer Levinsen en lille kreds til samvær i deres hjem. Her blev der rejst spørgsmålet, om det ville være muligt at skabe et eller andet til minde om Erik, og herunder fremsatte jeg forslag om at samle nogle penge til en mindelegat. Det blev straks akcepteret.

Formålet skulle være at skabe et legat, der kunne støtte unge fra Aabenraa retskreds under en uddannelse, der kunne få betydning for en national og folkelig gerning. Indsamlingen blev vel modtaget. Den var ikke offentlig, men skete ved en personlig henvendelse til personer, der havde haft med Erik at gøre – lige som der blev ydet væsentlige bidrag fra familiens side. Det blev hurtigt til omkring 20.000 kr., der var et stort beløb dengang.

Legatet administreredes oprindeligt af bestyrelsen for Aabenraa Ungdomshjem sammen med en repræsentant for slægten (Oskar Bondo Svane) og for stifterne (mig) samt sparekassedirektør Nis Jørgensen, der var formand for ungdomshjemmet indtil dets ophør i 1985. Indtil videre fortsætter den hidtil valgte ledelse, idet der nu også er indtrådt en repræsentant for 4. Maj Kollegiet og en anden for Aabenraa Gymnasium (den tidligere statsskole). Legatet har nu ved forskellige senere bidrag nået en størrelse på ca. 100.000 kr.

Fra familiens side blev der senere opsat et relief med Eriks billede i profil i opgangen til det kontor, hvor han havde haft sit arbejde, – ved siden af et tilsvarende relief for politimester Aage A. Agersted, der døde den 2. december 1944 i Neuengamme. Efter at såvel dommer- som politikontorerne senere er flyttet til det tidligere tyske gymnasiums bygning på Haderslevvej, er reliefferne flyttet dertil.

Danske Samfunds overvejelser om forholdet til mindretallet

Efter det tyske nederlag ved Stalingrad i januar 1943 og den derefter følgende tilbagetrækning ikke alene i Rusland, men også i Afrika, var det klart, at krigen måtte ende med et tysk sammenbrud. Det var også klart, at man måtte gøre sine overvejelser om, hvorledes forholdene kunne udvikle sig her hos os.

Det var lige så givet, at det tyske mindretals ledelses totale opslutning bag besættelsesmagten og alle dens handlinger, der så vidt vi kunne skønne havde dækning hos de allerfleste, havde skabt en stadig skarpere modsætning og bitterhed hos den enkelte dansker over for alt tysk.

Danske Samfund kunne som den største nationale forening med sine 80.000 medlemmer og med et klart nationalpolitisk sigte ikke sidde de

stemninger overhørig, som vi vidste gjorde sig gældende. Det gjaldt ligeledes holdningen til den voksende vilje til aktiv modstand, der efterhånden også bredte sig i Sønderjylland. Længe havde man holdt sig tilbage på grund af den stærke blanding i befolkningen, hvor man principielt i hver tysker måtte se en mulig stikker. Oprettelsen af Zeitfreiwilligkorpset havde ligefrem gjort det til en pligt for medlemmerne at indberette direkte til de tyske myndigheder (militæret og sikkerhedstjenesten), hvis man blot havde fået færten af noget illegalt. En af de mest skæbnesvangre anmeldelser førte f.eks. til henrettelsen af dr. Theilmann i Over Jerstal. De påbudte »Stimmungsberichte« om »Gehässigkeiten« var mange bekendt. Alt dette medvirkede til, at fornemmelsen af fare og modsætninger nok mere alment var stærkere her end måske andre steder i landet.

Der var al mulig grund til at være ængstelig for, at den opstemmede vrede over for mindretallets betingelsesløse opslutning om og udnyttelse af besættelsesmagts tilstedeværelse skulle give sig voldsomme og uønskelige udtryk, når »låget løftedes« ved besættelsens ophør.

Danske Samfund havde derfor i allerstørste hemmelighed på to hovedbestyrelsesmøder – først i Vojens og derefter i Tinglev – vedtaget en udtalelse om, hvorledes man tænkte sig afslutningen afviklet uden selvtægt og vold. At der forinden kunne komme krigeriske handlinger i vort område, havde vi ejendommeligt nok ikke gjort os realistiske tanker om. Udtalelsen blev forelagt på et møde den 22. januar 1944 og blev vedtaget der med enkelte ændringer. Den blev kun udfærdiget i et meget begrænset antal eksemplarer og den enkelte blev pålagt at vise den allerstrengeste fortrolighed m. h. t. planens eksistens. I Aabenraa fandtes der mig bekendt kun det eksemplar, som formanden for Aabenraa Bys Danske Samfund, Jes Christiansen, fik udleveret.

Men hvad kan holdes hemmeligt i Danmark selv under sådanne forhold? Amtmand Refslund Thomsen havde ganske vist frasagt sig sin stilling som politiadjutant og dermed sin pligt som leder af den efterretningstjeneste, der var pålagt dette embede, til at holde sig underrettet om alt, hvad der passerede af interesse for opretholdelsen af ro og orden, samt at videregive dette til regeringen. Men som ansvarsbevidst sønderjyde var han naturligvis interesseret i alt, der foregik. Og på en eller anden måde havde han fået nys om det passerede. Da jeg blev forespurgt om, hvad det var for noget, man havde drøftet i Danske Samfund, og om han måtte se mit eksemplar af den udtalelse, han mente at vide, var vedtaget, kunne jeg (heldigvis i overensstemmelse med sandheden) svare, at en sådan havde jeg ikke, og at jeg heller ikke kunne give noget referat.

Hvorledes han senere fik fat i den, ved jeg ikke, men det lykkedes i hvert

fald. Hans Andersen har engang givet en malende beskrivelse af, hvad der derefter passerede. Planen vakte bestyrtelse ikke alene hos amtmanden, men også hos de sønderjyske politikere, som han gjorde bekendt med det skete. Blandt disse var Jepsen Christensen og redaktør A. Svensson, Haderslev, og vist nok enkelte andre. Hvem de var, husker jeg ikke, og har jeg intet noteret om.

Nå, men disse herrer samledes på Brundlund slot og hertil blev Hans Andersen i sin egenskab af formand for De Sønderjyske Danske Samfund indkaldt for at gøre rede for planen og opfordret til at drage omsorg for, at hvert eneste eksemplar blev tilintetgjort. »Det var alt for farligt, at et sådant papir eksisterede«. Hans Andersen havde på forhånd ikke alt for godt et forhold til de nævnte politikere, der begge var medlemmer af »Dansk Samråd«, som redaktør Svensson har berettet nærmere om i Sønderjyske Aarbøger. Hans Andersen fastholdt, at Danske Samfund ikke alene havde ret, men også pligt til at tænke på fremtiden. Han har fortalt mig, at han ikke agtede at »stå skoleret« over for nogen m.h.t., hvad Danske Samfund gjorde eller ikke gjorde. Og det havde han gjort klart for de tilstedeværende. Det mildnede ikke modsætningerne inden for Dansk Samråd.

Om der ikke kom andet ud af sammenkomsten på slottet i forhold til Danske Samfund, så var den med til at opretholde modsætningerne, der ikke blev mindre, efterhånden som Besættelsens ophør måtte forudses. De var særlig udtalte mellem medlemmer af Venstre og konservative og navnlig socialdemokrater og kulminerede i et møde efter Befrielsen med meget skarpe og personlige udtalelser. Carla fortalte mig, at jeg var »grå i ansigtet«, da jeg fortalte om tonen og sammenstødene.

Et gennemgående punkt i Danske Samfunds holdning var, at man mente at kunne tage konsekvensen af Hitlers »Führererlass« fra maj 1943, der tildelte tysk statsborgerskab til alle, der havde båret våben som medlemmer af SS og værnemagten og i den forbindelse havde aflagt ed til Hitler som det tyske folks fører. Om denne førerbefaling har nylig afdøde højesteretsdommer Frants Thygesen givet en nærmere redegørelse i det tyske juridiske tidsskrift »Die Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte« bd. 105 (1988). Thygesen oplyser her, at det tyske mindretals ledelse omgående havde reageret, da forordningen kom frem, idet erhvervelsen af det tyske statsborgerskab efter dansk ret ville føre til tab af den danske indfødsret. De søgte derfor om, at forordningen ikke fik virkning for frivillige fra Nordslesvig. Det lod sig imidlertid kun i meget få tilfælde fastslå, at ansøgninger om fritagelse blev imødekommet.

Thygesen påpeger endvidere, at den tyske forbundsret i Karlsruhe i 1953

har fastslået, at frivillige i Waffen-SS uden videre har erhvervet tysk statsborgerskab (»Der neuen juristischen Wochenschrift«, 1954, side 510).

Frants Thygesen oplyser videre, at man i det danske Indenrigsministerium, hvor han dengang var sekretær i indfødsretskontoret, havde diskuteret Hitlers »Erlasse« og fundet det rettest efter et tysk nederlag ikke at straffe de hjemmetyske frontfrivillige efter dansk ret, men i stedet behandle dem som tyske statsborgere og simpelt hen udvise dem. Det fandt de danske politikere dog senere var for hårdt. Men uafhængigt af hinanden var embedsmændene i Indenrigsministeriet og Frihedsbevægelsens Sønderjydske Råd altså nået frem til samme grundlag for behandlingen af de hjemmetyske frontfrivillige.

Endvidere var det en gennemgående opfattelse, at mindretals-lovgivningen måtte revideres, således at der vel bevares fuld frihed til at oprette og drive skoler, pleje menigheds- og kulturliv, men vel at mærke kun efter almindelige danske love. Alle de fordele, mindretallet havde opnået under pres fra nazisternes magtovertagelse i 1933 og indtil Besættelsens ophør, måtte ophæves. Blandt disse var det »Tyske Kontor« i Statsministeriet, der blev fremtvunget som vilkår for tilladelsen til at afholde folketingsvalg i 1943.

Også frihedsbevægelsens sønderjydske råd havde i vinteren 1945 udarbejdet et program for mindretalsret efter den kommende befrielse. Det var i hovedtræk enigt med det standpunkt, som Danske Samfund var kommet til, men betydeligt stærkere udspecificeret. Og det var heri man udformede slagordet »Ikke længere særrettigheder«, men alene adgang til at udnytte dansk lovgivning i samme omfang som andre danske grupper, der ønskede at udforme egne normer for kulturelt virke.

Dette standpunkt vandt almindelig tilslutning på de mange møder, som såvel Danske Samfund som frihedsbevægelsen lod afholde i vel alle sogne i Sønderjylland. Men det gav også anledning til megen bitter strid mellem danske indbyrdes om mindretallets skoleforhold helt op i 1950'erne og klingede først af ved konstateringen af eksistensen af de dansk-tyske mindretalserklæringer fra marts 1955.

Alle var dog enige om eet: selvtægt over for tyske personer eller ejendom måtte for enhver pris undgås, og det blev lykkeligvis stort set også tilfældet.

Alle udtalelserne viser stemningen blandt den helt overvejende dansk-sindede befolknings flertal mod slutningen af Besættelsen og den første tid derefter. Fem års tryk måtte naturnødvendigt udløse skarpe reaktioner, når trykket lettede. Hvis man ikke fatter virkningerne af mange års følelse af afmagt over for tvang og hensynsløs politisk og økonomisk udnyttelse af besættelsesmagtens tilstedeværelse hos mindretallets medlemmer og dets

sympatisører, fatter man heller ikke reaktionen og lettelsen, da trykket pludselig var borte. For os der alene kendte mindretallets indstilling fra dets presse og dets ledende personer måtte opfattelsen være, at det helt overvejende flertal gik ind for den førte politik. Vi kendte nok enkelte personligheder, om hvem vi vidste, at de ikke gjorde »turen med« og ikke udnyttede de goder, de fleste ønskede at nyde godt af. Men det var få, der gav udtryk herfor under personlige og fortrolige samtaler.

I dag kan man godt efterrationalisere og ønske et og andet løst på en anden måde. Men det kan man blot ikke bruge i en kritik af situationen, dengang da den var aktuel.

Karantænestationerne

I foråret 1945 blev et nyt stort problem presserende. Allerede et år før i marts 1944 havde departementschefstyret udarbejdet retningslinjer for modtagelsen af de mange danske arbejdere i Tyskland. Man regnede med, at der var omkring 33.000 danske arbejdere, der kunne forventes pludselig at ville hjem. De store bombetogter særlig mod Hamborg, Kiel og Berlin ville, om de fortsatte og øgedes, bevirke, at opholdet blev for farligt. Man var endvidere ikke fremmed for tanken om, at der kunne komme andre – af fremmed nationalitet. Ingen havde dog forestillet sig den store flygtningeinvasion og hjemførelsen fra koncentrationslejrene, der kom i foråret 1945.

Planerne fra marts 1944 blev tilsendt vort amt plus Tønder amt, der som grænseamter måtte forvente at få det første ryk af de hjemvendte. Endvidere tænkte man på Lolland-Falsters amt. Der blev i den anledning i maj 1944 afholdt et møde i Aabenraa med deltagelse af alle de myndigheder, der kunne forventes at blive involveret i arbejdet: politi, sundhedsmyndigheder og administrative myndigheder. På grundlag af, hvad der skete på dette møde, og der var meget, som ændredes i forhold til det oprindelige udkast, blev den endelige plan godkendt. Der fremkom naturligvis også en del kompetencespørgsmål, som måtte klares.

Det man særlig var bange for, var plettyfus, der overføres ved lus. Tyskerne, der blev opmærksom på planerne, holdt dog på, at det var et renligt folk uden større fare for lus end danske. Fra dansk side fastholdt man dog tanken om karantænestationer i Kruså, Padborg og Tønder og der blev udarbejdet meget instruktive planer for opførelsen af barakker, inventar, aflusningsrum og ikke mindst for tilvejebringelsen af det nødvendige personale. Her inddrog man C.B.U. korpset og luftværnskorpset. Hele ordningen skulle forestås af politiet i Gråsten, Tønder og Aabenraa.

Tyske flygtninge ankommer til Vestergade på lastvogn med gasgenerator. Fot. i Historiske Samlinger.

Politimesteren det sidstnævnte sted skulle have den overordnede koordinerende opgave, hvilket ikke alle var tilfredse med. Det kom dog ikke til at spille nogen rolle, for den 19. september 1944 fjernedes politiet som bekendt.

Nu viste det sig igen, at man kunne gøre brug af amterne som statsrepræsentanter på stedet. Her i Aabenraa blev det henført til mit sagsområde som den overordnede myndighed, og det blev en stor og spændende opgave. Den praktiske opgave ved vore to stationer blev overdraget oberstløjtnant Hintz, der den 9. april 1940 havde været chef på Søgård kaserne. Nu var han ansat som evakueringsleder for Aabenraa by og amt under Statens Civile Luftværn.

Hintz fik det fornødne administrative personale stillet til rådighed – i første omgang fra amtet, men det viste sig hurtigt utilstrækkeligt, og der blev i stedet ansat militære, der var blevet »arbejdsløse«. På amtet fik vi bl.a. til opgave at give de fornødne indkøbstilladelser til de rationerede levnedsmidler. Vi fik tilsendt pakker med kort til det formål, og til dækning af udgifterne fik vi tilsendt de første 100.000 kr. Hele ordningen blev

gennemført uden egentlig tilladelse fra tyskerne. Og som det skulle vise sig også uden, at f.eks. lejrchefen i Frøslev havde noget kendskab til den, hvilket voldte besvær, da de allerførste fanger kom hjem. Men nogle tyskere har i hvert fald kendt den, for en dag beslaglagde og fjernede de uden videre en af barakkerne, selv om de fik at vide, hvad den skulle bruges til.

Og så kom det hele helt anderledes end man havde kunnet forestille sig. For det første flygtningene fra Østpreussen, der i tusindvis – hundredtusinder efterhånden – kom med jernbane, skib eller ganske simpelt vandrede over grænsen. Og disse mennesker gik helt uden om vore karantæneforanstaltninger, der fik en hel anden opgave end det forudsete: at modtage de fanger, der blev bragt hjem fra de tyske koncentrationslejre ved den aktion, som blev sat i gang af grev Bernadotte efter aftale med rigsfører-SS Himmler. Allerede før jul 1944 var der dog en aktion fra dansk side for at skaffe syge politifolk og enkelte andre hjem. Dr. Lorentzen i Bov har givet en levende og spændende beskrivelse af denne alt for upåagtede indsats, som han selv deltog i, i bogen »Befrielsedage i Sønderjylland« (1946). Tyskerne nægtede at lade disse 200 politifolk m.m. undersøge på karantænestationen, men lægerne derfra fik dog tilladelse til at følge med til Frøslevlejren.

Først med Bernadottetransporterne blev det accepteret, at karantænestationerne måtte bruges. Det skete midt i marts 1945. Blandt de første var nogle meget syge af forskellig nationalitet, dels såkaldte asociale, der mere eller mindre tilfældigt var fanget ind og sendt til koncentrationslejrene. De blev henvist til sygehusene i Sønderborg og Aabenraa. I Aabenraa var det til epidemisygehuset, hvor de opholdt sig under tysk bevogtning. I slutningen af april kom der rigtig gang i transporterne, som bragte i tusindvis af tidligere fanger hertil. Der var en mængde kvinder fra KZ-lejren i Ravensbrück, udover de danske var der såvel polske som franske. En af de danske var Johanne Hansen fra Husholdningsskolen i Vollerup på Als.

Den allerførste gruppe med norske fanger fra Neuengamme kom en sen aften til Kruså, hvorfra de uden om karantænestationen førtes direkte til den samlelejr, som socialministeriet havde oprettet i Møgelkær i Jylland. Forinden blev de bespist ved mejeriet i Kruså, der var forberedt dertil. De sad udenfor i halvmørke, for der var stadig mørklægning. Jeg var sammen med oberstløjtnant Hintz med til denne første egentlige modtagelse. De norske var naturligvis interesserede i, hvad der skulle ske, efter at de var kommet til Danmark. Jeg kunne kun fortælle, at de i første omgang skulle til et sted, der hed Møgelkær, nogle timers kørsel derfra. Det var en dansk

lejr, men naturligvis bevogtet af tyskere. »Er det SS?« spurgte een under henvisning til det, han lige var sluppet ud af. Jeg svarede, at det var en lejr oprettet af det danske socialministerium, men jeg vidste ikke, hvem der udførte bevogtningen. »Når Dere ikke vet det sikkert, er det SS.« Det var tydeligt, at det for ham var indbegrebet af ondskab.

Ved hjemførelsen herunder særlig af de mange kvinder fra Ravensbrück, deltog hundreder af danske busser, også fra Aabenraa-selskabet. De blev i hast malet hvide og forsynet med Røde Kors tegnet på taget, og de var naturligvis bemanded med vore egne danske buschauffører. Det var en farefuld opgave, og enkelte mistede da også livet ved beskydning af flyvere, der ikke var opmærksomme på Røde Kors mærket eller ikke tog hensyn dertil. De svenske busser lugtede vidunderligt af benzin, når de kørte gennem byen under stor opmærksomhed. En af vore bekendte, senere amtskontorchef i Frederiksborgs amt, Bianco Boeck, har fortalt, at han havde set os vinke, da hans bus kom igennem Aabenraa.

De mest syge blev som sagt indlagt på sygehusene. I Aabenraa var der bl.a. en ganske ung nordmand. Carla besøgte både ham og andre efter den 5. maj, da de tyske vagter var borte. Han var dødssyg af TB og hans far fra Kristianssand kom ned for at se til sin dreng. Han var bare 20 år og eneste barn. Han kom igen, da sønnen var død og boede hos os under opholdene. Vi hjalp ham med hjemsendelsen, og sørgede for, at han på dansk vis »blev sunget ud« af kapellet, inden han blev ført til Norge. Til afslutning bad faderen os om sammen med han at synge »Når fjordene blåner«, inden kisten blev ført ud.

En anden oplevelse i denne forbindelse var et par franske kvinder, som Carla havde besøgt på sygehuset og som blev inviteret med hjem, hvilket de var dybt taknemmelige for efter rædslerne i Ravensbrück. Det der greb dem allermost var synet af vor lille, knap 7 år gamle Bodil med lange, lyse lokker og velplejet hud.

Efter at politiet igen var trådt i virksomhed den 6. maj, overtog det tilsynsopgaven efter amtet, idet dog oberstløjtnant Hintz fortsatte som administrativ leder, så længe stationerne blev opretholdt.

I 1955 blev der af den norske regering rejst et mindesmærke ved Kruså som en tak for den danske modtagelse af de norske KZ fanger. Og for grev Bernadotte blev der rejst ikke mindre end to mindesmærker. Der var blevet nedsat en kommission under ledelse af Per Federspiel, men arbejdet trak ud. Hvem skulle lave det og hvor ville den rette placering være på stedet? Nogle modstandsfolk blev utålmodige, bl.a. vognmand Therkel Therkel-sen i Kruså, og en skønne nat blev en stor sten transporteret ned til Kruså og placeret i en oprindelig grusgrav på den vestlige side af vejen med tekst til

minde om grev Bernadotte. Det vakte stor opstandelse på »offentlige steder«, at der på denne måde var taget privat initiativ. Anstændigvis kunne man ikke fjerne den igen, og stenen står nu lige over for Bernadottes statue på den modsatte side af vejen. Amtsrådet påtog sig at føre tilsyn såvel med det officielle mindesmærke, da det endelig kom på plads, som med det private, og at vedligeholde omgivelserne omkring dem. Udover disse tre mindesmærker er der ved Kruså rejst en mindemur med navnene på de grænsegendarmere, der ikke vendte hjem fra de tyske KZ-lejre, som de uden nogen grund var sendt til.

De mange mindesten vidner om et kort mellemspil i grænselandets lange historie, hvor medmenneskelighed afløste fem års umenneskelighed og total mangel på respekt for liv.

Flygtningeinvasjonen i foråret 1945, som vi oplevede den

Efterhånden som den russiske hær nærmede sig de tyske grænser – først i Østpreussen, flygtede befolkningen i rædsel. Den kunne ikke være uvidende om, hvorledes tyske SS tropper havde behandlet befolkningen i de egne, hvor de var rykket frem, og frygtede nu med god grund hævn. Det blev en folkevandring over land og over vand. Vi har vel alle hørt om den frygtelige skæbne, der ramte en del af de skibe, der var fyldt med tusinder af flygtninge, og som uden nåde blev sænket.

I Aabenraa havn kom der i den allersidste del af april 1945 en tysk krydser, »Leipzig«, med flere tusinde flygtninge, kvinder, børn og gamle mænd ombord. Den var blevet hårdt ramt af bomber, men uden at synke. Mange af dem, der kom med »Leipzig« var syge og blandt dem var mange småbørn. De døde i stort tal og på Aabenraa kirkegård kan man se lange rækker af deres grave. En enkelt mindesten fortæller om ikke mindre end 3 søskende, der blev begravet den sommer.

Andre flygtninge kom gående, trækkende på kærre over landegrænsen. Efter fjernelsen af politi og grænsegendarmere var der jo ikke nogen dansk grænsebevogtning mere. Atter andre kom med tog. Jeg glemmer aldrig synet af de stakkels mennesker, der fra jernbanestationen kom trækkende med deres børn og slæbende deres få ejendele i poser over nakken og helt overladt til andres hjælp. Det var et ynkeligt syn. Men beskrivelserne af, hvad der var foregået i alle de besatte lande og de tyske film, havde vist os, hvad der var sket der. Jeg husker specielt de frygtelige billeder fra filmen: »Der Sieg im Westen«, som jeg var blevet tvangsindlagt til.

Nogle danske kunne ikke lade være at tilbyde at tage nogle flygtninge ind i deres hjem. Imidlertid kom der fra »Den danske stemme« i London en

alvorlig henstilling om at lade tyskerne selv klare deres folkeretslige anbringelse af flygtninge her i landet.

Alle disse mennesker kom naturligvis helt udenom vore karantænestationer, og hele forsorgen for dem blev overtaget af den tyske generalkommando i Silkeborg, hvor der blev oprettet et flygtningehjælpskontor. Og Værnemagten benyttede sig af sine beføjelser til at foretage beslaglæggelse til militært formål til nu at beslaglægge så godt som alle skoler, forsamlingshuse, højskoler, gæstgiverier og kroer, børnehaver, og hvad ivotrigt kunne blive brugt til flygtningene.. Navnlig beslaglæggelsen af skolerne voldte store vanskeligheder – specielt for statsskolerne, der blev udelukket fra at bruge deres store samlinger til undervisning i fysik, biologi og lignende, ligesom lærerne blev udelukkede fra at benytte skolernes fagbibliotek.

I Aabenraa betød beslaglæggelsen af skolerne (dem alle), at vore børn, der var knap 10 og 7 år, måtte gå til undervisning f.eks. i KOFAs fabrikslokaler og i den bomberamte retssal på Haderslevvej. I en opgørelse dateret 23. april 1945 fra den tyske generalkommando Södjutland fortælls, at der denne dag i »Apenrader Standortgebiet« var 3238 personer i massekvarter og 2007 i privat indkvartering. Hertil kom ifølge et brev fra den 6. maj fra dr. Haensch, dr. Bests stedfortræder i Aabenraa, at der var kommet flere tusinde til. Han lovede en supplerende opgørelse »til given tid«. Den kom dog af nærliggende grunde aldrig.

Efter den 5. maj blev flygtningeforsorgen i første omgang overtaget af modstandsbevægelsen, der havde kvarter i det tyske teater i Vestergade, der nu var omdøbt til »Hotel Monty«. Snart fik de danske myndigheder dog opgaven overdraget. For amtets vedkommende var det mit arbejdsområde at sørge for en koordinering af forsorgen, sådan at belastningen blev nogenlunde ensartet fordelt. Således klagede Sønderborg-egnen over, at den i forhold til Aabenraa var meget hårdt belastet. Alene i Sønderborg by var der endnu i august 1945 omkring 3400 flygtninge, heraf 700 privat indkvarterede. Alle mulige lokaler var som nævnt taget i brug. Men udover de tyske flygtninge var der også de »allierede« flygtninge, eller som englænderne kaldte dem »displaced persons«. Det var folk, som tyskerne havde tvangsudskrevet f.eks. til bevogtning af jernbanestrækninger. Det var folk fra Ungarn, de baltiske lande, Polen og fra Rusland. Min bror Haje fortæller om en sabotageakt på jernbanesporet mellem Sommersted og Farris, at en af vagterne råbte:« Nicht schiessen, nicht schiessen. Ich bin ein Russe.« Disse folk var internerede på engelsk foranstaltning. Nogle lå f.eks. på Frimurerlogen i Aabenraa og havde kontakt med befolkningen. De søgte at skaffe sig lidt kontanter f.eks. ved at sælge malerier. Vi købte

et, som efter hukommelsen var malet fra Budapest, ligesom vi har en opstilling over De hellige tre konger udført af en lette.

Amtet førte kartotek over samtlige beslaglæggelser og var bemyndiget til at frigive visse lokaler, så snart det var muligt at sende flygtningene til samlelejren i Oksbøl, der var overtaget til dette formål efter, at det tyske militær havde forladt den. En anden lejr lå ved Fitting i nærheden af Billund. Som et udtryk for, hvor tæt belægningen med flygtninge var, kan jeg oplyse, at amtet ikke uden forelæggelse for ministeriet kunne frigive bygninger med over 525 kvm belægningsareal – dvs. bortset fra køkken, trappe og birum, – og som dermed var store nok til 150 flygtninge. Der blev regnet med 3,5 kvm til hver person. I forbindelse med denne opgave besøgte jeg engang et forsamlingshus. Salen var der opdelt i »rum« på den måde, at der var trukket et tæppe rundt omkring et areal på måske 10-12 kvm. Der levede så en familie, der oftest bestod af en ældre mand eller kvinde og desuden en yngre kvinde med børn. De ældre børn, særlig drenge, var anbragt i særlige lejre. Det var i måneder »hjem« for dem og deres små ejendele. De måtte vente i disse omgivelser, indtil der kunne skaffes plads til dem under mere rimelige forhold i de store lejre.

Der var et meget stort antal anbragt privat hos det tyske mindretal, der havde påtaget sig denne opgave. Det var naturligt for dem, men det må have været en meget stor belastning. Vi har oplevet, hvorledes en tilsvarende, men tvungen privat indkvartering virkede hos danske i Sydslesvig. Ja, vi har så sent som i 1956 oplevet, hvorledes folk, der var blevet hjemløse under kampen mellem Tito-partisanerne og tyskerne i Jugoslavien, endnu levede som tvangsindkvarterede i et jugoslavisk lægehjem i Beograd. I Aabenraa blev de sidste lokaler frigivet den 1. maj 1947 og en fase i grænseamternes historie, som næppe mange i dag ved noget om, var afsluttet.

Nogle begivenheder i vinteren 1944 og foråret 1945

Det havde været en hektisk tid stærkt præget af udviklingen på fronterne både i øst og vest. Indenfor mindretallets rækker havde mange længe måttet indstille sig på, at krigen måtte ende med et totalt tysk nederlag, og det kunne vi ikke undgå at mærke. Det fik i begyndelsen af januar 1945 amtmand Refslund Thomsen til at spørge mig, om jeg mente at kunne bestikke en eller anden på mindretallets centrale kontor i Dibbernhaus i Skibbrogade, således at nogen kunne komme til at fjerne væsentlige sager fra arkivet til brug for retsopgøret. I bekræftende fald kunne jeg regne med

at få alle de penge af ham, som jeg mente at skulle bruge. Det kom absolut uventet for mig, men jeg lovede at ville tænke over det.

Jeg var dog klar over, at det ville være umuligt, og henvendte mig i stedet til en lokal repræsentant for modstandsorganisationen »Ringens«. Det var apoteksbestyrer Poulsen, som jeg havde forbindelse med. Jeg ville høre, hvad han mente om en eventuel væbnet aktion. Men Dibbernhaus ligger mindre end 100 meter fra Storetorv, hvor det tyske kommandantskab havde tilhuse. Vi var derfor enige om, at det ville være for risikabelt. Men ærgerligt var det i begyndelsen af april at se arkivet gå op i røg. Amtmanden vendte ikke tilbage til spørgsmålet, efter at han havde givet bolden op.

Derimod bad han mig sidst i februar eller i begyndelsen af marts 1945 om følgende: Han havde haft forbindelse med politikommandøren i de sønderjydske landsdele, politimester Brix i Aabenraa, der var gået under jorden. Han havde i nogle dage haft ophold på Brundlund slot og han havde spurgt amtmanden, om han ville søge at kortlægge den virksomhed, som mindretallets organisationer havde drevet i nær forbindelse med Værnemagten. Derved kunne man finde frem til de egentlig ansvarlige for udviklingen. Amtmanden bad mig om at påtage mig opgaven. Jeg kunne regne med at blive aflastet i mit daglige arbejde på kontoret, hvor den nye opgave efter sagens natur ikke kunne udføres. Det kunne bl.a. begrundes med det arbejde, jeg havde med ledelsen af de to kredskontorer i Gråsten og Aabenraa.

Væsentligst på grundlag af den tyske avis fra de sidste år lykkedes det mig i løbet af månederne inden den 5. maj at udarbejde grundlaget for et kartotek hjemme i lejligheden på Gl. Kongevej. Her flød det med aviser og mine notater. På grundlag af dem påtog en betroet dame på kontoret (Marguerite Hahemann) sig at renskrive det. Det var et meget omfattende arbejde i kapløb med det ventede tyske sammenbrud og foregik næsten i døgndrift. Aldrig før eller siden har jeg brugt stimulerende midler, men i disse måneder måtte jeg have bistand af mecodrin, ferietabletter som man også kaldte dem.

Det blev færdigt, men overhovedet ikke anvendt. På grund af den totale afbrydelse af forbindelsen mellem slottet og politigården efter den 5. maj blev aftalen om dets udarbejdelse »glemt«. Det ligger nu pænt indpakket på Landsarkivet. Det var som opgaven lød, udarbejdet med henblik på at finde frem til toppen af de ansvarlige. Og de viser i hvert fald, hvem jeg havde peget på, man skulle sikre sig – og sikre. Nu blev det snarere fra bunden, man tog fat, hvilket også gjaldt de straffelove, der i første omgang blev vedtaget med henblik på opgøret med dem, der i ufornuddent omfang havde støttet besættelsesmagten og udnyttet denne til egen fordel.

Om arrestationslisterne iøvrigt følgende. De blev udarbejdet af lokale grupper, og det kunne i mange tilfælde kun ske på grund af tilfældige oplysninger, og det gav desværre anledning til nogle alt for svagt begrundede arrestationer i de allerførste dage. Det blev dog ret hurtigt opdaget ved grundlovsforhørene og disse anholdte kunne løslades efter få dages ophold i Fårhuslejren, som Frøslevlejren var blevet omdøbt efter, at den havde fået nye indbyggere.

Midt under alt dette fik jeg i marts måned underretning om, at dommerfuldmægtig Erik Bondo Svane efter blot syv ugers ophold i koncentrationslejren Neuengamme var bukket under for den umenneskelige behandling der. Oplysningen herom og de nærmere omstændigheder ved hans død gjorde, at jeg straks satte mig i forbindelse med apoteksbestyrer Poulsen for at lade ham vide, at han kunne regne med mig til hvilke opgaver, han end måtte ønske bistand til. Det bevirkede, at jeg blev inddraget i en række drøftelser om »Tiden efter Befrielsen« ude i familiens hjem ved Skovridergården. Og det førte igen til mit medlemskab af Frihedsbevægelsens sønderjydske Råd og hvad dermed fulgte. Mit arbejde med kartoteket havde givet mig mulighed for at få indblik i den forudgående udvikling og det fik betydning her.

En dag i sidste halvdel af april måned, vel den 20. eller 21. april, kaldte amtmanden mig ind på sit kontor, for at jeg kunne overvære en samtale med en repræsentant for mindretallet. Assessor Stehr, der var leder af det tyske kontor i Statsministeriet, som mindretallet ved tysk støtte havde fået gennemtruffet i 1943, havde bedt om samtalen. Det viste sig, at han kom for at meddele, at de »Zeitfreiwillige« havde afleveret uniform og våben til Værnemagten og derfor ikke mere kunne henregnes til de potentielle modstandere under de krigsmæssige handlinger, som vi endnu på dette tidspunkt måtte regne med som en mulighed.

I samtalens løb ville han iøvrigt fortælle os, at mindretallet af regeringen havde fået tilladelse til at oprette korpset. Da amtmanden spurgte, hvor denne tilladelse lå, fortalte ham, at den var blevet brændt under oprydningen på Dibbernhaus. Amtmanden bemærkede, at det kunne blive en skæbnessvanger fejl disposition. Vi vidste godt, at en sådan tilladelse aldrig havde foreligget. Vi var alene blevet underrettet om, at herværende tyske statsborgere havde fået pålagt denne tjeneste, hvilket man jo måtte tage til efterretning. Det viste sig iøvrigt senere, at mindretallets ledelse overfor tvivlrådige frivillige havde henvist til at en egentlig tilladelse forelå. Det fortalte de i hvert fald samstemmende under de følgende grundlovsforhør.

I de allersidste uger af april overværede jeg på slottet som kontaktperson for en familie, der havde henvendt sig til mig på kredskontoret og bedt mig

om at gå til amtmanden på dens vegne, hvorledes amtmanden førte en samtale med mindretalsføreren, dyrlæge Jens Møller. Han søgte at formå Møller til at gøre sin indflydelse gældende overfor Gestapo for i de allersidste dage at redde den dødsdømte sabotør fra henrettelse. Om det var med eller uden Møllers bistand, ved jeg ikke, men den unge mand blev ikke skudt. I samme samtale blev omtalt en anden sabotør, der var i samme situation, og med samme resultat.

Henimod slutningen af april 1945 voksede spændingen og også ængstelsen for, hvorledes afslutningen af krigen ville forme sig for os her i grænselandet. Vi havde med farvede nåle på et Europakort fulgt tyskernes tilbagetog på alle fronter og kunne se, at englænderne og amerikanerne i stigende hast nærmede sig vor grænse. Engelsk og svensk radio meldte efterhånden om erobringen af kendte lokaliteter længe før de var aktuelle. Jeg husker specielt en svensk melding om, at »nu var de allierede nået til Eggebæk« dvs. lige syd for Flensborg. På det tidspunkt havde de overhovedet ikke krydset Kieler-kanalen.

Fra Brundlund slot hørte vi, også i svensk T.T., at der var forhandlinger i gang om kapitulation. Folke Bernadottes besøg, officielt i forbindelse med evakueringen af danske og norske fanger fra koncentrationslejrene, var kendt. Men rygter bredte sig om sammenkomster med forhandlere udsendt af Reichsführer-SS Himmler, og jeg vidste gennem amtmanden, at der var noget i gang. De daglige overflyvninger af engelske jagermaskiner blev hyppigere og hyppigere. Vi hørte om bombninger af tyske transportere og kunne selv iagttage røgen fra en brændende olietankvogn ved Bodum, få kilometer nord for Aabenraa.

Et lille mellem spil

Allerede i 1944 havde vi fra Indenrigsministeriet fået påbud om at forbedre en delvis evakuering af amtets personale. Kun de mest uundværlige skulle blive til opretholdelse af en nødadministration, medens deres familier skulle evakueres. Det sidste gjaldt alle byens borgere – alle havde fået anvist, hvor de skulle tage hen i tilfælde af en evakuering. Også vi havde et sted, hvor vi skulle tage hen. Vi havde dog selv truffet aftale med en mand, vi kendte, nemlig Mads Lilholdt i Fasbro på Løjt land. Vi kendte ham som formand for Løjt Sogns Danske Samfund og vidste i øvrigt, at han var med i modstandsbevægelsen. Han kom selv med hest og vogn og hentede det nødvendige nogle uger før den 4. maj. Nu ventede vi blot på signal til opbrud. Vi håbede inderligt, at det ikke ville komme, men måtte regne alvorligt med det, hvis det kom til kamphandlinger her hos os.

Så dukkede pludselig min yngste bror Haje på 29 år op. Han havde været medlem af den meget effektive Langetved-gruppe, der havde adskillige sprængninger af jernbanespor og togafsporinger på samvittigheden gennem det sidste halve års tid. Man havde ikke kunnet følge deres spor. Men deres sidste særdeles virkningsfulde aktion, sprængningen af jernbanebroen lige uden for Sommersted, hvor det var kommet til skudveksling, havde måske på grund af aktionens omfang med en snes mand, herunder forstærkning fra en gruppe i Rødning, vakt så megen opmærksomhed, at en eller anden havde givet Gestapo et tip om, hvor nogle måske kunne findes. I hvert fald dukkede tyskerne sammen med et halvt hundrede »Sommerfolk« nogle dage senere op til et møde i Langetved forsamlingshus. Der skulle forevises en film og blandt deltagerne var Langetved-gruppens leder Kedde, min bror og en anden af gruppens medlemmer. Kedde var en knap 40 årig gammel gårdmand, Kresten Hansen fra Højvang, som vi havde haft som nabodreng, inden vi rejste til Sverige.

Kedde var bevæbnet med håndgranater og en pistol. Efter at have kastet en håndgranat ud imellem Sommerfolkene lykkedes det ham at springe ud af et køkkenvindue, hvor der var posteret en Gestapo-medhjælper, som han måtte skyde. Under den videre flugt blev han ramt af et par strejfskud, men ikke alvorligere end at han kunne løbe over til en nærliggende gård, hvorfra han dagen efter blev kørt til sygehuset i Brørup. At Sommerfolkene ikke forfulgte ham, kan man undre sig over.

Bror Haje var heldigvis ikke bevæbnet, men var naturligvis interesseret i, hvad der egentlig foregik uden for huset. Han kikkede derfor ud af hoveddøren, men trak sig hurtigt tilbage, da der blev fyret et skud af imod ham, der fejede igennem hans høje hår og ind i dørkarmen. Derefter blev alle mænd indenfor opstillet langs gymnastikribberne, kropsundersøgt for våben og afkrævet legitimationskort. Da Gestapo var uvidende om navnene og heller ikke på anden måde kunne identificere nogen, endte det med, at formanden for foreningen, der stod for arrangementet, og sognefogeden blev taget med til Kolding som gidsler. Efter et par dages forløb kom de dog tilbage. Hvor lidt man forstod, hvad konsekvensen for modstandsgruppen ville have været, fik man et indtryk af, da der mand og mand imellem mumledes om, at de virkelig skyldige burde melde sig frivilligt, så de uskyldige kunne komme hjem. Man undres ...

For at gøre Langetved-gruppen færdig skal jeg nævne, at alle deltagere var unge og yngre landmænd, der roligt og besindigt gik ind for deres natlige opgave, medens de om dagen passede deres bedrift. De slap alle uden at blive taget af Gestapo, men Haje var alligevel så træt længe efter, at han længe kunne ses falde i søvn, blot han sad stille nogle få øjeblikke.

Min bror Hajes modstandsgruppe i maj 1945. Haje i midten.

Om den dramatiske brosprængning ved Sommersted har forfatteren Chr. Demuth i anledning af 10 års dagen for Befrielsen skrevet et skuespil med titlen »Fordi de måtte« – let ændret og tillempet efter formålet.

Men Haje havde altså fundet det hensigtsmæssigt lige som de andre at gå under jorden og var kommet ned til os. Vi havde kun et loftsværelse til rådighed. Man kunne kun komme til og fra det ad en trappeopgang udenfor selve lejligheden. Opgangen førte samtidig ned til kælderens, der havde sin egen indgang. Nøglen lå på et med diverse »underjordiske« aftalt sted, og blev flittigt benyttet, men Haje turde vi ikke anbringe der, og spurgte derfor en nabo, viceskoleinspektør Fr. Bruhn, om han kunne huse en »gæst« om natten. Haje ville evt. kunne spores til en bror, medens der ikke var sandsynlighed for at man ville søge ham hos en helt fremmed. Hvor stærk fællesskabsfølelsen og viljen til at hjælpe var, fik vi et tydeligt bevis for. Bruhn svarede mig blot med følgende: »Her har De en nøgle til min bagdør. Indenfor er der et værelse. Hvem der bruger det, behøver jeg ikke at vide noget om.« Her var Haje så nogle nætter, hvorefter han cyklede videre til Mads Lilholdt i Fasbro på Løjt. Forinden han kom derud havde han dog lejlighed til at bistå vor husfælle, kriminalbetjent Knud Mortensen. Han og hans kollega prøvede at samle et maskingevær, der i små dele var ført derop efter at være taget op af et skjul i Jørgensgård skov. Det kom fra en nedkastet container og de kunne ikke rigtig finde ud af, hvorledes det

skulle samles. Haje havde fra sin soldatertid kendskab til våben. Heldigvis udviklede situationen sig på en måde, så der ikke blev brug for geværet. Men det var klart.

Når Haje var lidt nervøs, var det bl.a., fordi Mor havde ringet os op og afleveret en aftalt kode: »Hesten er meget syg.« Da der i de nærmeste dage syntes at være faldet ro over hjemegnen, cyklede Haje dog hjem. Han kunne dårligt undværes ved forårsarbejdet. Det måtte han dog alligevel, idet alle de væbnede aktive grupper den 5. maj blev indkaldt til at overtage bevogtningen af grænsen, indtil de kunne blive afløst af »Den danske Brigade«, der var uddannet og bevæbnet i Sverige. Så han kom først hjem i midten af maj. Han måtte da noget bittert udbryde »De kunne s'gu godt have passet mine roer.« Han havde svært ved at falde til ro under de forhold. Mor havde efter Fars død i november 1943 drevet gården ved Hajes hjælp, og da hun nu ville sælge, ønskede han ikke at blive på egnen. Det endte med, at han fik en lidt forfalden gård i Barsmark ved hjælp af Landeværnet – en gård som han sammen med sin kone Grethe har bragt i god drift. Det kunne måske have været en problem for en aktiv jernbanesabotør at flytte ind i en landsby, hvor ikke få havde måttet turen over Fårhus. Men det er gået fint. Han og hans kone er almindelig agtet på grund af den flid og dygtighed, hvormed de har klaret deres bedrift – og det i alle kredse.

Befrielsen og de første efterkrigsår

Befrielsesbudskabet den 4. maj

... Så den 4. maj om aftenen bekræftedes de stadig stærkere rygter om, at krigen hastigt gik mod enden. Vi havde ikke selv fået lukket op for den danske stemme fra London, da vor husfælle kom farende ned for at fortælle, at vi skulle åbne. De havde lige hørt, at tyskerne havde kapituleret med virkning fra i morgen kl. 10. Og så hørte også vi det helt uforståeligt glædelige budskab. Medens de andre jublede, var vi ganske stille. Jeg husker, at jeg stod lænet op ad dørkarmen, foldede hænderne og takkede i en stille bøn for miraklet, at krigen var standset lige uden for Danmarks dør. Og samtidig nævnte vi og tænkte på Erik Svane, der for bare 8 uger siden og lige før Bernadottes transporter var kommet i gang, var bukket under i koncentrationslejren. Så tæt ved og så alligevel for sent.

Vi tænkte på de mange, der ikke kom tilbage, og kunne slet ikke deltage i den almindelige jubel udenfor på gaden. Men vi vækkede børnene og fjernede de sorte gardiner i fællesskab, så lyset kunne stråle ud for første gang i over 5 år. Vi lukkede op for den danske radio fra København, der havde forandret programmet til en uafsladelig strøm af dansk musik og danske sange afløst af uzensurerede nyheder og gentagelse af budskabet fra London. Vi brugte telefonen flittigt, delte også en flaske gemt til lejligheden med vore gode husfæller.

Redaktør Franz von Jessen tager imod englænderne på Folkehjem

Kapitulationen skulle først træde i kraft kl. 10 lørdag den 5. maj. men allerede tidligt om morgenen rejste vi fra Danske Samfund en æresport ved indkørslen til byen for de ventede befriere.

Fra Sveriges radio hørtes om aftenen den 4. maj optimistiske rygter om, at nu var englænderne kommet så og så langt. Men rygterne var, som så ofte når journalister skal bringe nyheder, den ene helst før den anden, – forud for begivenhederne. Men hen på eftermiddagen den 5. maj dukkede alligevel en lille gruppe bestående af efterretningsfolk op. De blev modtaget med en helt overvældende jubel. De kunne næsten ikke trænge sig gennem den

Modstandsbevægelsens hovedkvarter i det tidligere »Dibbernhaus« i Skibbrogade, som før maj 1945 tilhørte mindretallet. Th. Christensen fot. i Historiske Samlinger.

tusindtallige jublende menneskeskare i Havnegade (nu H.P.Hanssensgade). Rygtet om, at de havde passeret grænsen havde bredt sig som en løbeild. Vi var der naturligvis også med børnene. Gruppen blev ført til Folkehjem, hvor de udenfor blev budt velkommen af redaktør Franz von Jessen, der som gammel krigskorrespondent for Nationaltidende naturligvis var på pletten. Jeg husker ham stående på en bil, medens han talte. Ingeborg Refslund Thomsen fortæller i sin bog »Hjemme i Nordslevig«, at hendes mand og borgmester Fink bagefter blev bebrejdet, at det ikke var dem, der tog imod. Det var nu helt uden føje, at de blev kritiseret for det. Det hele var uventet og modtagelsen var derfor præget af, hvad der spontant skete.

Med Franz von Jessen havde jeg mandag morgen den 7. maj en særlig oplevelse. Han kom på kontoret for at høre nyt. Amtmanden var da på vej til grænsen, med de dermed forbundne skuffelser, og Franz von Jessen blev derfor vist ind til mig. Jeg kunne kun fortælle, at vi intet præcist vidste, om befriernes overskridelse af grænsen. Men jeg kunne samtidig fortælle ham om vor oplevelse den 8. april 1940 om aftenen, da han ringede til os for at tale med Erik Bondo Svane, for at høre om der var noget at mærke i

Aabenraa, og at han var den sidste forbindelse, vi havde med et frit Danmark. Nu var han ved et ejendommeligt træf den første fra »det gamle land«, jeg talte med efter 5 års besættelse. Nu var det ham, der som den første i Aabenraa kunne byde befrierne velkommen til Danmark. Ringen var sluttet.

Først om mandagen kom de første egentlige styrker – en afdeling englændere. De slog sig ned på markedspladsen foran amtshuset, hvor det første de foretog sig naturligvis var: at lave the. De delte rundeligt ud af den. Som den dog smagte. Det var en vidunderlig oplevelse efter års skrappe rationeringer og med erstatningsthe af en særdeles tvivlsom oprindelse. I den første tid, efter at vi igennem gæstende militære havde fået kaffe eller the i huset, gemte vi bladene eller grumset for at bruge det igen, og svor, at vi aldrig ville hælde en rest kaffe eller the ud i vasken. Og det har vi så godt som overholdt siden.

På Brundlund slot om aftenen den 5. maj

Men tilbage til den 5. maj om aftenen. Jeg var blevet kaldt ud på slottet for sammen med amtmanden at planlægge en modtagelse af befrierne ved grænsen. Englænderne ventedes at komme om søndagen eller måske snarere om mandagen. Da jeg kom, var overbetjent N.N. fra Politiadjutantens kontor allerede til stede. Han havde hidtil været under jorden og bl.a. taget sig af fordelingen af de ikke få penge, som Carla havde samlet ind hos byens borgerskab siden september 1944, da politiet gik under jorden. Det var nu ikke alle, der på det tidspunkt var lige villige til at bidrage til slige formål. Foreløbig var amtmanden intetanende om, hvilket budskab der var N.N.s virkelige ærinde, og det var jeg også. Der blev ført en række telefonsamtaler med Udenrigsministeriet, såvidt jeg husker med direktør Nils Svenningsen. Det blev under disse truffet aftale om, at han skulle søge at komme herved for at være med til modtagelsen. Der havde jo ikke været nogen regering siden den 29. august 1943. Hvis han ikke kunne nå det, skulle afdelingschef i Udenrigsministeriet Frants Hvass, der allerede var på slottet (uden at vi så ham) med. Der var endnu ikke nogen regelmæssig togforbindelse fra København til Aabenraa.

Henimod midnat var alt afklaret, og jeg mente, at N.N. og jeg nu godt kunne gå hjem. Men så tog han sit frihedskæmperarmbind frem af inderlommen og viste mig det, medens amtmanden var i et andet rum. Han fortalte mig, at han af modstandsbevægelsens lokale ledelse havde fået pålagt at fortælle amtmanden, at han var uønsket ved grænsen. Bylederen var på det tidspunkt en grosserer Dam Sodborg. Han havde været til-

bageholdt af tyskerne omkring den 20.-21. april, men var blevet løsladt efter et par dages forløb. Det var derfor ham, der natten til den 5. maj sammen med borgmester Fink førte samtaler med Hauptmann Schmidt om det praktiske forløb af kapitulationen. Der blev om morgenen den 5. maj slået en plakat op om denne aftale, bl.a. på amtshuset, hvor der endnu sad spor af proklamationen af undtagelsestilstanden den 29. august 1943. Dam Sodborg blev på grund af sin helt urimelig grove optræden, bl.a. over for de mange flygtninge der var kommet med den tyske krydser og som endnu boede på den med masser af syge børn, ganske kort tid efter sat fra bestillingen som byleder. Han blev erstattet af dyrlæge Mogensen, der var en helt anden type med et behageligt og roligt væsen og fornuftig i sine beslutninger. Men den 4-5. maj var det endnu Dam Sodborg, der dominerede den lokale ledelse.

Jeg blev chokeret over meddelelsen, og sagde, at det kunne han ganske enkelt ikke gøre. Han kendte jo amtmanden fra sit mangeårige samarbejde med ham i tjenesten på Politiajudantkontoret. Han fastholdt, at han havde ordre dertil, og måtte udføre den. Jeg bad ham i hvert fald vente, til jeg var gået. Jeg ønskede ikke, at amtmanden skulle have vidner til denne helt ufattelige og urimelige ydmygelse. Hvorledes aftenen videre forløb, ved jeg derfor ikke. Hverken amtmanden eller den anden har fortalt mig om det, og sidstnævnte har for ikke lang tid siden erklæret, at han intet husker. Om han har glemt eller fortrængt denne episode i erindringen, skal jeg ikke kunne sige. Men beskeden er nok blevet bragt. Ingeborg Thomsen fortæller i hvert fald i sin bog, at amtmanden havde fået et vink om, at han var uønsket ved modtagelsen.

Da amtmanden desuagtet sammen med Frants Hvass kørte til grænsen, søgte Dam Sodborg ved bygrænsen at standse dem, men Frants Hvass gav ordre til at køre videre. Om hvad der passerede ved Kruså, ved jeg kun fra læsning af daværende lektor Jens Kruuses beretning derom. Det var ham, der havde overtaget kommandoen af de modstandsstyrker, der foreløbig var indsat til bevogtningen af grænsen.

Men følgen af denne dybe krænkelse af amtmandens ære blev i første omgang, at amtmanden og fru Ingeborg, der ellers var en sikker deltager i alt, hvad der skete i byen, blev holdt og holdt sig helt udenfor, hvad der skete i de følgende dage. Amtmanden kom dog dagligt på sit kontor, og jeg husker en bitter bemærkning om »at de (modstandsfolkene), der nu marcherer rundt i gaden, vil være glemt om et halvt år.« Så hurtigt gik det nu ikke, men noget om det blev der jo alligevel. Jeg husker en lidt tilsvarende besk. bemærkning fra min lillebror: « Det er s'gu snart sådan, at det er noget man ikke kan være bekendt at have været med til. »

Nogle forklaringer kan måske gives, men tilgives kan det aldrig. Ingeborg Thomsen nævner som noget af en forklaring, at mange ledende modstandsfolk var nordfra og uden kendskab til Sønderjyllands historie, og det er nok ikke helt forkert. Men ingen af dem glemte nogensinde den tort, der var vederfaredes dem, hvilket enhver der var bekendt med den store indsats, begge havde gjort for Sønderjyllands genforening både før og efter 1920, helt ud vil forstå.

Englændere og canadiere i byen

I de følgende mange dage kom så engelske og canadiske tropper til landet og mange gjorde ophold i Aabenraa på vej nordpå. De blev i stort omfang indkvarteret privat. Det ville have været helt naturligt, om højerestående officerer var blevet henvist til at være amtmandens gæster. Men nej. Slottet var helt afsondret fra byens daglige, hektiske liv. Nogle episoder var så pinlige, at jeg end ikke her synes, at jeg kan fortælle derom. Selv havde vi en officer med høj rang indkvarteret i vort særdeles beskedne loftskammer. Vi talte meget med ham om de sidst forløbne uger. Af hvad der blev sagt, husker vi særdeles tydeligt hans skepsis m.h.t. det fremtidige forhold til Sovjetrusland og han brugte herom Kiplings ord »Øst og Vest kan aldrig mødes«. Han var tydelig utryk ved tanken om, hvordan fremtiden ville udvikle sig. Jeg kan i denne forbindelse fortælle, at Carla havde en fætter, der var officer i det, der var oprindelsen til Hitlers erobringshære, nemlig det begrænsede »Rigsværn«, der for manges vedkommende var fjernt fra nationalsocialismens ideer. Han har fortalt os, at han sammen med mange andre regnede med, at tyskerne i slutfasen ville gå sammen med de allierede for at standse russernes fremmarch i det egentlige Tyskland.

Naturligvis var alle optaget af befrierne og der blev f.eks. arrangeret en fodboldkamp med nogle englændere ude på stadion. Hvorledes den endte, ved jeg ikke. Det væsentligste, Carla og jeg husker, var at det som en løbeild gik gennem tilskuerrækkerne: »Lyck (Svend) og Jacob (Jacobsen) er kommet. De er i engelske uniformer. Og Lyck søger efter Rosa.« Rosa var hans forlovede. De to var begge kommet op gennem Tyskland som engelske soldater efter at være flygtet til England efter den 29. august 1943. Svend fandt sin Rosa, der også var til fodboldkamp.

Den 13. maj blev der arrangeret en befrielsesfest på Friluftsteatrets areal ude ved Knapstien. Jeg blev som medlem af Frihedsbevægelsens sønderjydske Råd opfordret til at holde hovedtalen. Det var en tusindtallig forsamling og alt var præget af den befrielse, hvert enkelt menneske følte i sit sind efter det tryk, der navnlig de sidste år havde ligget over os. Det er

ikke muligt i dag at fortælle, hvad det tryk betød for mange af os. F. eks. bare det at se en benzindreven tyskerbil eller at skulle se efter, at der ikke holdt en sådan ud for ens eget hjem, når man vendte hjem. Eller lytte efter, om en gjorde holdt udenfor om natten. Eller blive vækket ved, at der kastedes sten mod sovekammerruden som tegn på, at der var sket noget alvorligt. Det er så fjernt i dag, men glemmes aldrig af dem, der har oplevet det.

Man har søgt at sammenligne genforeningsglæden med glæden over befrielsen. Men det er helt usammenlignelige begivenheder. Det gamle Tyskland var dog trods alt en slags retsstat, når man kom tilstrækkeligt op i instanserne. Årene før Befrielsen havde bragt en lang række af lovløsheder, terror og daglig usikkerhed om, hvad der kunne ske. Det var også bevidstheden om, at den enkelte ingen retslige magtmidler havde mod fængsling, terror, tortur og endelig en vilkårlig deportation til udryddelseslejrene nede i Hitlers tusindårsrige. Al den indespærrede magtesløshed måtte have afløb. Og det kunne naturligvis ikke undgås, at reaktionerne hos nogle kammede over. Det kan forklares, og det er en undskyldning for noget af det, der skete, og som bagefter af andre, der ikke har oplevet det, fordømmes. Men festen den 13. maj blev for mange et højdepunkt.

Arrestationerne af besættelsesmagtens støtter inden- og udenfor mindretallets rækker

Medens modstandsbevægelsen mange steder landet over foretog de første anholdelser på grundlag af de foran omtalte lister udarbejdet måneder forud, var man i Aabenraa indstillet på og overholdt at vente, indtil politiet var så nogenlunde samlet igen. Men betjentene blev i vidt omfang støttet af bevæbnede modstandsfolk. Sikkert mange gange ufornuddent. Mange ville vel have efterkommet en skriftlig ordre til at melde sig. Men det vidste man bare ikke dengang. Vi kunne ikke lide at se vor genbo blive ført ud af bevæbnede ledsagere. Der var i den sidste tid før Kapitulationen blevet talt så meget om »Varulvebevægelsen«, der ville fortsætte kampen, at man ikke turde tage nogen risiko. Alle blev i første omgang ført til politistationen, der ganske vist var slemt medtaget af en bombesprængning, og det var umuligt at bringe alle for en dommer inden for den frist, som grundloven sætter. De førtes derfor direkte til Frøslevlejren, hvor retten blev sat. Jeg havde som leder af kredskontoret endnu min gang deroppe de første dage, indtil embedet formelt kunne afleveres til politimesteren. Det var ikke rart at se de anholdte stående ind mod væggen med oprakte arme – og det var endnu mindre rart de allerførste dage at se en mængde nysgerrige tage

stilling udenfor på gaden og med høje råb følge de arresterede på vejen ind. Det blev heldigvis stoppet meget hurtigt. Det var ganske enkelt en lynchstemning, der prægede begivenhederne.

Jeg mindes også en mand kendt som stikker under høje fy-råb blive ført fra gården overfor Folkehjem, hvortil han var blevet bragt af nogle modstandsfolk, der havde fået fingre i ham, og ført ned langs rækken af mennesker på fortovet foran Folkehjem til arresten. Jeg kendte også fyren og vidste en del om, hvad han havde været skyld i, – bl.a. at han havde medvirket ved Erik Bondo Svanes arrestation. Ham kunne jeg ikke have ondt af. Havde vor befolkning været mindre besindig end den trods alt var, kunne det være gået helt galt for ham.

Jeg vil gerne her fastslå, at ingen blev straffet på grund af deres politiske tilhørsforhold, men alene på grund af deres handlinger til støtte for besættelsesmagten eller for udnyttelse af dens tilstedeværelse til opnåelse af økonomiske og andre fordele. Der var da heldigvis også mange, der selvom de var kendt som hjemmetyskere, holdt sig fri for medløberi – og respekteredes højt herfor.

Noget af det, der optog os meget, var hvilken betydning Hitlers førerordening fra maj 1943 havde for de medlemmer af mindretallet, der havde båret våben og aflagt ed til Hitler. Ifølge anordningens ordlyd erhvervede de derved en form for tysk statsborgerskab. Da det var et uafklaret spørgsmål, hvad anordningen ville betyde for os, bad politimester Brix mig, om jeg ville lave en redegørelse herom, ligesom han fik en redegørelse for organisationen »Deutsche Berufsgruppen Nordsleswig«, som jeg tidligere havde udarbejdet.

De mange arrestationer af folk – heriblandt mange hidtil aggressive kvinder – der på en eller anden måde havde støttet besættelsesmagten f.eks. ved at have været Zeitfreiwillig, medlem af de andre bevæbnede korps eller mistænkte for angiveri (stikkere), marinevægttere eller hvad det nu kunne være, gav naturligvis anledning til opmærksomhed og snak. Rygterne svirrede om så den ene og så den anden. Alle skulle have luft for de indestængte følelser. Aviserne var fyldte med rækker af navne på de anholdte og det giver et klart billede af stemningen.

Personlige angreb på amtmand Refslund Thomsen

Blandt dem, der var genstand for rygter og snak var også amtmandsfamilien på Brundlund slot. Der var næsten ingen grænser for, hvad man kunne finde på at fortælle. Og det var slet ikke til at forstå, hvorfra de mange fantasifulde påstande kunne komme. Ikke mindst fru Ingeborg Thomsen

fik tillagt så det ene og så det andet. I ugen op mod pinse konkretiseredes hele situationen med stærke og vedholdende rygter om, at amtmanden skulle anholdes eller sættes fra sin bestilling. Rygterne nåede også familien, og amtmanden fortalte det til mig, medens fru Ingeborg henvendte sig til amtsrådsmedlem Fr. Teichert, som hun havde tilknytning til gennem sit politiske arbejde.

Jeg var indtil da intetanende. Amtmanden ville samtidig sige til mig, at jeg havde helt fri rådighed over amtets fortrolige interne akter og til den del af politiadjutanturets akter, der havde været skjult i vort arkiv, – »for det tilfælde, jeg mente at kunne få brug for dem«, som han udtrykte sig. Familien ville rejse på pinseferie bort fra byen.

Det gav anledning til to fra begyndelsen helt uafhængige aktioner. Teichert satte sig omgående i forbindelse med sin amtsrådskollega, førstelærer J.H.Jensen, Skovbøl (Felsted sogn) og denne igen til gårdejer Hans Lyck, Varnæs. J.H. Jensen henvendte sig desuden til amtsrådets sekretær Buch Larsen og til mig for at fortælle, hvad han havde hørt. Han udbad sig en samtale på amtshuset pinselørdag eftermiddag og her mødtes de tre nævnte amtsrådsmedlemmer med os. J.H.Jensen har i sine udgivne erindringer også nævnt den tillidserklæring til amtmanden, der agtedes forelagt de to samlede amtsråds danske medlemmer 2. pinsedag i Sønderborg. Det skete og blev af dem enstemmigt godkendt som en henvendelse til regeringen.

Den anden aktion var følgende. Umiddelbart efter amtmandens samtale med mig og inden mødet med amtsrådsmedlemmerne ringede jeg til apoteksbestyrer Poulsen og bad ham omgående komme op på mit kontor. Også han havde hørt rygterne, der stammede fra et møde på Dibbernhaus, der efter 5. maj var overtaget af modstandsbevægelsen. Han havde tilmed hørt, at nogle overvejede en arrestation af amtmanden for at få ham fjernet fra sin stilling og en henvendelse til regeringen om suspension.

Jeg gjorde ham klart, at det var en fuldkommen vanvittig tanke, der kun kunne være fostret af mennesker, der var helt uvidende om, hvad der var sket i Sønderjylland siden genforeningen og navnlig i de sidste 12 år efter nazismens gennembrud både i Tyskland og langt ind i mindretalskredsene hos os. De vidste intet om politiadjutanturens efterretningsvirksomhed under amtmandens ledelse og naturligvis intet om hans personlige indsats specielt i skoledirektionerne for at bremse en alt for vidtgående eftergivenhed fra de bestemmende kredse i København. Jeg brugte resten af pinselørdag – bortset fra den før nævnte samtale – til at finde relevant materiale frem og aftalte med Poulsen at mødes næste dags formiddag for uforstyrret at kunne give ham en forestilling om, hvad der i virkeligheden havde været amtmandens linie i de mange år.

Ved mødet med Poulsen næste dag kunne jeg område for område dokumentere, hvorledes amtmanden havde sendt gentagne henstillinger til regeringen og advaret mod eftergivenhed. Man kunne ikke med føje lægge ham til last, at man ikke i København havde samme indstilling og forståelse for grænselandets særlige forhold, og desuden ud fra hensyn til og ængstelse for det store og stærke Tyskland ikke altid havde fulgt hans henstillinger. Her kom også skoleforholdene ind i billedet. Et af de helt afgørende krav fra frihedbevægelsens side var, at der på skoleområdet »ikke skulle være nogen særret for tyskerne«. De skulle have samme rettigheder som alle andre, men det skulle være slut med særrettighederne. Jeg kunne dokumentere, at amtmanden havde advaret mod de indrømmelser, der var blevet givet.

Poulsen blev overbevist om, at det var en uret, der var ved at overgå amtmand Refslund Thomsen. Samtalen sluttede med, at jeg sagde: »Hvis der sker amtmanden noget, vil det efter min mening i det lange løb være til større skam for modstandsbevægelsen end for amtmanden.« Jeg følte mig ret sikker på, at der ikke ville ske mere, hvilket der jo heller ikke gjorde. Om nogen henvendte sig til regeringen om en suspension, har jeg ikke kunnet få afklaret.

Amtsrådene i Aabenraa og Sønderborg griber ind

2. pinsedag mødtes som nævnt samtlige danske medlemmer af Aabenraa og Sønderborg amtsråd på amtshuset i Sønderborg. Lærer J. H. Jensen foretog to udtalelser, dels en til regeringen, som jeg havde været med til at skrive, dels en han selv havde skrevet til amtmanden personligt. Derefter bad han mig fortælle om, hvad jeg vidste, og om hvad jeg havde foretaget mig. Navnlig den iltre Peter Grau, der ellers havde været amtmandens og H. P. Hanssens erklærede modstander i striden i 1920, om hvor grænsen skulle gå, var oprørt over det, han hørte. Der var fuld enighed om de to resolutioner. To medlemmer fra hvert amtsråd rejste til København med den ene resolution og den anden blev overbragt amtmanden.

Der skete ikke andet, end at statsministeren nogle dage senere indflettede en advarsel til modstandsbevægelsen mod ikke at provokere den del af befolkningen, der ikke havde været aktiv. Men grænsen for forståelsen ses deraf, at indenrigsminister Knud Kristensen uden nogen begrundelse kort og godt sagde »nej«, da det blev foreslået, at han nogle dage efter skulle sende et lykønskningstelegram til amtmanden i anledning af hans 25 års jubilæum.

Men sket var sket og kunne ikke gøres ugjort. Hverken amtmanden eller

fru Ingeborg glemte nogensinde den ydmygelse, de var kommet ud for, da alle andre jublede. Storkorsordenen, som amtmanden fik tildelt nogle år efter, var vel alt, hvad der fra højere sted kunne gives som anerkendelse for hans store genforeningsindsats. Jeg tror, at amtsrådene tillidserklæring betød mere for begge. Det viste sig bl.a. ved at alle underskriverne blev specielt indbudte til amtmandens 70 års fødselsdag i august 1954. Selv en enkelt, der var gået ud af amtsrådet efter en uheldig affære, skulle med.

Kresten Refslund Thomsen var nogle år ældre end sin hustru Ingeborg. I de sidste år følte han sig træt og måske modløs og flere gange nævnte han overfor mig, at han helst ville tage sin afsked før sit fyldte 70. år. Han var født i 1884 og der var således endnu en del år tilbage, men som han sagde »Ingeborg vil godt blive ved endnu nogle år.«

For mit vedkommende betød det, at han overlod stadig flere af sine repræsentative opgaver til mig. En af de første større opgaver var repræsentationen ved afsløringen af mindesmærket i Gråsten for chefen for Grænsegendarmeriet, oberst Paludan-Müller, der havde forsvaret sig mod Gestapo og tysk militær og nægtet at overgive sig, da man kom for at hente ham i forbindelse med en aktion mod mændene bag den såkaldte P-plan den 26. maj 1944.

Da der nu skulle nedlægges en krans fra regeringen ved afsløringen af mindesmærket i maj 1946, kun to år efter, var følelserne hos familien endnu så prægede af erindringen om de forudgående år, at man lod amtmanden vide, at man ønskede at han blev borte. Amtmanden bad mig derfor overtage opgaven at nedlægge en krans på regeringens vegne. Først længe efter fik jeg at vide, hvad der var den egentlige anledning dertil.

Om efterfølgeren som amtmand Cai Vagn-Hansen skal her kun siges, at det blev til et gnidningsløst samarbejde gennem 21 år, og for Carla og mig et varmt venskabsforhold, som vi fortsat glæder os ved.

Sommeren 1945

Sommeren 1945 var naturligvis præget af festlighederne omkring befrielsen. En af de allerstørste blev et møde på Skamlingsbanken midsommeraften. Privatbiler var der fortsat kun få af, men alt hvad der kunne skrabes sammen af busser var i gang. Man regner med, at ca. 40.000 mennesker var samlet, og der var en helt fantastisk stemning over hele festen med dens mange taler. Mødet varede hele dagen og sluttede med optræden af britiske soldater, bl.a. med flammekastere i den lyse sommernat. På grund af den voldsomme sammenhobning af biler og busser, der skulle afsted på een gang, blev det morgen for mange, før det lykkedes dem at komme hjem.

Fra det store befrielsesmøde i friluftsteatret ved Knapstien den 13. maj 1945. På talerstolen den kontroversielle byleder, grosserer Dam Sodborg. Th. Christensen fot. i Historiske Samlinger.

En af de store begivenheder, som jeg var så lykkelig at være med til i sommerens løb, var det besøg, der den 10. juli i 25-året for kongens ridt over grænsen blev aflagt hos kong Christian X. Kongens helbred tillod ham ikke at fortsætte den faste tradition fra før krigen med at aflægge et officielt besøg i Sønderjylland. Det blev derfor besluttet at sende en deputation med repræsentanter for alle kredse i den sønderjyske befolkning til Sorgenfri Slot, hvor kongen opholdt sig. Det blev en deputation med deltagere både fra genforeningsgenerationen, og folk fra trediverne og besættelsestiden. Blandt de sidstnævnte var repræsentanter fra Det unge Grænseværn som Inger Enemark fra Tønder og fra modstandsbevægelsen Martha Uldal Jessen («Revolvermartha») fra Hoptrup. Blandt de ældre var Martin Si-

monsen, Flovt og J. P. Nielsen, Dynt. Sidstnævnte havde anmodet delta-gerne om, at ingen skilte sig ud fra de andre ved f.eks. at bære modstandsbevægelsens armbind. Det blev respekteret, da deputationen var inde hos kongen, men da pressen mødte op og særligt interesserede sig for »Revol-vermartha« og bad hende tage armbindet på, gjorde hun det.

Kongen var meget bevæget under besøget. Han takkede med brudt stemme og undskyldte sig, fordi han ikke kunne komme til Sønderjylland på grund af sit dårlige ben, men føjede til: »Knoppen er god nok«. Vi var alle blevet indkvarteret privat hos gæstfri københavnere. Det vanskeligste ved turen var derfor transporten. Der gik endnu kun et fåtal af tog, og de få, der gik, var overfyldte. Selv den 85-årige Martin Simonsen måtte uanset henstillinger til yngre om at give plads for ham, stå op på hele turen – hvad han gjorde uden at kny.

Sommeren og efteråret var iøvrigt præget af møder i alle sogne, hvor der blev forelagt resolutionsforslag, der skulle give udtryk for flertallets holdning til de forestående »udrensninger« og til den politik, der skulle føres overfor mindretallet. Derudover optog skolepolitikken og Sydslesvigspørgsmålet mange. Om det sidste er der sagt så meget, at det helt vil sprænge rammerne, hvis jeg skal komme nærmere ind på det her. M.h.t. skolerne optog det mange, at der med støtte fra besættelsesmagten var brugt midler fra den danske statskasse til at opbygge et stort antal privatskoler under krigen. Mindretallets privatskoler havde helt været præget af nazismen. Langt de fleste lærere havde været agitatorer for nazipartiet,, og de kunne naturligvis ikke fortsætte som lærere. Adskillige var ved kapitulationen i tjeneste hos SS på østfronten, og mange sad i russisk krigsfangenskab. Skolerne var derfor i store vanskeligheder på grund af lærermangel.

Men afgørende blev, at det undervisningsmateriale, der havde været anvendt i skolerne, var så gennemsyret af nazistisk og stortysk tankegang, at man fandt det helt uacceptabelt til fortsat anvendelse. Det medførte i Tinglev, at en lokal kreds af modstandsfolk under ledelse af en hjemvendt KZ-fange, politibetjent Egebjerg Andersen (»Sheriffen«) tog initiativ til en lukning af den tyske skole i byen og beslaglæggelse af dens lærebøger. Egebjerg Andersen gav mig en regnebog for 7.-8. klassetrin, hvor opgaverne var så prægede af revanchelyst overfor nabolandene, at man næppe tror sine egne øjne. For Nordslesvigs vedkommende var der således en opgave, der gik ud på at beregne, hvor stor en procentdel af den tyske befolkning og af det tyske kejserrige, der havde måttet afstås som følge af »Versaillesdiktatet«. Da baggrunden for »Sheriffens« indgriben blev kendt, førte det til en omgående lukning af samtlige tyske skoler og be-

slaglægelse af undervisningsmaterialet med henblik på en frasortering af nazistiske skolebøger.

Aktionen fandt ikke mærkeligt stort set accept i meget vide kredse, selv om skolemyndighederne måtte anse det for selvtægt. Det samme gjorde visse højskolekredse i »det gamle land«. Om det var ud fra synspunktet »frihed for Loke såvel som for Thor«, ved jeg ikke, men de fleste i Sønderjylland fandt, at grænserne for skolefriheden var groft overtrådt.

Hverdagen gik efterhånden ind i en mere rolig gænge. I Aabenraa blev der taget initiativ til at skabe nogle måneders rekreationsophold for børn fra Norge og Holland. Især de hollandske børn var stærkt præget af den tyske besættelse og krigshandlingerne i de sidste måneder af krigen. Vi fik en dreng på Bodils alder, Hendrik fra Schagen. Han var helt igennem præget af mangel på pleje. Engang, da vi havde været på besøg og blevet budt på småkager, opdagede vi efter hjemkomsten, at Hendrik havde fyldt sit tøj med småkager – i lommerne, under blusen, ja selv i skoene. Således sad sultoplevelsen i ham, at han på denne måde ville sikre sig. Det var en helt anden dreng, vi kunne sende hjem efter 5 måneders forløb. Vi har stadig kontakt til ham og hans familie. Aabenraa by modtog som tak fra Holland en stor sending løg, der i adskillige år smykkede genforeningshaven ved H. P. Hanssensgade.

Retsopgøret efter Befrielsen, amnesti eller ej

Som medlem af hovedbestyrelsen for De sønderjydske Danske Samfund og af Frihedsbevægelsens sønderjydske råd havde jeg tæt forbindelse til holdningen begge steder. Den var på flere punkter helt overensstemmende. Det vil føre for vidt at komme ind på det i denne forbindelse. Jeg nævner det kun, fordi man ofte er tilbøjelig til at overse denne sammenfaldende opfattelse i de to organisationer.

Et forhold, som man var helt enige om, var, at straffelovstillægget virkede alt for rigoristisk på grund af reglen om minimumsstraffen på 4 års fængsel. Det var de allerfleste klar over, og derfor blev der allerede i løbet af sommeren og efteråret 1945 alvorligt overvejet en mulighed for ændring af det tillæg, der var blevet vedtaget umiddelbart i forbindelse med Befrielsen og som gjaldt for dem, der havde svigtet ved at gå besættelsesmagtens ærinde.

Også i Frihedsbevægelsens sønderjyske råd blev spørgsmålet drøftet og det medførte, at der allerede i december blev foretaget en henvendelse til den kommission, der var nedsat for at revidere loven. Vi forfattede en henvendelse til kommissionen, og et udvalg fra rådet afleverede hen-

vendelsen i København både til statsminister Knud Kristensen og justitsminister Elmquist. Der havde lige været regeringsskifte efter nyvalget i oktober. Vi blev særdeles vel modtaget begge steder. Fra mødet med Knud Kristensen husker jeg en pudsig lille episode. Tobak (ordentlig tobak) var dengang en absolut mangelvare, men vi fik alligevel budt en rigtig cigar. Da et par af deltagerne var ikke-rygere, brummede han »De' er friville«. I øvrigt sad han med bøjet hoved, som om han sov, men da vi havde forelagt vor henvendelse, viste det sig absolut ikke at være tilfældet. Han spurgte særdeles interesseret – og velorienteret – om enkeltheder.

Hele henvendelsen er ordret gengivet i Hejmdal den 18. december 1945. Det var vort indtryk, at henvendelsen blev modtaget og lyttet til med interesse. Lempelserne i juni 1946, der var et resultat af kommissionens overvejelser, fandt vi, var i orden. I henvendelsen gik vi ind for en lempelse af straffene for hver enkelt kategori af de dømte (eller sigtede) specielt med henblik på forholdene i Sønderjylland. Vi sluttede således : »Til slut skal man udtale, at man må anse det for at være af afgørende betydning, at der skabes hjemmel til at afsige domme, som man ikke selv føler er i strid med retsfølelsen, eller som kun kan bringes i overensstemmelse med lovens ord ved forskellige konstruktioner fra domstolenes side. De domme, der afsiges, må være endelige, således at der ikke om få år kan rejses en politisk bevægelse med henblik på amnesti for større eller mindre grupper af dømte ...«

Samtidig med vor henvendelse var formanden for De sønderjydske Danske Samfund Hans Andersen, Kongsbjerg blevet opfordret til at fortælle om sin stilling til kommissionens overvejelser om revision. Hans Andersen rejste da også til København for at gøre rede for sit personlige standpunkt, men ikke som formand for Danske Samfund. Det sidste gav anledning til en voldsom uro i brede kredse, idet man meget naturligt havde svært ved at sondre mellem Hans Andersens private meninger og hans stilling som formand. I forbigående skal nævnes, at Hans Andersen i et hovedbestyrelsesmøde i januar havde gjort rede for, hvorfor han havde ret til at udtale sig som privatperson i den foreliggende situation. Hans redogørelse blev helt taget til efterretning.

Jeg ved ikke, hvad der var anledningen dertil, men da mine tanker intenst var optaget af opgøret, var det vel ikke unaturligt, at jeg kom til at drage sammenligninger med forholdene efter oprøret i 1848-50. I hvert fald benyttede jeg en uge af sommerferien 1946 (det var omkring midten af september) til at gå op i Rigsarkivet. Jeg talte med arkivar dr. phil. Holger Hjelholt om, hvor jeg kunne finde materiale om den amnesti, som jeg vidste var blevet stillet i udsigt allerede i sommeren 1850, – i øvrigt før den

endelige sejr over oprørerne ved Isted den 25. juli. Jeg fandt noget, men det viste sig, at materialet ikke var registreret på en sådan måde, at det ville være muligt at få et samlet overblik uden indgående studier. Men jeg blev i hvert fald klar over, at situationen 1848-50 ikke på nogen måde svarede til forholdene under Besættelsen 1940-45.

Kun så meget skal jeg nævne her, at der den 16. januar 1851 skulle tilkendegives »at slesvigere der har båret våben mod Hs. Majestæt derfor ikke skulle drages til ansvar eller på nogen måde forulempes – derunder dog ikke indbefattet de officerer som før den 24. marts 1848 have stået i Hs. Majestæts tjeneste.« Og den 10. maj s.å. meddeltes det »at alle øvrige ved oprørets udbrud i vort hertugdømme Slesvig bosatte af den civile og gejstlige stand kunne vente på derom indgiven ansøgning *at erholde amnestie for de af dem begåede rent politiske forseelser*« (min understregning). For historisk interesserede kan jeg fortælle, at der udstedtes særlige regler for hertugdømmet Holsten, der jo hørte til det tyske forbund i modsætning til Slesvig, der hørte til kongeriget.

Udtrykket »amnesti« er græsk og betyder »glemt« og er ikke begrundet i hensynet til den enkelte, men til samfundet, der igen skal til at fungere normalt.

Efter ferien kom jeg under en af de daglige samtaler med amtmanden om »dagens begivenheder« til at fortælle om denne undersøgelse og om hvad, jeg havde fået ud af den. Han blev meget – endda særdeles meget interesseret og langt udover det historiske, som jeg havde tænkt på. I et brev til rigsarkivar Axel Linvald fortalte han om mit besøg hos arkivar Hjelholt i Rigsarkivet, om det materiale, som jeg havde fundet og om at jeg ikke havde haft tid til mere dybtgående undersøgelser. Han bad derfor Linvald om at foranledige, at alt materiale, der kunne findes, blev gennemgået og evt. offentligtgjort i en afhandling i et eller andet historisk skrift. Han mente, at materialet ville være af interesse for de overvejelser, som man måtte gøre sig i anledning af, at der nu taltes om amnesti for visse grupper af personer, der var straffet – specielt for medlemmer af det tyske mindretal.

Når jeg ikke mente, at materialet havde andet end historisk interesse, var det fordi jeg havde været med til at udforme den før omtalte henvendelse til kommissionen for revision af straffeloven allerede i december 1945. Vi gik ikke ind for en amnesti i ordets egentligste forstand, »at alt over en bank skulle være glemt«, men holdt på en afgørelse i hvert enkelt tilfælde. Vi havde netop advaret mod at der senere skulle kunne rejses spørgsmål om amnesti. Det sønderjydske råd fandt derfor ikke anledning til nu at udtale sig igen, men opløste sig selv den 21. oktober 1946. Formentlig på amtmand Refslund Thomsens initiativ blev spørgsmålet om amnesti drøftet i en

mindre kreds, der den 1. oktober lod en lille deputation søge foretræde og derefter fulgte den op ved en henvendelse den 20. november til regering og folketing underskrevet af henvend 100 sønderjyske mænd og kvinder, hvor man netop pegede på situationen efter treårskrigen.

I en kommentar dengang gik jeg ind for benådning efter ansøgning fra den enkelte, men imod en almindelig amnesti. Det sidste ville rokke ved grundprincippet om, at handlingen var skadelig og strafbar og betyde en styrkelse af den allerede eksisterende tyske følelse af forurettethed og af, at det var frihedsbevægelsen, der var skyld i al tysk ulykke i landsdelen. Det kunne man have undgået, hvis man havde haft vilje til orientering over en bred basis i den nordslesvigske befolkning. For der var jo mange uden for »kredsen« (De 100) der var enige i, at en resocialisering var ønskelig og nødvendig snarest muligt. Det kunne være gjort uden at bære ved til det brændende forurettelsesbål i tyskernes hjerter. Den gunstige virkning på tyskerne troede jeg ikke på. »Lad den enkelte søge benådning og dispensation efter ganske almindelige regler og med afgørelse fra sag til sag«.

De hundredes henvendelse blev naturligvis modtaget og overvejet. Henvendelsen og hele diskussionen om amnesti (ikke alene for medlemmer af det tyske mindretal) optog i efteråret 1946 og foråret 1947 megen plads i dagspressen – herunder også omtalen af, hvad der var sket efter oprøret i 1848. Men resultatet af de fortsatte forhandlinger blev alene en yderligere lempelse for de enkelte, og nogen amnesti blev det ikke til.

En fortælling om et mindesmærke med forhindringer

I foråret 1947 fik jeg overdraget en opgave, der lærte mig lidt om den »meget lille politik« og den smålighed, som nu og da præger beslutningerne i såkaldt betydende kredse. Det var arbejdet i amtet med den endelige forberedelse af opstillingen af mindesmærket for den mand, der ubestrideligt kan kaldes sønderjydernes mest betydningsfulde personlighed i dette århundrede, H. P. Hanssen.

Når jeg i denne forbindelse taler om »lille politik« og »smålighed« tænker jeg navnlig på den holdning statsminister Knud Kristensen indtog til opstillingen af mindesmærket, – præget som den var af hans personlige holdning til Sydslesvig efter det tyske sammenbrud i 1945, dels af ønsket og håbet om en grænseflytning mod syd, og dels på grund af oversvømmelsen med østtyske flygtninge.

Et andet forhold, der kom til at spille en rolle for ham og hans regering, var den helt urimelige mistænkeliggørelse omkring H. P. Hanssens datter og hendes ægtefælle, amtmand Kresten Refslund Thomsen. Helt med

urette mente man at kunne bebrejde amtmanden regeringens eftergivenesspolitik på kulturelle områder, særlig indenfor skolelovgivningen over for mindretallets afpresning i tiden op til og under Besættelsen.

Under sammenkomsten efter H. P. Hanssens begravelse i maj 1936 tiltrådte statsminister Th. Stauning et initiativ til, at staten hædrede den afdøde ved at rejse et mindesmærke for ham. Derudover skulle der iværksettes en indsamling, der blev til det levende mindesmærke for ham, »H.P.Hanssens Mindefond«, som jeg skal fortælle om i anden forbindelse.

Der blev udskrevet en konkurrence og man blev enige om at antage et forslag af billedhuggeren Axel Poulsen, der ligeledes har udført mindesmærket i Ryvangen. Man diskuterede placeringen. Nogle foreslog Storetorv, men det endte med den nuværende placering i det anlæg, der samtidig blev indrettet ved amtshusets bygning, og som fik navnet Genforeningshaven.

Axel Poulsen gik straks i gang, men så kom den 9. april 1940. Under hensyn til den nye situation og ikke mindst det tyske mindretals forventninger om en grænseflytning, var det udelukket at tænke på nu at rejse mindesmærket. Axel Poulsen lod bevidst færdiggørelsen trække i langdrag, men således at det kunne gøres færdig til opstilling i løbet af et par måneder.

Kort efter samlingsregeringens dannelse den 5. maj 1945 blev spørgsmålet om det nu færdige mindesmærkes opstilling rejst, men statsminister V. Buhl fandt det »heldigst, at opstillingen stilledes i bero«.

Året efter – i 1946 – gjorde Statsministeriets departementschef Andreas Møller igen opmærksom på spørgsmålet. Nu var Knud Kristensen blevet statsminister, og han gik som bekendt ind for en Sydslesvig-politik, der endte med, at han i oktober 1947 måtte gå af som statsminister. Knud Kristensen fandt imidlertid tidspunktet »mindre heldigt«. Og så kan man jo gætte på, hvorfor nu det?

I Hejmdal den 23. juli 1946 findes der gengivet en samtale med Knud Kristensen, hvor han refereres for at have sagt: »Jeg har fået den opfattelse, at man dernede mente, at det var bedst at vente«. Det indtryk havde han fået af en samtale, som Andreas Møller havde haft med amtmand Refslund Thomsen!

Men nu reagerede amtmanden, der ellers var virkelig meget tilbageholdende med noget, der kunne ligne en polemik. Det skete i et brev til Hejmdal, som blev offentliggjort den følgende dag. Det hedder heri »intervieweren må have misforstået statsministeren på dette punkt. Jeg har adspurgt af ministeriet tilrådet dette ikke at vente«. Alligevel blev sagen påny udskudt. Det er vel ikke mærkeligt, at der efterhånden opstod en

stærk bitterhed i familien, som amtmanden ikke lagde skjul på i sine samtaler med mig.

Endelig – i begyndelsen af 1947 måtte man erkende, at nu kunne opstillingen ikke udskydes længere. Hvem der før havde stukket en kæp i hjulet, har jeg aldrig fået noget at vide om. Men nu stod der strid om datoen for den officielle afsløring. Skulle det ske på Genforeningsdagen den 15. juni, der er mindedagen for Nordslesvigs tilbagevenden til det danske rige? Heller ikke dette forslag kunne – uvist af hvilken grund – imødekommes. I stedet blev det årsdagen for kongens ridt over grænsen den 10. juli 1920. Men hvem skulle afsløre monumentet? Skulle det være lokale personligheder eller statsministeren, der stadig hed Knud Kristensen? Familien fastholdt, at da mindesmærket var statens, måtte det være statsministeren, der skulle foretage handlingen.

En gang i foråret udtrykte amtmanden sig i en af de samtaler, som vi førte hver morgen, endda så stærkt, at hvis statsministeren ikke ville afsløre statens mindesmærke, ville familien slet ikke deltage i højtideligheden. Om han har ladet departementschef Andreas Møller få en antydning herom, ved jeg ikke. Men i hvert fald endte det med, at statsministeren påtog sig opgaven.

Nu var man da så vidt, at den endelige planlægning kunne ske, herunder afgørelsen af, hvem der skulle indbydes. Jeg lavede mangfoldige lister og gennemdrøftede dem, inden det endelige resultat blev nået og godkendt i Statsministeriet. Man var ængstelig for, at der ikke skulle komme nok mennesker til begivenheden. Den ængstelse kunne man have sparet sig. Udover de indbudte kom der flere tusinde, og afsløringen fandt sted i strålende sommervej. Afsløringen af monumentet blev foretaget af statsministeren, og det gjorde han iøvrigt særdeles smukt, – hvem der så end stod bag talen. Endvidere talte H. P. Hanssens ven, fhv. udenrigsminister dr. Moltesen, og hans efterfølger som formand for Sprogforeningen, Jacob Petersen. På familiens vegne takkede H. P. Hanssens ældste søn, P. Chr. Hanssen, Nygård. Alt var såre godt.

Med sin vanlige sans for dramatik kunne den daværende borgmester Georg Buchreitz i øvrigt fortælle, at kommunens folk samtidig med afsløringen havde skiftet gadeskiltene for strækningen fra Nørreport til Rådhusgade, der hed Havnegade, med nye lydende på H. P. Hanssensgade.

Men et lille efterspil var der. Amtmandsfamilien havde i god tid indbudt til et samvær bagefter på Brundlund slot. Statsministeren lod dog meddele, at han desværre var forhindret i at modtage indbydelsen på grund af andre aftaler.

Mindesmærket står nu i meget smukke omgivelser og tjener foruden

mindet om H. P. Hanssen også som genforeningsminde i Aabenraa by, der i modsætning til vel ethvert andet sogn i Sønderjylland aldrig fik en genforeningssten.

Der blev også tid til motion. Her ses jeg på langtur med robåden »Monsunen« til Slien i 1952. Forrest på billedet kriminalbetjent Ørum. Peter Kr. Iversen fot.

Deltagelse i Kommunalpolitik

»Dansk liste udenfor partierne« ved byrådsvalget 1946

Efter befrielsen i 1946 skulle der afholdes valg til afløsning af de kommunale bestyrelser, der på grund af krigsforholdene ikke havde kunnet fornyes i de sønderjyske kommuner. Mange kommunalbestyrelsesmedlemmer havde derfor siddet i by- og sogneråd siden 1937 uden anden fornyelse end den, der fulgte af naturlig afgang.

I Aabenraa havde man haft borgerligt dansk-tysk flertal i byrådet siden 1920, og der var et stærkt røre for at få en gennemgribende fornyelse. Fra socialdemokratisk side sigtede man klart på en overtagelse af styrelsen med gymnasierektor Georg Buchreitz som dynamisk leder. På tysk side var man lammet af sammenbruddet i 1945 og de følger det havde fået med tab af valgret og valgbarhed. Men også på dansk ikke-socialdemokratisk side var der trang til fornyelse. Man syntes, at udviklingen på mange områder var gået i stå og var klar over, at der var brug for en modvægt til det faktiske oprør, der var på vej fra socialdemokratisk side. Hertil kom for os unge og yngre en forestilling om en fortsættelse af det brede fællesskab tværs over partigrænserne, der havde udmøntet sig i modstandsbevægelsen.

Man havde dengang i Aabenraa en »kommunal vælgerforening«, hvis bestyrelse helt var sammensat af personer fra partierne Venstre, Konservative og Det radikale Venstre efter en nøje fastsat vægtfordeling. Den gav absolut ikke mulighed for indblanding fra ikke-organiserede kredse. Nogle af os fra Danske Samfund havde i 1937, som før fortalt, nærmest tvunget partierne til samarbejde. Især de Konservative var vanskelige at få til at gå ind i et sådant, nok især fordi de havde et kompleks i forhold til Venstre, der gennem alle årene siden Genforeningen havde haft borgmesterposten og den dermed afgørende indflydelse.

Nu efter Besættelsen var der en stærk stemning blandt de ikke-partiorganiserede for at få indflydelse på kommunens styre. Hvem der helt fra starten tog initiativet er usikkert, men den gamle kaptajn F. P. Cleemann, der endnu var stærkt præget af nationalitetskampen, hvor partier ikke havde spillet nogen rolle, var i hvert fald særdeles aktiv. Han stod i meget nær forbindelse med formanden for Aabenraa Bys Danske Samfund, direktøren for Sønderjyllands Højspændingsværk, Jes Christiansen, som han

under Besættelsen ydede en væsentlig økonomisk støtte, når dette var påkrævet til løsning af vigtige opgaver. Og Jes Christiansen havde jeg igen nær forbindelse med.

Også kredse fra modstandsbevægelsen og Dansk Samling, og det var stort set de samme, var indstillet på, at noget skulle ske. Og pludselig stod jeg midt i dette: at skulle være spidskandidat på en dansk liste uden tilknytning til noget parti. Vi havde efter sagens natur ingen organisation bag os. Der blev derfor indkaldt til et offentligt møde til drøftelse af en mulig ikke-partipolitisk liste. Der var overraskende god tilslutning og slutresultatet blev, at denne, – nogle mente sammenløbne – forsamling, opstillede en liste til det kommende byrådsvalg.

Det var en broget flok, der var kommet til stede. Men den overvejende del kom fra modstandsbevægelsen og Dansk Samling. Det var dels helt unge mennesker, dels en del erhvervsdrivende, der havde været med i modstandskampen. Byen var dengang ikke større, end at de allerfleste kendte hinanden enten på den ene eller den anden måde. En del var modstandsfolk, der havde været så lykkelige at vende levende hjem fra de tyske koncentrationslejre. Blandt dem skal her nævnes købmand Kaj Jensen, den mand der stod for indkaldelsen til det legendariske møde på Folkehjem i september 1941 som repræsentant for den meget tidligt aktive modstandsgruppe der kaldtes Aabenraa-kredsen.

Fra kredsen kom handelsmedhjælper Hans Mørup (hos fa. Peter Jessen) som initiativtageren til en af de allerførste organiserede modstandsgrupper, løjtnant Jørgen Poulsen fra Det danske Hedeselskab med kontor på amts-huset, orgelbygger Johs. Rasmussen (kaldet Ras), forsikringsinspektør Nis Enemark, skibsmægler Harald Cleemann, farvermester Jacob Jacobsen, købmand Peter Jessens to sønner Johan og Erik (den senere borgmester og amtsborgmester). Fra andre modstandsgrupper lektor Ingemann Pedersen, kommuneassistent Werner Nørgaard, købmand Johs. Petersen (Muggi) m.fl. De fleste havde været medlem af Dansk Samling.

Hele denne kreds var på forhånd godt sammensvejet, og det var dem, bortset fra Jacob Jacobsen, der i de følgende år bar listen igennem til stor indflydelse på byens styre. Men udover denne kreds var der folk, der på forhånd skulle antages at høre til de mere borgerlige kredse, specielt konservative og Venstre. Først og fremmest skibsreder P.F.Cleemann, direktør Jes Christiansen, skovrider P.P. Jessen, gartner Peter Jacobsen fra Aabenraa Nellikgartneri, tandlæge Anna Rosenstand (der var gift med formanden for det konservative parti i byen, landsretssagfører Rosenstand) og fru Didde Beyer, gift med øjenlæge Beyer, – for at nævne nogle af dem, der holdt fast igennem alle årene.

Af protokollen fremgår, at af samtlige opstillede 17 kandidater i 1950 var i hvert fald de 10 udgået fra Dansk Samling og modstandsbevægelsen, og af stillerne var også mere end halvdelen fra denne kreds. I 1954 var billedet endnu klarere: af 13 forslag til kandidater var der kun to, om hvem jeg ikke ved, hvilken baggrund de havde i Besættelsestiden. Og linjen blev næsten endnu mere udpræget i de følgende år, selv om der naturligvis kom nye og yngre til, som ikke havde nogen direkte personlig forbindelse tilbage til Besættelsestiden. Blandt navnene i vor medlemsliste fra 1964 finder vi bl.a. en mand som Hans Worsøe, den nuværende landsarkivar i Aabenraa.

Og hvad var disse mennesker enige om? For kredsen spændte efter navnene at dømme meget vidt. Vel først og fremmest en tiltrængt fornyelse af byrådets øverste ledelse. Man havde ikke rigtig tiltro til, at den uforandrede kreds bag »Dansk kommunal Vælgerforening« ville kunne finde frem til nye navne. Vi havde en forestilling om, at sammenholdet fra Besættelsestiden skulle føres videre, uden at man skulle deles op efter, om man tilhørte socialdemokratiske kredse eller såkaldt borgerlige kredse. Vi drømte om et fortsat fællesskab til løsning af de mange, mange opgaver, hvor en løsning trængte sig på efter stilstanden under Besættelsen.

De hidtil dominerende borgerlige kredse var naturligvis rystede og søgte at standse »oprøret«. Det skete bl.a. ved en henvendelse til mig. Jeg blev ringet op og spurgt, om jeg ville lade mig stille op på en sikker plads på den konservative liste. Nu var det let for mig, som slet ikke havde haft en opstilling i tankerne i det hele taget, at sige nej tak, hvilket jeg gjorde. Jeg spurgte lidt drillende, om det også ville forudsætte, at jeg meldte mig ind i partiet, for det agtede jeg ikke at gøre. Hermed var »forhandlingerne« afsluttede. Det blev aldrig tilgivet mig, og det var slet ikke så rart. Men selv om vi i Danmark berømmer os af, at vi ikke lader politiske modsætninger blive til personligheder, gjaldt det dog ikke for alle.

Vi fastholdt vort ønske om at opstille egen liste sigtende til en fornyelse af byens styre m.h.t. jordpolitik, boligpolitik og socialpolitik for at nævne nogle af de vigtigste områder. Samarbejdet mellem Venstre og Konservative knirkede, og man kunne ikke enes om nogen fælles liste, så hvert parti gik til valg på sin egen liste – dog af hensyn til de stadig eksisterende nationalpolitiske forskelle i et listeforbund sammen med os, og socialdemokraterne havde endda foreslået listeforbund mellem alle danske partier. Men det gik dog ikke. Det gav i øvrigt anledning til splid i Danske Samfunds bestyrelse, der havde påtaget sig at mægle.

Nu gjaldt det magten for partierne. Venstre stillede op med den hidtidige borgmester Holger Fink som spidskandidat. Der blev ført en meget hidsig valgkampagne, og den rettede sig fra de politiske lister, der rådede over

begge lokale borgerligt indstillede aviser (Hejmdal for Venstre og Jydske Tidende for de konservative) i lige grad imod socialdemokraterne og mod »oprørerne«.

Medlem af byrådet 1946-55

Valgresultatet viste, at vi med vor liste ikke havde haft en helt forkert opfattelse af stemningen blandt vælgerne. Vor liste fik valgt to kandidater, lige så mange som Venstre og konservative hver. Den store sejrherre var imidlertid Socialdemokratiet med rektor Buchreitz i spidsen. Der blev valgt ikke mindre end 9 socialdemokrater, der dermed fik absolut flertal. Ty-skerne der endnu var lammet efter nederlaget i 1945 og følgerne af deres bistand til besættelsesmagten, fik ligeledes kun to valgt.

Vi var på listeforbundets side enige om at optage et samarbejde i det praktiske byrådsarbejde. Borgmester Fink trak sig omgående tilbage, da Venstre helt havde mistet indflydelse. Det havde han i den gældende valglov ret til efter mange års virksomhed. Der var blandt de seks i den nydannede fællesgruppe kun to, der havde haft sæde i det afgående byråd: viceskoleinspektør Bruhn fra Venstre og fru Thora Hammerich fra de konservative. Vi blev – efter ret så hårde indbyrdes drøftelser enige om fordelingen af de udvalgsposter, der kunne tilfalde en 6-mandsgruppe. Jeg skulle egentlig efter valgresultatet have været vor listes repræsentant i Magistraten. Imidlertid havde jeg ved en henvendelse til Indenrigsministeriet fået oplyst, at et medlemsskab af Magistraten efter gældende regler ville medføre, at jeg ikke kunne fungere som amtmændens stedfortræder. At »Magistraten« i Aabenraa i virkeligheden kun var det overleverede navn for det organ, der ellers hed forretningsudvalget (nu økonomiudvalget) og f.eks. slet intet havde at gøre med magistratsordningen i København, gjorde ikke nogen forskel. Men jeg valgte at trække mig og overlod pladsen i Magistraten til amtsvejsinspektør Knud Strømning, der var opstillet som nr. 2 på listen og som måtte betragtes som repræsentant for »de borgerlige« blandt vore stillere og vælgere. Han var dog nærmest radikal. Knud Strømning gjorde et meget dygtigt sagligt arbejde i de godt 2 1/2 år, han fik lov til at virke. Han døde den 10. december 1948 af hjertestop.

Da Knud Strømning også var knyttet til amtet, var dette altså stærkt repræsenteret i byrådet. Ingen af os havde tidligere taget del i kommunalpolitik. Strømning var kendt som formand for Turistforeningen og aktiv deltager i udvalget for oprettelse af Sønderjyllandshallen, hvortil han allerede i 1938 lavede de første tegninger – inkluderende både udstillingshal og et teater. Det skulle dog tage mere end 50 år, før det sidste blev til

virkelighed. Det var ham, der fik gennemført »Turisthotellet«, det er bygningen, hvor bl.a. Turistforeningen nu har hjemme foran Sønderjyllandshallen. Han var også aktiv i LAB (Landsforeningen til arbejdsløshedens Bekæmpelse), medens jeg var kendt for min sociale holdning f.eks. til oprettelse af børnehaver. Herom sagde det socialdemokratiske byrådsmedlem Erna Flade engang halvt i spøg, halvt i alvor: »Det er egentlig forkert, at det er Dem og ikke en af vore egne, der står for arbejdet med oprettelsen og driften af børnehaver«. Desuden var jeg kendt som næstformand i Aabenraa Bys Danske Samfund og for min nære kontakt med vore mange tillidsmænd under Besættelsen og endelig som medlem af Frihedsbevægelsens sønderjydske råd og som deltager i den offentlige debat.

Arbejdet i byrådet var meget opslidende på baggrund af det absolutte flertal i byrådet. Jeg var af gruppen valgt som ordfører, og det gav mig mulighed for at præge byrådsarbejdet udadtil i en grad som absolut ikke passede specielt de konservative. Noget andet var, at Buchreitz og jeg var præcis lige gamle – begge lige fyldt 40 år og vel begge til tider mere skarpe i vor argumentation, end vi ville have været med flere års erfaringer i kommunalt arbejde. Det gav genlyd i pressen, der på det tidspunkt fulgte kommunalt arbejde med byrådsreferater af en fyldighed, som i dag er ganske ukendt. Og det gav sig naturligvis også udtryk i en stor offentlighed i byrådsarbejdet blandt alle byens borgere. Mens byrådsmedlemmer i dag kan gå anonyme rundt i byens gader, var det bestemt ikke tilfældet dengang.

De store kommuner og ændringen i pressedækningen har medført, at mange i dag står helt fremmede over for, hvad der sker i byens råd og ikke aner, hvem der egentlig sidder i det, – til skade for nærdemokratiet. Nu er man faktisk tvunget til at gøre rede for sine meninger i læserbreve. Dengang havde vi også tre dagblade at regne med. Foruden Flensborg Avis med egen redaktør, journalisternes nestor Hermann Hunger, var det Hejmdal for Venstre, Jydske Tidende for de konservative og Sønderjyden (i Aabenraa udgaven) for socialdemokraterne. Dertil kom den tyske avis. Ikke mindst Sønderjyden havde en fortræffelig dækning af byrådsarbejdet og under ledelse af de to lokalredaktører Oluf Petersen og Clement Larsen-Ledet også en redelig og sober tone. Det var så afgjort det blad, der gav den bedste dækning af alle betydende afgørelser og drøftelser. Det var også Sønderjyden, der gav plads til indlæg fra ikke-partifæller. Men også Hejmdal gav en saglig og loyal dækning af byrådsarbejdet, mens det kneb noget for Jydske Tidende at akceptere den ændrede magtfordeling og indflydelse i byrådssalen.

I dag har man kun een lokalavis til dækning af byens liv på alle områder.

Men dengang var der ikke noget møde af blot nogen betydning, hvor der ikke var en repræsentant for pressen (dem alle) til stede. Og det var uanset tidspunktet for mødets afholdelse. I dag skal man helst selv give et referat af et møde, hvis man finder det af betydning, at der fortælles om det i en større offentlighed. Og det er ikke, fordi der dengang var flere journalister i byen end nu. Men hele indstillingen til det daglige arbejde var en anden. Der var ikke tale om begrænset arbejdstid, weekendfrihed og lang ferie. At det så kunne være meget stressende for den enkelte journalist, tænkte vi vel ikke på.

Den meget intense pressedækning af byrådet gav naturligvis genlyd i byens daglige liv. Men da som nu: Det var selvfølgelig mest spændende, når der kunne berettes om de nu og da meget skarpe sammenstød i byrådsalen. Borgmesterens skal vi sige noget skolemesteragtige holdning til anderledes tænkende gav naturligvis også anledning til skarpe holdninger fra vor side af bordet i byrådsalen. Engang endte det med, at han i vrede ville fratage mig ordet som ordfører i en meget omdiskuteret sag om Aabenraa Andelsboligforenings byggeri på Kystvejen, nu Strandgården. Det gav genlyd og

Idrætsstævne i det nye stadion 1950.

Forfatteren og Georg Buchreitz klar til start banen rundt (jeg kom først). Buchreitz tabte hatten, men jeg hjalp ham med at samle den op, før vi fortsatte. Arne Friis fot.

var nok en medvirkende årsag til det store nederlag ved det følgende byrådsvalg i 1950. Den nære pressedækning af kontroversielle handlinger fra borgmesterens side på områder, der i virkeligheden helt hørte til »småtingsafdelingen« såsom opsættelse af blomsterpotter i det, der senere blev gågaden, opsættelse af en svensk julebuk på rådhustrappen, opstemning af en fiskedam og skøjtebane ved Reberbanen (med masser af myg til følge) og en vægterfigur på Vægterpladsen – disse små, men i ældre borgeres øjne lidt tossede ideer, fik en alt for stor betydning.

Efter et stilfærdigt borgerligt regimente i 26 år var disse ting dråben, der fik bægeret til at flyde over, men det var vel også »Janteloven«. Man ønskede at sætte en stopper for, at et absolut flertal skulle kunne skalte og valte uden hensyn til andre opfattelser i salen. Det var således nok så meget formen som realiteterne, der afgjorde det efterfølgende valg i 1950. Borgmesterens optræden følte ikke kun dominerende på den højre side af bordet, men vakte også en ikke ringe irritation hos egne medlemmer. Ved valget i 1950 var han således efter afstemningen på partiets opstillingsmøde kun opført som nr. 5, hvad der dog ikke ændrede hans absolut største personlige stemmetal. Men vi fik givetvis en del tidligere socialdemokratiske stemmer ved valget, hvor vi steg med næsten 40% fra 509 i 1946 til 706 i 1950. Begge gange fik vi to valgt. Ved det efterfølgende valg i 1954 fik vi nok lidt flere stemmer end i 1946, nemlig 535, men ikke nok til at fastholde to mandater. Den borgerlige fællesliste mistede ved den lejlighed også et mandat til fordel for Socialdemokratiet, der nu genvandt det meste af tabet ved katastrofevalget i 1950.

Valgkampen i 1950 var til dels præget af mange personlige angreb, og på et stort valgmøde, vi havde indkaldt til, læste jeg Mark Twains lille barske novelle om dengang han stillede op til kommunalt valg. Den skulle man måske også nu og da have i minde ved tilsvarende lejligheder.

Buchreitz var naturligvis bitter over nederlaget. Der havde jo været fuld enighed om de store beslutninger omend ofte med nogen tøven fra de konservatives side, men også førstemanden på Venstres side, viceskoleinspektør Fr. Bruhn talte om »for megen gang i galoscherne«. Da Buchreitz efter valget af Jens Gjelstrup (Venstre) til borgmester skulle lykønske ham med valget, forsøgte han i en lang tale at pege på disse realiteter. Den nyvalgte borgmester gik dog slet ikke ind i nogen diskussion, men nøjedes med at sige: »Ja, så har De fået luft« og gik så over til næste punkt på dagsordenen. For en fuldstændigheds skyld skal det siges, at Buchreitz derefter gik positivt ind for et konstruktivt arbejde til løsning af de mange stadig påtrængende opgaver.

For mig som helt ny i såvel politisk arbejde i almindelighed og kommu-

nalt arbejde i særdeleshed, var det fra begyndelsen en barsk oplevelse. Jeg var fra mit arbejde i amtet og på de andre områder, hvor jeg var engageret, vant til, at man sagligt kunne drøfte beslutninger, før de blev truffet. Jeg troede derfor, – naivt viste det sig – at man ved argumenter i byrådssalen kunne påvirke beslutninger på begge sider af bordet. Men jeg blev meget snart belært om, at der var noget der hed »gruppedisciplin«. Var der truffet en afgørelse i flertalsgruppen hos socialdemokraterne måske med 5 stemmer imod 4, var det rystende ligegyldigt, hvilke argumenter der blev fremsat i byrådssalen, selv om de 4 måske var enige med os 8 andre. Med andre ord, et reelt flertal havde på denne baggrund ikke den fjerneste mulighed for at få andet gennemført end, hvad de 5 af byrådets 17 medlemmer havde vedtaget i et lukket gruppemøde. Det var nok en af de største skuffelser, jeg mødte i virkelighedens verden. Og heri er der ikke sket ændringer siden, hverken i kommunale forsamlinger eller i rigets højeste, Folketinget.

Det var således i udvalgene, man havde mulighed for at få indflydelse, hvis der da ikke også her var truffet beslutninger ved den enkelte gruppes gennemgang af dagsordenen før udvalgmødet. Alligevel, helt håbløst var det ikke. Men det krævede, at man for at få indflydelse virkelig måtte arbejde endda til tider meget indgående med de enkelte sager, således at man vidste, hvad de virkelig drejede sig om. Ikke alle tog lige højtideligt på denne forberedelse, og det gør man vel heller ikke i dag. Jeg har engang under en togrejse til København sammen med nogle politikere prøvet at indlede en drøftelse af et spørgsmål, der var meget omdiskuteret: udleveringen af de islandske håndskrifter. Bortset fra, at en hånligt talte om de gamle støvede papirer, var der en anden, der mere seriøst sagde: »Det har jeg ingen forstand på. Det lader jeg min gruppes ordfører tage stilling til og det retter jeg mig efter ved en afstemning.« Det er vel nok i hverdagen praktisk og måske også nødvendigt af hensyn til arbejdsbyrden for den enkelte, men helt ideelt vil jeg absolut ikke kalde det. Og i et lokalt byrådsarbejde skulle det ikke være nødvendigt.

Et forhold satte jeg fra første færd på plads. Det var vel nærliggende, at jeg som følge af min daglige virksomhed som jurist blev spurgt om eventuelle juridiske aspekter i en sag. Hertil svarede jeg kort, at jeg sad i byrådet som repræsentant for en gruppe borgeres interesser i byens styre og udvikling, og ikke i kraft af min stilling ved amtet. Havde man juridiske problemer at tage stilling til, måtte jeg henvise til, at man spurgte byrådets advokat, hvis man ikke i personalet havde fornøden ekspertise på området.

Et andet forhold, der var væsentligt for mig var, at man skulle skelne skarpere mellem en sags politiske side og den daglige administration.

Byrådets udvalg skulle ikke administrere, men alene tage stilling til egentlige beslutninger. Det svarer jo også til grundlovens regler til opdelingen i den lovgivende og den dømmende magt. Jeg er fuldt ud klar over, at der syndes alvorligt mod denne regel både i folketinget og i de kommunale råd. Som eksempel kan jeg nævne en sag, der gav anledning til nogen irritation mod mig. I en sag var en udvalgsformand gået ind for en dispensation m. h. t. størrelsen af en byggegrund, hvor han ikke var uden nærmere forbindelse med den, der søgte. Det holdt hårdt, inden jeg fik ham overbevist om dels sin inhabilitet, dels dispensationens følger, når der i fremtiden kom lignende sager. Efter min opfattelse skulle en sådan sag kunne afgøres af administrationen, når der var fastlagt helt klare retningslinjer, og kun gå til udvalg eller byråd som en slags klagesag efter en udtrykkelig begæring. Jeg ved ikke, hvorledes administrationen arbejder i dag i forhold til de politiske udvalg. Forhåbentlig noget mere selvstændigt og med større bemyndigelser, hvis det hele ikke skal blive for uoverkommeligt. Men jeg er ikke overbevist om, at det også altid er sådan.

Også et par sager, hvor der efter min mening var en klar personlig interesse for det byrådsmedlem, der skulle være med til at træffe afgørelsen, voldte besvær, inden linien blev fastlagt. Den ene endte i Indenrigsministeriet, inden den pågældende måtte give mig medhold. Fra dagens Danmark kan jeg nævne, at antallet af inhabilitetssager, der forelægges det tilsynsråd, der i dag har overtaget tilsynspligten, og i hvilket jeg har varetaget sekretærposten, er blevet endnu større end før.

Efter at Buchreitz var gået over i de meniges rækker, – han var dog stadig medlem af magistraten, var det ikke sjældent, at vi var de bedst orienterede om en sag, før den kom til endelig behandling i udvalget. Det skete tilmed, at vi sammen gennemgik dagsordenen før et møde. Da det absolutte flertal var borte, gav det en god baggrund for en saglig drøftelse og gensidig forståelse til gavn for en saglig rigtig afgørelse. Men – flertalsperioden var absolut usund for muligheden af en fordomsfri drøftelse i kontroversielle sager. Jeg mindes særlig klart, med hvilken ulyst Knud Strømning som medlem af magistraten gik til møde med bevidstheden om, at han – uanset argumenter – måtte regne med at blive tromlet ned. Og det til trods for, at hans forberedelse af sagerne var til det yderste samvittighedsfuld saglig og i overensstemmelse med den sagsbehandling, han var fortrolig med fra amtsrådets vejudvalg. For os begge blev byrådsarbejdet derfor en stor belastning ved siden af vor daglige gerning, og jeg kan i dag i hvert fald sige, at man skal ikke aspirere til offentligt virke, hvis man ikke har et godt helbred og et stort energioverskud – dvs. forudsat at man virkelig vil have indflydelse og ikke nøjes med at stemme efter flertallet. Knud Strømning

døde desværre 50 år gammel efter en blodprop i hjertet efter at have virket som byrådsmedlem i 2 1/2 år, mens jeg trådte ud den 1. januar 1956 midt i en periode bl.a. på grund af en henstilling fra vor gode huslæge og ven Marcus Petersen, da jeg havde fået en mindelse kort efter min 50 års fødselsdag.

Arbejdet i udvalgene

Om arbejdet i byrådet i min 10 års periode har arkivar Jørgen Witte udførligt fortalt i sin bog om Aabenraa i tiden 1945 – 1970. Og jeg skal ikke her forsøge at give en fremstilling af de mange sager af virkelig stor betydning, jeg fik lejlighed til at beskæftige mig med og at få en vis indflydelse på. De udvalg jeg var mest optaget af var Teknisk Udvalg hvor jeg var formand i en 4 års periode, Udvalget for Gader og Veje, skoleudvalget og byens repræsentant i bestyrelsen for Sønderjyllands Højspændingsværk.

Fra Teknisk Udvalgs område skal jeg blot nævne et forhold, der er aktuelt i dag. Lederen af det nu nedlagte Aabenraa Gasværk, ingeniør Claus Hansen, var en meget dygtig og forudseende mand. Når andre gik ind for nedlæggelse af gasværket til fordel for forsyning med el, kunne han udførligt og nøgternt gøre rede for sit fremtidsyn. Han sagde, at der en dag ville komme en situation, hvor man i stedet for elopvarmning og elforsyning i det hele taget med fordel ville kunne føre gasledninger igennem hele Europa, f.eks. fra Algeriet. Det blev ikke Algeriet i denne omgang, men for Tysklands og Frankrigs vedkommende Sibirien og for vort eget vedkommende Vesterhavet. Det var i absolut modstrid med Jes Christiansens opfattelse af energiforsyning gennem elværker, som han havde ført frem til et mønster for hele landet ved sin takstpolitik med faste afgifter til dækning af grundudgifterne og den laveste Kwh pris i Danmark for selve forbruget.

Det var en oplevelse af de positive at høre deres argumentation for hver sin opfattelse, når de som tilkaldte rådgivere deltog i vore møder i Teknisk Udvalg. Jeg skal også fra Teknisk Udvalg omtale et typisk forhold: lønforhandlingerne. Vi havde ved værkerne kun ganske få ansatte, men når der skulle føres lønforhandlinger, kom der et par trænede organisationsfolk rejsende fra København for at føre disse på de ansattes vegne. Jeg mindes specielt den første forhandling, hvor jeg fra værkerens side gav møde sammen med et socialdemokratisk medlem af udvalget. Han var en særdeles fornuftig og indsigtfuld mand, men følte sig i en ubehagelig klemme som repræsentant for arbejdsgiversiden. Han sagde derfor ikke så meget, når andre var til stede. Men vi mødtes på Grand Hotel, hvor vi sad i timevis uden at komme videre. Fagforeningsfolkene holdt stejlt på deres ultimative

krav, mens jeg på udvalgets vegne fremsatte de tilbud, som vi mente at kunne drøfte. Da klokken var nået over midnat, opgav jeg – for jeg var træt – og meddelte, at »når det ikke var muligt at komme videre til et forlig, agtede jeg at slutte mødet.« Først da fik jeg at vide: »Vi må da kunne snakke om det.« »Jo, men hvis De ikke har andet at sige, end hvad De har sagt hele aftenen, ser jeg ingen grund til at fortsætte«. Det var altså fysikken, der skulle afgøre sagen, forstod jeg. Det var de andre øjensynlig vant til. Og i løbet af ganske kort tid kom vi så til et forlig, som begge parter erklærede sig tilfredse med. Så lærte jeg det. Jeg tænker ofte på den forhandling, når jeg hører om andre natlige forhandlinger i folketingsudvalgene og forhandlinger mellem fagforbund og arbejdsgiverforening under en forligsmands forsæde. »Krop skal der til« (H.C.Andersen).

Efter oprettelsen af Kul- og Ståunionen mellem Tyskland, Frankrig og Beneluxlandene kom også samarbejdet om forsyning med energi på grundlag af atomkraft ind i billedet. Det var som bekendt denne union, der blev grundlaget for vedtagelsen af Romtraktaten om et udvidet europæisk økonomisk samarbejde – det som vi her i landet i modsætning til andre deltagere nøjes med at kalde EF med udeladelse af Ø'et. Men det lyder jo heller ikke så kønt at bruge det officielle udtryk E.Ø.F. eller »Eøf«, der står for de europæiske økonomiske fællesskaber uden at fremhæve at baggrunden stadig er Kul- og Ståunionen som de oprindelige dele af »Fællesskaberne«. Men det glider vel lettere ned og uden at det vækker ubehagelige tanker om andet og mere.

Under de møder, jeg som repræsentant i højspændingsværkets øverste ledelse fik lejlighed til at deltage i, var der allerede dengang megen tale om atomenergi og jeg hørte adskillige foredrag om den »uudtømmelige« og »rene« kilde til fremtidens energiforsyning, når ressourcerne fra »jordens skabelse« var opbrugte. Der var ingen, der talte om farerne ved denne form for energiproduktion, tværtimod: det ville være den eneste virkelig varige løsning. Noget Tjernobyl havde man ikke i tankerne. Og at det skulle komme til en svensk rigsdagsvedtagelse om skrotning af allerede opførte værker (Barsebäck i truende erindring for hovedstaden og hele centret for den danske administration) – det drømte ingen om. Heller ikke at der skulle komme en tilsvarende vedtagelse i det danske folketing om ikke at fremme opførelsen af kraftværker på basis af atomenergi. I mine øren lød atomkraften som et lovende fremtidsperspektiv – dengang.

I Udvalget for Gader og Veje og dets underudvalg (Ejendomsudvalget) fik jeg et meget stærkt indtryk af de elendige boligforhold, der fandtes mange steder, også i de ejendomme, der administreredes af kommunen. Det var dengang, at man vedtog tvungen afskaffelse af toiletspande og

indførelse af vandklosetter med kommunalt tilskud. »Chokoladevognene« som de uvist af hvilken grund kaldtes, bragtes efterhånden til ophør og er heldigvis i dag en »saga blott«. Det førte også til hvervet som kommunens tilsynsførende med Aabenraa Andelsboligforening. Jeg kan godt love for, at det var med skeptiske øjne, at jeg blev modtaget der. Det gav nogle vældige brag i starten med den temperamentsfulde formand, overlærer Jørgen Stave. Senere blev jeg som statens repræsentant mere uafhængig af lokale politiske forhold. Men også her endte det med et absolut positivt og fortroligt forhold, ikke alene til formanden, men med hele bestyrelsen både her og i Kolstrup Boligforening. Jeg blev akcepteret som en uvildig og saglig rådgiver, hvis råd man i videst muligt omfang fulgte, selv om det nu og da krævede ændring af forudfattede opfattelser. Det var et dejligt hverv at være med til at fremme dette byggeri, der gennem årene har været helt afgørende for boligforsyningen i Aabenraa. Det mødte også en meget positiv indstilling fra byrådets side, når der ses bort fra den konservative gruppe, der aldrig accepterede almennyttigt boligbyggeri som princip.

Jeg gik meget stærkt op i det samarbejde, som det blev med boligforeningerne. Og det var noget, vi snakkede om hjemme. Jeg viste Carla tegninger, der skulle godkendes, og det gav hende anledning til også offentligt i pressen at fremsætte forslag til tekniske ændringer, som arkitekterne ikke havde været opmærksomme på. Efter hendes mening savnedes der en kvinde med husmodererfaringer i ledelsen og på arkitektkontorerne. Der var såvidt jeg husker ikke nogensinde en kvinde i boligforeningernes styrelse, bortset fra kredsen om den lille forening, der opførte »Jomfruburet«, som det med en hentydning til den kvindelige overvægt i dens bestyrelse – og blandt beboerne – kom til at hedde. Der er næppe nogen i Aabenraa i dag, der ikke ved, hvad ordet »Jomfruburet« dækker.

Min egenskab som statens tilsynsførende gav mig iøvrigt den officielle anledning til at træde ud af byrådet, idet jeg ikke kunne lide at henvise til mit hjertetilfælde. Der kom nemlig en afgørelse fra Boligministeriet om, at man ikke samtidig kunne være medlem af en kommunalbestyrelse og så optræde som statens repræsentant i tilsynet med de lokale boligforeninger. Jeg greb med glæde anledningen til at bruge denne begrundelse. Nu havde jeg en plausibel grund til at trække mig, for det havde jeg allerede erklæret, at jeg ønskede, da jeg kun efter stærkt pres accepterede at opstille til en tredje byrådsperiode.

Det gav så plads til vor senere borgmester og endnu senere amtsborgmester Erik Jessen, som repræsentant for vor lille, men indflydelsesrige kommunale forening, Dansk liste uden for Partierne. Vi hævdede os i øvrigt ved alle valg i kommunen og var repræsenteret i ligningskommissionen, i børne-

værnet, i menighedsrådet og en overgang havde vi formandsposten i forældrenævnene ved begge vore skoler, både Nygade og Rugkobbøl.

»Dansk liste udenfor partierne« efter 1956

Det var vel denne indføring i byrådsarbejdet, der – da det kom til stykket – var afgørende for Erik Jessens valg til borgmester, da Gjelstrup trak sig efter 8 års borgmestergerning ved valget i 1958. Vi havde opstillet på en fællesliste med Venstre og de radikale, mens de konservative gik alene, men som sædvanligt i listeforbund med de danske ikke-socialdemokratiske lister af hensyn til konkurrencen med den tyske liste. De konservative havde farvermester Jacob Jacobsen som deres spidskandidat og sigtede mod borgmesterposten, mens vi sammen med Venstre og de radikale holdt på Erik Jessen. Det medførte, at der ikke denne gang kom nogen ikke-socialdemokratisk fællesliste. Der var i den forbindelse endda meget hårde forhandlinger, inden det brast. Enhver holdt på sit. Da Erik Jessen var vor kandidat, var det mig, der måtte føre de afgørende forhandlinger på vor listes vegne.

Uoverensstemmelsen mellem de to danske lister fortsatte, da der skulle vælges borgmester i samarbejde med den tyske listes kandidater, der jo »havde nøglen til rådhuset«. Buchreitz var ude af billedet, og det betød nok også meget, at Erik Jessen var fra byen. Hvor meget Jacob Jacobsen personligt var interesseret i at blive borgmester, ved jeg ikke. Men efter min opfattelse var det først og fremmest det konservative partis ønske om nu at opnå valg af en borgmester, der var helt afgørende.

Ved forhandlingerne om borgmesterposten var det i øvrigt en ren matematisk beregning i forbindelse med den d'Hondtske forholdstalsmetode, der viste, at det måtte blive Erik Jessen og ikke det konservative partis kandidat, der havde mulighed for at blive valgt. Og det blev han så. Det viste sig, at bagefter fik Erik Jessen og Jacob Jacobsen et udmærket samarbejde. Jacob gik ud af rådet efter blot en periode for at påtage sig andre opgaver, bl.a. at skabe liv i det gamle Skyttelaug, der på grund af en ensidig tysk dominans efter 1864 og frem til tiden efter Besættelsen, var i fare for at gå sin opløsning i møde. Det lykkedes, og foreningen er igen blevet en alment anerkendt del af byens liv uden nationale modsætninger, endda med såvel amtmænd som borgmester i spidsen – bortset fra Camma Larsen-Ledets periode som borgmester, for her er kvinder endnu ikke trængt ind.

Betegnende for alle valg efter 1950 var, at der ikke længere var nogen enkelt gruppe med absolut flertal. Det bragte den tyske gruppe i en nøglesituation. Den havde, som det blev sagt »Schlüssel zum Rathaus«. Og den

stilling udnyttede man naturligvis til det yderste. Det gav i de første mange år anledning til, at den gruppe der handlede sig til de tyske stemmer, blev bebrejdet unational optræden. Det var i 1950 grupperne bag borgmester Gjelstrup, der endda meget voldsomt blev kritiseret af socialdemokraterne og hårdest i en socialdemokratisk jysk avis, der tydeligt var informeret fra Aabenraa. Omvendt var det senere i 1970 socialdemokraterne, der blev kritiseret bl.a. for at love en meget omstridt person med en aggressiv nazifortid posten som viceborgmester for at få hans stemme til valg af Camma Larsen-Ledet som borgmester. I dag er det et overstået stadium i det kommunale arbejde. Der kan snarere være tale om, at man yder mindretallet en positiv særstilling ved at give det en magistratspost til trods for, at det fra at have 3 mandater ud af 17 nu kun har 1 ud af 21 byrådsmedlemmer, – og uanset at »nøglen« er mistet. Det viser en himmelvid forskel til det, vi oplevede efter valget i Sydslesvig i september 1987, hvor den danske kandidat Karl Otto Meyer blev truet på livet og måtte have politibeskyttelse, da han sad i en nøgleposition og kunne afgøre valget af ministerpræsident.

Da kommunesammenlægningen i 1969 stod foran sin gennemførelse, måtte vi tage stilling til, om vor liste skulle fortsætte i den nye og større kommune. Det var klart, at valgene fremtidig ville få et mere partipolitisk præg. Dertil kom, at vi ville være ukendte i de nye dele af kommunen, – Ensted og Løjt sogne. Det måtte være mere end tvivlsomt om en liste sammensat efter de samme linier som vor, kunne overleve mere end en enkelt periode. På generalforsamlingen i april 1969 var vi alle med en enkelt undtagelse efter en indgående drøftelse enige om at holde her, hvor vi »kunne stoppe, nu da vi kunne gøre det med honnør«.

Hertil kom for mit personlige vedkommende noget, som jeg ikke sagde og ikke kunne sige. Men som jeg godt vil åbenbare i dag. Den egentlige baggrund for min holdning var den, at vi i Erik Jessen havde ført en mand frem, der ville kunne hævde sig ikke alene i den fremtidige Aabenraa storkommune, men også, hvis han frigjort af hensynet til vor lille gruppe, ville kunne stille op til amtsrådet på en eller anden politisk liste – formentlig Venstre, som vi havde samarbejdet med i flere byrådsperioder. Det ville være helt forkert faktisk at spærre ham vejen til større indflydelse ved at binde ham til så flygtig en gruppe, som vor liste sandsynligvis ville være.

Argumentet kunne naturligvis ikke fremføres og heller ikke nævnes for nogensomhelst, og allermindst for Erik Jessen selv. Jeg var nemlig klar over, at han ville være ubetinget loyal over for vor gruppe uanset, hvilken beslutning, vi traf. Vi ville også i større sammenhæng få mere glæde af hans holdning til løsningen af praktiske opgaver end ved at binde ham til os. Han

ville aldrig blive en renlivet partipolitiker, hvor partiets interesser gik forud for et samarbejde om de bedst mulige pragmatiske løsninger.

Og det viste sig jo ikke at være nogen forkert slutning. At det skulle føre til amtsborgmesterposten kunne jeg ikke ane dengang, men det viste sig jo at være den helt rigtige udgang.

Med hensyn til vor forening var det helt logisk efter dens oprindelse, at dens formue på 884,65 kr ved opløsningen blev givet 4. maj kollegiet som et legat, hvoraf renterne kunne tildeles en kollegianer for »god opførsel«.

Børnehaverne

Sideløbende med det daglige arbejde på amtet kom jeg ind på et område, som efterhånden blev meget omfattende. Det begyndte med formandsposten for den lille private danske børnehave i Forstalle. Vi havde sendt vor dreng, Sven, derhen, da hans lillesøster blev født. Det var oprindeligt en helt privat drevet børnehave, hvis indehaver – frk. Dahl – nu ønskede at holde op. En kreds af kvinder havde været hendes baggrund, men det lå i luften, at der skulle en hel fornyelse af såvel leder som støttekredsen til. Det har jeg udførligt fortalt om i en mindeartikel ved børnehavens 40 års jubilæum.

Her vil jeg fortælle om den videre udvikling af børnehavearbejdet. Det greb om sig og medførte, at jeg også blev valgt til landsstyrelsen for danske daginstitutioner, der oprindeligt hed Landsforeningen forebyggende Børneværn. Det er og var under skiftende navne en sammenslutning for stort set alle bestyrelser for børnehaver, vuggestuer og fritidshjem i hele landet. Som repræsentant for Sønderjyllands institutioner, oprindeligt var vi to, men i de senere år alene, påtog jeg mig også vejledning for kredse i store dele af landsdelen, hvor man omgikkes med planer om oprettelse af børnehaver. Og det var ikke få, jeg på den måde blev fadder til.

Når børnehavedækningen blev så stor i Sønderjylland, havde det oprindeligt klart nationale toner. Linien var den, at der alle steder, hvor der var tilløb til en tysk børnehave, også skulle være et dansk tilbud. Da i hvert fald alle kommuner i grænseamterne havde tyskere i kommunalbestyrelsen kunne det være vanskeligt for det danske flertal at oprette kommunale børnehaver. Derfor blev praktisk taget alle børnehaver oprettet af private initiativtagere og drevet som selvejende institutioner. Og det er stadig tilfældet de allerfleste steder i dag.

På grund af de nationale modsætninger ønskede kommunerne heller ikke at yde tilskud ved oprettelsen, inden det ved lov blev pålagt dem at yde en lovbestemt støtte til en del af udgifterne. Da jeg i 1938 som nybagt formand for børnehaven i Forstalle henvendte mig til borgmester Holger Fink om støtte til oprettelsen, fik jeg da også – venligt, men bestemt – at vide, at det kunne jeg ikke regne med »for så skulle man også give tyskerne det samme«. Der var i forvejen to kommunale asyler med en dansk og en tysk afdeling. Udover det kunne man ikke strække sig.

Da der efter udvidelsen af bebyggelsen i Aabenraas sydlige del blev behov for børnehavpladser der, oprettedes der dog en kommunal børnehave der (Rugkobbøl børnehave). Tyskerne havde bygget en børnehave på den anden side af Tøndervej for midler hentet i statskassen, og der var så alligevel stemning for at opføre en kommunal, men ikke speciel dansk børnehave i samme kvarter, under ledelse af en lukassøster, søster Sigrid. Men oprettelsen af den kommunale var så klart provokeret af den tyske børnehave i det nye kvarter.

Da tyskerne i 1943 indrettede en børnehave på Nørre Chausse (Haderslevvej) var det derfor den danske børnehaveforening omkring Forstalle, der måtte tage initiativ til en modvægt, og det blev til børnehaven på Gl. Kongevej. Da kommunen ikke ønskede at tage noget initiativ eller yde støtte, måtte vi søge støtte andetsteds. Og det blev »Komiteen til støtte for danske børnehaver i Sønderjylland«, oprettet på initiativ af bl.a. amtmandinde fru Ingeborg Thomsen og folketingsmand J. P. Nielsen med overinspektøren for børneforsorgen Oluf Skjerbæk, der stammede fra Skærbæk og var dybt engageret i nationale forhold, som den praktiske leder. Han havde støttet os ved oprettelsen af børnehaven i Forstalle og trådte nu uden forbehold til, da vi henvendte os om hjælp til børnehaven på Gl. Kongevej. Der opsattes i børnehaven en tavle, hvor der fortælles om, at den var oprettet med støtte fra komiteen. Efter børnehavens nedlæggelse for nogle år siden opbevares tavlen på det kontor, der blev oprettet, da opgaven blev for stor for mig som privatperson.

Denne komite var også til stor hjælp ved oprettelse af børnehaver over hele landsdelen, indtil den nogen tid efter Befrielsen blev nedlagt som unødvendig. Da tyskerne i begyndelsen af tresserne satte ind med en målbevidst oprettelse af børnehaver med støtte fra Tyskland, blev komiteen reorganiseret, efter at jeg havde henvendt mig til Oluf Skjerbæk. Der blev indsamlet nye midler og ydet støtte til en række nye danske børnehaver for at der fortsat skulle være to tilbud, hvor tyskerne i den nye kampagne oprettede en institution. Efter at børnehavedækningen – på begge sider – måtte skønnes at have nået mætningspunktet, blev også denne nye »Komite af 1964« nedlagt og dens arkiv findes på landsarkivet.

Børnehaveseminarieret

Udviklingen af børnehaverne i Aabenraa og omegn førte i 1952 til oprettelsen af Aabenraa Børnehave- og Fritidspædagogseminarium. Initiativet til oprettelsen af et nyt seminarium blev taget af Landsforeningen Forebyggende Børneværn og det lykkedes mig som medlem af hovedbe-

styrelsen at få flertal for dets placering i Aabenraa – netop takket være de gode muligheder for praktikpladser i vore relativt mange børnehaver. Også her var den støtte, jeg fik af Oluf Skjerbæk af helt afgørende betydning. Skjerbæk havde vi gennem årene fået en meget nær personlig berøring med og det blev til et venskab, der varede til hans død.

I det hele taget var der opnået et meget tæt tillidsforhold til det ledende personale i Overinspektionen for Børneforsorgen som Skjerbæk ledede. Nævnes skal bl.a. kontorchef Guldager Petersen, administrationschef Høyer og inspektørerne Marie Damgaard Thygesen og Christine Søbye Thomsen. De var alle meget positivt indstillede overfor sønderjyske forhold i trediverne og under Besættelsen, og de støttede, hvor det var påkrævet. Fru Søbye blev også medlem af seminariets bestyrelse efter oprettelsen. Når jeg nu kommer ind på den hjælp, vi opnåede fra København, skal jeg også nævne Undervisningsministeriets konsulent vedrørende børnehaveseminarierne Agnete Engberg, der har været seminariets gode ånd under hele dets udvikling fra den spæde begyndelse. I det hele taget har jeg mødt en utrolig velvilje i de afgørende administrative kredse i Undervisningsministeriet under opførelsen af seminariets nye bygning på Dronning Margrethesvej – en velvilje, som jeg altid vil mindes med taknemmelighed og som i virkeligheden var forudsætningen for, at vi fik vort byggeri gennemført.

Jeg kan ikke lade være med at nævne disse forhold her, men skal i øvrigt henvise til jubilæumsskriftet i 25-året for seminariets oprettelse ved arkivar Jørgen Witte, hvor der er fortalt om de næsten uovervindelige vanskeligheder, der mødte denne plan, inden tilladelsen blev givet.

En lille helt usaglig grund for at modstanden fra de andre seminariers side svækkedes, giver denne solstrålehistorie. Forud var gået følgende: vor gode ven og huslæge Marcus Petersen havde, da jeg en morgen vågnede med stærke mavesmerter, telefonisk stillet diagnosen blindtarmsbetændelse. Carla var ikke hjemme – jeg afslog ambulance og bad vor faste vognmand Nicolajsen køre mig til sygehuset. Ham fortalte jeg hvorfor. »Nej dog«, udbrød han forfærdet, »i sidste uge kørte jeg en fra Løjt med det samme til sygehuset, og han døde!«. Han beklagede senere dybt sin ubetænksomhed.

Under sygehusopholdet blev jeg indkaldt til møde i København med samtlige daværende seminarieførstandere, der agtede at gøre indsigelse mod vor plan overfor ministeriet. De anså det for helt uforvarsligt at søge at drive et seminarium udenfor en stor by. At det ville kræve en anderledes undervisningsmodel, vidste vi godt, men mente også, at det kunne gennemføres. Forinden ville man dog høre min begrundelse for planen, og da det kun var 8 dage efter operationen, rejste jeg bleg og træt til dette møde, der ville have helt afgørende betydning for os. Det lykkedes mig at berolige

dem noget. Blandt seminarieforstanderne var forstanderinden for børnehaveseminariet i Århus Margrethe Christiansen, som jeg kendte fra mit medlemskab af hovedstyrelsen i landsforeningen. Hun blev min gode støtte til gennemførelsen, da først tilladelsen var givet. Hun fulgte mig efter mødet til vort hotel, og her fortalte hun, at grunden til, at det var gået så lempeligt, var den, at forstanderne (der bortset fra een alle var kvinder) havde haft så ondt af mig, der lyste af træthed, at de »ikke kunne nænne at være alt for hårde«. Se, det kan altså være en følge af en blindtarmsbetændelse. Og seminariet blev fra åbningen den 7. januar 1953 en vel fungerende realitet og er det stadig. Endda udvidet med en afdeling for fritidspædagoger.

Om forholdet til Aabenraa kommune og lidt om udviklingen i almindelighed på børnehveområdet

Også til Aabenraa kommune lykkedes det gennem årene at opnå og bevare et tillidsforhold, der gjorde at selv vanskelige forhandlinger førte til positive resultater. I begyndelsen hjalp det da også, at vi på et tidspunkt var ikke mindre end 4 fra bestyrelsen, der samtidig var medlemmer af Aabenraa byråd. Og her spillede det på et tidspunkt en afgørende rolle, at byens borgmester – Georg Buchreitz – også var blandt disse. Det var det forhold, der i 1948 førte til, at alle kommunens 3 institutioner overgik fra kommunal til privat drift, således at forskellen mellem byens gammeldags asyler og de private børnehaver slettedes. Det har undret kredse uden for Sønderjylland, at en socialdemokratisk borgmester kunne være med til og helt gå ind for denne privatisering. Det var også Buchreitz, der var min bedste støtte i byrådet, da seminarieplanen skulle gennemføres uanset klar modstand fra specielt konservativ side.

Noget helt andet er, at forholdene for børnehaverne siden 1938 med tiden fuldstændig har forandret karakter. Dengang var mange børnehaver private selvejende institutioner, der overvejende var præget af ønsket om, at børnene skule besøge børnehaven af pædagogiske grunde: Samværet med andre børn og stimuleringen af deres udvikling. Økonomien skule helst hvile i sig selv, kun med statsstøtte og uden kommunal støtte. Bestyrelser og personale havde et nært samarbejde og vi havde f.eks. i Sønderjylland gennem en årrække fælles kurser for bestyrelsesmedlemmer og personale – til stor glæde for begge parter. Men med den stigende politisering af medarbejdernes fagforeninger, hvor man mere og mere lagde vægt på spørgsmål som aflønning og normeringer af medlemmernes stillinger, døde dette samarbejde ganske stille hen. Det kan ikke være anderledes, men der

På vej ud fra Børnehave- og fritidspædagogseminariet på 25-års jubilæumsdagen den 7. januar 1978.

går noget tabt, når der altid skal tænkes i økonomiske baner uden at der bliver overskud til engagement og fællesskab med hensyn til børnehavernes pædagogiske sider.

Børnehaverne i Aabenraa har helt siden den første begyndelse i 1938, og før en vis forældreindflydelse blev pålagt ved lov, haft en bestyrelse udgået fra forældrekræfter som ansvarlig for driften. Jeg ville finde det mere end trist, hvis fagforeningernes organisatoriske og kommunernes økonomiske interesser helt skulle medføre bortfald af det forældreprægede selvstyre således, at der blev en ren kommunal styring alene med rådgivende beføjelser fra forældrenes side.

Disse to hverv, formandsskabet for daginstitutionerne og for børnehaveseminariet fra begyndelsen og indtil jeg fratrådte i 1978 for børnehaverne og i 1983 for seminariet, er nok blandt de mest positive og resultatrige opgaver, jeg har fået betroet. Da jeg afgik som formand for børnehaverne, administrerede foreningen ialt 13 børnehaver, 3 fritidshjem og 1 vuggestue samt Naldtanglejren som ferielejr. Og de giver os stadig gode oplevelser, fordi vi jævnlig indbydes til at være gæster ved de jubilæer, de forskellige institutioner og deres ledere nu stadigt hyppigere opnår.

O.M.E.P. – verdensorganisationen under FN for undervisning af førskolebørn

Medlemsskabet af hovedbestyrelsen for landsforeningen førte også med sig, at jeg blev styrelsens repræsentant i den internationale sammenslutning »O.M.E.P.« (Verdensorganisationen for undervisning af Førskolebørn) under FN. Det gav anledning til møder mange steder i Europa, – i London, i Sct. Lioba-klostret i Freiburg, i Frascati ved Rom, i Stockholm og Athen ikke at forglemme. Carla var med (for vor egen regning) næsten alle steder. Hvad fik man så ud af disse sammenkomster bortset fra det turistmæssige?

Alle steder var der institutionsbesøg, således at vi ved selvsyn kunne orientere os om de lokale forhold. I Athen var det chokerende at se, hvorledes armenierne levede endnu ca. 40 år efter, at de havde måttet flygte på grund af tyrkernes forsøg på at udrydde hele landområder for deres oprindelige beboere. Carla var fra sit hjem fortrolig med armeniernes skæbne gennem den organiserede hjælp, der ydedes fra Danmark under 1. verdenskrig under ledelse af Karen Jeppe. Nu så vi, hvorledes tusinder og atter tusinder stadig boede i en barakby. Vi kom i nær kontakt med en lærer ved en af de skoler, der var oprettet af dem selv. Han kørte os, da han blev klar over den særlige interesse for armenierne, til et hjem, der var oprettet i en forstad til Athen under ledelse af en dansker, frk. Østergaard. Her kunne børn og gamle få nogle ugers tiltrængt rekreation, ligesom unge piger kunne få uddannelse i skrædderkunsten og anden form for håndarbejde.

Også andre nationer, bl.a. svenskerne, har oprettet institutioner specielt til hjælp for enlige græske mødre og deres børn. Det er (var i hvert fald for 30 år siden) en katastrofe for en kvinde at få et barn udenfor ægteskab. Mange børn blev på det tidspunkt bortadopteret til amerikanere, selv om der var modstand mod dette »børnesalg« fra officiel græsk side. Også et børnehospital og et hjem for handicappede besøgte vi – og konstaterede en skrigende underbemanding af personale og mangel på beskæftigelsesmateriale for hundreder af småbørn, der derfor lå ganske apatisk hen. Det var forfærdeligt for os danske at se på.

På et besøg i Londons Eastend-kvarter med overvejende indvandrere så vi sociale forhold, som vi slet ikke forestiller os herhjemme. Der er gader, hvor der udelukkende bor farvede, mest sorte. Børnehaverne er naturligvis præget heraf, men der er ikke udelukkende farvede eller hvide børn i de enkelte institutioner. Vi har i øvrigt set præcist det samme i Minneapolis for nogle år siden. Det lykkedes da gennem ruden i vor holdende bus at fange et herligt motiv: to små drenge, en sort og en hvid, stående ved for-tovskanten, mens de lod deres vand løbe. Om det var en konkurrence, ved

jeg ikke, det var i hvert fald et billede på »non-apartheid«. Men begge steder – både i Grækenland og i London – mødte vi mennesker prægede af god vilje og positive holdninger over for opgaven: at få det bedste ud af forholdene, som de nu engang var. Vore O.M.E.P. besøg sluttede med et ophold i Stockholm, hvor vi som modsætning oplevede institutionsforhold med hvilke de tidligere besøg, selv ikke i Tyskland, tåler nogen sammenligning. Heller ikke i Danmark kan vi følge med her. Næsten alt for godt.

I øvrigt lærte vi mange mennesker med samme interesser at kende og fik kontakt med den enkelte så godt, at jeg endog engang kom ud for, at jeg kunne genkende et menneske alene på stemmen. En nytårsdag fik jeg helt tilfældigt en tysk radiostation ind på vor modtager. Jeg studsede – kendte jeg ikke stemmen? Jo, det var pastor Müller, formand for den tyske O.M.E.P.-komite, der prædikede over kirkeårets korteste tekst: »Og de kaldte ham Jesus«. Han bekræftede smilende, at det var ham, da vi senere traf hinanden ved et nyt møde.

Vi mødte smukke, stilfulde indiske kvinder med sari i luksusudgaver, stolte afrikanske kvinder i deres nationale dragter, folk fra alle europæiske lande, sorte og hvide amerikanere – alle med det samme mål for øje: De bedst mulige kår for små børn. Men – hvor var opfattelsen af, hvad der var bedst for børn afvigende! Det vanskeligste ved slige internationale sammenkomster er for så vidt ikke sproget (konferencesproget var engelsk og fransk), men udgangspunktet for det, man taler om. Man mener ofte ikke det samme med de samme ord og betegnelser. Det er utroligt svært at finde dækkende definitioner for, hvad man egentlig taler om. Og det er dog den første forudsætning for, at der skal komme noget ud af det hele.

De mennesker, vi lettest kom i kontakt med og til forståelse med, var folk fra de nordiske og de angelsaksisk prægede lande. Deres holdninger var gennemgående pragmatiske og resultatsøgende. Italienerne, franskmænd og belgiere – hvadenten det var flamlændere eller valloner – var uhyre veltalende og kunne få timer til at gå med at diskutere formalistiske og organisationsmæssige forhold – uden at der kom noget ud af det. Dertil kommer, at de franske og til dels også de belgiske repræsentanter var så overbeviste om deres eget værd, at fællesskabet kunne forekomme at være endda meget tyndt. Det er vel også det, der gør sig gældende i Bruxelles og Strasbourg. Det var da også ængstelsen for latinsk dominans og formalisme, der gjorde, at man så vidt muligt fra andre kredse søgte at holde dem borte fra lederposterne. Det må være tankegangen fra romerretten, der har præget disse landes repræsentanter i modsætning til vore. Så det var ingen tilfældighed, at der blandt de første verdensformænd var ikke færre end to danske – pastor Flensmark og rektor Jens Sigsgaard, den norske Aase

Nonapartheid i Londons Eastend, fotograferet under et O.M.E.P.-besøg.

Gruda Skard, forfatter og knyttet til universitetet i Oslo, og efter dem en englænder.

Om vi kunne lære noget, vi med fordel kunne overføre på vore nordiske forhold? Næppe. Forskellighederne med hensyn til selve grundlaget er alt for store. Måske kunne vi fortælle de andre noget, som de kunne bruge, hvis de ville forstå og tage imod. Det må vi da mene, ligeså ubeskedne som de andre. Men vi fik som sagt personlige kontakter, der kunne udnyttes på anden måde. F.eks. fik vi i Aabenraa besøg på vort seminarium (og hjemme hos os) af en meget kendt norsk pædagog: Astrid Vatne, ligesom vi på Snoghøj Højskole, hvor jeg var i bestyrelsen, fik besøg af en kendt og anset svensk pædagog fru Lind. Begge kendte vi forud fra de internationale sammenkomster.

Efter et møde i Jugoslavien, hvor jeg ikke havde kunnet være med, fik seminarieret besøg af folk med tilknytning til O.M.E.P. De østeuropæiske lande var ellers ikke med i organisationen. Jugoslaverne besøgte os også i vort hjem, og Carla knyttede et specielt fortroligt forhold til lille, blide Breda fra Slovenien. Hun var stærkt præget af de frygtelige oplevelser, som hun havde haft under tyskernes besættelse af landet. Vi mødte senere Breda i Stockholm, hvor Carla fik et meget smukt halssmykke med ikon-

motiv af hende. Blandt delegaterne fra Beograd var også en meget partitro kommunist, der boede hos os. Han var yderst forbavset over, at jeg uden at være kommunist kunne gå så stærkt ind for sociale forhold. »Auch Nicht-kommunisten können guten Menschen sein«, var hans kommentar. Men det var tydeligt, at han gerne ville have noget at vide om, hvad nogle ikke-kommunistiske venner, vi havde besøgt i Beograd, havde fortalt om de forhold, de levede under. Det var i 1956 under Ungarnoprøret og vi fik en del at vide om jugoslavernes vilje til at forsvare sig, hvis russerne skulle forsøge at gå videre.

Under mødet i Stockholm indtraf en lille episode, som jeg også vil nævne. Vi boede i en slægtninges lejlighed og havde inviteret nogle amerikanere – sorte og hvide uden at skænke hudfarven nogen tanke – og desuden Breda. Da de skulle gå, og vi havde rekvireret en taxa, fik vi et meget stærkt indtryk af, at de ellers så priste fordomsfrie svenskere, når der tales om racefor-domme, også kunne vise noget andet. Chaufføren var så stærkt afvisende, da han opdagede, at han skulle have en »neger« i vognen, at det ikke kunne undgå at gøre et pinligt indtryk på os alle. Det virkede skræmmende.

Det var et meget lille hjørne af internationalt samvirke indenfor en FN-organisation, jeg fik indblik i. Det gav et klart indtryk af, hvor vanskelig det er at forene opfattelser fra forskellige kulturkredse, selv indenfor et så snævert og neutralt område som førskolebørnene. Rent praktisk førte det også med sig, at alle indlæg skulle oversættes ved tolk til de to hovedsprog. Det er utroligt tidrøvende. Jeg tænker med gru på forhandlingerne i det europæiske økonomiske samarbejde inden for Romunionens rammer, hvor alle sprog – endnu da – er ligeberettigede. Men alligevel tænker vi med taknemmelighed tilbage på de oplevelser og det kendskab til andre nationer, som årene i O.M.E.P. har givet os.

Nationalt og kulturelt arbejde i en tid med dansk-tysk afspænding

En skildring af mødet på Magleås 1952

I foråret 1951 var jeg sammen med andre danske her fra Nordslesvig til et møde med ledende hjemmetyskere. Vi samledes på foranledning af organisationen Mellemløst Samarbejde, i hvis ledelse højskoleforstander Johs. Novrup er et virksomt medlem. Som navnet siger, søger man at fremme samvirke mellem folkene i Vesteuropa ved personlig kontakt. Man havde arbejdet i flere år ude i Europa og fandt, at man også burde forsøge at skabe kontakt mellem danske og tyske i grænselandet.

Jeg skal indrømme, at min første reaktion, da jeg blev spurgt, om jeg ville til møde sammen med redaktør Ernst Siegfried Hansen, pastor Egon Petersen (tidligere SSer), formanden for Bund Deutscher Nordschleswiger, gårdejer Hans Schmidt, Oksbøl (tidligere Zeitfreiwillig og Fårhusfange) m.fl. var meget negativ. Nej, ikke tale om, at jeg ville være sammen med de folk. Det næste var: »Det nytter alligevel ikke noget«, og først efter nærmere overvejelse: »Vi kan jo prøve, selv om der ikke kommer noget ud af det.« Det blev så alligevel til et »Ja«, og så mødtes vi på højskolen i et dejligt landskab og skønt forårsvejr i det smukke Nordsjælland.

Fra dansk side var der tilmeldt følgende deltagere: Hans Andersen, Kongsbjerg, og jeg som repræsentanter for De sønderjydske Danske Samfund, redaktør Robert Huhle, Sønderborg, redaktør Kaj Edvard Larsen, Sønderborg, forpagter M. Mathiesen, Lunden (Nordborg), Peter Marcussen, Gråsten, pastor Zachariassen, Klipleve, N. P. Nielsen, Højer, Troels Fink, og postmester Mandrup Andersen, Tønder, samt redaktør Morten Kamphövener, Aabenraa.

Fra tysk side var der foruden ovennævnte formanden for Bund Deutscher Nordschleswiger, gårdejer Harro Marquardsen, pastor Beuck i Aabenraa, rektor Koopmann fra Tingleve, og enkelte andre, hvis navne jeg ikke har noteret.

Det var et vovestykke – for meningen var, at vi skulle snakke rent ud om modsætningerne, og jeg skal ikke lægge skjul på, at vi startede særdeles stærkt fra begge sider. Fra dansk side blev det navnlig hævdet, at vi

manglede tillid til tyskerne, at vi havde lidt så mange skuffelser lige siden 1864 og til dato, mens tyskerne med en enkelt undtagelse (pastor Beuck) lod deres tidsregning begynde med al den uret, de havde lidt siden maj 1945. Der var meget langt imellem os.

Den første aften blev man enig om, at den enkelte skulle præsentere sig selv og sin baggrund for tilstedeværelsen her. Det var en både åben og bevægende oplevelse at deltage i. Man fik en en hel ny mulighed for at forstå den enkeltes holdning i de forløbne år og en god baggrund for samtalen i de følgende dage. Jeg har taget nogle notater fra mødet. Blandt dem var et ret udførligt referat af redaktør Ernst Siegfried Hansens indlæg. Han evnede på en sjælden måde at prøve at se sagen fra begge sider. Det kom klart frem, at han havde haft en vanskelig stilling ved som redaktør af det tyske mindretalsblad at klare de indre tyske modsætninger mellem »rabiater« Fårhusfolk, der kun følte sig uskyldigt ramte, og de medlemmer af mindretallet, der havde forståelse for, at en dansk reaktion havde været uundgåelig og som ønskede nu at komme videre med en normaliseret hverdag.

Men der kom også udtalelser, der var i absolut modstrid med, hvad nok de fleste danske mener om forholdet mellem dansk og tysk, og specielt blev vi præsenteret for en anden historisk opfattelse af Sønderjyllands stilling i forhold til det øvrige Danmark. Disse udtalelser fortæller klart om betydningen af historieundervisningen i skolen som en forudsætning for menneskers bedømmelse af handlinger og stillingtagen til andre end hverdagens spørgsmål og handlinger.

Mødets resultat er svært at bedømme. Det første og største resultat blev vel først og fremmest, at vi lærte hinandens grundindstilling at kende – og gjorde det på en måde, så vi alligevel kunne være i stue sammen. Det kan ikke undgå at »blødgøre« holdningerne. Jeg fik i hvert fald mere forståelse for nogle af de tilstedeværende mindretalsfolks personlighed. Ernst Siegfried Hansen havde jeg kendt allerede, mens han var student på det tyske gymnasium, og til Hans Schmidt, Oksbøl, og Harro Marquardsen blev der i hvert fald ikke nogen personlige modsætninger tilbage. Vi har senere kunnet mødes om ikke som egentlige venner – men så som gode bekendte, der var på talefod med hinanden. Hans Schmidt havde jeg tilmed lejlighed til at møde senere i hans hjem i Oksbøl til en radiosamtale under særdeles afslappede former.

Noget af det væsentligste i tiden fra 1920 er efter min mening den isolation, mindretallet har søgt og fremmet. Før 1920 var fællesskabet i det daglige betydeligt større. Fælles skole, fællesskab i landsbyen, som Schmidt, Oksbøl stadig kommer tilbage til, fællesskabet under krigens

byrder og savn, bortset fra de ekstreme på begge sider. 1920 skabte isolation i skole, idræt m.m., og Nazitidens politiske fanatisme skabte afstand. Der groede græs på stierne mellem gårdene og hjemmene – bogstaveligt og i overført betydning. Kan stierne åbnes påny og på hvilket grundlag? Det er dér problemet nu ligger.

Magleåsmødet var helt fortroligt og der kom dengang intet ud i offentligheden om dets afholdelse og om, hvad der var sagt. Kaj Edvard Larsen har senere i »Fra en stormfuld tid« givet en omtale af det.

København-Bonn erklæringerne i marts 1955 og skolelovgivningen

I begyndelsen af 1955 rygtedes det, at der var forhandlinger i gang om mindretalsforholdene på begge sider af grænsen. Sikre oplysninger kunne ikke fås, og det gav i store kredse i Sønderjylland anledning til ængstelse for, at man var inde på at afslutte en »mindretalstraktat«. Det ville være helt imod en fast tradition fra dansk side, hvor man altid havde sagt nej til tyske forslag om en egentlig traktat, idet den kunne give mulighed for indgriben i indre danske forhold. Der kom også antydninger af, at der i denne forbindelse blev overvejet ændringer i skolelovgivningen, således at der blev givet mindretallet i Nordslesvig rettigheder udover de grundlæggende retningslinjer fra 1920 – herunder en gengivelse af den i 1928 tilhandlede ret til at oprette et gymnasium i Aabenraa.

Rygterne om de forestående aftaler og lovændringer blev stærkere og mere og mere konkrete. Det endte som bekendt med de gensidige erklæringer i 1955, der ikke er traktater, men stiller landene frit mht. sin lovgivning uden traktatmæssig adgang til at gøre indsigelse fra den anden stats side. Og det endte også med den skolelovgivning, som man under forhandlingerne med Vesttyskland havde stillet i udsigt, at man ville gennemføre. Forsåvidt kunne man bare have bøjet hovedet og sagt »Nå«.

Skoleordninger har jeg nogle gange omtalt som noget meget, meget vigtigt i Nordslesvig. Den stærke medleven har naturligt sine rødder i forholdene på dette område før Genforeningen og senest særlig i årene mellem 1933 og 1945. De nationale organisationer var endnu meget stærke og regnede som en selvfølge med adgang til medbestemmelse og til at blive hørt. Det var udtryk for en klar opfattelse af, at man ikke ved et valg havde afleveret en blanco-fuldmagt til de valgte politikere til at tage stilling alene måske med opbakning af deres partiorganisationer. Enhver ved jo, at det er i meget små kredse, politikere har deres bagland. Man krævede at blive taget med på råd. Det er spændende og lærerigt at gøre sig bekendt med det

røre, der gav sig udtryk i møder og i indlæg i pressen fra privatpersoner og fra organisationer. For mit eget vedkommende tog jeg endda meget stærkt del i drøftelserne. Fra mit hjem var jeg bekendt med min farfars strid med de tyske skolemyndigheder om min fars skolegang. Jeg kendte den indflydelse, sønderjyske forældre havde i vore særlige skolekommissioner fra min mors medlemskab af et sådant, og jeg kendte fra mit embede fra nærmeste hold udviklingen i skolevæsenet i kraft af tyskernes pression fra 1933 til 1945.

En sønderjysk deputation forelagde den 19. april 1955 en redegørelse for det udvalg i Folketinget, der behandlede lovforslaget om ændring af mindretallets skolevæsen. Forud for henvendelsen var gået et møde i Tinglev med deltagelse af repræsentanter for Sønderjysk Skoleforening, Sprogforeningen, Sønderjydsk Idrætsforening, De danske Ungdomsforeninger i Nordslesvig foruden De sønderjyske Danske Samfunds hovedbestyrelse, samt derudover repræsentanter for pressen og folketingsmændene Heick (Venstre) og Clausen, Olufskær (Konservativ) og endvidere redaktør A. Svensson og Ingeborg Refslund Thomsen. I henvendelsen til Folketinget hedder det: »Man var på mødet enige om, at lovgivningen ... uanset, hvorledes man så på den konkrete løsning af eksamensspørgsmålet ikke burde have været ændret uden en forudgående indgående drøftelse svarende til, hvad der tidligere har været tilfældet, når ændringer i skoleforhold var på tale.« Til at overbringe henvendelsen blev der nedsat et udvalg bestående af fhv. landstingsmand Hans Jepsen Christensen, formand for Skoleforeningen, S. P. Hansen, formand for Sønderjydsk Idrætsforening, Hans Andersen, Kongsbjerg, formand for De sønderjyske Danske Samfund, mig selv som næstformand for Danske Samfund og forfatter af den »redegørelse for det tyske skolevæsens stilling i dag og eksamensskolernes udvikling i tiden 1920-1940«, der var vedlagt vor henvendelse som bilag. Foretrædet for Folketingets udvalg var aftalt gennem Fr. Heick, der under forhandlingerne i Tinglev havde tiltrådt, at vi henstillede, at udvalget »skyndte sig langsomt« med behandlingen af lovforslaget.

Deputationens henvendelse blev modtaget med interesse og også gentagne gange omtalt i den følgende folketingsdebat – uden at noget dog ændredes. Man erklærede sig dog i den afsluttende betænkning enig i, »at det havde været ønskeligt, om spørgsmålet vedr. skolelovsændringen på et tidligere tidspunkt kunne have været drøftet med interesserede kredse i Sønderjylland. Udvalget erkender imidlertid, at det under de givne forhold vanskeligt lod sig realisere«. Specielt Heicks rolle inden for udvalget gav anledning til en meget skarp reaktion fra Hans Andersens side. Han skriver i et brev af 26. april til Heick bl.a. »Til at begynde med i brev af 22. marts

tilrådde du en henstilling til udenrigs- og undervisningsministeren om at holde gymnasieskolerne udenfor. Den 5. april giver du os et vink om, at vi gennem en deputation skulle sætte os i forbindelse med det udvalg, som Bomholt ville få nedsat for at tilskynde til, at man »skynder sig langsomt«. Det var derfor meget overraskende, at du var den indenfor udvalget, der mest afgørende søgte at svække vor henvendelse og påstå at vor deputation kun kunne optræde for sig selv. Det må vel betyde, at du – så lidt som Jørgen Gram – har tænkt konsekvenserne til bunds, da I pressede på for at få udenrigsministeren til at bringe mindretalsproblemerne i Sydslesvig på internationalt plan. Heri er vel også forklaringen på, at I støtter konsekvensernes gennemførelse helt ud og endog modarbejder vore beskedne forsøg på at opnå begrænsninger i den 11. time. ... det forøger ikke hos os andre den tillid, vi burde kunne have til de tingmænd, der er valgte til at varetage vore interesser.«

Det, mange protesterede imod, var, at netop fremgangsmåden fra politikernes side viste et klart forsøg på at gennemtrumfe en afgørelse henover hovedet på dels de sønderjyske skoledirektioner, der ikke var politisk sammensatte, dels på de organisationer, der gennem årene af befolkningen var anset som deres repræsentanter i spørgsmål af betydning for nationale danske interesser. Vi havde fået en opfattelse af, at det hele var aftalt forud ved forhandlinger i Bonn, om forhold, der skulle være skoleforhold helt uvedkommende, og nu blot hurtigst muligt skulle trækkes igennem. Og det blev det så med den »pæne« indrømmelse om, at det »ville man aldrig gøre mere«. Det blev som faktisk allerede aftalt i Bonn og København. Det mest interessante ved hele mellemspillet er egentlig, at det viste, hvor stærkt befolkningen på det tidspunkt endnu tog del i offentlig debat på organisationsplan. Man var skuffet over det passerede, men man nøjedes endnu ikke med blot at tage, hvad man laver »i København« til efterretning med et »nå«.

Ansvarsfølelsen var stadig levende endnu i nogle årtier og førte specielt i 60'erne til ny aktive handlinger – nu gjaldt det spørgsmålet om sikring af dansk jord i forbindelse med Danmarks evt. tiltræden af Romtraktaten. Uanset opfattelsen mht. »Ja« eller »Nej« til tilslutningen, var man enige om, at dette gamle grænselandsspørgsmål ikke måtte glemmes. Denne gang var det de nationale foreningers samarbejdsudvalg, der tog initiativ til en henvendelse til regeringen herom og om midler til sikring af fornøden dansk indsats på nationale og kulturelle områder, hvor det kunne blive nødvendigt i den mulige nye situation med åbne grænser. Også denne henvendelse blev »vel modtaget« og nogen indflydelse fik den vel også på holdningen til jordpolitikken.

Derimod lykkedes det ikke at få frigjort de statsmidler, som Skoleforeningen gennem mange år havde kunnet råde over. Det var den ældre Helveg Petersen, der som undervisningsminister havde med disse penge at gøre. Formanden for Skoleforeningen var på det tidspunkt Hans Lund, der var en svoren Venstremand. Han havde engang i anledning af en drøftelse om frigørelse af disse midler sagt, at »han ikke ønskede at antechambriere hos en radikal minister«. Efter vor modtagelse i udenrigsministeriet, hvor også en række ministre, bl.a. Hækkerup var til stede, havde tonen været så positiv, at han, da nogen af os bagefter skulle op til ministeren (stadig radikal) optimistisk sagde: »Så nu er millionen (for så mange penge drejede det sig om) hjemme«. Men det gustne overlæg hos embedsmændene var desværre for stærkt, så pengene blev nogle år efter krævet tilbagebetalt til statskassen.

Det var penge, der var blevet til overs af de midler, som staten stillede til rådighed for danske sydslesvigeres ophold på efterskoler og højskoler i Danmark, men lod Skoleforeningen administrere dengang, da tyskerne ikke måtte vide noget om, at det offentlige ad denne vej støttede mindretallet i Sydslesvig. Det kunne naturligvis ske, at der enkelte år ikke var tilstrækkelig mange sydslesvigere, der gjorde brug af hjælpen til et skoleophold i Danmark. Det blev så fra ministeriets side godkendt eller rettere stiltiende akcepteret, at midlerne forblev i Skoleforeningens kasse, og at Skoleforeningen havde rentefordelen af dem som en slags vederlag for administrationen. Efter de helt ændrede forhold efter 1945 var ordningen stiltiende fortsat, men nu i tresserne var man begyndt at røre på sig fra statens side for at få en afregning og få dem tilbage. Det var de midler, vi nu i Skoleforeningen søgte at få fat i uden at der krævedes en egentlig bevilling. Pengene havde vi jo. Men det gik altså ikke. De optrådte ikke i Skoleforeningens officielle regnskab og hele ordningen beroede på den store indflydelse, den daværende formand, landstingsmand Hans Jepsen Christensen havde på »højeste sted«. Lad mig også nævne, at når vi i dag i H. P. Hanssens Mindefond behandler andragender fra forsamlingshusene om støtte, får vi nu og da at vide, at man har et rente- og afdragsfrit lån til Sønderjydsk Skoleforening tinglyst i forsamlingshuset. Hvad man mange gange ikke ved er, at det slet ikke er Skoleforeningens penge. Også her var Skoleforeningen stråmand for statskassen, der (naturligvis) ikke turde vedstå, at man fra offentlig side støttede det forsamlingshusbyggeri, der blev sat i gang, da hele situationen i grænselandet skærpedes efter nazismens gennembrud i det tyske mindretal i trediverne.

I det hele taget var man overforsigtig på alle områder. F. eks. var omtalen af nationale festdage i radioen dengang et tabuemne, så vidt jeg ved efter

gensidig stiltiende aftale. Der var tider, da vi virkelig fik at fornemme et lille lands yderst beskedne selvstændighed i relation til en stor, fanatisk og aggressiv nabo og dets medløbere her i landet. Det giver i dag forståelse for, hvorledes følelserne må være hos mange i Ruslands satellitstater og for det, man i hvert fald indtil for nogle år siden kaldte »finlandisering«.

I dag kan man konstatere, at der er sket en markant ændring mht. deltagelsen i offentlig debat fra de nationale foreningers side – ganske særlig efter De sønderjydske Danske Samfunds opløsning i 1970. Også Dansk Samråd er borte. Det kunne kun opretholdes, indtil partipolitikken igen fik overtaget over fællesskabsfølelsen i den dansksindede flertalsbefolkning. Og der blev heller ikke fra politisk side lagt skjul på, at man bare ikke skulle blande sig. Denne tone var allerede tydeligt fremme under drøftelserne om skoleforholdene. I dag er indflydelsen gået over til erhvervsorganisationerne. Menigmand kan nu og da ytre sig i læserbreve i aviserne, hvis man finder, at de bør optages. Fællesskabet udover erhvervspolitiske grænser er borte. Det farlige er, at afstanden mellem »manden på gulvet« og politikerne er blevet for lang. Når jeg siger »det farlige« tænker jeg på, at dette forhold i det lange løb kan betyde en voksende fornemmelse af, ingen indflydelse at have, at vi er på vej til at blive »almue« og til at lade andre handle henover hovedet på os, fordi vi ikke kan overse problemerne eller snarere, fordi vi lader os bilde ind, at det kan vi ikke – og så lader man stå til.

Man så det tydeligt ved valget til det såkaldte »Europaparlament« og ved folkeafstemningen om »pakken« om større myndighed til Bruxelles og Strasbourg i 1986. Alt for mange valgte at blive hjemme og ikke engang halvdelen af de stemmeberettigede kunne gå ind for »planen«. Man turde ikke stemme »nej« efter den voldsomme propaganda for et »ja«. Så man tav. »Det ved de kloge vel bedre«, var svaret man fik, når afstemningen blev bragt på bane. Og ved folketingsvalg drejer det sig mere om lederne i toppen end de kandidater, vi selv kan stemme på. »Fjernsynstækket« bliver det afgørende, ikke argumenterne. Er jeg blot en »sur Jeronimus«, fordi jeg savner et bredt selverhvervet personligt engagement i offentlige forhold udover de helt snævre lokalt – oftest erhvervsmæssigt – prægede? Og hvor er trangen og viljen til at give udtryk herfor? Jeg er klar over, at f.eks. bøndernes meget større binding til den daglige deltagelse i det fysiske arbejde kan være en hæmsko for anden aktivitet. Heller ikke den evigt kværnende fjernsynskasse er fremmende for åndelig virksomhed og navnlig ikke for virkelig »samtale«. Jeg mindes et besøg af en niece. Da hun kikkede sig om i stuen og jeg måtte fortælle hende »Nej, Ingeborg vi har ikke noget fjernsyn«, svarede hun »Det er da dejligt morbror, så kan vi da snakke«. Tja.

En studiekreds og dens eftervirkninger

Gennem nogle år havde vi i Aabenraa haft en meget aktiv og levende studiekreds, der hver vinter tog et gennemgående emne op og ofte med fremmede indledere. Såvidt jeg husker, var det landsarkivar Peter Kr. Iversen, der et år foreslog, at vi skulle drøfte, om der var anledning til fornyelse af vort nationale organisationsapparat. Indledeerne skulle være formændene eller andre repræsentanter for de enkelte foreninger.

Ideen blev gennemført i vinteren 1956/57. Jeg gav en redegørelse for forløbet i tidsskriftet Nord*Syd, som foreningerne Danske Samfund, Sønderjysk Idrætsforening, Det unge Grænseværn og De danske Ungdomsforeningers sønderjyske hovedkreds i fællesskab udgav gennem en årrække. I samme nummer fremsatte en anden deltager af studiekredsen, overbibliotekar Gustav Auring, en egentlig plan til forenkling af de nationale foreninger for Nordslesvig. Om enkeltheder skal jeg blot henvise til tidsskriftets 1. årgang 9. hæfte fra maj 1957.

Mit eget indlæg slutter således: »m.h.t. de øvrige foreninger (Sprogforeningen, Skoleforeningen og Historisk Samfund) synes jeg, at der er al ønskelig anledning til at tage spørgsmålet om samarbejde eller sammenlutning op til en fordomsfri undersøgelse og beslutning. Det er næppe muligt eller ønskeligt på forhånd at lægge sig fast på, hvad beslutningen skal gå ud på. Det synes at ligge i luften, at de »gamle« foreninger Sprogforeningen og Skoleforeningen (evt. sammen med Historisk Samfund) vil skille sig ud og lade de øvrige finde ud af, hvad de derefter vil. Jeg tror, at man skal være varsom dermed. Det vil kunne svække arbejdet for det fælles mål: Styrkelsen af det danske i videste forstand.«

I forbindelse med vinterens drøftelser havde jeg også fremsat et forslag om oprettelse af en studie- og lånefond under Sønderjydsk Skoleforening.

Gustav Auring gik videre og fremsatte en fuldt udarbejdet plan for en egentlig sammenslutning til een samlet forening bestående af Danske Samfund, Skoleforeningen, Sprogforeningen og Det unge Grænseværn med et fælles forretningsudvalg, fælles formand og repræsentantskab.

Offentliggørelsen af disse artikler i Nord*Syd vakte stor opsigt i dagspressen og mindst lige så meget i de nationale foreninger. Især et medlem af Skoleforeningens styrelse, Svend Christensen fra Burkal, optog en (efter min mening for skarp) offentlig brevveksling med Gustav Auring i de sønderjyske aviser i anledning af dennes konkrete forslag om opløsning af de gamle foreninger for at sammenslutte dem i een. Selvom vi – Gustav og jeg – ikke var helt »grønne« længere, blev det nærmest opfattet som et »ungdomsoprør« mod de gamle foreninger.

Det første resultat af debatten var, at der blev skabt en usædvanlig stor tilslutning til det nationale årsmøde, som Sprogforeningen og Skoleforeningen afholdt den 30. juni 1957 i Rødning. Traditionen med de fælles årsmøder er nu bortfaldet. Dette år lå der tydelig spænding i luften. Mødeledelsen søgte så længe som muligt at undgå en drøftelse. Jeg har noteret, at den først kom i gang på Gustavs udtrykkelige opfordring. Der var dog ikke den mindste chance for, at hans forslag kunne vinde tilslutning.

På den baggrund viste der sig mindre modstand mod mit mere moderate forslag om oprettelsen af et samarbejdsudvalg. Det endte med, at man tiltrådte, at forslaget blev optaget til videre behandling på et kommende møde. Også mit forslag om en studie- og lånefond blev – også efter nogen modstand – optaget til videre behandling. Man indvendte, at det gik ud over målsætningen: »Støtte af folkeligt arbejde«. Endelig blev jeg indvalgt i Skoleforeningens styrelse, hvor jeg nok i starten kun lige blev accepteret og opfattet som en »trojansk hest«, som Gustav udtrykte det.

På et møde kort efter årsmødet fremlagde jeg en plan, der var udarbejdet i enkeltheder over, hvorledes jeg havde tænkt mig, at samarbejdet skulle fungere. Jeg havde i mit forslag kun regnet med de egentlig nationale foreninger, men måtte acceptere, at langt flere blev inddraget i kredsen. Efter min opfattelse blev resultatet lidt uhåndterligt, og det betød vistnok en svækkelse. Det vigtigste var dog, at det kom i stand.

Studiefonden gik derimod glat igennem og kom i de følgende år til at virke til glæde for mange unge sønderjyder som et supplement til andre understøttelsesmuligheder. For et par år siden blev den kapital, der år efter år var blevet henlagt til formålet, omdannet til et særligt fond. Nu uddeles renterne som stipendier i samme størrelsesorden som lånene, dvs. fra 3.000 til 5.000 kr uden tilbagebetalingspligt. Det letter naturligvis administrationen, hvilket var begrundelsen for ændringen, men det betyder også, at grundkapitalens vækst standser, fordi der ikke tilskrives renter til fortsat forøgelse.

Samarbejdsudvalget virkede, indtil det blev stillet i bero i 1970, omend ikke formelt ophævet. Efter min mening påtog det sig nogle væsentlige opgaver, indtil den nationale spænding mindskedes og gjorde det mindre påkrævet. Nogle af disse opgaver kommer jeg tilbage til senere.

Såvel samarbejdsudvalget som studiefonden kunne fortjene en samlet historisk redegørelse. Her har jeg kun villet nævne nogle træk fra oprettelsen og pege på det røre, som blot det, at der fremsattes tanker om, at der kunne være grund til at overveje ændringer i de bestående foreningers organisationsform og virkemåde, dengang kunne fremkalde.

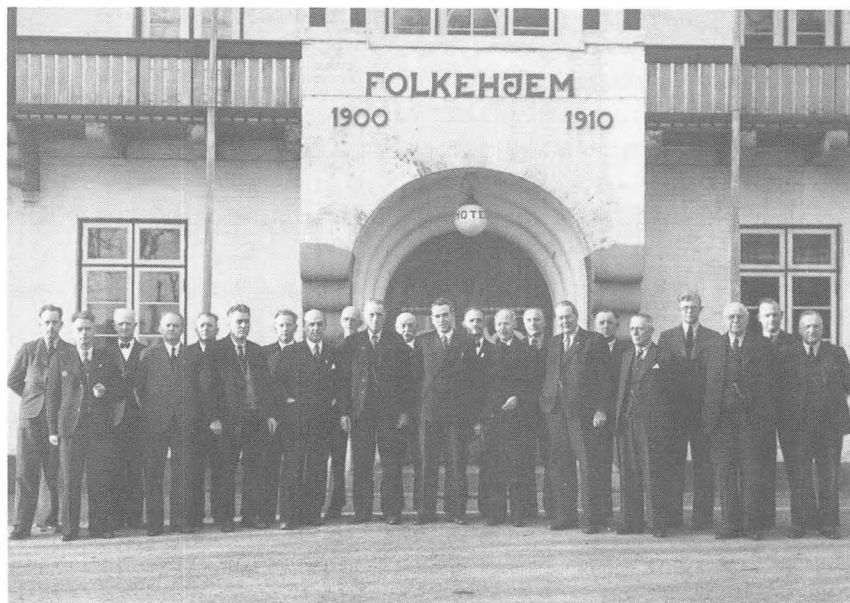
Formand for De sønderjydske Danske Samfund

Da Hans Andersen i sommeren 1958 trak sig tilbage som formand for De sønderjydske Danske Samfund, blev jeg valgt til at efterfølge ham. Det blev dengang og flere gange senere drøftet, om hovedorganisationen skulle bevares eller ophæves, således at det blev overladt til de enkelte lokale Danske Samfund at fortsætte, hvor man stadig fandt, at der var lokale opgaver at løse. Nogle steder var de, omend ikke formelt ophævede, så »sovet ind«. Der var dog en helt overvejende stemning for at fortsætte indtil videre. Hertil bidrog også i væsentlig grad det på omtrent samme tid oprettede Samarbejdsudvalg mellem alle de nationale foreninger.

Der var stadig interesse for at deltage i vore årlige sammenkomster i begyndelsen af juni måned, en uge forud for det tyske mindretals Knivsbjergfest. Der blev her aflagt fyldige situationsberetninger af sammenlutningens sekretær, redaktør Kaj Edvard Larsen, Sønderborg, og af mig. Beretningerne blev optaget i tidsskriftet »Nord*Syd«, der udkom under redaktion af Kaj Edvard Larsen.

Der var stadig grund til at følge den nationalpolitiske udvikling i landsdelen. Det var i disse år, hvor mindretallets politiske linie var præget af påstande om »uretfærdig« behandling i så den ene og så den anden relation. Det blev for os en opgave at påtale, når disse påstande blev alt for urimelige, og at give en nøgtern og saglig bedømmelse af kritikken. Da der ikke var andre organer, der påtog sig denne opgave, var der altid stor interesse om vore beretninger. Læser man dem i dag, giver de et stærkt indtryk af, hvilke forhold der optog datiden. Og de er også i dag kildemateriale til belysning af de væsentligste nationalpolitiske begivenheder i denne periode.

Efterhånden som de nationalpolitiske modsætninger i løbet af tresserne klingede af, fandt vi i hovedbestyrelsen, at det ville være naturligt at afvikle hovedorganisationen formelt, i stedet for at lade den lide stråddøden. Det naturlige tidspunkt fandt vi ville være 50-året for Genforeningen. Ikke alle var tilfredse hermed. Man mente, at der ville blive savnet et organ, der så det som sin hovedopgave at følge udviklingen i fremtiden. Der blev derfor truffet det kompromis at bede Sønderjydsk Skoleforening overtage denne del af vor opgave ved hvert år at afholde et møde med foreningens tillidsmænd til drøftelse af forekommende problemer. Ideen var Troels Finks, og den blev vel modtaget af Skoleforeningen og godkendt i dennes bestyrelse den 17. februar 1970. Min sidste beretning med min redegørelse for de lange linier i hovedforeningens virksomhed fra oprettelsen i 1940 til afslutningen i 1970 findes gengivet i den lille bog, der i jubilæumsåret for Genforeningen

Hovedbestyrelsen for De Sønderjydske Danske Samfund, fotograferet foran Folkehjem. På billedet ses bl.a. fra venstre Hans Lund, Rødding (nr. 4), Kaj Edvard Larsen, Sønderborg (nr. 8), Marten Refslund Poulsen, Bovlund (nr. 9), Hans Andersen, Kongsbjerg (nr. 10), Troels Fink, Århus (nr. 12), Jes Christiansen, Aabenraa (nr. 14) og forfatteren (nr. 19).

blev udgivet under titlen »Sønderjylland 1970. Taler i jubilæumsåret.«

Skoleforeningen opgav dog efter nogle års forløb det årlige orienteringsmøde – vel fordi man fandt, at der ikke var noget særligt at fortælle. Genforeningen er blevet en fuldbyrdet kendsgerning. Egentlige nationale modsætningsforhold er blevet afløst af et fredeligt og helt afslappet dagligt samvær. Om det i det lange løb vil lykkes mindretallets ledelse at opretholde en selvstændig politisk linie – er det for mindretallet selv store og meget vanskelige spørgsmål. Jeg er selv tilbøjelig til at mene, at det inden for en ikke alt for fjern fremtid vil blive stadig vanskeligere at samles om andet end rent kulturelle opgaver.

De samme muligheder for at påkalde sig opmærksomheden som et også regionalt virkende parti, som tilfældet i nogen grad er for Sydslesvigsk Vælgerforening (SSW), tror jeg ikke er tilstede for Slesvigsk Parti hos os. For det første har vi et helt andet partibillede end dernede, hvor de to største partier naturligt præges af hele forbundspolitikken og landets (provinsens) politiske interesser. Men dernæst fordi vi gennem de sidste 150

år har været præget af en grundlæggende afvisende holdning overfor alt tysk, uanset hvor fredeligt vi end til dagligt lever sammen.

I Sydslesvig er situationen historisk en ganske anden. Flertals-befolkningen dér har ikke i samme grad som i Nordslesvig været nødt til at engagere sig nationalpolitisk over for det danske, som vi dengang overfor det tyske. Det tyske mindretal beklager sig jo nu og da over manglende interesse, blot man kommer lidt sydpå. Endelig er forholdene hos os ikke større end, at alle partier er i stand til at markere sig lokalt i alle spørgsmål ved et amtsrådsvalg. Der er ikke noget behov for et regionalt virkende parti.

I tyverne og trediverne og ikke mindst i begyndelsen af Besættelsesårene var fra tysk side kravet om en grænserevision – endda helt op til Kongeåen, samlingsmærket. Forstå det, hvem der kan. Alle, også mindretallet vidste jo, at det helt store flertal var dansksindede. Den baggrund faldt bort, efter at mindretallets ledelse havde tiltrådt den loyalitetserklæring overfor grænsen fra 1920, som en lille gruppe i Haderslev havde givet oplæg til allerede i 1943. Bortfaldet af grænserevisionskravet ændrede lidt efter lidt hele holdningen på dansk side fra at være en forsvarsstilling til en accept af mindretallets eksistens under de samme regler og love som andre danske statsborgere. I det følgende afsnit nogle betragtninger over udviklingen indenfor mindretallet efter 1945.

Det tyske mindretal og forholdet til historien efter 1945

Efter besættelsen og den første snes år derefter var det selvmedlidenheden over følgerne af den tidligere førte politik, der var den fremherskende linie. Langt de fleste havde helt uforbeholdent sluttet sig til den ideologiske linie, der prægede »Det tredje Rige« og tilsluttet sig opfattelsen af Tyskland som den helt dominerende magt i Europa – med ret til at lade Tysklands storhedsinteresser feje andre landes holdninger til side for at tvinge dem ind under »Det tredje Rigets« beskyttelse og dominans. Det var en form for storhedsvanvid, man slet ikke fatter, at f.eks. sindige tyske bønder af nordslesvigsk rod kunne lade sig overvælde af. Tilmed i den grad, at tusinder meldte sig frivilligt som krigsdeltagere herfor, og med den følge, at hundreder måtte sætte livet til for »Der Führer«.

Den holdning, som den fremtalte Haderslevkreds med tobaksfabrikant Math. Hansen i spidsen allerede i november 1943 modigt havde skabt grundlaget for, fandt, da den blev offentliggjort den 22. november 1945, i førstningen kun ringe tilslutning.

Følgen af dette blev da også, at næsten alle tidligere ledere i løbet af

ganske få år atter sad ved magten i alle organisationer. Og de var naturligvis hæmmede i deres muligheder for erkendelse af deres frygtelige fejltagelse, fordi de selv som ledere var gået ind for den. Historien begyndte for dem først den 5. maj 1945 – og fortiden skulle helst gemmes væk.

Vi synger i Danmark »Hver glans, hver plet vil jeg bære, der falder på Danmarks navn«. Mindretallet har som helhed indtil for nylig ikke villet vedgå pletterne.

Kort efter Befrielsen havde jeg en samtale med en tidligere studenterkammerat, der tilhørte mindretallet. Vi talte allerede dengang om dette forhold, men da jeg hævdede, at mindretallet selv burde foretage en »afnazificeringsproces«, som den der under de allieredes ledelse fandt sted i den del af Tyskland, de havde besat, erklærede han, at det ville være for svært. Det ville føles, som om man faldt sine egne i ryggen, nu da man fra dansk side havde grebet ind med arrestation af de ansvarlige og deres medløbere.

Følgen var, at den nationalpolitiske spænding mellem dansk og tysk holdt sig i mange år efter Befrielsen. Først nu, da en ny generation er ved at overtage tøjlerne, synes spørgsmålet om at vedstå fortiden at blive bragt på bane. Og denne lange tøven og misforståede solidaritet overfor den forrige generation er måske en af grundene til, at mange har forladt mindretallet og efterhånden afskrevet det og stille sluttet sig til danske kredse.

Carla og jeg kom i mange år meget rundt i forsamlingshusene – særlig til afstemningsfester, hvor jeg fortalte om aktuelle eller historiske forhold, medens Carla læste op af stof med tilknytning til dagen. På afstemningsdagen i 1961 deltog vi i et møde i Sønderborg. Her fremsatte jeg et forslag til overvejelse gående ud på, at danske og tyske historikere i fællesskab skulle undersøge, hvor langt ind i mindretallets mere anonyme rækker ledelsens holdninger rakte, således som de gav sig udtryk i presse og taler. Vi vidste godt, at ikke alle »gjorde turen med« og at der fandtes stille eksistenser, der for at bruge et moderne udtryk af hensyn til sig selv »holdt lav profil«. Det skulle ske på grundlag af dagbøger, breve, referater, og hvad der ellers kunne tilvejebringes.

Forslaget vakte stor opsigt og gav anledning til megen presseomtale både på dansk og tysk side. De fleste reaktioner var positive. Men mere kom der ikke ud af det dengang. Først ved Knivbjergfesten 1987 er spørgsmålet atter blevet bragt på bane – denne gang fra mindretallets egen side. Om der kommer noget ud af det denne gang, skal vise sig. Men uanset de mange år, der er gået siden 1930'erne og tiden derefter, er der forbløffende nok reageret kraftigt fra folk, der mener, at man »ikke skal besudle sin egen rede.« »Det kan ikke være rigtigt«, siges der, »at den nuværende generation

skal kritisere den foregående og dermed egne forældre og slægtninge.« Disse folk ser helst perioden 1933-45 slettet i historien og glemt. Endda en så offentligt kendt mand som medlem af Sønderjyllands amtsråd for Fremskridtspartiet, Günther Kley, har i anledning af, at festtaleren på Knivsbjerg talte om »fortidens forbrydelser« til Der Nordschleswiger udtalt, »at denne burde have været modtaget med rådne æg og tomater i stedet for bifald.«

En anden tale med store efterdønninger, jeg skal nævne, blev også holdt i 1961, men på afstemningsdagen den 14. marts i Tarp i Sydslesvig. Jeg havde peget på hele Sønderjyllands historiske baggrund som en integrerende del af kongeriget Danmark i modsætning til Holsten, som hørende til Det tysk-romerske Rige. Og jeg gav udtryk for, at dette forhold gav hjemstavnsret for alt, hvad der var dansk – uanset den gennem århundreder skete fremmedgørelse ved tysk indvandring og tysk dominans i forvaltningen, kirken og skolen. Det blev ikke blot fra tyske, men også fra ledende danske sydslesvigske kredse anset som »farlig tale«. Jeg har aldrig forstået hvorfor.

Talen blev offentliggjort efter manuskript i Flensborg Avis, og jeg har før dette blev skrevet, gennemlæst den påny. Jeg mener stadig at ville fastholde, at vi har ret til at protestere mod den tyske historieopfattelse af Slesvig som et oprindeligt tysk område, hvor danskheden så skulle være et fremmedelement, som man tilmed i den allerseneste tid mener at kunne se bort fra, når man fra nye tyske, yderligtgående nationalistiske kredse kræver grænsen ved Kongeåen genoprettet. Jeg nærer ingensomhelst forestilling om, at vi modsat fra dansk side skulle kunne kræve en grænse ved Ejderen. Tyskheden i Sønderjylland er blevet en historisk kendsgerning mellem Ejderen og Kongeåen, og det er noget vi må respektere, hvor den udgør flertallet. Men den har ikke førstefødselsretten og kan ikke få den, hvordan man så end drejer og vender sin opfattelse af udviklingen til dagen i dag. Jeg finder derfor også, at udgivelsen af tidsskriftet »Slesvigland« er en yderst prisværdig indsats for forståelse af Sønderjyllands og her også Sydslesvigs oprindelse som et dansk land. Det undrer mig, at den danske mindretalsledelse af mig uforståelige grunde kun halvhjertet bakker tidsskriftets linie op. At tyskerne protesterer mod linien, kan man ud fra deres historiske opfattelse lettere forstå. Det kan derfor hilses med glæde, at danske og tyske historikere nu i fællesskab søger at belyse landsdelens historie, således at de værste anstødssten, – det være sig fra dansk eller tysk side – fjernes. H. P. Hanssens Mindefond har i december 1987 givet tilskud til udgifterne ved dette arbejde.

H.P.Hanssens Mindefond

Efter H.P.Hanssens død i 1936 fremkom der udover forslaget om et mindesmærke også et andet forslag om en fond, hvis midler kunne bruges til fortsat støtte for dansk udvikling – først og fremmest i de sydlige sogne, der i trediverne under mindretallets granserevisionskrav blev betegnet som »den truede firkant«. Tanken vandt genklang overalt og en landsindsamling blev sat i gang til H.P.Hanssens Mindefond. I løbet af kort tid blev der indsamlet et millionbeløb, og det var meget stort efter datidens forhold. Det blev en af mine allerførste opgaver som amtsfuldmægtig at organisere indsamlingen i det daværende Aabenraa amt.

Ledelsen var fra begyndelsen tilrettelagt således, at formand og kasserer skulle være hjemmehørende i København. Derudover skulle der vælges repræsentanter for alle de nationale foreninger. Endelig kunne Statsministeriet dengang udpege supplerende medlemmer, først og fremmest af H.P.Hanssens familie.

Efter at jeg i 1958 var blevet formand for De sønderjydske Danske Samfund, var jeg dermed også medlem af Mindefondens ledelse. Og på indstilling af H.P.Hanssens ældste søn, P.Chr. Hanssen, Nygård, blev jeg senere også næstformand i bestyrelsen. Fondens formue er ved henlæggelse til imødegåelse af inflationen øget til lidt over 3 mio. kr og kan årligt uddele henved 200.000 kr. Midlerne har i mange år navnlig været anvendt til støtte for forsamlingshuse og fortrinsvis i de sydlige egne, hvor man lokalt ønsker at bevare dem som hjemsted for danskprægede, kulturelle opgaver. Derudover ydes der støtte til bl.a. Historisk Samfund for Sønderjyllands udgivelser og andet af tilsvarende karakter.

Fondens vedtægter er nu ændrede således, at formandsposten og opgaven som kasserer ikke længere er bundet til bopæl i København. Den sidste formand fra familiens kreds var indtil 1988 tidligere departementschef Gudrun Refslund Thomsen, datter af Ingeborg og Kresten Refslund Thomsen. Inden afslutningen af sit hverv sørgede hun for en ajourføring af fondens vedtægter til overensstemmelse med den nugældende fondslovgivning. Vi havde et fortrinligt samarbejde ved mødernes forberedelse. Ved hendes afsked kunne jeg fortælle hende, at min farfar Jes Peter Lassen Caspersen som tillidsmand i den nordslesvigske Vælgerforening havde haft samarbejde med hendes morfar, og at H.P.Hanssen gentagne gange havde været gæst hos Farfar i Skodborg.

Den syd- og sønderjydske lokalradio med det kedelige og udanske navn Radio Syd (Süd)

Ideen om en lokal radio i Aabenraa for Sønderjylland og Sydjylland kom første gang rigtig frem under en sammenkomst ude på Kystvejen (i Jomfruburet) hos arkivar Peter Kr. Iversen i efteråret 1958. Nogle af os, der havde været med i den studiekreds, der er nævnt andetsteds, fortsatte efter dens formelle opløsning med at komme sammen for at drøfte aktuelle forhold. Under samtalen kom vi en dag ind på at drøfte betydningen af den store interesse, som tysk radio og fjernsyn fra Flensborg viste for forholdene i Nordslesvig – set på baggrund af, at der ikke eksisterede tilsvarende udsendelser fra Danmarks Radio. Peter Kr. Iversen ridsede i samtalens løb op, hvad han kunne tænke sig, at vi kunne gøre fra dansk side. Han førte senere sine tanker til papiret og det blev i realiteten planen for, hvorledes vor lokale radio kom til at arbejde.

Men hvordan komme videre? Jeg var dengang netop blevet formand for »De sønderjydske danske Samfund«, og vi blev enige om, at vi (Peter Kr. og jeg) på et nært forestående møde i »De nationale foreningers Samarbejdsudvalg« skulle forelægge vore tanker. Derved skulle sagen bringes frem til en offentlig drøftelse.

Det var en helt ny og revolutionær ide for nogle. Peter Kr. gjorde i enkeltheder rede for den omtalte plan, og den blev naturligvis genstand for en intens forhandling. De mest skeptiske var de to formænd for hhvs. Sprogforeningen og Skoleforeningen, de tidligere højskoleforstandere i Askov og Rødding, Arnfred og Hans Lund. Den positive linje var dog fremherskende, og forslaget tiltrådtes som grundlag for den videre behandling.

Den fandt sted allerede i oktober på et møde på Danebod Højskole, hvor man gik ind for at få planen gennemført. Der blev nedsat et tremandsudvalg med mig som formand. De andre medlemmer blev redaktør Morten Kamphøven i Aabenraa og overbetjent Egebjerg Andersen fra Tinglev (også kaldt Sheriffen). Udviklingen gik imidlertid så hurtigt, at udvalget som sådan slet ikke kom i gang.

Den 6. november 1958 henvendte jeg mig i et brev til afdelingschefen i Danmarks Radio, Aksel Dahlerup, hvor jeg næst efter at henvise til mødet på højskolen også gjorde opmærksom på, hvad vi var blevet enige om, nemlig »... at man må konstatere, at tyskerne er betydeligt mere aktuelle m.h.t. lokale udsendelser end den danske radio og det danske fjernsyn. Vi er klar over, at det skyldes det særlige forhold, at man i Flensborg har lokale sendere med mulighed for lokale programmer, medens noget tilsvarende

ikke findes nord for grænsen. Vi mener imidlertid, at der her ligger et alvorligt problem, som nøje må overvejes, og vi ville være taknemmelige, om der kunne opnås kontakt med radio og fjernsyn til en drøftelse af hvilke muligheder, der foreligger for en større jævnbyrdighed mellem dansk og tysk radio og fjernsyn i grænselandet.« Jeg spurgte derfor, om der ved et besøg i det sydlige Jylland eller Sydslesvig kunne arrangeres et orienterende møde, eventuelt her i Aabenraa.

Denne henvendelse blev modtaget meget positivt, og hele toppen af statsradiofonien gav tilsagn om at deltage i et møde, som man foreslog afholdt den 19. januar 1959. Deltagerne ville blive rådsformand Peter Nørgaard, rådets næstformand folketingsmand Kristen Amby, og reportagechef Aksel Dahlerup. Fjernsynsafdelingens chef Jens Fr. Lawaetz blev derimod forhindret og i stedet mødte Anton H. Kjædegaard, foredragsafdelingens chef Hans Sølvhøj, og sekretariatschef Ejnar Jensen samt højskolelærer Richard Andersen. Mere repræsentativt kunne vi ikke ønske os det. På denne baggrund foreslog jeg på vor side, at hele samarbejdsudvalget deltog i mødet og ikke alene det lille tremandsudvalg.

Jeg indledte mødet med en længere redegørelse, og sluttede med: »Vi ønsker ikke at der på nogen måde skal sættes åndelige skyklapper for nogens øjne eller øren, men vi ønsker og håber, at det vil være muligt for de danske udsendelser at konkurrere, således at de kan være med til at bevare Sønderjyllands danske kulturpræg i en tid, hvor dette i en grad som måske ikke siden Holbergs dage er udsat for en fremmed påvirkning, der kan blive farlig for vor danske folkelighed.«

Peter Kr. fremsatte derefter i udvidet form sit forslag til, hvorledes en lokal radio (og TV) skulle arbejde. Vi var beskedne, for vi foreslog en halv times udsendelser engang om ugen og nævnte muligheden af at øge fjernsynets sendetid. Mon ikke de fleste har glemt, at dansk fjernsyn endnu dengang kun udsendte een time hver aften?

Der udviklede sig en meget lang drøftelse. Når man læser det udførlige referat fra mødet, kommer man til at tænke på refrainet: »Han har min sympati, men han har ikke noget at ha' den i.« Nørgaard mente dog, »at det kunne jo godt være, at tiden var inde til at skabe yderligere kontakt, der kunne føre til flere udsendelser af lokal og almen interesse. Caspersens tanke om regionalprogrammer, der blev støttet af pressen, foregreb begebenhederne en smule«.

Regionalprogrammerne lå nu i det, som Peter Kr. Iversen havde formuleret, idet vi havde været enige om ikke at foreslå en ny ordning for Nordslesvig alene, men for regioner over hele landet, og således at grænsen for vor region ikke blev den gamle Kongeågrænse, men gik op i Ribe og

Vejle amter. Vi ville netop ikke genskabe en Kongeågrænse, og det blev jo heller ikke resultatet.

Nørgaard fortsatte: »Det er utopi at tænke på at lave et specielt landsdelsprogram 1/2 time dagligt eller blot 3 gange om ugen. Der ville meget hurtigt blive stofmangel.« Med hensyn til kontaktspørgsmålet ville han ikke afvise den mulighed, at der kunne placeres en fast kontaktsmand i landsdelen, men han anså det dog for tidligt at gå så langt, og det skulle vel heller ikke være nødvendigt, når man fra landsdelen kunne udnytte Kryger (fra Århus) samt den direkte forbindelse til radiohuset samt senere en evt. ny mand i Odense.«

Det viste sig imidlertid i de efterfølgende møder, at skepsisen aftog. Til de mest positive hørte den senere direktør for Danmarks Radio, Hans Sølvhøj, og det »utopiske forslag« endte da også med en beskeden begyndelse året efter, den 1. april 1960. I mellemtiden havde jeg fået en direkte henvendelse fra Peter Nørgaard, der ville høre min mening om at antage Bjørn Svensson som leder. Jeg svarede omgående, at man ikke kunne få nogen bedre mand. Det er helt uomtvisteligt, at det var Bjørn, der skabte succes for netop den sønderjyske lokalradio. Han kendte som ingen anden landsdelen og hans karakteristiske stemme blev en kær gæst i tusinder og atter tusinder af sønderjyske hjem. Radioen blev ganske enkelt omtalt som »Bjørns Radio«.

Man kan undre sig over, at et internt udvalg i Danmarks Radio i 1968 kunne finde på at foreslå at nedlægge regionalradioen, der så skulle betjenes fra København. Det blev dog standset af Hans Sølvhøj, der skar igennem og lod vor radio i Aabenraa forsøgsvis foretage daglige udsendelser. I dag er der ingen, der drømmer om, at vi ikke skulle have vor egen radio. Den aflyttes af omkring en kvart million lyttere i det sydlige Jylland, i Sønderjylland, og på Fyn.

I en årrække havde Peter Kr. Iversen og jeg i vor egenskab af fædre til regionalradioerne i øvrigt den glæde at blive indbudt til at deltage i de møder, som Danmarks Radio afholder med bl.a. repræsentanter for de lokale lytterforeninger.

Nu gælder det de lokale TV-udsendelser, som vi ikke interesserede os meget for i 1959. Hjemme hos os selv fik vi også først et TV-apparat i 1978, og det fik vi tilmed foræret. Det bruges, men misbruges bestemt ikke. Vi har placeret det uden for vor dagligstue i mit »arbejdsrum« ovenpå.

Siden 1959 er der kommet en betydelig udvidet sendetid for fjernsyn i det hele taget, men derudover også en lokal udsendelse for samme område som den syd- og sønderjyske radioudsendelse. Efter at den lokale fjernsyns-udsendelse er lagt ind under TV 2 har vi ikke haft mulighed for at se den,

Forfatteren med sin avis i 1985. Allan Carlsen, Padborg fot.

idet vi ikke har villet anskaffe en særlig antenne hertil. Men det er mit indtryk, at den ses af mange, og den må under ingen omstændigheder spares bort til fordel for det landsdækkende TV 2. Det ville være helt i strid med baggrunden for dets oprettelse. Hvis sendetiden ikke er tiltrækkende, må der findes en anden.

Kontakterne til ledelsen i Statsradiofonien fik jeg et par år efter nytte og glæde af, da spørgsmålet om en landsdelsscene blev bragt på bane og jeg blev formand for et forberedende arbejdsudvalg.

Sønderjyllandshallen og forsøget på oprettelse af en sønderjysk landsdelsscene

Allerede sidst i trediverne drøftede man opførelsen af en stor hal i Aabenraa til brug for store møder, teater, sport og idræt, udstillinger m.v. Samti-

dig rejste fru overkirurg Therese Møller, født Kaarsberg (Kommunehospitalet i Aalborg) spørgsmålet om oprettelsen af et sønderjysk landsdelsteater. Med andre ord en såkaldt »multihal«. Det var i årene med de meget stærke nationale spændinger, og tanken mødte stor forståelse både hos byens borgere og Statsministeriet. Hallen blev dengang skønnet at kunne opføres for en halv million, hvoraf staten bevilgede de 300.000 som et rente- og afdragsfrit lån.

Initiativet lå frem for andre hos tømmerhandler Kresten Hansen, Cimbria, og bygmester S. M. Sørensen. Blandt de meget aktive for planens gennemførelse var amtsvejjnspektør Knud Strømning i sin egenskab af formand for Turistforeningen. Han var særdeles aktiv ved drøftelsen af, hvordan hallen skulle indrettes. Arkitekt for det første udkast blev Dan Fink, hvad der ikke kunne undre, i kraft af sin herkomst fra Aabenraa. Alle forberedelser med detailprojektet var udarbejdet, således at licitationen skulle kunne afholdes i maj 1940. Besættelsen den 9. april satte imidlertid hele planen i stå og først efter Besættelsens ophør blev den for alvor taget op med henblik på gennemførelse.

Der var mange interesser, der skulle dækkes ved hallen og blandt dem var fra den allerførste begyndelse ønsket om at kunne byde muligheder for opførelse af større teaterforestillinger med plads til publikum fra hele landsdelen. Endvidere ønskede man stærkt mødelokaler for de unges organisationer. Ikke mindst Knud Strømning gik stærkt ind for denne »multianvendelse«, medens byens erhvervsdrivende var nok så interesserede i plads til store udstillinger af interesse for hele landsdelen. Også en biograf skulle med, idet man dengang regnede med, at biografdrift gav muligheder for væsentlige lejeindtægter.

Når jeg på et tidligt tidspunkt kom i nærmere kontakt med planerne, skyldtes det bl.a. min nære forbindelse til Strømning, som jeg senere kom i byrådet sammen med på vor »Liste uden for Partierne« i 1946, dels gennem mit medlemskab af det lokale Danske Samfunds bestyrelse, som formand for Aabenraa Idræts- og Gymnastikforening og endelig og ikke mindst på grund af Carlas meget store aktivitet inden for teatervirksomhed. Da bestyrelsen i 1952 rekonstrueredes med henblik på nu at komme virkelig i gang, blev jeg medlem af den.

Men igen kom »den meget anspændte statsfinansielle situation« som det udtrykkes i et brev af 2. oktober 1952 fra Statsministeriets repræsentant i styrelsen, ind i billedet. Man mente, at projektet burde reduceres væsentligt. Fra formandens side, og det var efter Kresten Hansens død landsretssagfører Rosenstand, blev det fastholdt, at planen fra begyndelsen sigtede mod, at den skulle indeholde en teatersal. Også fra Statsministeriets

repræsentant, departementschef Andreas Møller, blev der peget på, at forudsætningen fra statens side fortsat var, at hallen skulle imødekomme folkelige krav og ikke blot snævre idrætslige og erhvervsmæssige. Udgifterne til en biograf og teatersal kunne anslås til 1.750.000 kr. Andreas Møller pegede i samme forbindelse på, at hallen skulle kunne danne hjemsted for et landsdelsteater. I andragendet om forøgelse af statens tilsagn var udgifter til teater endnu med i beregningen.

Men da statens finanser stadig ikke tillod alt for store udgifter, endte planen med at blive reduceret til en idræts- og udstillingshal. Fra statens side blev det dog fastholdt, at sagen måtte løses på en måde, så man senere kunne udføre hele projektet. Til teater og musik blev der taget særlige hensyn ved udlejning i de følgende år, og det viste sig iøvrigt, at de akustiske forhold for koncerter var helt udmærkede.

Når jeg nævner teaterplanernes betydning for gennemførelsen af hallen, skyldes det ikke alene, at teaterlokalerne i Aabenraa var meget ringe og slet ikke i stand til at imødekomme interessen for teater hos byens befolkning, men også at der i vide kredse blev talt om en landsdelsscene med produktion af egne forestillinger – på samme måde, som man f.eks. havde det i Flensborg. Tanken blev nu også rejst i Jyllandsposten af dr. phil. Jens Kruuse og positivt modtaget i teaterinteresserede kredse i Sønderjylland. Det fremkaldte en omfattende diskussion i pressen. I Hejmdal var det i særdeleshed journalist fru Margrethe Nielsen (fru Dede) der gik meget aktivt ind for planerne.

Tanken kom ind i faste baner, da der den 26. januar 1954 blev nedsat en teaterkommission. Den fandt også anledning til at undersøge, hvor meget der lå bag planerne om en sønderjysk landsdelsscene og kom også til Sønderjylland for at blive nærmere orienteret ved selvsyn. Jeg var som byrådsmedlem med til de orienterende møder. Det viste sig imidlertid, at der var divergerende opfattelser om betimeligheden af en landsdelsscene – specielt vejede det stærkt negativt, at Sønderjysk Teaterforenings bestyrelse var delt i spørgsmålet, og at flertallet med formanden, amtsrevisor Hans Christensen var decideret imod. Også fra kommunal side blev der ytret skepsis specielt mht. økonomien, og det endte med, at forslaget om etablering af en fjerde landsdelsscene i Sønderjylland blev lagt ad acta.

Tanken var dog ikke død, og den blev genoptaget, da Sønderjysk Teaterforening i 1962 havde opgivet sine betænkeligheder, og nu ønskede et forslag derom indarbejdet i det igen fremlagte forslag til en ny teaterlov. Den 18. juni 1962 blev der i Aabenraa afholdt et møde med de nationale foreningers samarbejdsudvalg foruden en række folketingsmedlemmer, redaktører m.fl., som Sønderjysk Teaterforening havde indkaldt til.

Man enedes om at genoptage spørgsmålet om en landsdelsscene med følgende begrundelse: »Dansk teater har en betydningsfuld kulturel opgave i grænselandet. De følger, som Danmarks eventuelle tilslutning til fællesmarkedet måtte medføre, kræver en forstærket dansk indsats, der kan medvirke til at fremme det kulturelle liv«. Der blev nedsat en komité, der snarest skulle fremskaffe de nødvendige oplysninger for derefter at søge forhandling med de kompetente myndigheder.

Den 6. august konstituerede komiteen sig med amtsrevisor Hans Christensen som formand og der blev nedsat et arbejdsudvalg, der skulle præcisere de arbejdsopgaver, der skulle løses i forbindelse med den sønderjyske landsdelsscene. En uge senere mødtes arbejdsudvalget, som bad mig ikke kun deltage i udvalget, men også at overtage hvervet som formand. Fru Marguerite Hahne mann, der udover at være medlem af udvalget tillige var min medhjælper på amtets kontor, påtog sig hvervet som referent af udvalgets møder og var mig iøvrigt til stor hjælp ved alt det skrivearbejde, der fulgte med mine mange forhandlinger.

Det blev en spændende opgave med møder dels i ministeriet med kulturminister Julius Bomholt og departementschefen Henning Rohde, dels med generaldirektøren for Danmarks Radio, Hans Sølvhøj, direktørerne Einar Jensen og Jens Fr. Lawaetz og programchefen Felix Nørgaard, om muligheden for et vist samarbejde i forbindelse med radioens planer om etablering af en bygning i Aabenraa eventuelt i tilknytning til Sønderjyllands-hallen. Nu havde jeg glæde af at have mødt nogle af dem i forbindelse med forslaget om en regionalradio, og Carla havde også kontakt til Ejnar Jensen og ikke mindst Otto Hallstrøm (Det Kgl. teater) i sin egenskab af formand for Sønderjydsk Forsøgsscene, og det gjorde det hele i nogen grad lettere.

Jeg har givet et langt referat om mødet med kulturministeren og departementschefen den 1. november 1962. I dette nævner jeg, at der blev henstillet til mig, at et mindre udvalg søgte foretræde hos teaterudvalget, lige som man henviste os til at søge kontakt med teatret i Rendsborg, der kunne danne mønster for vor scene. I øvrigt lovede Rohde at være os behjælpelig med videre undersøgelser med henblik på at gennemføre planen. Mødet med teaterudvalget fandt sted allerede den 14. november og heri tog også folketingsmedlem Peter Gorrson, Rosenstand og Hans Christensen del. I mit oplæg pegede vi navnlig på nødvendigheden af, at vi i Sønderjylland fik et større tilskud end de øvrige scener, og at man benyttede en formulering i loven om at dette ville være muligt, så det blev 75 % i stedet for de normale 50 %. Jeg sluttede med at sige: »Kan vi tage ansvaret for intet at gøre?« Mødet resulterede i et tilsagn om, at Teaterudvalget ville rejse til Sønderjylland for at orientere sig på stedet.

Rejsen blev fastsat til dagene den 6-8. februar 1963 og skulle med generalkonsul Troels Finks bistand inkludere et besøg i Flensborg, Slesvig og Rendsborg. Det sidste blev der dog ikke tid til.

Mine notater vedrørende dette arrangement er meget omfattende og fyldt med utrolig mange detaljer om, hvorledes noget sådant foregår. Nå, nu er dette historie. Kun skal jeg sammenfattende sige, at der fra alle sider vistes stor og velvillig interesse for vore planer og vort endelige forslag førte da også til, at ministeren for kulturelle anliggender den 5. maj 1965 nedsatte et udvalg, der skulle udarbejde forslag om oprettelse af en landsdelsscene i Sønderjylland. Kommissoriet blev formuleret på følgende måde: »Med udgangspunkt i det fra lokal side tilvejebragte materiale at udarbejde et forslag om oprettelse af en landsdelsscene i Sønderjylland«. Som medlemmer beskikkedes ekspeditionssekretær Jørgen Harder Rasmussen som formand, amtskontorchef J. P. Caspersen, amtsrevisor Hans Christensen, amtmand Tyge Haarløv og borgmester Erik Jessen. Udvalgets arbejde resulterede i betænkning nr. 481 af 1968 om oprettelse af en landsdelsscene i Sønderjylland.

Betænkningen blev forelagt i arbejdsudvalget den 6. maj 1968, og det blev efter en indgående drøftelse i fuld enighed vedtaget overfor de sønderjyske amtmænd og borgmestre at anbefale at lade betænkningen danne grundlag for sagens videre behandling i de kommunale råd. Det skete ved et brev af 14. maj, hvor det endvidere tilføjedes, at det ville være muligt at opnå kulturministerens tilsagn om deltagelse i et fællesmøde med de kommunale råd inden sommerferien.

Der var nu gået seks år siden tanken for alvor blev rejst, og jeg gav den 15. juni 1968 til pressen en omfattende redegørelse for forløbet og sluttede således:

»Gennem 30 år har tanken om en landsdelsscene levet i teaterinteresserede kredse i vor landsdel. For første gang foreligger der nu et gennemarbejdet materiale, der kan danne grundlag for, at de bevilgende myndigheder med sikkerhed kan bedømme konsekvensen af deres beslutninger. Der er under de forberedende forhandlinger vist umådelig stor og positiv interesse for planen, dels fra Folketingets teaterudvalg, dels fra Kulturministeriet og Danmarks Radio. For alle er det dog en forudsætning, at den afgørende bestemmelse træffes lokalt. Det er derfor med den allerstørste spænding, at man nu afventer de lokale råds stillingtagen. Med den positive indstilling, der blev vist Sønderjyllands Symfoniorkester, er der vel nogen grund til at håbe, at man vil være lige så lydhør for tanken om en sønderjysk landsdelsscene, så sandt som teatret og dets virksomhed i netop denne landsdel altid har været omgivet af den allerstørste interesse. Eet er i hvert

fald givet, at går man ikke nu principielt ind for tanken, vil den være begravet for lange tider – om ikke uigenkaldeligt – fordi den så vil blive taget op andetsteds. Denne landsdel har dog før vist, at den kunne løse store opgaver i samdrægtighed, og mon det ikke skal vise sig igen at være tilfældet?»

Efter afleveringen af betænkningen vedtog de sønderjyske amtmænd og borgmestre, at Erik Jessen og Tyge Haarløv skulle arbejde videre med sagens gennemførelse i de sønderjyske amts- og byråd. Det var før Kommunalreformens gennemførelse, og netop denne gav anledning til en ud-sættelse, bl.a. fordi man ikke mente at kunne binde de nye kommuner og amtsråd. Endvidere var der nedsat en ny teaterkommission til revidering af den gældende teaterlov. Og nu begynder det gustne overlæg at gøre sig gældende, og blandt disse også snævre lokale interesser. Ikke mindst i Haderslev. I september 1969 meddeles det, at scenen skal bortspares af budgettet for 1970. Det nye amtsråds undervisnings- og kulturudvalg fik dog bemyndigelse til at arbejde videre med planerne. Men amtsrådets behandling viste et væld af betænkeligheder.

Amtsrådsmedlem P. Gorrsen udtalte herom: »Situationen her i dag minder mig om debatten om landsdelsorkestret. Også dengang blev der givet udtryk for megen frygt. Vi fik ikke universitetet. Der har vi heller ikke været dygtige nok. Landsdelsteatret er en kulturel udfordring til os. Lad os se at komme i gang med det.«

Men et socialdemokratisk forslag om, at udvalget bemyndiges til sammen med kulturministeren, DATS (Dansk Amatørteatersamvirke) og Aabenraa kommune at udarbejde vedtægter for den selvejende institution og planer for en etapevis opbygning af landsdelsscenen blev nedstemt af de borgerlige plus Slesvigsk Parti og den radikale Ingomar Petersen.

Også i Folketinget blev landsdelsscenen drøftet i et møde den 16. januar 1970 under behandlingen af loven om teatervirksomhed. Merete Bjørn Hanssen, H.P.Hanssens barnebarn og folketingsmedlem for Venstre, udtalte bl.a. »Vi i Venstre lægger megen vægt på, at der i lovforslaget er sikret mulighed for etablering af denne scene også på gunstigere vilkår end dem, der gælder for de øvrige landsdelsscener. At der i landsdelen næres varme ønsker om, at 8 års energisk arbejde nu snart vil bære frugt, vidner en lang række udtalelser fra ansvarlige interesserede kredse om ... jeg håber, at ministeren hurtigt efter kommunalvalget vil genoptage forhandlingerne om den forsøgsvisе igangsættelse af landsdelsscenen.«

Der arbejdedes endnu i nogle år med sagen i amtsrådet, indtil den lige så stille døde hen uden nogen egentlig afgørelse. Var det hele skønne spildte kræfter? Det kan kun fremtiden give svaret på. Helt forgæves kan det dog

ikke være, fordi der nu foreligger en grundig bearbejdelse, der til enhver tid vil kunne danne grundlag for en genoptagelse. Jeg tror dog ikke, at jeg kommer til at opleve det, men må nøjes med som en tillempelse af Ibsen at sige »blev min skude end sejlet i sæk, så var det dog herligt at fare.« Selv havde jeg den dejlige oplevelse at møde en masse venlige og positive mennesker fra kredse; jeg ikke på anden måde ville være kommet til at kende. Mennesker som jeg er megen tak skyldig for medarbejde og fællesskab i »syner«.

Medens det således ikke blev til noget med en landsdelsscene, var det klart, at der på en eller anden måde måtte skabes tålelige forhold for teaterforestillinger i Aabenraa. Der eksisterede en velfungerende teaterforening under den gamle foredragsforening »Folkeligt Samfund« og endvidere en musikforening. Men lokaleforholdene var helt utilstrækkelige og utidssvarende for de turnerende teaterselskaber. Det kunne derfor være naturligt at vende tilbage til den oprindelige plan om at indrette Sønderjyllandshallen, således at den kunne anvendes forsvarligt til teaterforestillinger.

Tanken blev taget op og hallens bestyrelse nedsatte i 1980/81 efter forbedende forhandlinger et mindre udvalg, der skulle søge at gennemføre de nødvendige ændringer i hallens indretning. Formand for udvalget blev direktør Erling Hansen, Cimbria, der havde efterfulgt sin far, konsul Kresten Hansen, der var ophavsmand til den oprindelige plan, som formand for hallens bestyrelse. Selv blev jeg udover at være medlem af styrelsen udvalgets sekretær. Arkitektfirmaet C.F.Møllers tegnestue i Århus ved arkitekt David Birnbaum blev arkitekt for ombygningen. C.F.Møller havde også tegnet den oprindelige hal.

Det helt overskyggende problem blev tilvejebringelsen af den nødvendige kapital. Såvel staten som kommunen gik ind med tilsagn om tilskud, men derudover skulle der skaffes een million efter det løse overslag, man havde. Kammerherre, stiftamtmand C.A. Vagn-Hansen påtog sig at skaffe dette beløb og det lykkedes ham med en utrolig optimisme og fantasi at skaffe det. Udgiften blev anslået til henved 7 mio. kr.

Og man har nu en hal, hvor salsgulvet er hævet, en hydraulisk løftbar scene på 10 x 16 meter, amfiteatraliske tilskuerspladser som med et arrangement kan skubbes sammen som en harmonika. Det gør det muligt at anvende hallen til dens andre oprindelige formål. Der er nu fine garderobeforhold til skuespillere, et mørklægningsanlæg og et belyningsloft over scenen. Akustikken er forbedret og der er gode forhold for et stort koncertpublikum. Der er plads til 700 tilskuere, og teaterforeningen har med de bedre forhold fået gode muligheder for en mere økonomisk drift. Publikum

har kvitteret med stor og udbredt benyttelse af de nye muligheder for at se lødig kunst. De turnerende teaterselskaber synes at dække behovet og planer om et producerende landsdelsteater er der for tiden ingen der skænker en tanke – og med de herskende økonomiske forhold i vort land, er det – for at citere H.C. Andersen: »I grunden slet ikke så galt.«

Foreningen Norden

Den 10. februar 1939, midt under valgkampen forud for skæbnevalget den 3. april, blev der afholdt et møde på Aabenraa Statsskole, hvor den daværende formand for foreningen Norden i Danmark, nationalbankdirektør C. V. Bramsnæs, talte om foreningens arbejde. Han foreslog, at der blev oprettet en afdeling i Aabenraa. Den blev stiftet ved en senere generalforsamling den 3. december 1939, hvor overlærer Oluf Hansen i Løjt Kirkeby blev formand. Foreningen var dengang som siden præget af at være nært knyttet til de politiske partier i Folketinget og måtte derfor naturnødvendigt også være så neutral som mulig såvel i indenrigs- som udenrigspolitiske forhold. Det førte efter Besættelsen til, at der på initiativ af general With blev oprettet en anden nordisk forening »Det frie Nord«. Der blev også her i Aabenraa oprettet en sådan forening, som vi og mange af vore venner og ligesindede blev medlemmer af og nogle af os kom i bestyrelsen for. Der blev igangsat nogle meget aktive studiekredse, hvor vi drøftede »Nordens Forenede Stater« på grundlag af navnlig svensk litteratur. Vi gik med megen entusiasme op i disse tanker, der desværre fik sit endelige dødsstød, da Nordeklplanen om et økonomisk fællesskab i stedet for det såkaldte europæiske økonomiske fællesskab blev opgivet af hensyn til det sidstnævnte. Danmark specielt ønskede både at blæse og at have mel i munden, hvilket Finland ikke kunne acceptere.

Nogle år efter Besættelsens ophør endte det med, at de to foreninger blev slået sammen til een under navnet Foreningen Norden i Aabenraa og Omegn. Betingelsen fra vor side i det Frie Nord var, at vi skulle besætte et par bestyrelsesposter i den nye fælles forening. Begge var ved at sygne hen. Nogle år senere blev jeg formand for foreningen efter pastor Ludvigsen i Aabenraa, der havde afløst Oluf Hansen. Det lykkedes at styrke forbindelsen med venskabsbyerne. Bl.a. fik vi et sangkor fra Lojo i Finland herved og styrkede stærkt de ellers svage forbindelser til Finland. En stor betydning for venskabsbyarbejdet blev det, at der blev etableret faste møder på kommunalt plan med alle vore tre venskabsbyer, hvor foruden kommunernes repræsentanter altid deltager en repræsentant for de lokale foreninger Norden.

Det største og mest vovelige arrangement hidtil i foreningen blev opførelsen af den dengang meget omtalte ballet bygget over Strindbergs »Frk. Julie« med Marianne von Rosen i hovedrollen. Det lykkedes at skabe et samarbejde mellem alle foreningens afdelinger i Sønderjylland om opførelsen i Sønderjyllandshallen, der kom til at trække fuldt hus. Dette samarbejde blev indledningen til et formaliseret samarbejde på regionalt plan, der fortsat virker, og som iøvrigt kom til at danne mønster for tilsvarende samarbejde i landets øvrige amter.

Som formand i lokalafdelingen deltog jeg i hovedforeningens årsmøder, og det førte til, at jeg blev opfordret til at indtræde i den store forenings formandsskab, hvad der i virkeligheden blot var navnet på dens forretningsudvalg, – men det andet lød jo flot. Det gav mig mulighed for at komme tæt ind på foreningens interne forhold og specielt dens også dengang elendige økonomi.

Da jeg kom ind i den øverste ledelse, var formanden fhv. statsminister Erik Eriksen. Han virkede som en yderst rund og venligt indstillet personlighed, men jeg fandt aldrig ud af, hvor han egentlig stod i det nordiske. Han var som fremtrædende Venstre-politiker først og fremmest bundet af sin fortid her. Men han var en god forhandlingsleder og fantastisk hyggelig og morsom at være sammen med, når vi mødtes med toppen af de andre foreninger Norden, i Sverige, Norge, Island og Finland. Det saglige overlod han i meget vidt omfang til foreningens direktør – senere borgmester i Lyngby, Ole Harkjær, og det var i hvert fald udmærket. På et område overraskede han mig dog. Foreningen har som nævnt altid haft en vanskelig økonomi. Og det syntes, som om det overhovedet ikke berørte ham, at vi konstant havde en stor kassekredit – »Ja, det havde vi jo. Og det måtte vi vel engang se at få gjort noget ved«.

Når vi holdt vore møder i Folketingets lokaler og i den forbindelse spiste i Snapstinget, var vort bord med Erik Eriksen og Svend Aage Lund omfattet med interesse af de omkringsiddende og mange kom for at hilse på. Herved fik jeg på nært hold set og oplevet adskillige kendte politikere fra alle partier.

Erik Eriksens efterfølger som formand blev chefredaktør Svend Aage Lund fra Berlingske Tidende. Lund var konservativ. Han søgte med noget held at bringe foreningens økonomi på fode og var mere personligt engageret i det nordiske samarbejde end Erik Eriksen, – i hvert fald efter mit skøn. I hans formandsskab blev spørgsmålet om Danmarks indlemmelse i det europæiske økonomiske fællesskab aktuelt. Det blev om ikke krævet, så i hvert fald forventet, at foreningen Norden skulle give sit besyv med. Det var jo helt åbenbart, at der blandt mange af vore medlemmer var stor

skepsis mht., hvorledes et medlemsskab efter Nordeks fallit ville påvirke vort forhold til det øvrige Norden. Det blev formandsskabets opgave at finde frem til en formulering uden at tage stilling hverken for eller imod.

Det første udkast, der blev udsendt til formandsskabets medlemmer, var forfattet af direktøren for Nordisk Råd, Franz Wendt, der var tidligere direktør i vor forening. Jeg var rystet, da jeg fik det at se forud for det møde, hvor det var eneste punkt på dagsordenen. Jeg gennemstregede det og rettede det til ukendelighed. Det var så pro-EØF, at det efter min mening var helt uanvendeligt. Jeg var den eneste af formandsskabets 5 medlemmer, der havde en negativ indstilling til forslaget om Danmarks tiltræden. Men jeg fastholdt og uden at give efter, at jeg repræsenterede en stor gruppe indenfor vor medlemskreds. Frantz Wendt blev så rasende, at han erklærede, at på de vilkår ville han overhovedet ikke være med til at drøfte et oplæg fra foreningen.

Mit i hast sammenskrevne udkast ville han slet ikke gå ind på. Det lykkedes dog Svend Aage Lund at berolige ham. Han kunne godt se, at Wendts oplæg var alt for ensidigt. Der blev i løbet af mange møder også trukket på Danmarks repræsentation i Bruxelles. Det var specielt for at sikre, at vi med rette kunne sige, at traktaten ikke ville betyde, at der blev oprettet en toldgrænse ved Øresund, og at den ikke ville betyde bortfald af den nordiske pasunion og det fællesnordiske arbejdsmarked. Dette krævede jeg skulle fremgå af vor redegørelse. Til sidst enedes vi om den endelige udformning. Men til min store og ubehagelige overraskelse viste det sig, at en afgørende sætning om toldgrænsen »beklageligvis« var blevet oversat ved korrekturlæsningen. Det var for sent, og det varede da heller ikke længe, før jeg fra meningsfæller fik stukket i næsen, at jeg havde akcepteret den nu trykte formulering.

Da arbejdet blev omtalt ved årsmødet, kom formanden Svend Aage Lund dog med følgende bemærkning som udtryk for den fairness, hvormed han havde ledet vort redaktionsudvalg: »Mht. Caspersens medarbejde vil jeg blot sige: Jeg vidste nok, at sønderjyder er stædige, men jeg vidste s'gu ikke, de var så stædige«. Han fortalte iøvrigt, at Krag over for ham havde udtalt, at vor pjece om EF og det nordiske samarbejde var det mest objektive og saglige, han havde set i forbindelse med drøftelsen forud for folkeafstemningen. At Svend Aage Lund personligt selv havde været med til at skaffe så mange penge som muligt til kampagnen for EF skal jeg ikke bebrejde ham. Han skaffede på tilsvarende måde en meget stor sum som støtte for foreningens fremtidige virke.

Da Svend Aage Lund afgik som formand, blev jeg på et formandsmøde foreslået som hans efterfølger. Hertil sagde jeg dog klart nej tak. Den

stilling krævede med foreningens sammensætning en politiker som formand eller i hvert fald en person med tilknytning til rådende politiske kredse og i øvrigt helst med bopæl i København.

Arbejdet med pjecen var den opgave, jeg havde størst udbytte af at være med til. Men jeg var også meget glad for de mange personlige kontakter til ledende kredse i de andre nordiske lande. Og det lykkedes da også at få et møde i Foreningen Nordens Forbund lagt i Aabenraa. De internordiske møder var nu og da med deltagelse af vore koner (for egen regning) og også for Carla blev det en oplevelse at lære nogle af disse mennesker at kende. Specielt blev hun gode venner med den svenske forfatter Per Olav Sundmann, som hun hver gang, der var lejlighed dertil, fandt sammen med.

Jeg anser stadig Foreningen Nordens arbejde for at pleje nordisk fællesskab på lokalt plan med venskabsbyarbejdet for at være af den allerstørste værdi, men også arbejdet i Nordisk Råd håber jeg, uanset at det i alt for høj grad ikke har pressens store interesse, må få en fortsat og varig betydning. Vore EF politikere er heldigvis i nogen grad bundet af deres atter og atter gentagne forsikringer om, at vor tilknytning til Bruxelles trods stadig stigende intensitet ikke vil gå ud over det nordiske fællesskab. Man kan godt være skeptisk mht., hvad det betyder i praksis, når man fra Bruxelles sættes stolen for døren f.eks. med hensyn til åbne grænser mellem medlemsstaterne. Og i disse dage, da dette skrives, hører vi, at Danmarks Radios tilstedeværelse i Stockholm skæres bort, for at man i stedet kan styrke forbindelsen til EFs institutioner i Bruxelles og Strasbourg.

Vi mærker også, at vore aviser og TV er præget af en helt overvejende positiv holdning til EFs institutioner. Mangler og kritik søges forklaret og undskyldt, medens nordiske uoverensstemmelser for eksempel om vejafgift i Norge, fordeling af fiskerikvoter, kontrol med spegepølser ved mund- og klovsyge gøres til forsidestof og negative ledere i aviserne. Møder i Nordisk Råd omtales som spild af tid og papir, medens man overser de papirmængder, der produceres i EFs institutioner og i et omfang, over for hvilket Nordisk Råds publikationer er for intet at regne.

Den nordiske folkehøjskole i Snoghøj

Jeg har et andet sted i forbigående nævnt noget om Snoghøj højskole. Baggrunden for den var, at der i begyndelsen af 1950erne dels i København og dels i Sydslesvig opstod en bevægelse for fredeliggørelse af forholdet mellem dansk og tysk under mottoet »Front og Bro«. Bevægelsen fik en overgang en vis indflydelse og mandede ud i tanken om en højskole med nordisk og europæisk præg i forståelse for, at Norden altid har haft positiv

forbindelse med det øvrige Europa, – vel at mærke hele Europa og ikke kun de seks lande, der dengang var blevet enige om det økonomiske fællesskab, der omtales i Romtraktaten.

En del af disse folk kendte vi og blandt dem navnlig valgmenighedspræst, cand. jur. Poul Engberg. Han kom sammen med bl.a. redaktør for Kristeligt Dagblad Bent A. Koch, landsretssagfører Richard Møller, København, og den unge akademiker Lorenz Rerup fra Flensborg til Aabenraa for at spørge, om jeg ville være med til at undersøge, om det ville være muligt at oprette en højskole med en sådan grundholdning i Sønderjylland, nærmere betegnet i Aabenraa. Det endte med, at jeg – og Carla – sagde Ja, og planerne koncentreredes snart om erhvervelsen af den store villa som familien Peter Jessen havde ude ved Flensborgvej.

Vi var meget langt fremme med gennemførelsen, da undervisningsminister Jørgen Jørgensen gjorde os opmærksom på, at Snoghøj gymnastikhøjskole stod foran en nedlæggelse. Han foreslog, at man overtog Snoghøj i stedet for at bruge en masse penge og kræfter på at etablere noget helt nyt i Aabenraa. Han lovede ministeriets støtte dertil. For at gøre det lange kort: Det endte med, at etableringen i Aabenraa blev opgivet og den Nordisk-Europæiske Højskole efter de linjer, vi var enige om, blev lagt i Snoghøj med Poul Engberg som forstander. Vi kom alle med i den første bestyrelse. Og takket være Poul Engbergs nære forbindelser med højskoleverdenen i de øvrige nordiske lande kunne der oprettes repræsentantskab med fremtrædende højskolefolk også derfra.

Det var en meget krævende opgave at modernisere de gamle bygninger og foretage nybygninger, således at der kunne skabes rammer om en moderne indrettet skole. Poul Engberg var ved siden af sit stærke nordiske engagement en meget dygtig administrator sammen med sin storartede hustru Bodil. Hun er en datter af overlæge Teilmann i Gram og en søster til den læge Teilmann i Over Jerstal, der blev stukket af en fanatisk hjemmetsker fra sognet og henrettet af Gestapo i Ryvangen.

Det var et meget positivt og spændende arbejde at være med til og at have indflydelse på. Skolen blev en succes og fik mange nordiske elever. Den indtog en meget klar holdning imod den Europatanke, der præger det gældende EF-samarbejde og som i det lange løb vil være en fare for et snævert nordisk samarbejde. Den samme holdning præger skolen i dag, efter at en ny ledelse er kommet til. Jeg trak mig tilbage fra skolens styrelse for nogle år siden, men naturligvis følger jeg med interesse, hvad der sker deroppe. Og jeg tror, at det var en god løsning at skolen fik sin plads ved Lillebælt. At der senere under ledelse af en tidligere lærer fra Snoghøj og med samme grundholdning og næsten samme navn er oprettet en højskole i

Uge ændrer intet heri. Men således kom der alligevel en højskole med en linje som vor i Snoghøj til Sønderjylland.

Modstand mod Danmarks optagelse i Romunionen

Jeg begriber i dag ikke, at der blev tid og kræfter til at gøre noget ved mine mange hverv, men det blev der. Helt afgørende var, at Carla stod bag mig og støttede mig med råd og dåd. Sjældent blev noget foretaget, uden at vi forud havde talt om det. Alle væsentlige indlæg blev først afleveret, efter at de var drøftet og eventuelt rettet og ændret sammen med hende.

Oveni kom så et meget stærkt engagement i modstanden mod Danmarks tilslutning til Romtraktaten med avisindlæg, deltagelse i møder også udenfor landsdelen, f.eks. på Fyn, og medarbejderskab i den i 1972 meget omtalte redegørelse for Danmarks stilling m.h.t. sikring mod udenlandsk erhvervelse af jord i Danmark, i tilfælde af, at det skulle blive et ja til tiltræden. Initiativtagerne hertil var højskoleforstander Bent Brier og politimester H. P. Christensen, begge fra Sønderborg. Udover os tre deltog amtmanden i Tønder, Tyge Haarlov, som »sleeping partner«. Han ville nok være med i drøftelserne, men kun anonymt. Jeg fandt faktisk aldrig ud af, hvad han selv ville stemme. Men han var interesseret i, at vor redegørelse blev så saglig og nøgtern som mulig – og det mente vi, at den blev. Der er i hvert fald intet, vi pegede på, som ikke kom til at slå til. At vi sendte Birthe Weiss en buket blomster som anerkendelse for et indlæg i debatten om tilslutningen i Folketinget, hvor hun var gået ud fra vor pjece, kan vi i dag smile skævt til ved tanken om. Man mindes »Adam Homo«.

Engagementet medførte i øvrigt en indbydelse fra Danmarks Radio til at være til stede om aftenen den 2. oktober 1972 i Radiohuset i Gyngemosen. Det var en nedslående oplevelse, specielt at høre om det store antal jastemmer hjemmefra, og at høre om, »at netop befolkningen i grænselandet havde forstået betydningen af det store europæiske fællesskab«. At en lille halv snes procent måtte antages at komme fra det tyske mindretals parti, tænkte ingen på hverken dengang eller senere. Ej heller, at det dominerende erhverv i landsdelen endnu dengang var landbruget, der havde fået at vide, at man kunne regne med en ubegrænset produktion af mælk og kød til høje, sikre priser, uafhængigt af verdensmarkedet. I en af propagandaplakaterne med smukke danske køer hed det med store bogstaver: »Skal disse køer slagtes?«. Ak ja. Og en højt respekteret mand som professor Thorkil Kristensen lagde navn til en plakat, hvor der henvistes til, at »selv mindre lande end Danmark som Belgien og Holland ikke havde været ængstelige ved fællesskabet med »de store««. Mindre end Danmark –

ja i areal, men som ellers alle skulle vide ikke i befolkningstal, snarere dobbelt så store. Vort land har dertil en selvstændig historie gennem mere end 1000 år, de andre ikke engang 200 år.

Når man i dag spørger om, hvad der blev af alle de smukke løfter, får man højst at vide: »Ja, det havde været meget værre, hvis vi ikke var kommet med«. Det kan man så trøste sig med, medens tvangsauktionerne ruller frem og det ene selvstændige brug efter det andet nedlægges til fordel for større enheder – således som Mansholt-planen allerede før afstemningen i 1972 havde forudset den fremtidige landbrugspolitik. At vi som følge af medlemsskabet ikke længere kan vedtage nogen lov med økonomiske virkninger uden forud at spørge i Bruxelles om vi må, ville man ikke høre noget om dengang og heller ikke nu. At den lovgivende magt ifølge Grundloven tilkom Folketinget og Kongen suverænt, men nu blev underordnet Bruxelles' godkendelse før ikrafttræden, spillede heller ingen rolle. Alt var ligegyldigt, blot vi af hensyn til en påstået sikring af rundelige økonomiske fordele kunne være med. Vi ville få en helt fantastisk økonomisk bet, hvis vi sagde nej, og miste mange milliarders tilskud. Hvad jeg aldrig kan tilgive, er, at man på den måde skilte os ud fra fællesskabet i Norden, for det bliver jo dog det endelige resultat uanset politikernes smukke talemåder. Man kan nu engang ikke både blæse og have mel i munden.

4. maj kollegiet i Aabenraa

I ti-året efter befrielsen blev der talt og skrevet om at rejse et minde for modstandskampen og for dem, der gav deres liv i den. Chefredaktør ved Politiken, Hakon Stephensen kom på den tanke, at man i stedet for »sten« skulle rejse et levende minde i form af kollegier for unge mennesker. Det kunne være nogen, der selv havde deltaget i kampen eller børn af dem, der havde sat livet til eller på anden måde lidt under følger af deltagelsen i modstandskampen. Men længere ude endnu kunne det være for børn af dem, der på en eller anden måde havde været knyttet til modstanden.

Planen fandt stærk genklang og Frihedsfonden gav tilsagn om at ville støtte oprettelsen af sådanne kollegier. Det gav overlæge Wollesen, der havde været aktiv i modstanden i Aabenraa, anledning til at henvende sig til Stephensen. Han ville foreslå, at der også oprettedes et kollegium i Aabenraa. Stephensen gik ind for tanken, selv om man egentlig i Frihedsfonden havde opgivet at bygge flere. Senere kom dog endnu kollegiet i Tønder til, således at der nu findes i alt ni.

Som arkitekt valgte man P. Christiansen fra Espergærde, der lagde vægt på at kollegiet kom til at ligge tæt op ad Brundlund slot og derfor valgte de

hvidkalkede mure, som kollegiet fik. Der blev nedsat et lokalt udvalg til gennemførelsen med repræsentanter dels for stedlige førende modstandsfolk, farvermester Jacob F. Jacobsen og Nis Enemark foruden naturligvis Jens Wollesen, dels repræsentanter for lokale undervisningsinstitutioner. Jeg kom med som formand for Aabenraa Børnehaveseminarium.

I byggeudvalget var der – hvad der er grund til at nævne i dag – strid om indretning af værelserne, navnlig om de skulle forsynes med eget toilet, brusebad og håndvask. Dette blev et særlig omstridt emne på et møde med deltagelse af repræsentanter for hele landsdelen, herunder amtmændene. Stiftamtmand Jens Pinholt fra Haderslev gav udtryk for stor overraskelse over, at der end ikke var regnet med en håndvask på hvert værelse, hvilket ville betyde, at byggeriet allerede fra starten var forældet. Amtmand Vagn-Hansen, Aabenraa, var enig heri. Rektor Buchreitz fra Aabenraa Stats-skole kunne oplyse, at der netop var bygget et alumnat, hvor dette af ministeriet var blevet godkendt uden håndvask. Han henviste til erfaringerne fra Christian den Fjerdes gamle kollegium Regensen. Også jeg har boet på Regensen og kendte naturligvis udtrykket at »kumme«, når trangen til lettelse indtraf ved smågilder. Jeg holdt dog på, at det ikke kunne være afgørende 30 år efter. Stephensen havde kedelige erfaringer m.h.t. anvendelse til klatvask og dertil kom, at det ville fordyre projektet. Det sidste blev afgørende ved den endelige afstemning, hvor 4 stemte for ikke at indrette med vaskekumme, mens to, Nis Enemark og jeg, er glade for at kunne dokumentere, at vi stemte imod denne besparelse. I dag sidder vi med smerten, når vi skal sammenligne kollegiet med andre kollegier i byen. Det blev bygget på en opfyldt losseplads og jeg mindes at have set mågerne flyve i store flokke over den. Det har medført, at grunden har sat sig og fortsat sætter sig med de skader, navnlig på kloakanlægget dette medfører.

Der gik lang tid fra det første projekt blev udarbejdet og til vi den 4. maj 1966 kunne lade det officielt indvie. Det var dog i brug allerede fra efteråret 1965, og det markeredes ved et besøg af Hds. Majestæt Dronning Ingrid den 2. december. Det blev et meget smukt byggeri, men driften har alle årene igennem været belastet med store vedligeholdelsesudgifter. De fleste af værelserne bærer navnet på en person knyttet til modstandsbevægelsen og først og fremmest fra den lokale bevægelse. Jens Wollesen var formand indtil sin bortrejse fra byen i november 1968. Han efterfulgtes af borgmester Erik Jessen, indtil han efter at være valgt til amtsborgmester opgav hvervet i november 1970. Derefter overtog jeg posten. Det er ikke særlig byrdefuldt til daglig – det største krav er at skaffe penge til de nødvendige ekstraudgifter til vedligeholdelse, og de har været mange. Kun takket været stor velvilje bl.a. fra fonde har det været muligt. Der ydes ikke noget

offentligt tilskud til driften, men til nedbringelse af huslejen har vi gennem en årrække modtaget et betydeligt beløb fra en fond, der administreres af landsretssagfører Erik Rasmussen, der er gift med amtmand Refslund Thomsens datter Gudrun Refslund Thomsen. Hun har fortalt mig, at det er hendes mor, Ingeborg Thomsen, der har foreslået fonden på denne måde at støtte de unge mennesker på 4. maj kollegiet.

Der er nu udarbejdet planer for en modernisering af værelserne. Jeg havde håbet, at det kunne have været gennemført nu (i september 1990), men »rigets almindelige tilstand« gør det vanskeligt at opnå den fornødne godkendelse og midlerne til gennemførelsen. Da det næppe ændres foreløbig, har jeg efter 19 år nu nedlagt hvervet som formand, men i håb om at det dog trods alt må lykkes inden alt for længe at skabe mere tidssvarende forhold. Det har været en dejlig positiv opgave, og det har givet os mange gode oplevelser ikke mindst ved vor deltagelse i de møder, der afholdes hvert år med repræsentanter fra samtlige 9 kollegiers bestyrelser og medlemmer af Frihedsfondens bestyrelse. Mange har på en eller anden måde været aktivt med i modstandskampen og følt følgerne med fængsel, tortur og KZ-lejr på egen krop, f.eks. overlæge Jørgen Kieler, der blev taget af Gestapo efter sabotagen mod Callesens motorfabrik. Måske netop derfor har de bevaret evnen til at glædes ved livet og troen på en bedre fremtid for de unge, for hvem vore kollegier er bygget. Vi – Carla har næsten altid været med – vil savne samværet med disse prægtige mennesker, som blev vore venner, og oplevelsen af deres holdninger til fortid og fremtid.

Afslutning

I det foregående har jeg holdt mig tilbage fra at komme ind på vor familie-hverdag. Nogle kunne måske spørge, om der overhovedet har været et privatliv! Jo, heldigvis og sammen med børn, børnebørn, familie og gode venner.

Vi har set os om, først og fremmest i vort eget dejlige land, på cykel eller til fods. Det har været fast tradition at trave i skovene for at studere dyre- og planteliv eller blot lytte til »stilheden« eller fuglesang. Som jæger ved jeg, hvordan man finder råvildt- eller rævespor og har opdraget medfølgende ikke mindst børn til at bevæge sig helt stille og har oplevet deres begejstring, når de selv fandt noget.

Familien samlet til min 70-årsfødselsdag i 1975. Fra venstre: Carla, Lars Caspersen, Mor, forf., Jes C., Sven C., Eva C., Henrik C., Hans Peter Jakobsen, siddende th. Louise J., Bodil J., Anders J.

Mange udlandsrejser også med børn og børnebørn har der været mulighed for, og vi har venner i mange lande, hvilket vores gæstebog, når vi husker at tage den frem, kan fortælle om. En af vore helt store glæder har været vort dejlige sommerhus, Rodbjerg, ved Skarrev – vort hjem fra maj til hen i oktober gennem 21 år. Vi købte det i 1963, så det er sammen med børnebørn, vi har levet mest intenst der.

Musik, teater, maler – som billedhuggerkunst og andre former for æstetiske oplevelser har vor store interesse, og Carla har endda haft den lykke at opleve så store dirigenter som Sir Thomas Beecham og Sir Henry Wood under et ophold i London som »au pair«.

Vi er begge fra hjem med stærke kirketilhørsforhold, og er derfor naturligt knyttet til vor nabokirke, Sct. Jørgens kirke, som til det, der arrangeres der udover gudstjenester.

Til de hjemlige stilfærdige sysler hører brevskrivning, læsning af såvel skøn- som erindrings- og faglitteratur og – ikke mindst – højtlesning for børn. Klaveret er blevet flittigt brugt, og da sang og leg har haft en stor plads i vor fælles tilværelse, kom et fjernsyn først ind i det lille hjem for ca. 10 år siden, da det blev foræret mig som afskedsgave fra børnehavernes personale.

Vi er dybt taknemmelige for det liv og de livsvilkår, der har været vores.

Aabenraa, september 1990.

Jes Caspersen.

Navneregister

Ved Karen Skipper Jensen

- Agersted, Ida, fru, Aabenraa 83, 153
Agersted, Aage A., politimester,
Aabenraa 83, 85, 147, 152f, 161,
188, 201, 205
Agger, J., købmand, Aabenraa 191
Alkjær Mogensen, Grethe, Vejle 81
Alkjær Mogensen, sagførerfuldmæg-
tig, Vejle 81
Alving, direktør for Zoo, Kbh. 54
Amby, Kristen, folketingsmand 281
An Christens, Bylderup 19
Andersen, Agnes, gymnast, Aaben-
raa 194
Andersen, Hans, formand f. Sdrj.
Danske Samfund, Kongsbjerg 207,
235, 265, 268, 274
Andersen, Peter, konservator 17
Andersen, Richard, højskolelærer 281
Andersen, Valdemar, matematiklæ-
rer, København 69f
Andresen, Peter, gårdejer, Harreslev
20
Ann Dorothea, Hans Støds datter 19
Appel, Erik, højskoleforstander, Elle-
hus 164
Arnfred, Jens Th., højskoleforstan-
der, Askov 280
Arup, Ingeborg, cand.polit., Stollig
188, 203
Atzen, Ingeborg, niece 271
Auring, Gustav, overbibliotekar,
Aabenraa 85, 272f
Bach, Arthur, amtmand, Ringkøbing
80
Bang, amtsassessor, Aabenraa 97
Bek, Jens, lektor, Randers 51, 63, 70f
Bek, Ulla, Randers 71
Berlin, Knud, professor, København
71f
Bernadotte, Folke, greve 211f, 218
Best, Werner 174f, 186, 188, 214
Beuck, præst, Aabenraa 265f
Beyer, Didde, Aabenraa 242
Beyer, øjenlæge, Aabenraa 242
Bindeballe, Kristian, præst 51, 63
Birnbäum, David, arkitekt 289
Biørnsen, Elisabeth Amaliga, Bjolde-
rup 19
Bjørn Hanssen, Merete, folketings-
medlem 288
Blom, Johan, kommunaldirektør,
Rødding 51
Boeck, Bianco, amtskontorchef, Fre-
deriksborg amt 212
Boeck, Holger, overretssagfører,
Aabenraa 89, 132, 203
Boisen, Anton, Langetved 59
Boisen, Hans, svoger, Skodborg 59
Boisen, Margret, søster, Skodborg
31, 37, 39, 45, 50
Boisen, Mie, Langetved 59
Bomholt, Julius, kulturminister 269,
286
Bondo Svane, Erik, dommerfuldmæg-
tig, Aabenraa 85, 123, 125, 128,
133, 143, 153, 159f, 200f, 204*, 205,
217, 222f, 228
Bondo Svane, Oskar, højesteretssag-
fører, København 204f

- Boysen, Elly, husassistent 142
- Bramsnæs, C. V., nationalbankdirektør 290
- Brandt, Frithiof, professor, København 71
- Breda, Slovenien 263f
- Brier, Bent, højskoleforstander, Sønderborg 295
- Brix, politimester, Aabenraa 196, 200, 216, 228
- Brodersen, Jonas, retsbud, Aabenraa 89
- Broström, Axel, Värmlands Säby 39
- Bruhn, Fr., viceskoleinspektør, Aabenraa 220, 244, 247
- Bruhn, Torben, landinspektør, Aabenraa 126
- Bruun, Hans, kommuneforstander, Skodborg 47
- Buch Larsen, Ove, amtsrådssekretær, Aabenraa 95, 98, 132, 147, 155, 184, 229
- Buchreitz, Georg, borgmester, Aabenraa 126, 239, 241, 244f, 249, 253, 259, 297
- Bucka Christensen, Edwin, landsrets-sagfører, København 127f, 165f
- Buhl, Søren, politifuldmægtig, Aabenraa 85
- Buhl, Vilhelm, statsminister 85, 230, 238
- Bundgaard, Anton, direktør, Aabenraa 124, 134
- Bundgaard, præst, Skrave 61
- Callesen, Rasmus, sognefoged, Lerskov 17
- Carlsen, arrestbetjent, Aabenraa 204
- Caspersen, Anna Cathrine, farmor, Skodborg 20, 21*, 27f
- Caspersen, Bothilde Margrethe Clausen, oldemor 20
- Caspersen, Christian (Kedde), bror, gårdejer, Rødding 9, 13, 32f, 50, 54, 67, 92, 183, 219
- Caspersen, Grethe, svigerinde, Barsmark 221
- Caspersen, Jens, kådner 20
- Caspersen, Jes, gårdmand 20
- Caspersen, Jes, sønnesøn 87
- Caspersen, Jes Peter Lassen, farfar, landmand 15f, 20, 21*, 22, 24, 27, 76, 268, 279
- Caspersen, Lars Jessen, oldefar, gårdejer, Borg 20
- Caspersen, Lauritz, far, gårdejer, Langetved 9f, 16f, 27*, 79, 87, 92, 135, 221, 268
- Caspersen, Magdalene Therese, faster, leder af spædbørnshjem 22, 27, 68
- Caspersen, Otto, farbror 11, 22, 23*, 24, 28
- Caspersen, Otto Harald (Haje), bror, gårdejer, Barsmark 32, 45, 50f, 129, 143, 214, 219, 220*, 221, 225
- Caspersen, Sine, mor 9f, 26f, 27*, 29*, 88, 92, 221
- Caspersen, Sven, søn, universitetsrektor, Ålborg 18f, 82, 85f, 89*, 133, 137, 192, 256
- Caspersen, Tinne, svigerinde, Rødding 18, 183
- Catrine, Hans Støds datter, farmors tipoldemor 19f
- Christensen, Cathrine, kusine 22
- Christensen, Christen, fætter, forstemand 22, 37
- Christensen, Ejner, vognmand, Skodborg 51
- Christensen, Flamand, læge, Odense 74
- Christensen, H. P., politimester, Sønderborg 295
- Christensen, Hans, amtsrevisor 258f
- Christensen, Hans, gårdejer, Tumbøl 160

- Christensen, Hans, sognefoged, Adsbøl 57
- Christensen, Hans Peter, onkel, landmand, Sjælland 22
- Christensen, J. C., konsejlspræsident 46
- Christensen, Johan, Falck-leder, Aabenraa 196f
- Christensen, Jørgen, kommunaldirektør, Aabenraa 82
- Christensen, Louise Jessine, faster, Sjælland 22, 24, 46
- Christensen, Marie, kusine 22
- Christensen, Martha, Tumbøl 160
- Christensen, Svend, Burkal 272
- Christian X, konge 55f, 232f
- Christiansen, frk., tobakshandler, Aabenraa 141
- Christiansen, C. O., købmand, Skodborg 47, 56
- Christiansen, Jes, direktør, Aabenraa 117, 118*, 119, 124, 133, 139, 140, 151, 158, 202, 206, 241f, 250
- Christiansen, Margrethe, forstanderinde 259
- Christiansen, P., arkitekt, Espergærde 296
- Clausen, folketingsmand, Olufskær 268
- Clausen, Frits, læge, Bovrup 90, 182
- Clausen, Hans, landmand 28, 31, 43
- Cleemann, Harald, skibsmægler, Aabenraa 242
- Cleemann, P. F., skibsreder, Aabenraa 158, 241f
- Cornett, Frederik, skotøjshandler, Aabenraa 134
- Cornett, Jes, amtsrådssekretær, Aabenraa 95, 97f, 131, 134, 155
- Cornett, søstre 134
- Dahl, børnehaveleder, Aabenraa 256
- Dahlerup, Aksel, afdelingschef, Danmarks Radio 280f
- Dam, Emil, flyver 51
- Damgaard Thygesen, Marie, inspektør 258
- Dam Sodborg, byleder, Aabenraa 224f, 232*
- Demuth, Chr., forfatter, Aabenraa 220
- Duborg, Carl, kontorassistent, Aabenraa 197f
- Dyhr, Helmer, Langetved 59
- Ebsen, Niels, kommunalarbejder, Aabenraa 123f
- Egebjerg Andersen, overbetjent, Tinglev 233, 280
- Egidius, Johannes 19
- Elbæk Jørgensen, Niels 77
- Elmquist, justitsminister 235
- Enemark, Inger, Tønder 232
- Enemark, Nis, assurandør, Aabenraa 242, 297
- Engberg, Agnete, konsulent 258
- Engberg, Bodil 294
- Engberg, Poul, valgmenighedspræst 294
- Eriksen, Erik, statsminister 291
- Eskildsen, Claus, seminarielærer, Tønder 201
- Ewalds, Ann Sophia 19
- Falén, landmand, Persbol 44
- Federspiel, Per 212
- Festersen, Richard, sognefoged, Skodborg 11, 28, 57
- Fink, Dan, arkitekt 284
- Fink, Holger, borgmester, Aabenraa 125, 147, 178, 223, 225, 243f, 256
- Fink Troels, professor, Aabenraa 117, 120, 145, 151, 265, 274, 287
- Fischer, Anna, Aabenraa 124, 151, 169
- Flade, Erna, Aabenraa 169, 245
- Flensmark, præst 262

- Frandsen, medicinaldirektør 87
 Frederiksen, Carl Ewald, svoger, København 135
 Frederiksen, Ruth, svigerinde 135
 Friis, gårdejer, Vesterlindet 18
 Frosch, Skrave 58
 Fröding, provst, Värmland 38
 Frølund, Kristian F., sagførerfuldmægtig, Vejle 80
 Funcke, Anna Magdalena, Hans Støds hustru, Bylderup 19
 Funcke, Dorothea, Hajstrupgård 17, 19*, 20
 Funcke, Hinrich, herredsfoged, Hajstrupgård 17, 18*, 19f
 Faaborg, Harald, grosserer, Aabenraa 15
- Garm, Aksel, maler, Fredericia 19
 Gjelstrup, Jens, borgmester, Aabenraa 124, 247, 253f
 Glente, amtmand, Svendborg 93, 155
 Gorrsen, Peter, folketingsmedlem 286, 288
 Gotthardsen, Niels J., landmand 79
 Gram, dyrlæge, Københoved 10, 60
 Gram, Jørgen 269
 Gram, Mads, folketingsmedlem, Københoved 60
 Grau, Peter, amtsrådsmedlem 230
 Gredsted, dommer, Gråsten 110
 Gruda Skard, Aase, forfatter, Oslo 262f
 Grundel, Gunnar, redaktør, Kristinehamn 43
 Grundel, Karin, fru, Kristinehamn 43
 Gudme, Peter de Hemmer, journalist 143, 200
 Guldager Petersen, kontorchef 258
 Gundersen, Karsten, svoger 143
 Gäde, rektor, Aabenraa 185
- Haensch, Oberregierungsrat, Aabenraa 188, 199f, 214
- Hahnemann, Marguerite, kontorassistent, Aabenraa 216, 286
 Hallstrøm, Otto 286
 Hammerich, Martin, direktør 54, 92f, 138
 Hammerich, O. L. W., landsretssagfører, Aabenraa 84, 138f
 Hammerich, Thora, byrådsmedlem, Aabenraa 84, 117, 244
 Hansen, Claus, ingeniør, Aabenraa 250
 Hansen, Erling, direktør, Aabenraa 289
 Hansen, Ernst Siegfried, redaktør, Aabenraa 265f
 Hansen, Johan, assistent, Aabenraa 187
 Hansen, Johanne, forstanderinde, Vollerup 211
 Hansen, Kresten, direktør, Aabenraa 125, 284, 289
 Hansen, Kresten, gårdmand, Højvang 219
 Hansen, Lorents, Langager 10
 Hansen, Math., tobaksfabrikant, Haderslev 276
 Hansen, Oluf, overlærer, Løjt Kirkeby 290
 Hansen, S. P., skoleinspektør, Aabenraa 268
 Hanssen, H. P., rigsdagsmand, Aabenraa 56, 76, 79, 114, 116, 230, 237f, 279
 Hanssen, P. Chr., gårdejer, Nygård 239, 279
 Harder Rasmussen, Jørgen, ekspeditionssekretær 287
 Harkjær, Ole, borgmester, Lyngby 291
 Heick, Fr., folketingsmand 268
 Hejselbjerg Paulsen, Hans, præst, Fjelstrup 17f
 Hellgärtner, Sturmbannführer 108

- Helveg Petersen, Niels, undervisningsminister 270
 Hendrik, hollandsk plejebarn 234
 Herschend, stiftamtmand 178, 188
 Heydenreich, H., kommuneassistent, Aabenraa 118, 124, 147, 154
 Himmler, H., Reichsführer-SS 218
 Hinrichsen, Nis, herredsfoged, Hajstrupgård 16f
 Hinrichsen, Peter 93
 Hintz, oberstløjtnant 210f
 Hjalmar, staldkarl, Persbol 35, 41, 44
 Hjelholt, Holger, arkivar, København 235f
 Holm, Adalbert, dommer, Lolland 80
 Holm, Niels, gårdejer, Langager 9
 Holm, Peter, nabo, Langetved 59, 67
 Holmers, Ann Margrethe 19
 Horstmann, G., præst, Skrave 60
 Huhle, Robert, redaktør, Sønderborg 265
 Hunger, Hermann, redaktør, Aabenraa 245
 Hvass, Frants, afdelingschef i udenrigsmin. 224f
 Hübbe, bankdirektør, Rødding 63f
 Hækkerup, Per, udenrigsminister 270
 Hørlyk, Jens, amtsrådsmedlem, Skodborg 77f
 Høyer, administrationschef 258
 Haarlev, Tyge, amtmand, Tønder 287f, 295

 Ingrid, dronning 29*, 159, 297
 Ipsen, Bodil, skuespiller 143
 Iskov, Peter, gårdejer, Langager 28
 Iversen, Peter Kr., landsarkivar, Aabenraa 272, 280

 Jacobsen, Frode, adjunkt, Aabenraa 190
 Jacobsen, Jacob, farvermester, Aabenraa 6, 114, 116, 203, 226, 242, 253, 297
 Jacobsen, Peter, gartner, Aabenraa 242
 Jacobsen, præst, Skærbæk 15
 Jakobsen, Bodil, datter, stiftskontorchef, Halk 18, 87f, 89*, 99, 138, 212, 234
 Jakobsen, Hans Peter, svigersøn, præst, Halk 18
 Jepsen Christensen, Hans, landstingsmand 152, 164, 207, 268, 270
 Jensen, Ebba, Rødding 51, 71
 Jensen, Ejnar, direktør 281, 286
 Jensen, Gerhard, dommer, Gråsten 85
 Jensen, Ingrid, Rødding 51, 71, 88
 Jensen, J. H., amtsrådsmedlem, Skovbøl 229f
 Jensen, Kaj, købmand, Aabenraa 160, 201, 242
 Jensen, Kristian, præst, Valby 63, 71
 Jensen, Sigrid, Aabenraa 161
 Jeppe, Karen, filantrop, Armenien 261
 Jepsen, Jens, nabo, Langager 14, 24
 Jepsen, Margrethe, faster, Illinois 11, 20, 24, 43
 Jepsen, Mathias, tipoldefar, Skrydstrup 26
 Jepsen, Peter, onkel, Illinois 11, 24
 Jessen, familien 294
 Jessen, Erik, amtsborgmester, Aabenraa 242, 252f, 287f, 297
 Jessen, Franz von, redaktør 128, 222f
 Jessen, Johan, direktør, Aabenraa 242
 Jessen, P. P., skovrider, Aabenraa 242
 Jessen, Reinholdt, gårdejer, lokalredaktør, Rødding 66f
 Johansen, Anders, Carlsvrå 19
 Johansen, Niels, dommerfuldmægtig, Sønderborg 197
 Johansson, søndagsskolelærer, Värmland 40
 Johansson, Maria, søndagsskolelærer, Värmland 40f

- Jørgensen, Christian, Toftlundgård 59
- Jørgensen, Dan, distriktsingeniør, Aabenraa 176
- Jørgensen, Frederik, byrådsmedlem, Aabenraa 118, 124, 151, 153f
- Jørgensen, Fritz, sygekassekasserer, Aabenraa 118
- Jørgensen, Jørgen, professor, København 71
- Jørgensen, Jørgen, undervisningsminister 180, 294
- Jørgensen, Meta, kontorassistent, Aabenraa 97
- Jørgensen, Nis, sparekassedirektør, Aabenraa 126, 191, 205
- Kamphøener, Morten, redaktør, Aabenraa 153, 161f, 265, 280
- Karberg, amtsassessor, Sønderborg 96
- Kieler, Jørgen, overlæge 298
- Kjædegaard, Anton H. 281
- Kley, Günther, amtsrådsmedlem 278
- Kloppenborg-Skrumsager, landdagsmand, Bejstruggård, København 56, 58
- Knudsen, Hans, Rødding 63
- Koch, Bent A., redaktør 294
- Koch, Hal, professor, København 143
- Kolbeck, fru, Aabenraa 125
- Koopmann, rektor, Tinglev 265
- Kortsch, Otto, lærer, Aabenraa 131
- Krag, Jens Otto, statsminister 178, 292
- Krag-Hansen, Viggo, maler, Nybøl 113
- Kristensen, Knud, statsminister 230, 235, 237f
- Kristensen, Thorkil, professor 295
- Kruise, Jens, forfatter, Århus 225, 285
- Kryger, radiomedarbejder, Århus 282
- Krøjer, chauffør, Aabenraa 191
- Kylling 68
- Laban, bonde 80
- la Cour, Vilhelm, historiker, Birkerød 143, 161f
- Lange, sølvmed, Tønder 20
- Langkjær, Axel, dommer, Aabenraa 54, 66, 79
- Langkjær, Maren, fru, Aabenraa 54, 66
- Lanwer, tysk konsul, Aabenraa 147
- Larsen, Aksel, folketingsmand 122
- Larsen, Kaj Edvard, redaktør, Sønderborg 265, 267, 274
- Larsen, Peter 167, 178
- Larsen-Ledet, Camma, borgmester, Aabenraa 253f
- Larsen-Ledet, Clement, redaktør, Aabenraa 126, 245
- Lassen, gårdejer, Jørgensgård 159
- Lassen, Hans, Lysabild 99
- Lauesen, Marcus, forfatter, Løjt Kirkeby 116
- Lawaetz, Jens Fr., direktør 281, 286
- Lebeck, Anders 175
- Levinsen, dommer, Aabenraa 62, 81, 83, 88, 90, 93, 205
- Levinsen, dommerfuldmægtig, Aabenraa 62
- Levinsen, Ellen, fru, Aabenraa 83, 205
- Lildholdt, Mads, landmand, Barsmark 199, 218, 220
- Lilholdt, gårdejer, Brunde 192
- Lille, Peter (pseud.) 22
- Lind, fru, pædagog 263
- Linder, Britt-Karin 39
- Linder, familie, Nytorp 39
- Linder, Gösta, landsfiskal 37, 39
- Linder, Sigrid 39
- Linneborn, tysk konsulatssekretær, Aabenraa 173f
- Linnet, Hans, forpagter, Store Tønde 93
- Linvald, Axel, rigsarkivar, København 236

- Lorentzen, læge, Bov 211
- Lorentzen, Aage, landsretssagfører, Aabenraa 93, 159
- Ludvigsen, C., præst, Aabenraa 108, 290
- Ludvigsen, Nic., Københoved 58
- Lund, Hans, højskoleforstander, Rødding 270, 280
- Lund, Svend Aage, chefredaktør, København 291f
- Lundbye, stiftsamtmand, Haderslev 77f
- Lunding, H. M., ritmester 127, 131
- Lunn, gårdejerfamilie, Lundegård, Skodborg 22
- Lyck, Hans, amtsrådsmedlem, Varnæs 155, 229
- Lyck, Rosa, Aabenraa 226
- Lyck, Svend, grosserer, Aabenraa 226
- Madsen, gymnastiklærer, Bramminge 48
- Madsen, læge, Aabenraa 83, 86
- Mandrup Andersen, postmester, Tønder 265
- Marcussen, Peter, formand for Det unge Grænseværn 114, 265
- Maren, Rasmus Støds datter, Bylderup 19
- Margrethe, dronning 138
- Marquardsen, Harro 265f
- Mathiesen, M., forpagter, Lunden (Nordborg) 265
- Matzen, Andre, landsretssagfører, Aabenraa 166, 181
- Meyer, Johan, smedemester, Bov 177f
- Meyer, Karl Otto 254
- Meyer, læge, Aabenraa 88, 89
- Michelsen, Mads, amtslæge, Aabenraa 76
- Mogensen, Kaj, dyrlæge, Aabenraa 225
- Moltesen, udenrigsminister 239
- Moltke, Adam, politimester, Viborg 80f
- Mortensen, Anne Marie, fru, Hald 83
- Mortensen, Ebba Cathrine, søster, Skrydstrup 32, 45, 50
- Mortensen, Knud, kriminalbetjent, Aabenraa 134, 220
- Mortensen, Svend, læge, Hald 83
- Mosehuus, kredsskoleinspektør, Tønder 21
- Müller, præst 262
- Munk, Kaj 73f, 143, 164, 200
- Munk, Lise, fru, Vedersø 74
- Møller, Andreas, departementschef 238f, 285
- Møller, C. F., arkitekt, Århus 289
- Møller, John Christmas 119f
- Møller, Iver, politimester, Gråsten 188, 200, 203
- Møller, Jens, dyrlæge, folketingsmand, Gråsten 147, 149, 201, 218
- Møller, Richard, landsretssagfører, København 294
- Møller, Therese 284
- Mørup, Hans, købmand, Haderslev 242
- Neumann, Einar, portner, Aabenraa 184
- Nicolajsen, vognmand, Aabenraa 258
- Nielsen, Anne, Aabenraa 171, 173f
- Nielsen, J. P., folketingsmand, Dynt 84, 233, 257
- Nielsen, kontorfuldmægtig, Gråsten 198f
- Nielsen, Margrethe, journalist, Aabenraa 285
- Nielsen, N. P., præst, Højer 265
- Noring, stiftsprovst, Viborg 140
- Novrup, Johs., højskoleforstander, Magleås 265
- Nørgaard, Felix, programchef 286
- Nørgaard, Peter, radiorådsformand 281f

- Nørgaard, Werner, kommuneassistent, Aabenraa 242
- Olsen, jordemoder, Aabenraa 87
- Olsen, Karl, lektor, Viborg 143
- Olsson, Elin, hushjælp, Persbol 35, 45
- Olsson, Nils 39, 42
- Ott, Peter, Skudstrup 15
- Paludan-Müller, Svend B., oberst, Gråsten 188, 231
- Pedersen, Ingemann, lektor, Aabenraa 242
- Petersen, Anna, kusine, Tønder 20, 47, 50
- Petersen, Cornelius 68
- Petersen, Egon, præst 265
- Petersen, Ingomar, amtsrådsmedlem, Vojens 288
- Petersen, Jacob, overbibliotekar, Aabenraa 164, 239
- Petersen, Johs. (Muggi), købmand, Aabenraa 242
- Petersen, Jørgen, husmand, Halk, 93
- Petersen, Marcus, læge, Aabenraa 83, 85f, 104, 153, 250, 258
- Petersen, Nanna, Aabenraa 83, 85f, 153
- Petersen, Oluf, redaktør, Aabenraa 245
- Petersen, oversygeplejerske, Aabenraa 83, 86
- Petersen, Thorvald, bagermester, Tønder 150
- Physant, Mads, nabo, Skodborg 56
- Pinholt, Jens, stiftamtmand, Haderslev 297
- Poulsen, Axel, billedhugger 238
- Poulsen, apoteker, Aabenraa 216f, 229f
- Poulsen, Johannes, skuespiller 73f
- Poulsen, Jørgen, løjtnant, Hedeselskabet, 201, 242
- Rasmussen, Erik, landsretssagfører, København 298
- Rasmussen, Johannes (Ras), orgelbygger, Aabenraa 201, 242
- Ravn, skoleinspektør, Haderslev 21
- Ravnhøj Jessen, Peter, Bovrup 28
- Refslund Thomsen, Gudrun, departementschef, København 279, 298
- Refslund Thomsen, Ingeborg, amtmandinde, Aabenraa 154, 223, 225f, 228f, 231, 236, 257, 268, 279, 298
- Refslund Thomsen, Kresten, amtmand, Aabenraa 87, 93f, 113*, 119f, 131, 138, 146f, 149, 152f, 155, 163, 177, 184f, 188f, 199f, 206, 215f, 223f, 228f, 236f, 279
- Rein Jensen, fru, Aabenraa 108, 189
- Rein Jensen, politikommissær, Aabenraa 108, 188f, 201
- Rerup, Lorenz 294
- Ristedt, fru, Aabenraa 10
- Ristedt, ty. konsul, Aabenraa 10
- Rode, Carl, forstander, Aabenraa 124, 156
- Rode, guldsmed, Aabenraa 191
- Rode, Ida, Aabenraa 169
- Rohde, Henning, departementschef 286
- Rosenstand, Anna, tandlæge, Aabenraa 242
- Rosenstand, Gregers, landsretssagfører, Aabenraa 91, 115, 117, 124, 151, 242, 284, 286
- Rostgaard Andersen, Københoved 58, 60
- Rudbeck, dommer, Vejle 79f
- Ruth, husassistent, Aabenraa 133, 137
- Scavenius, Erik, stats- og udenrigsminister 174f, 180, 185
- Schack, O. D., greve, amtmand, Schackenberg, 96, 146, 195

- Schiøtz, Aksel, sanger 143
 Schlüter, Aabenraa 191
 Schmidt, Hans, gårdejer, Oksbøl 265f
 Schmidt, Hauptmann, Aabenraa 15, 167, 225
 Schmidt, Heine, Aabenraa 191
 Schmidt, Jep, viceborgmester, Aabenraa 132
 Schmidt, Jes, redaktør, Aabenraa 62
 Schmidt, præst, folketingsmand 149
 Schøler, efterskoleelev 47
 Seeberg, lagerist, Aabenraa 126
 Sigrid, lukassøster, Aabenraa 257
 Sigsgaard, Jens, rektor, København 262
 Simonsen, Martin, Flovt 232f
 Skjerbæk, Oluf, overinspektør 257f
 Skjødt, Helge, lektor, Aabenraa 85
 Skjødt, Inge, fru, Aabenraa 85
 Skjöld, August, landarbejder, Persbol 34
 Skjöld, Karl, landarbejder, Persbol 34
 Skjöld, soldat, Persbol 30, 34, 41
 Skovmand, Roar, professor 70
 Smidt, Christian Jepsen, morfar, smed, landmand, Outrup 26
 Smidt, Jep, morbror, amtsrådsmedlem, Outrup 27, 67
 Smidt, mormor, Outrup 26
 Smidt, Peter Jepsen, tømrer, Sejstrup 26
 Smith, J., amtsassessor, Haderslev 96
 Speggers, Chr., formand for Sprogforeningen, Miang 113
 Springborg, læge, Aabenraa 83
 Stauning, Thorvald, statsminister 77, 238
 Stave, Jørgen, viceskoleinspektør, Aabenraa 252
 Stegelmann, borger, beslagsmed 20
 Stegelmann, farfars fætter, kredsskoleinspektør 20
 Stegelmann, Johanne Magdalene 20
 Stehr, Rud., assessor, Aabenraa 123, 180, 201, 217
 Steincke, K. K., justitsminister 100
 Stensgaard, Erling, bibliotekar, Århus 10
 Stephensen, Hakon, redaktør, København 296f
 Storm, politimester, Helsingør 81
 Strømning, Knud, amtsvejinspektør, Aabenraa 184, 244f, 249f, 284
 Støbener, Fritz, restauratør, Aabenraa 165
 Stød, Hans, bonde, Bylderup 17f
 Stød, Hinrich 19
 Stød, Jacob 19
 Stød, Michael 19
 Stød, Rasmus 18f
 Sundmann, Per Olov, forfatter 293
 Sundquist, ingeniør 44
 Sundquist, lærer, Värmland 31, 37, 44
 Svane, viceskoleinspektør, København 128, 201
 Svenningsen, Nils, direktør 224
 Svensson, A., folketingsmand 179, 207, 268
 Svensson, Bjørn, redaktør 282
 Søbye Thomsen, Christine, inspektør 258
 Sølvhøj, Hans, generaldirektør 281f, 286
 Sørensen, Arne, kirkeminister 160f
 Sørensen, Carl, landsretssagfører, Århus 135
 Sørensen, efterskolelærer, Bramminge 48
 Sørensen, lærerinde, Skodborg 14
 Sørensen, Niels, Aabenraa 191
 Tang, vejassistent, Aabenraa 159
 Teichert, Fr., amtsrådsmedlem 229
 Teilmann, læge, Over Jerstal 206, 294
 Teilmann, overlæge, Gram 294

- Therkelsen, Therkel, vognmand, Kruså 212
- Thiessen, Jes, Skodborg 55
- Thomsen, Carl, onkel, gårdejer, Skodborg 20
- Thomsen, Christine (Didde), faster 20, 47, 49
- Thomsen, Henry, fætter, lærer 20, 47
- Thomsen, Otto, fætter, mejerist 20, 47
- Thygesen, Frants, generalsekretær, Flensborg 201f, 207f
- Thyssen, Københoved 58, 60
- Tiedemann, Holger, Aabenraa 176
- Tiedemann, Peter, Aabenraa 176
- Uldal, Hammelev 13
- Uldal Jessen, Martha, Hoptrup 232f
- Vagn-Hansen, C. A., stiftamtmand 231, 289, 297
- Valentin, skoleleder 172
- van der Lohse, Krontorp, Värmland 39
- Vatne, Astrid, pædagog 263
- Vedel, Aage, admiral 183
- Vermehren, Emil, læge 76
- Vogelgesang, landsretssagfører, Haderslev 67
- von der Heide, Asmus (pseud.), lærer, Bovrup 149f, 181
- von Falckenstein, baron, friherre, Vall, Värmland 39, 41
- von Hanneken, Hermann, general 168, 178, 184f, 188
- von Rosen, Elsa Marianne, danserinde 291
- Weichel, Helge, ingeniør, Aabenraa 197f
- Weiss, Birthe, folketingsmedlem 295
- Wendt, Franz, direktør, København 292
- Wiggers, Johan Friedrich, tingskriver, Bylderup 19
- Willesen, præst, folketingsmand 80
- Winther, Chr., lærer, Rødding 51, 67, 78
- Witte, Jørgen, borgmester, Aabenraa 250, 258
- Wittern, Anna Marie, faster, lærerinde 20, 22, 55
- Wittern, Anni, kusine, lærerinde 21f, 55f, 142
- Wittern, Carl, onkel, postmester, Rødding 21, 22, 55, 142
- Wittern, Erna, kusine 21f, 55f, 142
- Wiuff, dommerfuldmægtig, Vejle 80
- Wollesen, Hinrich Jessen, oldefar 20
- Wollesen, Jens, overlæge, Aabenraa 184, 200, 203, 296f
- Worsøe, Hans H., landsarkivar, Aabenraa 243
- Wæver, Knud, direktør, Aabenraa 124, 134
- Ützmann, Hauptmann, Aabenraa 145, 147
- Zachariassen, præst, Kliplev 265
- Zoëga, efterskoleelev 47
- Ølgaard, Anna, Aabenraa 118, 175
- Ørum, overbetjent, Aabenraa 161, 191
- Østergaard, børnehjemsleder, Athen 261
- Østergaard, Københoved 58
- Aalling, Karen, Rødding 66
- Aarup, Københoved 58

Fhv. amtskontorchef Jes Peter Caspersen, Aabenraa (f. 1905) indleder sine erindringer med barndomsårene på Røddingegnen og i Värmland i Sverige. Familien vendte tilbage til afstemningen i 1920. Efter endt skolegang og kontoruddannelse brød den unge Caspersen op og rejste til København for at studere jura. I 1935 kom han tilbage til Sønderjylland som dommerfuldmægtig i Aabenraa. Fra 1937 var han ansat ved amtet. Caspersen giver en indfølt skildring af sit mangesidige arbejde de to steder. Samtidig blev han engageret i nationalt arbejde, især i Aabenraa Bys Danske Samfund.

Erindringerne beskæftiger sig indgående med besættelsen og de store krav, den stillede til amtets medarbejdere. Der gives en skildring af forholdet til besættelsesmagten og det tyske mindretal, hvis politik på bl.a. skoleområdet skabte alvorlige spændinger. Caspersen beskriver også det udvidede politiske, kulturelle og sociale arbejde på dansk side og fortæller om sine kontakter til den fremvoksende modstandsbevægelse.

Befrielsen prægedes i Aabenraa af konflikten mellem modstandsbevægelsens mere radikale elementer og repræsentanterne for det traditionelle nationale arbejde. Samtidig begyndte retsopgøret, som Caspersen var med til at forberede. Efter 1945 deltog Caspersen i byrådsarbejdet i Aabenraa, ligesom han fortsatte sit engagement i de nationale organisationer og børnehaverne. Endelig beretter han om oprettelsen af Radio Syd, om det nordiske samarbejde og kampen imod Danmarks medlemskab af EF.

Forsidebilledet viser forfatteren som taler ved det møde i Folkehjems billedsal i 1970, hvor hovedorganisationen De sønderjyske Danske Samfund blev opløst.